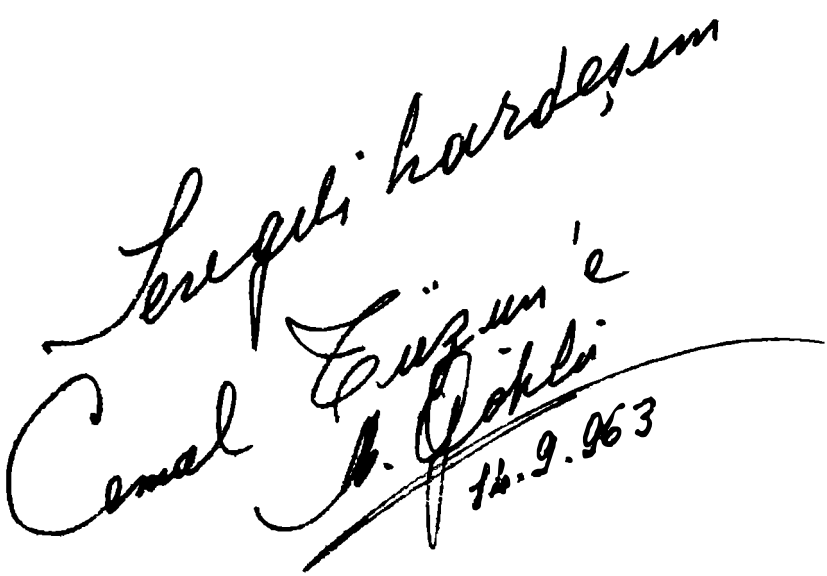
Montesquieu

İRAN MEKTUPLARI

MUHİDDİN GÖKLÜ

İRAN MEKTUPLARI

Lettres Persanes

Montesquieu

İRAN MEKTUPLARI

Hüsnütabiat Matbaası
İSTANBUL — 1 9 6 3

Bu âzametli eserin muhtelif metinlerini karşılaştırıp dilimize çeviren ve **MARKİ BECCARİA***'nın* **«Suçlar ve Cezalar»** *ölmez eserine nurlu ilham kaynağı olan bahislerin hukukî tenazurunu çizmeğe gayret eden:*

Dr. Avukat Muhiddin GÖKLÜ

Bendeki bu felsefi tahavvül beş sene evvel husule geldi; ve bunu **İran Mektupları**'*na medyunum.....*

Ey büyük Montesquieu, eğer senin semâdakî ruhunun takdisine mazhar olursam, dünyalar benim olurdu!»

Beccaria

«Acaba, dünyada İran Mektupları'ndan daha kuvvetli şey var mıdır? Acaba hükûmeti ve dini daha ziyade ihtimamla ele alan, daha mükemmel bir eser yazılmış mıdır?»

Voltaire

«Size azametli bir eseri okumanızı tavsiye edeceğim: İran Mektupları»

J. J. Rousseau

GECİKMİŞ MES'UT BİR İTHAF:

Bir yarı uyku aleminde idim; Işık halinde büyük bir rûh belirdi, kulağıma: **«Ah! Lâkin, benden sonra bir MARKİ BECCARİA yaşiyacağını bilseydim, bu mukaddimedeki yeisten vazgeçer, eserimi sevinç ve huzurla ona ithaf ederdim!»** deye fısıldadı.

M. Göklü

Müellif tarafından 1721 tarihinde eserin ilk baskısına yazılan mukaddime.

Ben burada ne bir ithafname, ne de bir izahnamede bulunmıyacağım; bu kitap için her hangi bir himaye talebinde de değil! Hoşlarına giderse okurlar; gitmezse okumazlar, umurumda değil!

Halkın zevkini denemek için, bu ilk mektupları ayırup neşrediyorum; bunlardan dosyamda daha pek çokları var, zamanı gelince onları da verebileceğim.

Amâ, bunun için bir şartım var benim; o da, zinhar tanınmış olmamalıyım! Şayet beni tanırlarsa, ismimi öğrendikleri andan itibaren, artık yokum, susarım, bir kelime bile benden alamazsınız! Çünkü, bir kadın biliyorum ki, gayet mükemmel yürüyebildiği halde, kendisine dikkat edilince, topallamaya başlar [1].

Şahsımın kusurlarını istediğim kadar gizleyebilsem bile, eserimdeki kusurlar her şeye kâfidir. Benim kim olduğumu bilselerdi: **(Bu adamın huyu ile eseri nasıl da tezatlar içinde! Kâşke, vaktini daha iyi şeyler için harcasaydı; bu derece ağır başlı bir adam böyle bir kitap yazsın; şaşılacak şey doğrusu!)** deye hayıflanırlardı.

Münekkitler bu çeşit düşüncelerden kendilerini aslâ kurtaramıyacaklardır; zira, bu çeşit tenkitler zihni fazla

(1) — İlmî gelenekler, bu imânın müellifin karısı Jeanne de Lartigue'e müteveccih olduğunu kabul eder. (P. Barrière, Montesquieu; 1946, s: 23)

zorlamağa luzüm kalmadan yapabilecekleri en kolay iş olacaktır!

Kitabımın muharrirleri olan İranlılar benimle ayni çatı altında yaşadılar; hayatımızı birleştirmiştik, adeta. Bana, sanki başka bir dünyanın insanı imişim gibi bakıyorlar ve benden hiç bir şeylerini saklamiyorlardı. Filhakika, bu kadar ayrı ve uzak diyarların insanları bir araya gelince, artık bir sırrın sahibi kalamazlardı. Yazdıkları mektupların büyük bir kısmını bana gösteriyorlar, veriyorlardı; ben de bunları oldukları gibi yaziyordum.

Lâkin, yine de bazı mektuplarını bana göstermemekte titizlik ve büyük ihtimam gösterdikleri oluyor, buna da son derece hayret ediyordum; sonraları bu gizliliğe âmil olan şeyin, gurur ve kıskançlık duyguları olduğunu anladım.

O halde, bu eserde benim yaptığım bütün şey, sadece sadıkâne bir mütercimliktir. Şahsî külfet ve zahmetlerim ise, eseri kendi geleneklerimize göre bir nizam altına almaktan ibarettir. Okuyucunun Asyaî bir dile nufuz edebilmesi için, elimden geldiği kadar ona yardımda bulundum; onu sonsuz ulvî ve ilâhî kelimelerden, tâbirlerden kurtardım; yoksa bu ilâhî ve ulvî tâbirler ve sözlerle başı göklere varacak, bulutlara karışacaktı!

Lâkin, doğrusu istenirse, yaptığım hizmet bu kadar değildir; okuyucuyu iltifatlarla dolu hitaplardan da kurtardım; bu sahada bizden pek önde giden şarklıların bu debdebeli ve tantanalı sözlerini de kestim, budadım; sonra muhaberatı boş yere uzatan ve iki dost arasında söylenmesi caiz olmayan pek sudan şeyleri de ayıkladım, çıkardım.

Şayet, bizlere mektup külliyatları sunan muharrirler de ayni şeyleri yapmış olsalardı, o muhteşem eserlerinden ortada hiç bir şeyin kalmiyacağını dehşet içinde görüp şaşarlardı...

Bir şey var ki, beni ekseriya hayret içinde bırakır: Bu eserin kahramanları olan İranlılar, Fransız milletinin gelenek ve tavırlarına benim kadar vukuf peyda etmiş bulunuyorlar! Hattâ, en küçük davranış ve hareketleri, hele Fransa'da seyahat eden Almanlar'm bile gözünden kaçtığına emin olduğum hususları mükemmelen öğrenmişler! Ben, bu mazhariyeti, onların uzun müddet Fransa' da ikamet etmiş olmalarına hamlediyorum; Asyalının Fransa'da bir sene oturmakla, buranın ahlâk ve an'anelerini öğrenebileceğini ve buna mukabil, Asya kıt'asının bir diyarında dört sene oturan bir Fransızın bu bilgilere sahip olamadığını ve çünkü, berikinin bu bir sene içinde Avrupalının, yerlilerle tam bir temas ve münasebet tesisi gayretine mukabil, bizimkinin her türlü temas ve münasebetten fersah fersah kaçtığını hiç hesaba katmiyorum.

Bütün mütercimler, hattâ en barbar müfessir ve şârihler tercime, tefsir, yahut şerh eserlerinin baş tarafını medih ve senalarla süsleyebilecekleri gibi, bu kitabın faydasızlığını, faziletten uzak ve mükemmeliyetten mahrum bulunduğunu da yazabilirler. Bana gelince, ben zaten, bir şey yaptığımı iddia etmiş değilim; bunun da sebebini sezmek herkes için son derece kolaydır.

Montesquieu

MÜELLİF VE ESER

MUHİDDİN GÖKLÜ

TARAFINDAN

Montesquieu ve İran Mektupları

Beccaria ve onun (Suçlar ve cezalar) şaheserinin Türkiye'de mazhar olduğu muhteşem rağbet, aşk derecesine varan hararetli sevgi ve tezahürat, düşünmesini bilen insanların gözlerinden kaçmamıştı; bunun sebepleri çoktu. Zahiren, adaletin tesisi için yazılmış görünen eser, aslında insanoğlunun saadetini istiyor (her şeyi söylememi bekleyenler için, hiç bir şey söylemiş değilim!) diyordu...

İşte bu azametli eser iki asırdan fazla bir zamandan beri yer yüzü insanlarına sayılmıyacak hizmetlerde bulunmuştur [1].

Beccaria, ölmez eserinin ilk Fransız mütercimi büyük Fransız âlim ve ruhanîsi André Morellet'ye Milano'dan gönderdiği Mayıs 1766 tarihli birinci mektubunda: **(bendeki bu felsefî tahavvül, beş sene evvel husule geldi;** ve

(1) — Büyük Fransız mütefekkiri ve ünlü şairi Victor Hugo, Sefiller adlı romanının İtalyancaya tercimesi münasebetile tâbi signor Daelli'ye gönderdiği 18/Ekim/1862 günlü mektubunda, biçare, mazlûm beşer nevîinin iztiraplarını, felâketlerini birer birer anlatmakta ve fakat bu kanayan yaraların artık eskisi gibi şifalı ellerle sarılmadığını, ihmâl edildiklerini beyanla acı acı şikâyetlerde bulunmakta ve aynen: **(ah, lâkin ey İtalyanlar, bizde olduğu gibi, sizde de Beccaria ölmüş, zalim Farinace yaşıyor, heyhat!)** deye feryat eylemektedir.

Bu mektup büyük edibimiz merhum Süleyman Nazif tarafından tercime edilmiş olup, bir vesile ile kadirşinas ve faziletli oğulları muhterem Said Nazif Ozankan tarafından bize verilmiştir.; büyük edibimize Ulû Tanrı'dan rahmet diler mahdumlarına da teşekkürlerimizi sunarız.

bunu da İran mektupları'na medyunum.) deye yazıyordu

Şu helde, 1950 yılmdanberi Türkiye'de her münevverin baş ucundan ayırmadığı Beccaria'nm o meşhur eserini ona ilham eden, o yüce, o ateşîn, o derin duyguları, o göz kamaştırıcı hakikatleri ona fısıldayan Montesquieu'yu ve İran mektupları'nı da Türk fikir dünyasına sunmamak büyük bir noksan, af edilmez bir kusur ve hattâ suç saymak da mümkündü! Heyhat!

Zira, ancak, bu sayededir ki, iki dehâ ve iki âzametli müfekkirenin yarattığı eserler arasında bir vahdet, bir tenazur kurmak mümkün olabilecekti

Biz, bu maksada vasıl olmak için, bütün müşkülâtı gözümüzün önünden sildik. Ne Montesquieu'nun felsefî tahlil kudretinin derinliklerine varabilmenin imkânsızlızları; ne kullandığı dilin iğne ve dikenlerle dolu güllerinin keskin rayıhalarile bayılıp gafletlere yuvarlanma ihtimalleri; ne müellifin tefekkür tarzındaki metanet ve istikameti örseleyüp bulandırmağa gayret edebilecek, çizgileri eserde belirtilmiş bethâhlarm ah ve vahları, hepsi, hepsi bizi aslâ yıldırmadı...

Devrimiz demokrasisinin büyük muallimi, muhteşem mürşidi ve eşsiz müdafii Montesquieu'nun bu şaheserinin yurdumuza, daha da gelişecek demokrasimize, adalet cihazımıza, devlet anlayışımıza, vatandaşlık haklarımıza ve

(2) — Beccaria (1738-1794) 1 yaşında iken, Montesquieu hayatta ve 49 yaşında idi. Montesquieu 66 yaşında öldüğü tarihte, Beccaria 17 yaşında bulunuyordu; meşhur eserini henüz yazmamıştı; 21 yaşında tasarlamış ve 24 yaşında neşretmişti.

(3) — İşte bu vahdet ve tenazuru göstermek üzere, bazı mektuplardaki ilham kaynağı pasajları Beccaria'dan bazı bahislerle mukayese sadedinde not halinde derceyledik.

insan telâkkilerimize büyük faydalar sağlıyacağına inaniyoruz...

Fransa'nın en büyük mütefekkirlerinden olan baron de Montesqieu, 18/Ocak/1689 tarihinde Bordeaux şehri yakınlarındaki ecdadının malikânesi olan le Brède şatosunda dünyaya gelmiştir. Fransa'da adalet cihazında büyük mevkiler işgal etmiş şahsiyetler yetiştiren eski bir aileye mensuptu. Ulû Tanrı'nın pek özenerek yarattığı çok ender zekâlardan biri daha yer yüzünü aydınlatmış oluyordu. Kalvinist-protestan kilisesi rahipleri mektebinde okumuş, bilhassa lâtinceyi iyice öğrenmiş, eski yunancayı da hazmetmişti. Tabiî, tıbbî ve hukukî ilimlere pek ziyade meyil duyuyor, feslefe ve ilâhiyatın esrarını çözmeye çabalıyordu. Büyük, muhteşem ve mehip ne varsa hepsine merak sarıyor; bünyelerini yoklamak, hakikatlerini görmek istiyordu. Yorulmak bilmeyen bir sebat ve ısrarla okuyor, okuyordu. 1713 de babasını kaybetti. 1714 de, daha 25 yaşında iken, Bordeaux şehri Yüksek mahkemesine aza tâyin edildi. 1715 de evlendi. 1716 da ise, amcasının ölümü üzerine, ayni mahkemenin riyasetine getirildi. Ayrıca 1712 de kurulmuş olan ayni şehir ilim akademisine aza seçildi. Bu akademiye giriş nutkunun mevzuu: (Romalıların siyaseti ve devlet borçları) na dairdi. 1716 da (Tefekkür sistemi), 1717 de (Dehâ farkları) ve 1721 de de (İran mektupları) nı neşr etti. İran mektupları Hollanda'da, Amesterdam şehrinde neşrolundu. Bu ilk baskıda müellifin ismi gizli tutulmuştu. Bunun da sebebini eseri baştan başa dikkatle okuduktan sonra, müellifin o tarihte bizzat kaleme aldığı mukaddimenin son satırlarından sezmek kabil olacaktır, kanaatındayız. Böyle kahramanane yazılmış bir eserin, XIV. Louis'nin dehşet verici bir istibdat devrinin henüz devam ettiği ve bu yaman hü-

kümdarın ölümünden sadece altı sene sonra neşredilmiş olduğu unutulmamalıdır.

Eserin muvaffakiyeti çok büyük oldu; çıkan baskılar sür'atle kapışılıyor, bitiyordu, Artık Montesquieu zamanın büyük şöhreti olmuştu; salonların, ilim, san'at ve felsefe meclislerinin aranan ve fısıldanan simasıydı. Bu iki ciltlik eseri, fikir ve siyaset aleminde derin bir sarsıntı yapmıştı. Voltaire: (Acaba, deyordu, dünyada İran mektuplarından daha kuvvetli şey varmıdır? Acaba, hükûmeti ve dini daha ziyade ihtimamla ele alan daha mükemmel bir eser yazılmış mıdır?); beri tarafta J. J. Rousseau ise: (Size azametli bir eser tavsiye edeceğim: İran mektupları!) diyordu. Villemain, 1825 tarihinde Fransız edebiyatı derslerinde, eser hakkındaki duygularını şöyle hülâsa eder: (Montesquieu, bu eserinde Bruyére'in usulunu kullanmaktadır; eşhasa canlı, iğneli çizgilerle yaklaşmakta, onlara bu vasıtalarla hayatiyet vermekte; alaylı, müfrit ve geniş bir karihanın vâsi sahalarında cevelan eylemektedir. O da Pascal gibi hemen daima asabî ve cesûrane cümlelerle konuşmakta ve vaktiyle Pascal'ı titretip korkutmuş fazla hissî hayallerle etrafı görmektedir. Eserin lezzet ve ihtişamı büyüktür. Yaşanılan devrin siyaseti ve felsefî görüşü pek derin bir kubretle tahlil edilmektedir; bu çeşit yazılar ise, Fransa için pek yenidir. Hele, XIV. Louis'nin ölümünden altı sene sonra neşrolunan eserin, saltanat tarafından silindirilmiş, yoksul bırakılmış Fransa'da gördüğü azametli rağbet ve mazhariyetin manâsı kolayca anlaşlılır. Her şey eserde mevcuttur: İnanilmaz şeyler, iğneleyen hakikatler, itikatlar, kader ve mağfiret; Paris'in muhteşem salonları ve Avrupa siyaseti... hepsi... evet hepsi [1].

(1) — İran'nın şimal doğusundaki Uzbekistan adı verilen bir diyardan geldiği için kendisine Usbek adı verilen bir

İranlı prens, o tarihte İran'ın baş şehri olan İsfahan'daki muhteşem sarayını, debdebe ile geçen bir hayatı, dünyalar kadar güzel karılarını, muti kölelerini. haremağalarım terkederek Rika adındaki dostu ile Garb'a doğru seyahata çıkar. Bu seyahatın âmili ikidir. Biri zahirîdir; o da, gittikçe çoğalan şahsî düşmanlardan uzaklaşmaktır: **(Halbuki, gençliğimin daha ilk çağlarında saraya intisap etmiştim. Hattâ, o demlerde kalbimin taptaze ve ter temiz olduğunu söyleyebilirim. Ah, ne tatlı emeller besliyordum! Fazilet ve insaniyet bütün hülyaları mdı, benim... seyyiatı gördükçe, halâs çarelerini araştırır, şiddetle kaçardım... Amâ, çok geçmez, arkasından döner, ona yeniden yaklaşır ve bu şeametin hakikatını öğrenmeğe çabalardım. Bu hakikatı taç ve tahtın ta ayağına kadar getirirdim! O zamana kadar bilinmeyen bir dille etrafıma haykırırdım. Dalkavukluğu yerin dibine batırır, ayıplardım. Hayranlarla mahbubeleri de istisna etmezdim!...**

Lâkin, heyhat! Bu açık yürekliliğimin mükâfatı ne oldu? Hiç! sadece, etrafımı düşmanlarla kuşanmış buldum! Hele hükümdarlardan iltifat görmeyen Nâzırların şahlanan hasetleri beni boğacak raddeyi buldu!...

Halbuki, içinden çürümüş bir sarayda, beni ayakta tutabilen nahif bir faziletten başka ne idi? Böyle olunca da, benim için, halâs çaresi sarayı terkten ibaretti. İşte ben de buna karar verdim, zaten!... (8 nci mektup)

İkinci ve asıl âmil ise, ilmî hakikatleri bütün vus'atlerile görmek, araştırmaktı; başka iklimleri, başka insanları, onların huylarını, duyuşlarım, ilim ve san'at sevgilerini, sezişlerini, görüşlerini, ahlâklarım, dinî telâkkilerini, devlet idare tarzlarını yerinde görmek, incelemekti; sonra da onları yurtlarına aksettirmek, ibret almak, örnek almak, istifade etmekti; işte seyahatın asıl gaye ve maksadı, yani eserin de ana hedefi, mevzuu, hamûlesi ve kiymeti hepsi budur

Şimdi acaba, müellife ilim uğruna bu kadar mezahim ve beşakkate göğüs germek, eserine bunu mevzu seçmek ilhamı nereden gelmişti? Biz bu çok mühim sualin cevabını eserin içinde bulduk, zannındayız.

Filhakika, eserin muhtevi olduğu bir kısım mektuplardan, müellifin İslâm din ve geleneklerine, hâdislere çok büyük ehemmiyet verdiği hiç bir suretle inkâr edilemez. İslâmda ise, ilme, ilim uğruna yollara düşmeye verilen büyük ehemmiyet ve iltifat aşikârdır. Işte biz bu vesile ile. müellifin gösterdiği haklı sebepleri tamamlar mülâhazasile, Peygamber Efendimizin bir kaç hâdis şeriflerini yazmayı yerinde bulduk: Risaletpenâh Efendimizin mümtaziyetlerinden biri de, ilim ve irfana meclup oluşları, büyük bir muhabbetle bağlı bulunuşları idi; buyuruyorlar ki:

(İlmi öğreniniz çünkü, Allah uğrunda ilmi öğrenmek bir hasenedir. İlimden bahsetmek nam hüdayı tesbihtir. İlmi aramak cihattır. İlmi tahsil, ibadettir. İlmi talim, sadakadır. İlim chline iltifat etmek, Hak Tâlâ'ya yaklaşmaktır. Çölde enisimiz ilimdir. Yalınızlıkta dost ilimdir. Arkadaşlardan mehcur kaldığımız zaman, en vefakâr refik, ilimdir. İlim bizi saadete isâl eder; sefaletten vikaye eder. İlim zinetimizdir. Düşmanlarımıza karşı silâhımız ilimdir... İlmi, Çin'de bile olsa talep ediniz... İlim uğrunda vatanını terk eden, Allâh yolunda adım atar!..

Ulemanın kalemlerinden damlayan mürekkep şühedanın kanından mübecceldir!.. Hâlikin âsarını bir saat teemmül etmek yetmiş sene ibadetten hayırlıdır!.. Bir saat ilim ve irfan meclisinde bulunmak bin şehidin cenazesini teşyi etmekten, bin gece namaz kılmaktan daha kiymetlidir!.. İlim ve ulemaya hürmet eden bana da hürmet etmiş olur... Her şeye vusul için bir tarik vardır; Cennetin tariki ise ilimdir ... İlim ve irfan, müminin gaip olmuş bir metaıdır; onu nerede bulursa alır.. İlim hazinedir, anahtarı ise sualdir. İlminden istifade olunan bir alim bin âbidden hayırlıdır!...»

Büyük müellif eserinin ikinci baskısını yine 1721 de, üçüncü baskısı ise ölümünden bir yıl önce, yani 1754 yılında bazı ilâvelerle yaptı. Ölümünden sonra, 1758, 1897, 1929 ve 1954 yıllarında eksiksiz baskılar yapıldı.

Bütün eser 161 mektuptan ibarettir.

Müellif mektuplarında aylar için Acem isimleri ve yıllar için de Romen rakkamları kullanmıştır.

Montesquieu, İran mektuplarından sonra dünyaya şu eserleri vermiştir:

1722 de (Dialoque de Sylla et d'Eucrate); 1723 de (De la politique); 1924 de (Réflexions sur la monarchie universelle); 1727 de (Le voyage à Paphos).

1727 de Fransız Akademisi'ne aza seçilerek ölmezlerden oldu. 1729 da İngiltere'ye giderek Lord Chesterfield'in iki sene misafiri oldu. Orada Londra kıraliyet cemiyeti azalığına kabul olundu. 1731 de tekrar Fransa'ya avdetle Bordeaux akademisinde bir çok muhtıralar okudu. Az sonra da şatosuna çekildi. 1734 de (Romalıların itilâ ve inhitat sebepleri üzerinde mülâhazalar) adlı meşhur eserini neşretti. 1748 de Cenevre'de iki ciltlik dünyaca meşhur (Kanunların ruhu) adlı kitabını yayınladı. 1749 tarihinde kilise tarafından, Allâh'ın vahdanîyetine inanan vehy ve ilhamatı red eden felsefe mesleğine mensup (déiste) deye itham edilerek hücumlara maruz kaldı. 1750 de (Kanunların ruhunu müdafaa) adlı eserini yazdı. 1752 de Ansiklopedi için (uslûp, tarz, fikri letâfet, yahut hissi takdir) manâsına gelebilen (goût) makalesini yazdı.

Artık ihtiyarlamış, yorulmuştu. Yıllardır Brède şatosunda hayır ve hasenatla ömür sürüyordu. Senenin bir kaç ayını Paris de geçirmeği itiyat etmişti; yine böyle bir ziyarette iken, 10/Şubat/1755 tarihinde öldü... 66 yaşında idi...

Bu büyük insan gözlerini dünya nuruna yumarken, diğer büyük insanlardan: d'Holbach, 28; Marmontel 32; d'Alembert 38; Helvétius 40; Condillac 40; Vattel 41; Diderot 42; J. J. Rousseau 42; Hume (David) 44; Buffon 48; Voltaire 61 yaşında idiler; evvelce işaret ettiğimiz gibi, büyük hayranı ve en büyük tilmizi Marki Beccaria ise, bu tarihte daha 17 yaşında bulunuyordu.

MUHİDDİN GÖKLÜ

BİRİNCİ MEKTUP (1)

Usbek'ten dostu Rustan'a

İSFAHAN

K u m şehrinde ancak bir gün kaldık. Dünyaya on iki peygamber doğurmuş azize [2] nin türbesine derin bir ta zîm ile eğildikten sonra, yolumuza devam ettik ve dün, yani oradan hareketimizin tam yirmi beşinci günü Tebriz şehrine vasıl olduk...

Belki de ben ve R i k a, ilim ve marifet, akıl ve hikmet uğruna, bunları bulmak emel ve hülyasile öz vatanını terkten çekinmiyen, rahat ve huzur dolu bir hayatı silküp atabilen nadir İranlılar'dan iki kişiyiz.

---

(1) — Bu birinci mektup eserin 1721 tarihli ikinci baskısında müellif tarafından çıkarılmıştır.

(2) — Hazreti Fatime - tül - Zehra, Peygamber Hazreti Muhammed'in kızı ve Hazreti Ali'nin zevceleri.

Halbuki, biz mamur ve müreffeh bir diyarda dünyaya gözlerimizi açmıştık. Amâ, bu diyarın etrafını ihata eden hudutlar, müfekkirlerimizin de hudutları olamazdı. bunu aslâ kabul edemezdik. Zekâmızı sadece şark'ın meş'ale sile aydınlatmağa nasıl yetinebilirdik?

İhtiyar ettiğimiz bu seyahat hakkında orada söylenenleri bana yazmalısın. Senden medih ve stayişkâr sözler hiç beklemiyorum. Çünkü bu hareketimizi tasvip edecek insanların bolluğuna hiç de inandığım yok..

Mektubunu ERZURUM'a gönderirsin. Orada birkaç zaman kalacağım. Allah'a ismarladık, sevgili Rustan. Dünyanın neresinde olursam olayım, daima vefakâr bir dostun olduğunu aklından çıkarma.

Tebriz, 15/Nisan/1711

MEKTUP 2

Usbek'ten baş haremağasına,

İsfahan'daki sarayında.

Sen, şimdi İran ülkesinin en ihtişamlı güzellerinin bekçisi bulunuyorsun. Şu halde, dünyada benim için en aziz ve en kıymetli olan şeyleri bile sana, senin emanet ve mahremiyetine tevdi etmiş oluyorum: bu sebeple ancak benim için açılabilecek kapıların anahtarları elinde tutuyorsun! Böylece, kalbimin en paha biçilmez hazinesi muhafaza altında, tam bir selâmet ve sükûnla duruyor. Gicenin sessizliğinde olduğu kadar, günün gürültüleri içinde de vazifesini ayni titizlikle yapıyorsun. Birazcık sallansa, hemen yorulmak bilmeyen ihtimam ve basiretin, fazilet ve ismeti destekleyip tutuyor. Siyanetindeki kadınlar vazifelerinden sıyrılma arzusuna kapılsalar, hemen şahlanıp bu emellerini yıkıyor, cesaretlerini tarumar ediyorsun. Hülâsa, azizim, sen, seyyiatm kahhar vurucusu ve sadakatla vefanın bükülmez dayanağısın!..

Sen onlara emirler verir, onlar da bu emirlere itaat gösterirler. Böyle olmasına rağmen, her arzılarını da körü körüne yapmaktan çekinmezsin, tıpkı saray kanunlarını onlar hakkında körü körüne tatbik ettiğin gibi. En hakir hizmetleri bile onlara yapmaktan ötürü göğsün kabarır; meşrû istekleri karşısında esirlerinin esiri menziline inersin. Amâ, buna mukabil namus ve hayanın, edep ve mahviyetin düsturlarını tehlikede görünce de, kendini tıpkı benim yerime koyar, öylece savlet eder, emirler yağdırırsm...

Sakın unutma, esirlerimin sonuncusu, yani bir hiç iken, seni elinden tutup bu mevkie ben getirdim; ve kalbimin bütün huzuzatmı teşkil eden şeyleri senin vefakârlığına ben emanet ettim....

Aşkımın ateşini yakan bu nazeninlere en derin rahim ve şefkatını esirgemiyeceksin! Böyle olmasına rağmen de tâbiîyet ve merbutiyetlerinin son haddini hissetmelerini de temin edeceksin! Saf ve masûm arzularının hepsini yerine getirmekten zinhar kusurun olmasın! Üzüntü ve endişeleri olursa, tevil et, oyala, aldat ve fakat muhakkak iç huzurlarını sağla! Gönüllerini müzikle, danslarla, nefîs içkilerle şenlendirmeye gayret et! Sık sık aralarında toplanıp vakit geçirmelerini temin et! Şayet tabiata çıkmak isterlerse, götürebilirsin. Amâ, etraflarında koşuşmak hevesine kapılacak çapkınlardan onları koru! Hele ruh berraklığının aynası olan temizlik ve intizamı ihmal etmemelerine bilhassa dikkat edesin! Ara sıra da onlara beni yadet! Ah! Onlara ne kadar hasret olduğumu bir bilsen! Allâha ismarladık.

Tebriz, 18/Nisan/1711

MEKTUP 3

Zaki'den Usbek'e

Tebriz

Baş haremgâhına, bizi kıra gezmiye götürmesini söyledik, götürdü. Yolda başımıza hiç bir şey gelmediğini o sana yazar her halde.

Sıra ırmağı geçmiye gelince, hepimiz arabalarımızdan indik; her birimiz tahtarevan biçimindeki birer sandukaya yerleştik, her sandukayı da iki esir umuzlayarak ırmağı geçtik ve kimse tarafından görülmüş de olmadık....

Oh, sevgili Usbek, İsfahan'daki sarayında benim için yaşayabilmek ne müşkülmüş!... Bir saray ki, mazideki saadetlerimi mütemadî surette bana yadettiriyor!.. Arzularımı her gün daha büyük bir şiddetle kamçılıyor!.. Sarayın o köşesinden bu köşesine bir başı boş insan gibi koşuyor, hep seni arıyor ve istiyorum. Lâkin, heyhat! Seni bulmak bir türlü kabil olmuyor, sadece solup geçmiş mutluluğumun öldürücü hatıralarile karşılaşıyor, ölüyorum! Bazı defa, seni ömrümde ilk defa nasıl kucaklayıp kollarımda sıktığım yere geliyorum, işte burada her şey değişiyor, kaskatı kesilip, donuyorum! Bazı defa da, senin biz mahbubelerini biribirimizle cenkleştirdiğin yere geliyorum. Hey gidi hey, o zamanlar her birerimiz güzellikte kendimizi diğerlerinden çok üstün görür, başımız göklere varırdı. Hepimiz süs ve zinetlerle kendimizi donatıp helâk oluncaya kadar parıldamaya çalışır ve sonra önünde arzı endam ederdik. Sen ise, bu ince san'atımızı büyük bir zevk ve beşaretle temaşa ederdin. Bütün varlığını nasıl sarsıp seni huzuzata sürüklediğimizi, aşk ihtirasının kanatlarını nasıl göklere doğru sürüklediğimizi hayretlerle syreder, derin bir mestî içinde mes'ut olurdun. Lâkin, çok geçmezdi ki, bu sun'î cazibelerden hemen bıkar, tabiî güzelliklerin hasretini duyar, ye bizde onları arardın: bu sebeple hüner ve marifetlerimizin eseri olan bediaları bir hamlede devirir, silerdin: bizi bu sun'îliklerden adeta yıkar, kurtarmak için çırpınırdın. İsterdin ki, karşına sadece Allah'ın verdiği nimetlerle, güzelliklerle daha doğrusu sadeliklerle çıkalım!

Aslâ hicab ve namus duygusunu hesaba katmazdım. Bütün arzum beğenilmek, sevilmek ve seni fethetmekti.

Muvaffakiyet biricik emelimdi.. Ne mutlu sana Usbek! Gözlerinin önüne sadece lâtafetler serili, sadece güzellikleri görebiliyorsun! Huzuzat biricik gıdan! Biz seni uzun zamandanberi, huzuzattan huzuzata koşar bulduk. Mütehavvil ve müteredditruhun hiç bir yere takılıp kalmadan mütemadî cevelan halinde. Halbuki, bizim bütün emelimiz senin tarafından sevilmek, okşanmak, buselerinle kavrulmaktı; hepimizin senden dilendiği, istediği sadece buydu. Sen ise, sonu gelmez tahavvüllere meclûp, her gün yeni emirler, ağırlaşan itaat şekillerinin özleyişlerile kıvranırdm!

Sana itiraf ediyorum,Usbek, içimde uyanan ve her gün şiddetini çoğaltan bir arzu ile yine senin olmak, se nin tarafından çılgınca sevilmek istiyorum. Nasıl da yavaş yavaş kalbinin hâkimi olmuştum; beni önce delice sevmiş, sonra da terketmiştin; daha sonra yine bana dönmüş ve ben seni zabtetmesini bilmiştim. Bütün muzafferiyet benim olmuş, rakibelerime ise, sadece ümitsizlik kalabilmişti. Bizim için sanki bütün dünya bizden ibaretti. Etrafımızı ihata eden şeylerin ehemmiyeti kalmamıştı. Rakibelerim, senden nail olduğum aşkı gözleri kamaşarak tamaşaya nasıl da cesaret edebilmişlerdi! Şayet bendeki ta havvülleri sarahatle görebilmişlerse, bu hiç şüphe yoktur ki, aşkımın onlarınkinden olan farkından, başkalığından geliyordu. Şayet fizik güzellikierile benim karşıma çıkmış ve boy ölçüşmek istemişlerse de, hassasiyetimle boy ölçüşmeye cesaret gösterememişlerdi....

Lâkin şimdi neredeyim? Bu artık hayal olmuş boş masal beni nerelere sürüklüyor? Hiç sevilmemiş olmak çok büyük bir zillet!...

Sen bizleri, vahşî diyarlarda avare avare dolaşmak için terk etmiş bulunuyorsun, Uzbek. Nasıl! Daha çok sevilmek için mi bu işe atıldın? Heyhat! Halbuki, sen neler kaybettiğini bile hesapliyamıyorsun! Aslâ duyulmayan ah

ve eninlerle bitiyorum. Göz yaşlarım dinmiyor ve sen buna hiç aldırış etmiyorsun. Sanki bütün saray, senin aşkının ateşile yanıyor; halbuki, sen hissizliğinle başbaşa vermiş, her an biraz daha uzaklara kaçıyorsun! Ah! Benim sevgili Usbek'im, bir mes'ut olmayı bilebilseydin!

Fatîme'nin sarayından, 21/Mart/1711

MEKTUP 4

Zefis'den Usbek'e

Erzurum

Nihayet bu siyahî ejderha [1] beni kederden öldürmeye azmetti. Bütün kuvvet ve nufuzunu kullanarak esirim Z e l i d' i benden ayırmak istiyor. O Zelid ki, bütün hizmetlerimi candan yapar, becerikli ellerile etrafımı süslere, güzelliklere garketmesini becerebilen tek insandır.

Hattâ, zalim siyahî, bu ayrılığın sadece kederlere yer bırakmasına da razı olmuyor, illâ da şeref ve ismetimi çiğnemeye yelteniyor!....

Güya, esirime olan düşkünlüğüm ona olan emniyet ve takdirimden gelmiyormuş ta, behimî duygulardan kaynayan cürmî hevesattan geliyormuş!

O kuzgunî mel'unun yüzünü görmemek için her gün

(1) — Baş haremağası.

huzurumdan koğuyorum. Durmağa mecbur olduğu kapu arkasında ise, canı sıkıldığından bu gibi canîyana şeyler uydurmaya başlıyor. Yok bazı şeyler duyuyormuş, yok bazı şeyler görmüşmüş! Hain adam, bu duyduğunu veya gördüğünü iddia ettiğin şeyleri, ben hayalen dahi tasavvur edemem!...

İşte sevgili Usbek, bu sebeple çok betbahtım! Ne uzletim, ne de faziletim bu alçağın şüphelerinden beni koruyamıyor. Düşün, bir adi esir gelsin de zehirli hançerini ta senin kalbine kadar saplamağa cür'et etsin!

Tabiî, bu ahvalde bana da kendimi müdafaa düşüyor! Lâkin, hayır! Böyle bir müdafaaya aslâ geçmiyeceğim. Zira, bu, alçakca ithamlar karşısında müdafaalara kalkacak, müdafaa delilleri serdedecek kadar kendi nazarımda da alçalamiyacağım! Benim yegâne müdafaam, iffet ve ismetimin tek garantisi sensin, senin aşkın, senin itimadındır... Benim tarafımdan da bir delil isteniyorsa, sana olan aşkım ve dinmek bilmeyen acı göz yaşlarım!...

Fatime'nin Sarayından, 29/Mart/ 1711.

MEKTUP 5 (1)

Rustan'dan Usbek'e

Erzurum

İsfahan'da her kesin konuştuğu sensin. Alem senin

(1) — Bu mektup eserin 1721 tarihli ikinci baskısında müellif tarafından çıkarılmıştır.

buradan gidişini ağzına sakız yapmış, çiğniyor. Bazıları bu hareketini deliliğine, bazıları da güya çektiğin kederlere veriyor. Yalnız dostlarmdırki, seni müdafaa ediyorlar. Ama gel gör ki, kimseyi de ikna edebildikleri yok! Senin, karılarını, ebeveynini, dostlarını, öz ülkeni terkedip meçhul diyarlara düşmene bir türlü akıl erdiremiyorlar...

Rika'nm annesi bir türlü teselli bulamiyor. Oğlumu o benden uzaklaştırdı, deye tutturmuş, illâ da geriye göndermeni istiyor...

Bana gelince, aziz Usbek, seni ve bütün yaptıklarını anlamağa çalışıyorum; lâkin heyhat! Yokluğunu dolduramiyor, bütün çabalamalarıma rağmen seni mâzur göremiyorum. Bana istediğin kadar sebepler, mecburiyetler, zaruretlerden bahset; nafile Usbek, kalbim bunlarla rahatlayamıyor. Allâha ismarladık, beni daima sev!..

İsfahan, 28/Mayıs/1711

MEKTUP 6

Usbek'ten dostu NESSİR'e

İsfahan

Erivan'dan bir günlük yolculuktan sonra, İran'ı terkettik ve Türk hakimiyetinin topraklarına girdik... On iki gün sonra da, Erzurum şehrine vasıl olduk. Burada üç veya dört ay kacalağız....

Sana itiraf etmeliyim, Nessir, İran topraklarını göz-

den kaybettiğim ve kendimi sert Osmanlıların arasında bulduğum anda, içimi derin bir elem yaktı.

Vatanım, ailem ve dostlarım... hepsi müfekkiremde uyanmışlar, canlanmışlardı. Kalbim şefkat ve muhabbetle dolup taşmağa başlamıştı... Bazı endişeler şahlanmış ve sadece kendi huzurum için çok ilerilere gittiğimi bana acı acı hissettirmişti.

Fakat kalbimi en çok parçalayan karılarımdı. Onları düşündükçe, iztıraptan kahrolacak dereceye geliyordum. Bunun da sebebi aslâ onlara beslediğim aşktan ileri gelmiyordu. Çünkü, onları düşündüğüm bu anlarda uyuşuyor, katılaşıyordum ve bu halde de hiç bir isteğin zebunu olamazdım. Yaşadığım saraylarda aşkı daima önlemiş, küllemişimdir; duyduğum bir aşkı daima başka bir aşkla tahribe muvaffak oldum... Lâkin ne gariptir ki, bu hissizlik ve kayitsizlik içinde bile, gizli bir kıskançlık ejderhasile de mütemadiyen kemirilmişimdir.....

Gözümün önüne hemen hemen kendi hallerine metrûk bir grup başı boş kadın geliyor. Bu varlıklar hakkında fena haberler yollayan hizmetimdeki kimseler ise, alçak ve denîlerden ibaretmiş, heyhat!....

Düşün kendi esirlerimin bana sadık ve mûtî olup olmadıklarından emin olmıyayım! Ya değillerse deye yanayım!

Aştığım bu uzak diyarlarda ne acı haberler almıyorum! Buna dostlarımın bir çare bulamamış olmaları da ne hazindir! Halbuki, buralarda bazı mahrem haberleri almamak, bilmemek daha hayırlıdır. Amâ bu imkânı temin edecek hayırhâh babayiğit nerede? Ortalığı birbirine katan tantanalı bir ceza yerine, karanlıkta kalmış bir cürmün cezasız kalışını bin kerre tercih etmezmidim?... [1]

Bütün bu acılarımı kalbine dolduruyorum, sevgili Nessir, bu vaziyette heyhat! tek teselli de bundan ibaretti...

Erzurum, 10/Haziran/1711

(1) — .....

İşlendikleri bir kerre ispat olunduktan sonra, uzun zaman zihinlerden silinmiyen şenî cürümleri irtikâp edip halâs yolu kaçmakta bulan canavarların lehine hiç bir murur zaman mevcut olmamalıdır. Fakat ehemmiyeti az ve sebep olduğu tesir ve heyecan sathî olan suçlar için vatandaşların artık kendi mukadderatlarının endişelerinden kurtuldukları bir zamam tesbit etmek, yerinde olur.

Bu farkı yapmanın sebebi şudur: İkinci hâlde, **suçu uzun zaman saklamış olan karanlık ve meçhuliyet artık suçlunun cezasız kalması korkusunu bertaraf etmekte, ve ona tekrar iyi bir insan olmak imkânını bahşeylemektedir.** .....

Her şahsın kendi nefsini siyanet etmek hakkı, tabiî bir haktır. Halbuki, şahsın kendisine ait malları muhafaza ve siyanet hakkı ise, cemiyet hayatından doğan içtimaî bir haktır. Rahmü şefkat duygularını boğarak, insan oğlunu büyük cürümler işlemeye iten amiller pek nadirdir. Buna mukabil, refah içinde yaşamak ihtiyacı ile kıvranan insan oğlu, hukukî mesnedi ancak içtimaî mukavelede bulunup kalbinde yer etmiyen bir hakkın ihlâli arzusunu her an duyabilir.....

İşte bu iki sınıra mensup suçların tekevvünü ihtimali tamamen farklı kanun hükümlerine dayanmalıdır. Nadiren işlenen büyük cürümlerde, maznunun masûmiyeti ihtimali, dâva müruru zamamm uzatmalı ve fakat tahkikat müddetini ve muhakemeyi kısaltmalıdır

Bil'akis ehemmiyetleri az suçlarda, suçun işlenmiş olması ihtimali daha kuvvetli olmakla tahkikat müddetini azaltmalı ve fakat buna mukabil dava müruru zamanını kısaltmalıdır. .....

Mer'î prensiplere derin bir iztirapla bakılacak olursa, ceza mevzuatını ve içtihatlarını tedvin ve tesiste hemen hemen **akıl'a** hiç dayanılmamış olduğunu kabul etmek zarureti doğuyor. Bu suretle en şenî, en meş'um ve en mevhum suçlar için, yani işlenmiş olmaları ihtimali en az olan suçlar için, en zayif ve meşkûk karineler delil mahiyetinde kabul olunuyor, demektir.

Böylece, sanki kanunların ve hâkimlerin istedikleri şey, hakikatın kendisini araştırıp meydana çıkarmak olmayıp, her hangi bir cürmü ispat edip ortaya atmaktan ibarettir! Kezalik, meşkûk ve ispat delilleri zayıf olan bir cürümle mahkûm edilen kimsenin masûm olabileceği tehlikesinden de perva etmedikleri meydandadır!...

İnsanların çoğu, büyük cürümler için olduğu kadar, büyük faziletler için de bir zaruret olan bu muazzam manevî enerjiden mahrum bulunuyorlar.

İşte bu manevî enerji, milli gururun duyulduğu ve halkın selâmeti için kalblerde ihtiraslı bir aşkın yer ettiği devletlerde en muhterem faziletleri ve en korkunç felâketleri sevk ve idare etmektedir.

Hâkimiyetleri sağlam ve âdilâne kanunlar tarafından müdafaa edilen milletlerde ise, zayıflamış ihtiraslar devlet idaresini islâhtan ziyade, onu idameye yarar. Bundan da bizim için ehemmiyetli bir netice hasıl oluyor ki, oda: **Büyük cürümler daima bir milletin inhitatım tevlit etmezler**.....

BECCARİA, SUÇLAR ve CEZALAR, fasıl: XIII (Tahkikat müddeti ve mürür zaman).

MEKTUP 7

Fatime'den Usbek'e

Erzurum

Ayrılışından iki ay geçti, sevgili Usbek. Ve ben bu perişanlık ve yorgunluk içinde, halâ kendimi toparlaya-

madın, alıştıramadım. Sanki, halâ sarayda yaşıyormuşsun gibi her bucağı geziniyor, seni araştırıyorum...

Mümkün değil, bu hülyalardan silkinemedim. Seni daima kollarında görmeye alışmış, aşkının burhanlarını (lâkin işte, işte!) deye sunmaktan başka hiç bir meşgalesi olmamış bir kadın! Dünyaya gözlerini, naz ve nimetler içinde, hürriyeti bütün kemalile kucakliyarak, açtığı halde, giriftar olduğu aşkının zebunu olarak esareti kabullenmiş bir kadın!...

Seninle evlendiğim zamana kadar gözlerim bir erkek yüzü görmemişti! Görüp görüşmeme tek müsaade edilen erkektin, Usbek! [1]. Zira, bu mel'un haremağalarını da erkekten saymama imkân olamazdı! Senin çehrenin güzelliğini, onlarınkinin çirkinlik ve acaipliklerile mukayese ettiğim zaman, saadetimin büyüklüğü karşısında gözlerim büsbütün kamaşırdı. Malik olduğum erkeğin yakışıklılığı, hayal ettiğim erkeğin çok fevkindeydi ve ben işte bu sebeple hakikaten mutlu idim. Bunu sana yemin ederim; bugün bulunduğum şartların zarureti ile mahpus kaldığım bu yerden çıkmama müsaade edilse, etrafımı saran muhafızlardan sıvışıp kurtulma imkânı bahşolunsa, ve sayısızsız milletlerin yaşadığı şu paytahtın bütün erkeklerinden kendime birini seçme hakkı tanınsa, Usbek, evet sana yemin ederim ki, yine de senden başkasını seçemem! Dünyada sevilmeye lâyık senden üstün kimse bulunamaz!..

Sen yoksun deye, o kadar sevdiğin güzelliğimi hiç ihmal edermiyim! Bunu aklına bile getirme. Gerçi beni gören kimse yok; yok amâ, yine de bu süs püslerin, bütün bu güzelliklerin bende kalması lâzım. Güzel kalmak ve daima sevdiğimin hoşuna gitmek isterim. Sevilmenin mutad silâhlarını bırakmamak zaruretini iyice hissediyorum.

---

(1) — İran kadınları Türk ve Hind kadınlarından çok daha sıkı muhafaza altındadır. (Müellifin notu).

Meselâ, en bayıltıcı kokuları sürünmeden kat'iyyen yatağa gitmiyorum. Ah, koynuma girdiğin o mes'ut geceleri hep hatırlarım. Bazan renkli bir rüya bu nadide sevgiliyi getirir, kollarıma yavaşça bırakır! İşte o zaman bütün emellerimle hulyalarım sarmaş dolaş olur, ve kamçılanan arzularım sermestî içinde kalır!.. Bazı defa da, bu yorucu seyahattan bıkup usanmış olduğunu ve pek yakında bize döneceğini tasarlarım. İşte, böyle günlerde bir kuş gibi hafifler, asumanlarda uçar gibi sarayı dört dönerim. Bu günün gecesi ise, karma karışık rüyalarla geçer. Sonra hemen uyanır seni yatakta, yanımda ararım, lâkin heyhat! bulamam, bu defa da benden saklandığına hükmederim. Böylece beni yakan aşkım, hayalen nail olduğum bütün bu nimetleri elimden alır, hakikata yaklaştırır ve her şeyi berbat etmiş olur! İşte her şeyin tarumar olduğu ve aklımın başıma geldiği bu zamanlar ihtilaçla tiril tiril titrerim!..

Şimdi sen, bütün bunlara inanmiyacaksm! Ah, Usbek, bu şartlar içinde yaşamak ne mümkün! Damarlarımda sanki kan yerine, mayi hale getirilmiş lav akar! Acaba, bu derece iyi hissettiğim şeyleri sana izah edebiliyormuyum? Ve eğer sana iyi izah edemiyorsam, yarabbi, nasıl oluyor da bunları, bu dehşetli duyguları hissedebiliyorum!

Böyle zamanlarımızda, senin buselerinden bir teki için bütün bir cihani fedadan zerre kadar sakınmam!

Bu durumdaki bir kadın ne bahtsızdır! Amâ, bu bet-baht kadın mutat hicranlarını kalbine gömerek, derin iniltiler ve sonsuz ihtilâçlarla hayatını yaşamağa mecburdur!

Saadetten mahrum bu kadm, hattâ sevdiği insanın mutluluğuna bile hizmet edememektedir. Sarayın ihtişam ve debdebesinin idamesine gelince, bunu da sevdiği kocasının saadeti için değil, lâkin şeref ve itibar zaruretleri için yapmaktadır!..

Ah, halbuki, siz erkekler hakikaten çok zalimsiniz!

Sizce, biz kadınların arzularının tatmini mümkün değildir ve olamaz da! Tarzı muamelenizin esbabını da hissiz oluşumuzda bulursunuz. Hakikatan hissiz davrandığımız zamanlarda da dünyanın kabahatını üstümüze yıkar, bizlerle bozuşur, uzun zaman dargın kalırsınız. Sonra, zannedersiniz ki, zamanın uyuşturup uyuttuğu hislerimiz mübarek yüzlerinizi gösterince, hemencecik canlanır, kamçılanır ve özlenen saadetimize kavuşmuş oluruz! Kendi meziyetlerinizle elde edemiyeceğiniz nimetleri, sırf bizim mizaçlarımızın nahif taraflarını sezerek hemencecik elde edersiniz!...

Allâha ismarladık, sevgi Usbek, Allâha ismarladık. Seni sevmek emelile yaşadığımı unutma. Gönlüm seninle dolup taşıyor. Gaybubetin seni unutturmak şöyle dursun, bilâkis aşkını şiddetlendiriyor! Bu gaybubet şiddetini daha da arttırırsa, aşkımın tahammül dıvarlarının çatlayıp gümbür gümbür yıkılacağını bil!

İsfahan sarayından, 12/Haziran/1711.

MEKTUP 8

Usbek'den dostu Rustan'a

İsfahan

Mektubunu halen bulunduğum Erzurum şehrinde aldım. Oradan ayrılışımın çok büyük gürültülere sebebiyet vereceğini pek alâ tahmin etmiştim. Bundan dolayı habe-

rine aldırış etmedim. Fıkrince düşmanlarımın nasihatlarına göremi, yoksa kendi aklımm rehberliği altında mı hareket edeyim? Bunu bana açıkla!

Halbuki, gençliğimin daha ilk çağlarında saraya intisap etmiştim. Hattâ, o demlerde kalbimin tap taze ve tertemiz olduğunu da söyleyebilirim. Ah, ne emeller besliyordum!.. **Fazilet ve iyilik bütün hülyalarımdı... Seyyiatı gördükçe, halâs çarelerini araştırır, şiddetle kaçardım.. Amâ, çok geçmez, arkasından döner. ona yeniden yaklaşır ve bu şeametin hakikatını öğrenmeye çabalardım. Bı hakikatı taç ve tahtın ta ayağına kadar getirirdim! O zamana kadar bilinmeyen bir dille etrafıma haykırırdım. Dalkavukluğu yerin dibine batırır, ayıplardım. Hayranlarla mahbubeleri de istisna etmezdim!....**

Lâkin, heyhat! Bu açık yürekliliğimin mükâfatı ne oldu? Hiç, sadece etrafımı düşmanlarla kuşattı! Hele hükümdardan iltifat görmeyen Nâzırların şahlanan haset hisleri beni boğacak raddeyi buldu...

Halbuki, içinden çürümüş bir sarayda, beni ayakta tutabilen nahif bir faziletten başka neydi? Böyle olunca da, benim için halâs çaresi sarayı terkten ibaretti. İşte ben de buna karar verdim...

Buna hazırlık olsun deye, evvelâ kendimi ilme zorladım ve nitekim bunun sonunda da ilmin bütün şubelerine dehşetli bir merak sardım. Artık sarayın hiç bir işine karışmiyordum. Küçük bir sayfiyeye çekildim. Lâkin bu masum inzivanın da kendine göre ağır mahzurları vardı. Muhasımlarımın fenalıklarına her an maruz kalabilirdim. Zira, şahsî emniyet tedbirlerinin hepsini kaldırmıştım...

Bazı mahrem fısıltıların ehemmiyeti beni vatanımdan ayrılmağa mecbur duruma soktu. Böylece, saraydan ayrılmak vesilesinin makul sebebini de bulmuş oldum. Hemen hükümdara gittim. Ona, Garb'ın tefekkür tarzı ve ilim hamulelerile yetişmek istediğimi arz ettim Hattâ, bu

yolculuklarımdan taç ve tahtın da istifadeleri olabilececeğini ihsas ve imâ ettim. Kıralın gözlerinde lutûf ve hilmiyet, kerem ve teveccüh belirdi; bu parıltılar rüyalarımı hakikat yaptı ve ben huzurlarından ayrılarak yola çıktım. Böylece, düşmanlarımdan bir kurban kurtarmış oldum.

İşte, sevgili Rustan, seyahatımın hakikî sebebi bundan ibarettir. Bırak, İsfahan'da istedikleri dedikoduyu yapsınlar; sen beni, sadece dostlarımın önünde müdafaa et. Düşmanlarımın kötü niyetle yaptıkları tefsirlere aldırış bile etme! Her an onlardan gelebilecek kötülüklerin endişesi içinde yaşamaktansa, böyle daha çok mes'ut bir insanım!...

Gerçi, onlar şimdi hep beni konuşurlar, lâkin çok geçmez, beni de tamamile unutacaklardır. O zaman düşmanlarım.... hayır, Rustan, aslâ kendimi bu hazin düşünceye terkedemiyeceğim... Ben onlar için daima aziz bir dost kalacağım; ve onların sadakatlarına, tıpkı senin sadakatına inandığım gibi, inanacağım. [1]

Erzurum, 20/Ağustos/1711.

---

(1) — (..... Şayet ben, hakikatı araştırmalarımda tam bir serbestî ile hareket edebiliyorsam, şayet umumî fikir ve kanaatlarm fevkine çıkabiliyorsam, bu istiklâlimi himayesinde yaşamak şerefine nail olduğum hükûmetin âlicenaplığına, onu teşkil eden mümtaz simâların ilim ve irfanlarına medyun bulunuyorum!...

Sevk ve idare ettikleri insanların saadetlerini isteyen büyük tâcidarlar ve prensler, hakikatın kadirşinas dostları unvanını taşırlar. Bu hakikatı onlara, kendi inzivagahında göstermeye kalkan bir feylezof ise, taassupla alâkası olmayan bir cesaret göstermiş ve sadece hakikatın silâhını kuşanarak zulmün ve hilenin savletlerine meydan okumuş olur .....

Şayet kitabımı tenkide tenezzül etmek suretiyle beni şereflendirmek isteyenler olursa, bunu yapmadan önce, izahına çalıştığım gayeyi iyice kavramağa gayret etme-

lerini istirham ederim. Bu takdirde meşrû hükûmet otoritesini zayiflatma şöyle dursun, lâkin bütün ceht ve gayretimin onu büyütüp yükseltmek olduğunu göreceklerdir.

Filhakika, efkârı umumiye, kuvvet ve kudretin fevkine yükseldiği, mülâyemet ve insaniyet duyguları hükümdarların satvet ve kudretlerine ürkmeden bakabilecek kadar büyüdüğü anda, bu otorite büyümüş ve yükselmiş olacaktır!.....)

Beccaria, Suçlar ve Cezalar: **Kanun vazii faslı.**

Suçları önlemek istiyormusunuz- Öyle ise, hürriyeti ilmin meş'alesinde yütün.

Şayet ilmin bazı fenalıkları olduğu iddia olunmakta ise, buna sebep sahasının dar tutulmasmdadır. Bir kerre yayılıp genişleyince bütün fenalıkları sileceği gibi, hayırhâhlıkları da son derece arttırır Becerikli bir riyakâr, cahil, bir toplulukta büyük bir hayranlığa mazhar olabilir. Halbuki, ayni adam, münevver bir millet için istihkar mevzuudur!...

İlim, insanlara şeyler arasında mukayeseler yapmak, bunları muhtelif cephelerden görmek, ve kendisinde mevcut ayni tahassüs ve arzuların hemcinslerinde de ayni, şiddetle mevcudiyetini kabul ederek hislerini buna göre tâdil etmek imkânını bahşeder.

Eğer siz, ilmin meş'alesini millete uzatır ve onu cömertçe aydınlatırsanız, cehalet ve iftıranın bu nurdan kaçacağını göreceksiniz! Adaletsiz ıdarecilerin titremeğe başladığını, ve ortada müthiş bir korku ve kuvvet menbaı olarak, sadece kanunların kaldığını müşahede edeceksiniz! Münevver insan, ahkâmı sarih, nimetleri vazıh ve temeli ammenin selâmeti olan kanunların meydana gelmiş olduğunu görmekle kalbi sevinçle dolacaktır!

..... Hayırhâh kanunları gözden geçiren her hassas kalb sahibi insan, vatandaşların cemiyete terk etmiş olduğu hürriyetlerin sadece hemcinslerine zarar veren hürriyetlerden ibaret olduğunu görecek ve bu sebeple gerek taç ve tahtı, gerekse bu taç ve tahtı işgal edeni takdis mecburiyetinde kalacaktır! ..... Kudret sahibi pek mahdut bir kısım insanlara faydalı, ve asıl büyük lâkin

zayıf kitle için hayırhâh olan hakikatlara zararlı ve bütün şahlanan ihtirasların mayâsını teşkil eden korkunç sademeli batıl itikatlar, betbaht beşeriyete sonsuz fenalıklar getirmiştir! .....

Tarihin sahifeleri dikkatle okunursa, zülmetten ilme, esaretten hürriyete geçişlerde bu muhataralı, lâkin geçilmesi zarurî geçitlerde durulduğu ve gelecek bir neslin saadeti için bütün bir neslin kurban edildiği görülecektir.

Millet kendisini ezen bütün zulmetlerden kurtulunca, ruhunu yakan taassup ateşinin fışkırttığı lâvlar söndürülünce, hakikat evvelâ yavaş yavaş, sonra sür'atli adımlarla koşarak hükümdarın tâ yanı başındaki tahtın üzerine kurulur. Bu suretle de gerek parlamentolarda, gerek ibadethanelerin mihraplarında büyük bir itibar ve hürmete mazhar olur! .....

Suçları önlayacak diğer bir çare de, mahkemelerin, cemiyete terkedilen hürriyetlerin deposu vazifesini gören kanunları, kendi suistimalleri yüzünden ifsat edilmelerine meydan vermiyerek, bilâkis onlara büyük bir ihtimam ve hürmet göstermeleridir .... Şayet hükümdar, hakimlere fazla şatafat, çok şekil ve merasim ve otorite bahşeder, zulum gördüğüne inanan vatandaşın şikâyetine müsaade etmezse, bu takdirde hükümdar tabaalarma kanundan ziyade hakimlerden çekinmek itiyadını aşılamış olur. Hakimler de bu çekinmeden fazla istifade ederler; böylece de gerek ferdî ve gerek içtimaî emniyet ve selâmet mahvolmuş olur .... Suçları önleyecek tedbirlerden biri de, fazileti mükâfatlandırmaktır .... Akıllı ve âdil ellerle, şeref ve faziletlere dağıtılan paralar, bereketlenerek aslâ bitmez ve hiç gecikmeden meyvesini verir. .... Ve nihayet insanları en hayırlı hale getirecek en emin, lâkin en güç çare de, daha ilk çağlarda verilecek terbiyenin en ince ve en faydalı hale getirilebilmesi san'atıdır....)

Beccaria, Suçlar ve Cezalar, Fasıl: XLI (Suçları önleyecek çareler.)

MEKTUP 9

Baş haremağasından İbbi'ye

Erzurum

Bu seyahatta eski efendine refakat ediyorsun. Eyaletler, ülkelerden geçiyorsun. Keder ve ıztıraplardan habersiz, sükûn içinde yaşıyorsun. Gözlerin her an değişik manzaralarla renkleniyor. Senin için yep yeni bir alemin ortasında, zamanın geçişini bile farketmiyorsun....

Halbuki, benim için öylemi? Menfur bir hapishaneye kapatılmış, hep ayni eşya ile çevrili, ayni üzüntülerle kemirilip duruyorum! Elli senelik bir hizmetin yıkıntıları ve bu kadarlık yılın korku ve endişelerinden biriken yorgunlukların ağırlığı altında iki büklüm olmuş, inlemekteyim! Heyhat! Bu kadarlık uzun bir zaman devresinde rahat bir gün ve sakin bir an geçirmiş olduğumu da söyleyemem!

Bin neviden tehdidin desteklediği vaitlerle beni kendi varlığımdan koparark bu vazifeye getiren kararı ilk efendim vermiş ve böylece nedimelerinin muhafızlığına getirilmiştim...

Meşakkat ve mezahim dolu bin çeşit vazife hizmetlerinden artık usanmış bir halde idim; servetle huzurun vereceği saadete erebileceğimi tasarlayarak bu hizmeti kabullenmiştim. Ah, ne budala imişim, meğer!.....

Müfekkirem bana kaybettiklerimi değilde, sadece kazançlarımı gösterebiliyordu. Tatmin edebilmek kudretinden mahrum olunca, aşk iptilâsından da yakamı sıyırabi-

leceğimi ümit etmiştim.. Heyhat! Meğer bende imha edebildikleri şey, sadece ihtirasın ef'ali idi; yoksa âmili dip diri yaşamakta devam ediyordu! Bu sebeple de susuzluğumu gidermiş olmaktan çok uzak bir halde, etrafımı saran şeylerin daimî tahriklerile cehennemî bir hayatın ateşinde yanmakta devam ediyordum!....

Saraya girdiğim anda, gördüğüm her şey, kaybettiklerimin nedametini ruhumda uyandırdı. Her vesile ile kalbimin öfke ile dolduğunu hissediyordum. Rahmü şefkat, af ve mağfiret, lutuf ve ihsanın her şekli, her cömertliği, bana sanki acılarımı çoğaltmak, nevmidîmi arttırmak ve beni harap etmek için yapılıyormuş gibi idi. Böyle şaşkın ve perişan zamanlarımda, aslâ bir kadını efendimin yatağına götürmemişimdir! Aslâ elbiselerini kendi elimle soymamışımdır! Ya, bizzat ben! Ah, ben kalbim hiddet ve tehevvürle, ruhum helâk edici bir nevmidî içine boğulmuş bir halde odama koşup, kapanmışımdır!...

İşte sefil gençliğimi böyle geçirdim, dostum! İtimadım. yalınızca kendime idi. Can sıkıntıları ve kederlerle kemiriliyordum...

Şimdi sert bakışlarımla soluklarını kestiğim bu saray kadınlarını, vaktile ne derin aşk ve hayranlık duygularile temaşaya dalardım! O zamanlar bu zaafıma mukabele etseler, bana bir parçacık olsun yaklaşabilselerdi, bir anda mahvolmam işten bile değildi! Bir bakışlarına, bir meramlarına bütün varlığımı hemen feda edebilirdim!...

Şimdi iyice hatırlıyorum; bir gün bu kadınlardan birini banyoya sokmuştum. Öyle bir vecd ve istığrak içinde idim ki, kendimden geçtim ve elimi kadının mahrem yerlerinden birine uzattım! Uzatmamla da kendime gelmem bir oldu ve sonumun geldiğini anladım! Amâ, bu saadetimi bin kerre ölmeye de tercih ederdim! Heyhat, bu zaafımın mahremi esrarı olan müstesna mahlûk, bu sükûtunu bana pek pahalıya sattı! Bir kerre onun üzerindeki

bütün nüfuz ve otoritemi temamile kaybetmiştim. Sonra da, öyle şeylerine göz yummağa mecbur bırakıldım ki, bunlardan her biri, her an bana ölümü tattırabilirdi!

Ve nihayet gençlik ateşi de eriyüp söndü, uzaklaştı!...

Şimdi artık bir ihtiyarım; sükûn ve huzur içinde yaşamanın yoluna bakıyorum. Artık kadınlara, tıpkı vaktile onların bana baktıkları alâkasızlık ve istihkarla bakıyorum. Böylece, bana çektirdiklerini, şimdi de kendileri çekmiş oluyorlar!..

Sanki, kadınlara hep emirler vermek için bu dünyaya gelmiş gibiyim! kendimi öyle görüyor, öyle hissediyorum. Öte yandan, bu emirleri verdiğim anlarda, tekrar eski erkeklik hüviyetime bürünmüş gibi bir halim var. Soğuk kanlılıkla tahlil edebildiğim zamanlar, bu kadınlardan derin surette nefret ettiğimi de müşahede edebiliyorum. Müfekkirem bana, onların bütün zaif tarafını gösterebiliyor. Gerçe ben, onları başkasının hesabına siyanet ediyorum, lâkin onları itaatım altında tutmak zevki, kalbimi sevinçle dolduruyor! Onları bütün isteklerinden mahrum ettiğim zamanlar, bu mahrûmiyeti kendi hevesatım için yaptığımı hisseder, dolayısile de tatmin edilmiş olurum! Böyle zamanlarda kendimi sarayda değilde, küçücük bir imparatorluğun başında bulunuyormuşum gibi gururlanırım. Bu da hakkım değilmi ya? Bana kala kala bu kadarcık bir şeref ve tama' hakkını da fazla görmemek lâzım!...

Büyük bir haz içinde, her şeyin mihveri aslîsi olduğumu, mevcudiyetimin gayri kabil içtinap bir zaruret bulunduğunu görüyorum. Bu mevkie beni sıkı surette bağlamaya amil olan bütün bu kadınların bana beslemekte oldukları nefret duygusunu da mülâyemet ve hattâ anlayışla karşılıyorum! Bütün bu nurdideler, her vesile ile karşılarında beni buluyorlar! En mâsum zevklerinin karşısına hail olarak dikilen, emellerinin yakılıp yıkılma-

sına âmil olan hep benim! Onlar tasarlarlar, inceden inceye projelerini, plânlarını çizerler, sonra önüme korlar, tasvibime arz ederler; ve ben bütün bu tatlı hülyalarını bir dokunuşla tarumar ederim! Her isteklerini makul redlerle. her tasavvurlarını vahî vehimlerle imkânsız hale sokarım! Ağzımdaki kelimeler ise, sadece: vazife, haya, hicap, terbiye ve mahviyettir. Onlara her vesile ile cinsiyetlerinin zaaflarından ve çatısının altında yaşadıkları efendilerinin hakimiyet ve tefevvuk haklarından bahseder, yeis ve nevmidîden başlarını kaldırtmam! Hemen arkasından da haklarında tatbika mecbur kalacağım şiddetten dem vurur ve bu arada da onların iyiliklerinden başka şey düşünmediğimi, kendilerine büyük bir sevgi ve sadakatle bağlı bulunduğumu telkine bilhassa dikkat ederim!...

Ve nihayet titizliklerim gelir; bin dereden su getirir, her yaptıklarını kusurlu bulur, beğenmem. Onlar da kin ve intikam silâhlarını kuşanmış, naz ve niyazlar içinde tuzaklarını her tarafa kurmaya başlarlar... Ya o müthiş hayal zenginlikleri, tasavvurları! Hele onlar!... Hele onlar!...

Hülâsa, iki taraf karşılıklı olarak, tabiîyet ve matbuiyet med-ve cezirleri halinde, çalkalanıp dururuz!...

Onlar, bana her gün en zelil hizmetler yüklerler; misli görülmemiş hakaretamiz imâlarda bulunurlar. Giceleri, şu ihtiyar halime bakmadan, en saçma sapan bahanelerle beni uykumdan uyandırırlar, yatağımdan kaldırırlar!

Arkası gelmiyen emirler, siparişler, hizmetler ve kaprislerle harap, ayakta duramiyacak hale gelmiş bulunuyorum. Sanki bütün meharet ve zekâları bana eza ve cefa vermek içindir! Keyif ve hevesatlarının ardı arkası kesilmez!.....

Kendilerine gösterdiğim ihtimam ve dikkatı arttırmamdan derunî büyük bir haz duyarlar! Bunun için de hiç olmadık şeylere baş vururlar! Meselâ, güya kulağıma

uydurulmuş mahremiyetler fısıldarlar; oturdukları dairenin divarları üzerinde delikanlılar gördüklerini iddia ederler; etraflarında garip sesler duyduklarına yeminler ederler; yahutta gönderilmiş bir mektubu red ve iade etmek telâşile nefes nefese uçuşup koşuşurlar!... Bütün bu olaylar yüreğimi ağzıma getirir, bana ecel terleri döktürür! Halbuki, onlar benim bu halimle sadece eğlenirler! Benim kahrolduğumu gördükçe de, sonsuz bir memnuniyetle bayram ederler!

Bir defasında beni kapularmm arkasına bağlamışlardı da, bütün gün ve geceyi zincirlere vurulmuş geçirmiştim!...

Ya uydurmaları! Yapmacıkları! Uydurmadan hasta olmasını, bayılmasını, büyük korku ve kederler içinde titremesini nede güzel becermesini bilirler! Hele beni kendilerine alet etmek için, ne oyunlar oynamazlar, ne olmadık, akla gelmez bahaneler icedetmezler! Öyle mühim vesileler, iddialar ileri sürerlerki, dediklerine inanmak, onlara uymak, isteldikleri hudutsuz müsaade ve müsamahalarda bulunmak mecburiyeti ortaya çıkar. Artık benim için (olmaz!) demek gayri mümkündür. Böyle bir cevap artık affedilmez bir cürüm olur! Bu takdirde beni cezalandırmakta haklı bir mevki ihraz etmiş olurlar. Böyle hicap verici mevkie düşmektense, ölümü bin kerre tercih ederim, elbette!

Hepsi bu kadarla da bitmiyor! Daha şimdiye kadar efendimin gözünde olduğuma dair hiç bir zaman emniyet duymamışındır! O kadar düşmanlarım olduktan sonra, böyle bir emniyeti nasıl duyabilirim? Bu düşmanlarımın hepsi de efendimin kalbine yerleşmiş; tacını orada kurmuş, hükmediyorlar! Bütün arzu ve niyazları da cellâdın boynumu vurmasıdır! Gel de bu vaziyette itminan getir, kendinden emin ol!...

Âsabı gerilmiş nedimeleri efendimin yatağına ben gö-

türürüm. Zannediyormusun ki, orada o nazeninler benim lehimde, iyiliğim için konuşurlar! Görüyorsun ki, pek de taraftar topluluğuna sahip bir kimse değilim!..

Ah, onların göz yaşlarından ne kadar korkarım, bir bilsen! O iç çekmelerden, kucaklayışlardan, huzuzat anlarından nasıl hazer eder, nasıl ürkerim, tahmin edemezsin! Bu sahalar, onların zafer meydanlarıdır. Bu demlerde kuşandıkları güzellik silâhları öyle kat'î ve öyle amansız neticeler elde eder ki, tarif ne mümkü, dostum! Böyle zamanlarda onların geçici ve belirsiz hizmetleri, benim uzun yılların öldürücü bütün hizmetlerimi bir çırpıda silüp süpürür, unutturur! Artık efendim; bana hitap eden bu efendim, beni sevüp takdir eden eski efendim değildir!...

Kaç giceler itibar ve teveccühler içinde uykuya daldığım halde, ertesi sabah bütün teveccühlerden mahrum edilmiş, metrûk ve münhezim uyanmışımdır!

Sarayın etrafında zelilâne kırbaçlandığım gün, suçum neydi? Efendimin yatağına bir kadın sokmuştum. Bu kadın da prensin ateşler içinde yanmakta olduğunu görmüş, teessüre kapılarak heyecanlanmış ve hıçkırarak ağlamaya başlamıştı. Bu hali dertleşerek anlatıyor, ve hastaya verdiği aşkın ürpertisile ateşini büsbütün yükselteceğinden kalbine kederlerin dolduğunu ustalıkla ilân ediyordu. Böyle nazik bir zamanda kendimi, suçsuzluğumu nasıl müdafaa edebilirdim? İşin neticesini tevekülle bekleyince de her şeyi kaybetmiş, suçluluğumu kabullenmiştim, heyhat! Aşk ateşi içinde cereyan eden müzakere, ve derin solukların tanzim eylediği mukavele sonunda mahkûm edilmiştim!..

İşte, sevgili İbbi, her günkü yaşadığım fecî hayat bundan ibarettir!

Halbuki, sen şimdi ne kadar mutlusun! Bütün dikkat ve ihtimamların, sadece Usbek'in şahsına munhasır.

Onu memnun etmek de çok kolaydır. Ömrünün sonuna kadar, onun tarafından sevilip siyanet edilmen de bu suretle muhakkaktır. [1]

İsfahan, 30/Nisan /1711

---

(1) — Bu mektubun Beccaria'ya ilham ettiği fikirlerin başında şüphesizki (esir insanların hür **insanlar karşısındaki** mevkileri, suça istidatları, ruhi incızapları) dır. İşte biz bu pasajları kayıtla iktifa edeceğiz:

(..... .... Esir insanlar hür insanlara nazaran çok daha sefih, şehvete düşkün, zalim ve korkunçturlar..... Hür insanlar kendilerini ilme hasrederler. Milletlerin saadete erişme yollarını bulmak için zihinlerini yorarlar. Eşyayı daha parlak bir ışık altında görürler ve muhteşem eserler meydana getirirler... Halbuki, esirler yaşadıkları anın zevklerinden mahrum ve sefahet âleminin debdebe ve tantanası içinde harabiyete götüren eğlencelere dalıp boğulmak hülyasını yaşarlar. Bütün hayatları meçhüliyet ve müphemiyetle çevrilmiştir. Çünkü, suç, kanun tarafından tahdit ve tavsif olunmamıştır; suçlarının akibetini bilmezler; bu da, ihtiraslarını kamçılayan yeni bir muharrik olur.

Yaşadığı iklimin tesirile gevşemiş bir millette, kanunların kararsızlığı ve müphemiyeti, o milletteki faaliyetsizliği ve şaşkınlığı olduğu gibi muhafaza eder ve hattâ arttırır. Zevke düşkün, lâkin faal bir millette ise, kararsız ve müphem kanunlar, o milletin bütün faaliyetlerini itimatsızlık doğuran küçük hilelere ve entrikalara hasrettirir. Böylece de amme ahlâki, hiyanet ve riyakârlık temeline kurulmuş olur.

..... Suçları önlemek istiyormusunuz? O halde, kanunları sadeleştirip mânalarını aydınlatın. Kanunları millete sevdirmeye çalışın. Bütün milleti, top yekûn bu kanunları müdafaaya gönüllü bir hale getirin. Milletin velev cüz'î bir kısmı olsun bu kanunları ihlâle gayret göstermesinler. Kanunlar milletin hiç bir sınıfı için imtiyaz tanımasın. Cemiyetin her

bir üyesini müsavi olarak, müdafaa ve himaye etsin. Vatandaşlar ancak kanun önünde korkup titresinler. Zira, kanunun verdiği korku selâmete götürür. Halbuki, insanın diğer insana verdiği korku ise, dâima suçların ve şeametin menbaı olmuştur! .....)

Beccaria, Suçlar ve Cezalar, Fasıl: XLI (Suçları önleyecek çareler.)

MEKTUP 10

Mirza'dan dostu Usbek'e

Erzurum

Bana Rika'nın yokluğunu unutturabilecek tek kimsesin; nasıl ki, senin boşluğunu da o doldurabilir! Seni nasıl aradığımızı bir bilsen!... Sen, topluluğumuzun ruhu mesabesinde idin. Kalbin ve ruhun perçinlediği ahit ve peyimanları çözmek, pek kolay değildir! kuvvet kudret, şiddet lâzım, Usbek!

Burada sık sık toplanıp münakaşalara, musahabalara daliyoruz. Konuşmalarımızın mevzuu daha ziyade ahlâka dair. Dün, şöyle bir fikir ortaya atıldı: **Acaba insan oğlu zevklerin kuvveti ve duyguların tatmini suretile mi, yoksa faziletin icabatını yerine getirmekle mi saadete erebilir?** Ne derin bir fikir tahlili isteyen sual, değilmi?..

Kaç kerre, senden **insanların faziletli olmak için yer yüzüne geldiklerini**, ve **adaletin kendi varlıklarından da daha luzumlu olduğunu dinlemiştim**! Senden istirham ediyorum, bana söylemeye çalıştığın fikirleri vazıhan yaz, izah et!

Kur'an'dan ayetler okuyarak sabrımı tüketen mümtaz din adamlarile de bu hususta görüştüm. Halbuki, ben onlarla hakikî bir mümin gibi değil de, alelâde bir insan

gibi, bir vatandaş gibi, bir aile babası gibi konuşmak arzusundayım. Allâha ismarladık. [1]

İsfahan, 30/Nisan/1711

---

(1) — (..... Hassas bir bünyenin bütün ef'ali haz ve elem duygularına tabidir. Hattâ, insanoğullarmı din hayatına sokmak isteyen Ulu Tanrı, onlara cezalar ve mükâfatlar vadetmiş bulunuyorsa, ağır ve meş'um suçları da ayni kolaylıkla işleyenlere ayni cezalar verilecek olursa, bu takdirde insanlar, en ağır suçları işlemekte büyük bir mani görmiyeceklerdir

..... Maalesef, his ve karakterin tesirine tâbi bu ihtirasları gemleyip hendesî bir istikamet vererek cemiyetin menfaatma doğru sevk etmeye imkân olmuyor. Bu riyazî hakikatı itirafa cesaret edemiyorlar! Ve bunun yerine, politik bir hesaba iltifat edilerek, ihtimâlat ve alelâde tahminlere göre hüküm yürütmeye çalışıyorlar!...

Tıpkı ecsamın cazibei arza maruz sikletleri gibi, daimî ve gizli bir kuvvet bizi kendi refah ve saadetimize doğru itmektedir!...

Bu itme kuvvetini zayıflatacak olan âmil, yalnız kanunî müeyyedelerdir. İnsanoğlunun bütün değişik fiil ve hareketleri bu ruhî temayül ve incizaptan doğmaktadır. Beşer bünyesinin tamamlayıcısı, insanoğlunun enerji kaynağı olan **h a s s a s i y e t'i** tahrip etmeden, şahsî menfaatlarm müsademelerinden doğan meş'um akibetlere karşı koymak için kanun vâznnm elinde de siyasî mahiyet arz eden, müdafaa vasıtası, heyhat! hep ceza müeyyideleridir!...

Kanun vâzıı öyle mahir bir mimar ki, muhteşem yapısmı sağlamlaştıran bütün kuvvetleri bir araya toplamasmı, ve onu sarsıp yıkabilecek bütün anasırı mağlup ve izale etmesini bilmektedir!...

Şayet beşer nevinin çevirdiği karışık ve karanlık dolaplara göre tanzim edilmiş fiil ve hareketleri, riyazî bir ölçüye göre hesaplamak mümkün olabilseydi, suçlarm en hafifinden en ağırına kadar bir nisbet dahilinde büyüyen cezalar bulmak ve tatbik etmek icabedecekti. **Bu iki**

riyazî nisbeti tam bir isabetle bir tablo halinde teşkil ve tesbit etmek mümkün olsaydı, bu tablo aynı zamanda her milletteki: hürriyet, insaniyet, zulûm ve itisafın da derecesini göstermiş olurdu!..

Lâkin, hayırhâh bir kanun vazıı, suçla ceza arasında bulunan bu iki adil nisbet ölçüsünü muhafaza etmesini başarabilir, ve hele en hafif suça en ağır cezayı biçmek imkânını izaleye muktedir olursa, yine de mutlû bir insan olarak ebediyen övünebilecektir!...)

Beccaria, Suçlar ve Cezalar, Fasıl: XXIII : (Cürümle ceza arasında adil bir nisbet bulunmalıdır.)

(..... İnsanların şahsî menfaatları arasındaki ziddiyet ve bu menfaatlarm karşılaşıp çarpışmalarını bertaraf etmek zarureti, insan adaletini temeli olan (içtimaî fayda) fikrini doğurmuştur.

Halbuki, insanın Allah ile olan münasebeti ise, her şeyi yaratan ve bu itibarla hiç bir mahzuru olmadan, ayni zamanda hem kanun vâzıı, hem de hakimlik edebilmek salâhiyetini haiz olan, en mükemmel ve muhteşem bir varlık olan matbuluk esasına dayanmaktadır.

Şayet Cenabı Hak, kendi iradesine karşı gelenlere ebedî cezalar koymuş bulunuyorsa, haz ve elem duygularından hiç bir intibaa tabi olmayan, yendisinden sadır ef'alinden hiç bir mes'uliyet doğmayan, herşeye kadır yegâne kudret olan Ulu Tanrı'nın irade eylemiş olduğu bu cezayı hangi mahir varlık tayin edebilecektir? İşlenecek günahın büyüklüğü kalbdeki gizli kötülük duygusuna bağlı olduğundan, hiç bir insan oğlu bunu anlayamaz; meğer ki, Tanrı bunu o insanlara ilham eylemiş ola!...

O halde, cezayı tâyin edecek usul ve esas nasıl bulunabilecektir?

Bu takdirde, çok defa Allâh affederken insanoğlu cezalandıracak, veya Allâh cezalandırırken insanoğlu affedecektir;

İster birinci şık, ister ikinci şık mülâhaza olunsun, her iki halde de, Ulu Tanrı'nın iradesine karşı gelinmiş olacaktır.)

Beccaria, Suçlar ve Cezalar, Fazıl: XXIV:: (Suçların ağırlığı ölçüsü.)

M E K T U P 11

Usbek'ten Mirza'ya

İsfahan

Kendi aklın dururken benimkine baş vuruyorsun! Hattâ reyime, fikirlerime eğilecek kadar tevazu gösteriyorsun! Şu halde, seni fikren de tatmin edebileceğime inanıyorsun!....

Sevgili Mirza, bana olan büyük iltifatlarına, inanışlarına ve teveccühlerine binlerce teşekkürler... Lâkin, beni en ziyade sevindiren şey nedir, biliyor musun? Senin dostluğun, muhabbetin, yakınlığın!...

Emirlerini yerine getirmek için mücerret, mevhum muhakemeler yürütmiyeceğim. Çünkü, bazı öyle hakikatler vardırki, karşımızdakini ikna ve tatmin etmek kâfi değildir. Bu fikir ve tahlilleri onların tâ nefislerine de hissettirmek lâzımdır. İşte ahlâka mütedair hakikatler bu nevidendir... Bu sebeple aşağıda anlatacağım tarihî vukuat ince bir felsefî tahlilden daha müessir olarak kalbinde makesini bulacaktır, dostum...

Arabistan'da TROGLODYT deye bir kavim yaşarmış. Şayet, tarihçilerin deyişlerine inanmamiz lâzımsa, şu kadîm T r o g l o d y t kavminden gelen bu beşerî topluluk, önceleri daha ziyade bir hayvan topluluğundan farksızmış. Bu görüş yanlış değildir. Gerçe, mensupları öyle

ayılar misillu kıllı insanlar değillermiş amâ, bu insanlar öyle kötü tabiatlı, öyle vahşî imişler ki, aralarında ne doğruluk, ne de adalet deye bir esas tanırlarmış!

Yabancı asıllı bir kıralın idaresinde imişler. Bu kıral, onların bu tabiî kötülük meyillerini tâdil etmek, onları islâh eylemek gayesile şiddete başvurmağa mecbur kalmış. Lâkin çok geçmemiş ki, tab'ası bu şiddete tahammül edemiyerek, aleyhinde komplo kurmuşlar ve kendisini hançerlemişler. Arkasında da, kıralın bütün aile efradını kökünden kazımışlar!

Bu darbeden sonra, yeni bir hükûmet seçmek için toplanılmış, bir haylı çekişmişler ve nihayet yüksek bir hakimler hey'eti seçip dağılmışlar. Amâ bu seçimden de çok vakit geçmemişken, iktidarı ellerine alan bu hakimleri çekememeye başlamışlar ve neticede hepsini boğazlamışlar!

Bu yeni boyunduruktan da sıyrılan millet, yine kendi ilk tabiî vahşet hayatının hasretini duymağa başlamış. Artık hiç bir kimseye itaat etmeyeceklerine ahdetmişler. Herkes, yalnız kendi menfaatının bekçiliğini yapacak, ve bu hususta diğerlerinin ery ve mutalâalarını aslâ almiyecaktı.

Her ferdin ittifak ettiği bu karar hepsini ziyadesile teshir etmiş, hattâ gururlandırmıştı. Şöyle muhakeme yürütüyorlardı: (Beni hiç bir suretle ilgilemiyen başka kimseler için de ne deye ölümlere gidecekmişim? Ben ancak kendimi düşünebilirim! Nefsim mes'ut olsun, bana yeter de artar bile! Elalemden bana ne? Başkalarının mes'ut yaşayıp yaşamaması beni ne deye alâkadar etsin? Sadece kendime luzumlu şeyleri temin edeyim, yeter! İstediklerime malik olmak bana kâfidir. Şu Troglodyt milletinin sefil insanları mes'utmuş, değilmiş umurumdamı, benim!....)

Ekim zamanı gelip çatmıştı. Herkes şu mutalâada bulunuyordu: (Adam sende! Ben ancak karnımı doyurabilecek ekmeğin tohumunu ekerim, olur biter. Daha fazla buğdayı da ne yapacağım? Boş yere ne deye kendimi eziyetlere, külfetlere sokacakmışım?)

Halbuki, bu küçük hakimiyetin bütün arazisi ayni evsafta değildi. Arazinin bir kısmı çorak ve dağlıktı. Diğer kısmı alçaklarda, müteaddit çayların, ırmakların suladığı ovalardı. O sene müthiş bir kuraklık oldu. Yükseklerdeki arazi tamamile sudan mahrum kalmış, buna mukabil ovalardaki ekinler son derece münbit ve mahsuldar olmuştu. Gel görki, dağlıların açlık sefaletine zerre kadar alâka göstermediler ve mahsullerinden bir parçasını dahi vermediler. Bu sebeple topluluğun mühim bir kısmı göz göre göre sefalet içinde mahv olup bitti!

Halbuki, ertesi yıl çok yağmur yağmıştı. Yüksek yerlerdeki ekinler çok bereketli olmuş, alçakdaki ovaları ise, su baskınları, seller kaplamış bütün ekinleri alup götürmüştü. Şimdi de toplumun diğer yarısı yardım için yalvariyordu. Lâkin, heyhat! Aldıkları cevap, vaktile kendilerinin verdikleri cevabın ayni idi!.....

Yine bu kavmin belli başlı sakinlerinden birinin ziyadesile güzel bir karısı vardı. Komşusu bu kadına aşık oldu, ve onu kaçırdı. Kavgaları müthiş oldu. Türlü hakaret ve taarruzlardan sonra, nihayet iki taraf, aralarındaki ihtilâfı bir hakemin hükmile halletmeyi kararlaştırdılar. Üzerinde ittifak ettikleri hakem, Troglodyt milletinin, bundan önce yaşamış olduğu Cumhuriyet devrinin itibarlı şahsiyetlerindendi. Halâ da itibar görüyor, kendisine, doğruluğuna inanılıyordu. Ne ise, bu adama gittiler, her biri ihtilâfı kendi zaviyesinden izah etti ve reyini sordular. Adam, hiç istifini bozmadan: (Bu kadın senin, ya da senin olmuş, bundan bana ne? Beni şu anda tarlam bekliyor. Benim başımı ihtilâfınızla yorar, zamanımı birinize

hak vermekle geçirirsem, o zaman benim işim kalır! Tarlamda kim çalışır? Onun için sizden rica ederim, daha fazla beni tutmayın ve huzurumu bozmayın!) Bu sözleri söyledikten sonra da oradan ayrılarak, tarlasına, çalışmağa gitti...

Hasmmdan daha güçlü kuvvetli olan kadın kaçırıcı, sevgilisini geriye vermektense, ölüme razı olacağına yeminler etti. Kadının kocası ise, komşusunun adaletsizliği ve hakimin hissizliğile nevmit bir halde evine dönerken, yolda çeşmeden su getiren çok genç, karısından da güzel bir kadına rastladı. Hazır karısızdı da. Üstelik bu kadının biraz evvel baş vurdukları alâkasız ve katı yürekli hakemin karısı olduğunu öğrenince artık tereddüdü kalmadı; kadını bileğinden yakaladığı gibi zorla evine götürdü!...

Yine bir adam vardı; geniş ve münbit bir araziye sahibti. Arazisini büyük bir gayret ve ihtimamla ekip biçiyordu. Adamın bu gayret ve servetine göz diken iki komşusu aralarında birleştiler ve zavallıyı evvelâ evinden attılar, sonra da arazisine geçip yerleştiler. Daha sonra da kendileri başkalarının bir tecavuzuna uğramamaları için aralarında ittifak aktettiler. Ve hakikaten de aylarca bu ittifaka riayet eylediler ve bu suretle varlıklarını koruduular. Lâkin bu iki müttefikten biri diğerinin varlığından artık sıkılmaya başlamıştı. Bütün bu malikâneye tek başına hakim olmak mümkün iken, iştirak da ne oluyordu? Hemen tuzağını kurdu ve müttefikini boğazladı. Şimdi artık o arazinin tek hakimi idi ve kendini pek de mes'ut hissediyordu. Amâ, heyhat! Bu tatlı rüya pek uzun sürmedi! Troglodyt kavminden iki zorba gelip karşısına dikilmişti. Bunlarla tek başına mücadele edebilecek kudrette değildi; bu sefer de onlar kendisini boğazladılar!

Hemen çırıl çıplak bir halde bulunan bir Troglodyt'li de pazar yerinde satışa arzedilmiş yün gördü. Fiatını sordu. Satıcısı kendi kendine şöyle bir muhakeme yürütmüş-

tü: (Elimdeki yünlerimle ancak iki kile buğday satın alabilecek bir para isteyebilirim. Halbuki ben bunun dört mislini istersem, sekiz kile buğday satın alabilirim.) Ve nitekim öyle yaptı, müşteri istediği parayı ödemişti. Bu sefer satıcı: (Şimdi bana buğday lâzım, elimde epeyce param da var!) dedi. Müşteri bu sözleri duyunca: (Ne dedin?) deye sordu ve: (Sana buğday mı lâzım? Hay hay, ben de satılık buğday var, amâ, bildiğin fiata değil! Hayretinden donup kalırsın! Pekalâ biliyorsun ki, buğday fiatları müthiş yükselmiştir. Zira, kıtlık ortalığı kasıp kavuruyor! Bu sebeple şayet, sana ödediğim parayı bana iade edersen, sana bir tek kile buğday verebilirim. Daha fazla cömertlik de benden bekleme, yapamam! Çünkü, açlıktan ölmek istemiyeceğini de iyi biliyorum!) deye ilâve etti.

Bir defasında da, bütün bu havaliyi korkunç bir sarî hastalık kemiriyordu. Komşu memleketten çok mahir ve iyilik sever bir doktor çıkageldi. Verdiği ilâçlarla tedavî ettiği bütün hastalarını iyileştirip ayağa kaldırmış, sıhhata kavuşturmuştu. Hastalık o mıntıkadan temamen silinince doktor, tedavi ücretlerini almak için hastalarına giderek ücretini istedi. Her yerde retle karşılaştı. Meyus ve münkesir memleketine dönen tabip, adeta yorgunluktan harap bir haldeydi. Lâkin çok geçmemişti ki, o havalide, aynı afet yine kendini gösterdi. Yine her tarafı kasıp kavuruyor, ocakları söndürüyordu. Meş'um hastalık bu sefer daha amansız, daha affetmez görünüyordu. Hastalar, doktorun bulunduğu memlekete akın etmeye başladılar. Kendilerini kurtarması için ne diller döktüler, ne çok yalvardılar!... Lâkin doktor artık onları dinlemiyordu: (Haydi, burdan defolun, gidin! Nankör insanlar! Sizin ruhunuzu kemiren zehir, bünyelerinizi kemiren zehirden de beterdir! Artık yer yüzünde sizin için bir melce bulunamaz! Çünkü, sizlerde insaniyet duygusu olmadığı gibi, adalet ve doğruluk esaslarından da bihabersiniz! Ben

şimdi şayet, ricalarınızı kabul eder de, yurdunuza gelir ve sizleri tedavi edersem, mahrum olduğunuz faziletler yüzünden gazap ve öfke içinde bulunan ilâhlara karşı gelmiş, onları tahkir ve tezyif etmiş olurum! Heyhat, bunu yapamam, gidin! Defolun!) [1]

Erzurum. 3/Ağustos/1711.

---

(1) —

..... Bitmez tükenmez harp hallerinden yorulmuş, kat'î surette muhafaza edemedikleri için faydasız hale gelmiş bir hürriyetten bezmiş insan oğulları, bu hürriyetin bir kısmından tam bir emniyet ve vuzuhla faydalanmak için diğer kısmından vazgeçtiler. İşte bağışlanan bu bir kısım hürriyetler, millî hakimiyetleri teşkil eyledi. Bu millî hakimiyetler hükümlarlara emanet ve onlar tarafından da kendi hükûmet erkânlarına tevdi edildiler...

Lâkin, bu millî hakimiyeti teşkil ve tevdi eylemek kâfi değildi. Ayrıca her şahsın, bu toplanmış, çoğalmış hürriyet yığınından yalınız kendisine ait olanları değil, lâkin başkalarına ait olanları da çekip koparmak istediği hürriyetlerin istirdat ve gasbına da mani olmak, cemiyet hayatını eski hercümerç hale getirmek isteyen fertlerin tahakküm ve istibdatlarına set çekecek müessir ve muktedir çarelere de ihtiyaç vardı...

Böylece bu çareler, kanunları ihlâl eyleyenlere tatbik edilen cezalara inkılâp eyledi .... Bu suretle, fertlerin kendi hürriyetlerinden feragat ettikleri kısımların mecmuu, cemiyetin ceza vermek hakkının esasını teşkil eyledi..

Binaenaleyh, bu esasa dayanmayan bir icraat aslâ adalet olmayıp bir adaletsizlik, bir vahşettir; Hukuk mefhumu ile bir gûna alâkası yoktur. Amme hürriyetinin muhafazası için zarurî olmayan bütün cezalar, fert hürriyetini en geniş tarzda teminat altına aldığı ve

amme hürriyetini en kutsal ve en dokunulmaz halinde muhafaza eyledikleri nisbette meşru telâkki edilir...

Beccaria, Suçlar ve Cezalar, Fasıl: II (Cezaların aslı ve ceza vermenin hukukî menşei.)

(..... İnsan toplulukları içinde devamlı bir gayret var ki, cemiyetteki bütün zaaf ve felâketleri bir yana ve bütün kudret ve sadetleri diğer yana sıralamağa çalışmaktadır. Akilâne kanunların vazifesi bu gayreti devamlı surette tesirsiz bırakmak olmalıdır ..... Tarihi karıştıralım; hür insanların, aralarında yaptıkları birer mukaveleden ibaret olan kanunların, maalesef ya ekseriya ehemmiyetsiz bir ekaliyetin ihtiraslarına alet olduklarını, yahut gelip geçici ve tesadüfî ihtiyaçlardan doğduklarını, insan topluluklarının ekseriyetini teşkil edenlerin hayat ve faaliyetlerini tanzimden uzak kanunların tek gayesi olması lâzım gelen (t o p l u l u ğ u n e n ç o ğ u n u n e n b ü y ü k s a a d e t i) prensibine temayül edecek bitaraf ve âdil bir müşahidin fikir mahsulu, olmadığını görürüz.

Pek çok fenalık ve zulmetlerden sonra kavuşulabilen ve hayır telâkki edilen beşerî tertip ve istihalelerin ağır değişikliklerini beklemeyen milletlere ne mutlu!.. Onlar akilâne kanunlar sayesinde, bu fenalıkları çabuk atlayabilmişlerdir. Perişan ve karanlık izbelerinde, insan kümelerine, uzun zaman meçhul kalmış faydalı hakikatlerin ilk tohumlarını saçmak cesaretini gösteren beşer nevi, feylezoflara ne çok borçluyuz! ..... Ebedî MONTESQUİEU ise, bu ehemmiyetli mevzua sadece ilişmekle iktifa etmiştir. Ve ben bu hakikatleri arayıp bulmak için, işte. Bu büyük adamın nurlu izini takip etmeye mecbur oldum. **Lâkin düşünmesini bilenler, ki bu eseri onlar için yazıyorum,** benim ayak izlerimi o büyük adamın izlerinden ayırt etmesini de bileceklerdir. Onun gibi ben de, akıl ve tefekkül âleminin sessiz ve silik geçinen tilmizlerinin

derunî şükranlarını kazanacak olursam, beşerin müdafaasına ait haykırışlara cevap verebilecek olan ruhlarını harekete getirebilecek tatlı ürpertiyi onlarda uyandırabilirsem, dünyalar benim olurdu!....)

Beccaria, Suçlar ve Cezalar, fasıl: I (Giriş ve eserin gayesi.)

MEKTUP 12

Usbek'ten yine Mirza'ya

İsfahan

Ey, benim sevgili Mirzam, şu Troglodyt kavminin mümhasıran kendi kötü ruhları yüzünden nasıl yerle bir olduklarını, ve yine kendi adaletsizliklerine ne şekilde kurban olduklarını görmüş oldun!....

O kadar aileden yalnız ikisi ayakta durabilmiş, milletin gerisi toptan telef olup bitmişti!.. Filhakika, bu diyarda iki adam vardı ki, diğerlerinden başkaydılar! Bunların gönlünde insaniyet duygusu yaşiyor, adalete de inaniyorlardı; fazileti seviyor, kalblerindeki doğruluk hislerinin istikametinde gitmeyi başarabiliyorlardı. Diğer yandan, yolunu şaşırmışların yuvarlandıkları levsin iğrençliğini de görebiliyorlardı. Topluluğun çöküşünü büyük bir yeis ve nevmidile hissetmişler, bu sebeple de pek çok keder duymuşlardı...

İşte onların bu hazin müşahedeleri yeni bir toplumun doğuşunu hazırlamış, buna imkân vermiş, âmil olmuştu. Filhakika, bu iki insan bu maksat için kolları sıvayıp faaliyete geçtiler; büyük bir cehit ve gayretle çalışmaya başladılar. Bütün maksatları ammenin selâmet ve siyaneti idi; vatandaşları arasında ılık ve tatlı bir bir dostluk havası yaratmak istiyorlardı...

Büyük felâketten önce, daha o zamanlar, kendilerile bir arada yaşamaya lâyık görmedikleri vatandaşlarından ayrılmışlar, vatanının uzak bir köşesinde sessiz ve mes'ut bir ömür sürmeyi tercih etmişlerdi. Faziletli ellerinin çalıştırdığı topraklar, sanki kendinden gayrete gelmiş gibi görülmemiş bir bereketle mahsul vermeye başlamıştı...

Bu faziletli insanlar, karılarını da derin bir muhabbetle seviyorlar, ve onlar tarafından hararetle mukabele görüyorlardı. Bütün emelleri çocuklarını faziletli büyütmekti. Onlara her vesile ile yurttaşlarının felâketinden bahsederler, ve bu yürek yaralayıcı misâli hatırlarından hiç çıkarmamalarını tavsiye ederlerdi. Onlara, **her şeyden önce şahsî selâmet ve menfaatın, daima ammenin selâmet ve menfaatı içinde bulunduğunu bilhassa izaha çalışırlardı.. Topluluktan ayrılmakla mahv olmanın mukadder olacağını telkin ederlerdi. Fazilet sahibi olmanın öyle zahmetli ve külfetli bir şey olmadığını, tatbikatının ise, insanı ezip öldürmediğini, ve nihayet başkasına tatbikini istediğimiz adaletin, kendi nefsimizin de kurtarıcısı olacağını fısıldarlardı**...

Nihayet bir zaman geldi ki, bu hayırhâh iki insan, uğrunda didindikleri faziletin hasâdını idrakâ başlamışlardı. Yetişen çocukları kendilerine benziyorlardı. Bu genç nesil, yeni izdivaçlarla sür'atle çoğalmaya başlamıştı. Sayıları artan bu aile birliklerindeki ahlâkî meyil hep ayni idi. Fazilet ise, çokluğun içinde zayıflaması şöyle dursun, bilâkis gelişip gürbüzleşti, güzelleşti!...

Şimdi, acaba bu Troglodyt kavmini kim temsil edecekti? Doğruluk faziletile yuğrulmuş böyle bir millet ilâhların takdisine mazhar olmaliydi. O toprakta ilâhları içten sezip anlamaya başlayan her insanın kalbindeki ilk tahassüsü bu ilâhlardan hazer etmek, onların meram ve emirlerini harfiyyen yerine getirmekti. Bu suretle de din, ta-

biatın geleneklere yaptığı tazyıkı hafifleterek onu yumuşattı...

Böylece, yeni teşekkül etmiş olan bu kavim, ilâhlar adına bayramlar ihdas etti. Genç kızlar, çiçekler takınarak fusunlu çalgıların sarhoşluğu içinde delikanlılarla raksettiler Arkasından mükellef ziyafetler verildi. Bu şölenlerde şevk ve heyecanın ihtişamı yanında, itidâl ve kanaatkârlığın hududu hiç bir suretle aşılmadı.

İşte, bu topluluk hayatı içinde, bu ahenk ve dekor altında saf ve temiz tabiat dile geldi, ve gönüllerin yekdiğerine yaklaşmasını ve onlara sevda mübadelesini öğretti. Ve yine bu muhteşem tabiat, melekler kadar saf ve temiz bir bakireyi, yüzü hicabın hararetile al al olmuş bir halde, ansızın babasının karşısına çıkarabildi, ona aşkının itirafını yaptırttı. Bu asîl itirafın önünde babasının muvafakatım istihsal o derece güç olamazdı; müşfik anneye gelince, müstakbel yuvanın sadakat ve saadetle taşması temennisile bu habere dünyalar kadar sevinç gösterdi!...

Mabetlere ilâhların lûtuf ve himayelerini görmek için gidilirdi. Ancak, bu niyazlar, servet iştiyakı ve bolluk tahassürünü gidermek için olmazdı. Zira, mes'ut bir Troglodyt'li için böyle bir istiane hiç yakışmazdı. Onlar böyle bir temenniyi ancak, vatandaşları için yapabilirdi. Kendileri ise, mihrabın önüne, ya babalarının sihhatı, ya kardeşlerinin izdivacı, karılarının aşkı, ya da evlâtlarının kendilerini sevip saymaları için yaklaşırlardı. Genç kızlara gelince, onlar da sadece, kal'plerinden taşan feragat ve fedakârlık duygusunu derin bir tazimle sunmak için mabede gelirler, ve bir Troglodyt'li delikanliyi mes'ut edebilmek dileğile ilâhlara yalvarırlardı..

Akşam olupta, sürüler meralardan çekilir, yorgun öküzler de sabanlarından çözülüp ahırlarına dönünce Troglody'liler bir araya toplanırlardı. Yemeği, kanaatla

beraber yerlerdi. Yemek esnasında şarkılar da söylerlerdi. Bu şarkıların güfteleri ya ilk Troglodyt'lilerin adaletsizliklerine, onların düştükleri uçurumun dehşetine, ya yeni doğmuş bir milletin faziletleri ve saadetlerine dair olurdu. Bundan sonra da ilâhların azameti, himayelerine sığınanlara olan lûtufları, ve kendilerinden perva etmiyenlere de gösterdikleri şiddet ve dehşeti terennüm ederlerdi. Şarkılardan sonra, kır hayatının güzelliklerinin tasvir ve tarifine sıra gelirdi; iffet ve mâsumiyetin zinetini bol bol taşiyan o hayatın saadetini anlata anlata bitiremezlerdi. Ve nihayet yatağa uzanırlar, uykuya dalarlardı. Dünyada hiç bir endişe ve üzüntü bu uykunun keyfini kaçıramazdı....

Tabiat onlara ihtiyacı kadarını veriyordu. Zaten onların da daha fazla istedikleri yoktu. Hırs ve tamâ, bu mes'ut diyara yabanciydi!... Biribirlerine hediyeler vermekten bahtiyar olurlardı. Hediyeyi veren kendini daima daha kazançlı hissederdi. Hepsi kendilerini bir aileymiş gibi görürlerdi. Sürüleri hemen daima bir arada bulunurdu. En çekindikleri mücazat da, kendi sürülerinin topmunkinden ayrılmasına karar verilmesiydi!... [1]

Erzurum, 6/Ağustos/1711.

— (..... Vahşetten henüz kurtulmuş bir millet için ceza, dimağlarda kuvvetli ve müessir bir iz bırakacak mahiyette olmalıdır. Bir arslanı daha çok kudurtacak kurşun yerine, onu devirecek bir yaldırım ister. Lâkin topluluğun ruhu yükseldikçe, cezaların şiddeti de hafifletilmelidir ki, hassasiyet ile işlenen fiil arasındaki aklı selim ve mantık mülâhazalarının ahenk ve tenazuru muhafaza edilebilsin ..... Bir cezanın kendisinden beklenilen faydaları temin edebilmesi için, bu cezanın verdiği âzap ve şiddetin, o suçun işlenmesinden hasıl olacak fayda-

yı aşmış bulunması kâfidir; buna cezanm kat'î, ve cürümden beklenen faydanm da ziyaa uğriyacağmm muhakkak olmasını da ilâve etmek lâzımdır. İşte bu hududu geçen bütün cezalar faydasız ve binaenaleyh zulûmdür. .....

..... O halde, haddi zatmda her nevi ihtiraslara bigâne siyasî bir cemiyet, fertler arasmdaki ihtirasları dizginlemek için hangi çareye baş vuracaktır? Acaba taassup ve hiddetin kullandığı, yahut hunhar ve zalimlerin alçakça başvurdukları usul ve vasıtalar işe yarayabilecekmidir?

İşkenceler altmda ezilen bir betbahtm haykırışları, artık geri gelmiyecek bir mazide işlediği cürmünü islâh edebilecekmidir?

Binaenaleyh, cürüm ile ceza arasmda bulunması gereken adilâne nisbete uygun cezaları tatbik etmelidir. Böyle cezalar mücrimin uzviyeti üzerinde en az tahripkâr oldukları halde, beşer zihinlerinde en kuvvetli ve en devamlı tesiri icra eylerler.....)

Beccaria, Suçlar ve Cezalar, fasıl: XV (Cezalarm yumuşatılması)

(.....

..... Amme iradesinin ifadesinden başka bir şey olmayan kanunlarm, ayni amme iradesinin nefret ve tecrim eylediği bir cinayeti bizzat ve alenen işlemeyi, ölüm cezalarını tatbik ve infaz eylemelerini garip buluyorum!

Acaba adilâne ve faydalı kanunlar hangileridir?

Şüphesiz, şahsî menfaatleri amme menfaatlerile uyuşturmak gayesini güden kanunlardır.

..... Ah! şimdi bir düşünelim: bu kanunlar, bu korkunç kalıplar, bu zulum maskeleri, bizi, tıpkı Mâbuda adanmış bir kurban gibi, doymak bilmiyen istibdadm kanlı ağzma fırlatmak için düşünülüp tasarlanmış birer bahaneden başka nedir? .....

..... Gürültü ve patırtıların, kör örf ve adetlerin, batıl itikatlarm hükümranlığı yanmda bir filozofun sesi pek zayıftır. Bunu biliyorum,

lâkin şu dünya yuzune pek seyrekçe serpiştirilmiş çok mahdut nisbetteki âkil insanların bu sesi duyduklarına, beni anliyacaklarma ve kalblerinin derinliklerinde bana hak vereceklerine inaniyorum.

Bunca manilerin hükümdarlardan uzaklaştırdığı bu hakikat, her şeye rağmen, hükümdarların kulağına kadar sokulabilir, ve bu tacidalar bu sesi bütün beşeriyetin mahrem ve kutsal bir dileği gibi kabul ve himaye eyleyecek olurlarsa, bu zafer en büyük fatihlerin futuhatlarını gölgede bırakacak ve bu adil kahramanlar Titüs'lerin, Antonin'lerin ve Trajan'ların zafer ve ganaimini unutturacaklardır!

İlk defa kanunlara kavuşan insanoğulları ne kadar bahtiyardırlar! Devrimizde, Avrupa tahtına oturmuş hayırhâh hükümdarlar görmekteyiz. Bunlar, şatafatsız, faziletin dostu, ilim ve san'atın hâmisi, milletlerin ve değer sahibi vatandaşların babası bulunuyorlar. Bu tâcidarlar nufuz ve kudretlerini artırdıkları nisbette teb'alarının refah ve saadetleri için gayret sarfetmektedirler. Zira onlar, korkunç olduğu nisbette temeli çöken istibdadi devirmek için halkın sesini kesip zabteden ve böylece hükümdara kadar gelmesine mani olan aradaki mâdun müstebitleri sıkıştırıp ezmenin hünerini de gösterebilmişlerdir!.....)

Beccaria, Suçlar ve Cezalar, fasıl: XVI (Ölüm cezası)

MEKTUP 13

Usbek'ten yine dostu Mirza'ya
İsfahan

Ben sana daha Troglodyt milletinin faziletinden yeteri kadar bahsetmedim...

Aralarından biri bir gün şöyle dedi: (Babam yarın sabah gidip tarlasını sürecek. Hiç razı olurmuyum? Ben ondan iki saat önce kalkar, gideirm. Babam tarlasına gittiği zaman her işin bittiğini görecek.)

Diğer bir genç de: (Öyle zannediyorum ki, kız kardeşim akrabamızdan Troglodyt'li bir gence vurgun. Ben ne yapar yapar, babamla konuşur ve onu bu izdivaca razı ederim.) deye avunuyordu.

Bir başkası da, hırsızların gelip sürüsünü çalup götürdüğünü, bunu pek omursamadığını, fakat asıl bem-beyaz ineğinin de sürü ile gittiğine kederlendiğini, ve çünkü inu ilânlara kurban etmek niyetinde bulunduğunu söyledi...

Bir dördüncüsü (Ben', deyordu, mabede gidüp ilâhlara hamd ve senalarda bulunacağım. Çünkü, babamın ziyadesiyle düşkün olduğu, ve benim de canımdan çok sevdiğim kardeşim hastalıktan kalktı; hayata yeniden sıhhat ve neş'e ile gülümsemeye başladı.)

Bir gün de bir genç şunu söyledi. (Babamın arazisine hudut bir yer var. Buraları ekip biçenler Allâhın günü gü-

neşten kavrulurlar. Bari gideyim de, oraya iki ağaç dikeyim, hiç olmazsa zavallılar arada bir gider gölgelerinde serinlerler.)

Bir gün Troglodyt'lilerin büyük bir kısmı toplanmış aralarında görüşüyorlardı. İhtiyar bir adam, fena bir harekette bulunduğundan şüphelendiği bir gençten kızgınlıkla bahsediyor, aleyhinde atup tutuyordu. Nihayet sözünü bitirmişti ki, hazır bulunan delikanlılar cevap verdiler: (Lâkin biz onun bu suçu işleyebileceğine inanmiyoruz. Şayet işlemişse, bu takdirde ailesi için mahvolmuş demektir.)

Bir defasında da Troglodyt'li birine, yabancıların hucumuna uğradığını, bütün evinin soyulduğunu ve mallarının gasp ve yağma edilip götürüldüğünü haber verdiler. Adamcağız şu cevabı verir: (Hani şu adamlar bu derece adaletsiz olmasalardı, aldıkları mallarımı benim kullandığımdan daha fazla zaman güle güle kullansınlar, derdim!)

Amâ gel görki, Troglodyt kavminin bu refah ve saadetini komşuları daha fazla çekemedi, kıskandılar. Aralarında toplanup işi konuştular ve karara vardılar. Bir bahanesini bulup Troglodyt'lilerin bütün sürülerini yağma edip götüreceklerdi...

Bu meş'um kararı öğrenince, Troglodyt halkı elçilerini seçip gönderdiler ve düşmanlarına şöyle söylettiler: (Troglodyt'liler sizlere ne fenalık yaptılar? Karılarınızı mı kaçırdılar? Hayvanlarınızı mı çaldılar? Topraklarınız, ekinleriniz mi çiğnendi? Hayır! Bunlardan hiç biri yapılmamıştır. Bizler hak seven, ondan ayrılmayan ve ilâhlara da inanan bir milletiz. O halde bizden istediğiniz nedir? Yoksa kendinize elbise yapmak için yünemi ihtiyacınız var? Sürülerimizin südünü mü istiyorsunuz? Toprağımızda yetişen meyvelerden mi yiyeceksiniz? Eğer istediklerinizi bunlardan ibaretse, şayet bütün arzularınız bunlarsa,

tasâ çekmeyin; silâhlarınızı aşağıya indirin! Hemen içimize girin, elele verelim, biz size bütün istediklerinizi vermeye hazırız! Lâkin en büyük mukaddesatımız üzerine de yemin ederiz ki, eğer böyle yapmaz da toprağımıza bir düşman gibi girecek olursanız, o zaman sizleri gaddarlıktan hoşlanan adaletsiz bir millet gibi görecek, ve vahşî hayvanların lâyık olduğu muamele neyse, size de ayni muamelede bulunacağız!)

Düşmanları Troglodyt'li elçilerin bu açık sözlerini hakaretlerle reddettiler. Arkasından da, bu vahşî sürüler silâhlı olarak topraklarına pervasızca girdiler; aciz ve meskenetten, havf ve tabiîyetten başka bir şeyle karşılaşmiyacaklarını ümit etmişlerdi.

Halbuki yerlilerin kahramanca müdafaası önlerine dikilmişti.. Troglodyt yiğitleri saflarına karılarile çocuklarını da almışlardı. Duydukları hayret ve celâdet, düşmanlarının, adedinin çokluğundan değil, lâkin onların kalblerindeki adalet hissinin körlüğündendi! Şimdi gönülleri yeni bir ateşle yaniyordu: Beride bir yiğit babası için can verirken, ötede bir diğeri karısı ve çocukları için kükriyordu. Dostları için, bütün Troglodyt milleti için vuruşuyorlar, savlet üzerine savlet ediyorlardı... Cenk meydanında şerefle yakılan her kahramanın yerini başkası alıyor, hem topluluğun muhafaza ve müdafaası, hem de az önce ölenin intikamı için arslan kesilmişlerdi.

Adaletsizliğin ve faziletin karşılıklı çarpışması işte böyle olmuştu. Talan ve ganimetten başka bir şey düşünmeyen bu alçak insanların son nasibi de er meydanından alçakça ve hayâsızca firar olmuştu! Böylece, Troglodyt'lilerin fazileti önünde ağır bir yenilgiye uğramışlar, lâkin bundan ne eza duymuşlar, ne de utanmışlardı!...

Erzurum. 6/Ağustos/1711.

MEKTUP 14

Usbek'den Mirza'ya

İsfahan

Gün geçtikçe milletin nufusu çoğalıyordu. Nihayet Troglodyt halkı kendilerine bir kıral seçmenin vakti geldiğine kanaat ettiler. Tahta, içlerinde en adil olanını oturtmak hususunda aralarında tam bir anlaşma vuku bulmuştu. Bu karar verilince, bütün gözler. yaşadığı ömür kadar, faziletile de en eski olarak tanıdıkları ihtiyarın üzerinde durdu. Adamcağız bu toplantıya bile gelmemiş, kalbi kederle dolu, evine çekilmişti.

Halkın mümessilleri gelip kendisine kıral seçildiğini haber verdikleri zaman ise, küplere bindi: (Nasıl? Aranızda en faziletli benmiyim? demek, aralarında en adil insanın ben olduğuma onları inandırmışım, öylemi? Meğer ne büyük günah işlemişim, Rabbim! Bu affedilmez büyük günahımdan dolayı beni affet! Şimdi kararınız kat'î ise, bir şey deyemem, boynumu bükerim. Lâkin çok geçmiyecek, göreceksiniz ki, kederimden öleceğim! Heyhat! Doğduğum gündenberi hür olduklarını gördüğüm kavmimi, şimdiden sonra, tab'am olarak görmek zilletine de düşeceğim, öylemi? Buna aslâ tahammül edemem!) Bu sözlerden sonra ihtiyarın gözlerinden yaşlar boşandı. (Bu ne meş'um ve kara bir gün, Rabbim! Acaba böyle bir gü-

nü görmeye imkân verecek kadar niçin uzun ömürlü oldum?) deye derin derin iç çekti. (Ah! Anliyorum! Görüyorum! Ey Troglodyt'liler! Sizler artık faziletlerinizle başbaşa yaşayamiyorsunuz! Faziletleriniz size ağır gelmeye başladı! Halbuki, şimdi olduğu gibi, başsız yaşarken faziletinizin rehperliği size yeterdi de artardı bile! Bu faziletleriniz olmasaydı, bu gün yeryüzünde bulunamazdınız! İlk cetlerinizin tebah oldukları şeametin içine yuvarlanır, kökünüzle beraber kururdunuz! Şimdi ise, bir kıralla, onun kanunlarına uymak, tâbi olduğunuz ağır örf ve adetlerden sıyrılmak için didiniyorsunuz! Bunlardan daha yumuşak, daha kolay çarelere başvurmak istiyorsunuz! Servetlere garkolmak, yahuttâ menfur şehvet bataklığı içinde erimek gibi ihtiraslarınızı söndürmek, ve büyük cürümlerin işlenmesine mani olmak hevesindesiniz! Öyle değilmi? O halde, bu arzularınızın kanunlarla tatmini mümkün iken, ne deye örf ve adetlerin esiri olacaksınız? Ne deye, bu faziletlerin boyunduruğunda inleyeceksiniz? Heyhat!.)

İhtiyar burada biraz durdu. gözlerinden yaşlar boşaniyordu. (Peki, şimdi ne yapmamı istiyorsunuz? Ben şimdi bir Troglodyt'liye nasıl emir ve kumanda edebilirim? Ben emrettim deye, siz ondan faziletli bir harekette bulunmasını mı isteyeceksiniz? Hey betbahtlar! Halbuki bu vatandaş bu hareketi ben emretmeden de yapabilirdi. Çünkü, ondaki tabiî temayül tek başına buna muktedirdi. Ey Troglodyt'liler! Artık günlerim sayılıdır; kanım damarlarımda pıhtılaşmış haldedir. Çok kısa bir zaman sonra aziz dedelerinize kavuşacağım. Şimdi size sorarım: Niçin onları kedere boğayım? Niçin kendilerine torunlarını faziletin bayunduruğundan çıkardığımı ve onları başka bir boyunduruğa vurduğumu haber vermeye mecbur olayım?!)

Erzurum, 10/Ağustos/1711

MEKTUP 15

Baş haremağasından harem ağası Jaron'a

Erzurum

Seni tekrar buralara göndermesi ve bütün kaza ve belalardan koruması için Ulu Tanrıya hayır dualarında bulunuyorum.

Gerçi, dostluk adını verdikleri karşılıklı taahhütten nasibini almamiş bir insanın; ve hattâ daimâ da, kendi içime kapanmış olarak şu yer yüzünde ömür sürmüş bulunuyorum; amâ, bütün bunlara rağmen, benim de diğer insanlar gibi kalb taşıdığımı, göğüs boşluğumda, sıcak ve hassas bir kitlenin çarptığını bana hep sen hissettirmiştin. Kanunlarımın hükmü altında yaşayan bütün esirler için temamile hissiz ve merhametsiz bir insan iken, senin çocukluğunu, büyüyüş tarzını, irileşip gelişişini derin bir haz ve memnuniyetle temaşa ederdim!..

Nihayet, efendimin dikkatini çekecek çağa gelmiştin. Tabiatın hür havasından demir parmakların arasına geçişin anları da hiç unutamam! Bana kadar yükselip gelişinden dolayı üzüntü mü çektiğimi, yoksa inşirah ve memnuniyetimi duyduğumu bugün söyleyemiyeceğim. Yalınız, senin acı göz yaşlarını hep kurutan, çığlıklarını hep dindiren ve sana ümit ve teselli kaynağı olanın ben olduğumu şimdi söyleyebilirim, artık. Daima itaata mecbur olduğun bir esaret hayatından, hüküm ve kumanda edeceğin başka bir esaret hayatına geçişini dünyaya ikinci bir gelişin gibi karşılamıştım!..

Tahsil ve terbiyen benim elime tevdi edilmişti. Tahsil hayatile ayrılmaz bir bütün teşkil eden haşinlik ve şiddet, yıllarca sana duyduğum sevgiyi senden gizleyebilmişti. Halbuki, seni ne çok seviyordum! İçinde bulunduğumuz şartlara münasip düşeblise deyebilirim ki, tıpkı bir babanın evlâdına duyduğu aşk ve şefkatle seni seviyordum.

Eh, şimdi de, hiristiyanların yaşadıkları iklimleri gezüp göreceksin. Heyhat! Bu yerlerdeki hiristiyan geçinen insanların iman kuvveti de ziyadesile cılızdır. Oralarda çamurlara, bataklara saplanmamana imkân yoktur! Düşünüyorum da, bu kadar bol düşmanları içinde, peygamber seni nasıl görebilecek!

Dönüşünüzde, efendimin Mekke'yi ziyaret etmesini istiyorum; bu suretle ruhlarınızı yıkamış, paklanmış, huzur ve saadete kavuşmuş olursunuz.

İsfahan sarayı, 10/Ağustos/1711.

MEKTUP 16 (1)

Usbek'ten Molla Muhammet Ali'ye,
(Üç kabirler [2] muhafızı)
K u m

Ey Allâh'ın sevgili ve müstesna kulu, Molla! Ne de-

(1) — 1721 Tarihinde neşredilen ikinci tab'ında bu mektup, müellif tarafından eserden çıkarılmıştır.

(2) — Hazreti Fatime-tüz-Zehra-nın kendisine ve aziz ebeveynine ait mezarlar.

ye mezarlar arasında yaşıyorsun? Sen ki, dünyadaki yaptıklarınla asumanlarda, tâ yıldızlar âleminde yaşamağa lâyıksın! Biliyorum, muhakkak ki, güneşi karartmak korkusile saklanıyorsun! Halbuki, sen güneş kadar saf ve berraksın! Onun kadar lekesizsin! Amâ, yine de, onun gibi bazan bulutların arkasına kapanıyor, gizleniyorsun!..

Senin ilmin, Büyük Okyanusların derinliklerinden de daha derindir! Senin zekân ise, Ali'nin iki başlı kılıncından da daha keskindir!. Sen gök kubbesindeki ilâhların teşkil ettiği koronun raks ve nağmelerinden en iyi anliyansın! Sen Kur'anı ilâhî peygamberimizin göğsünden çıkan sesle okuyabilensin! Karanlık bulduğun metinler olursa, hemen göklerdeki melek, Rabb'in emrile kanatlarını açar ve kurulduğu gökteki tahtından inerek, o ayetin hakikatini kulaklarına fısıldar!

Sen tavassut ettikten sonra, ben esrafil meleklerile de dostluklar tesis edebilir, muhaberelerde bulunabilirim! Zira, ey üçüncü İmam! Sen yeryüzünün ve göklerin ortası, en derin uçurumlarla Arşıalâ'nın temas noktası değilmisin?

Müsaade et ki, seninle birlikte ruhumu yıkatayım, varlığımı temizleteyim. Senin oturduğun mukaddes yerlere yüzümü çevireyim, sürebileyim!..

Gün doğusunun ışıklarında, siyah iplikten beyazını ayırdığımız gibi, kötü insanları da bana öyle göster, ayırt et! Nasihatlarınla bana yardım et! Ruhumu yükselt! Etrafımı peygamberin ruhile ihate et! Cennetin nimetlerini ilmin meş'alesile göster! [3] Yaralarımı senin mübarek ellerinle sarup sarmalamama razı ol! Kutsal mektubunu, daha bir kaç ay kalacağım, Erzurum'a gönder

Erzurum, 11/Agustos/1711.

---

(3) — « .....
Suçları önlemek istiyor musunuz? Öyle

isc, hürriyeti ilmin meş'alesi altında yürütün!..

Şayet siz, ilmin meş'alesini uzatır ve onu cömertçe aydınlatırsanız, cehalet ve iftiranın bu nurdan kaçacağını göreceksiniz!

Adaletsiz idarecilerin titremeğe başladığını ve ortada müthiş bir korku ve kuvvet membaı olarak, sadece kanunların kalacağını müşahede edeceksiniz.

Münevver insan, ahkâmı sarih, nimetleri vâzih ve temeli âmmenin selâmeti olan kanunların meydana gelmiş olduğunu görmekle kalbi sevinç ve heyecanla dolup taşacaktır.»

Beccaria, Suçlar ve Cezalar,fasıl: XLI.

MEKTUP 17

Usbek'ten yine ayni adrese

Sabırsızlığımın dizginlerini çekemiyorum, rahmanî Molla! Senin ulvî cevabını beklemeden yaziyorum....

Ah, şüpheler içinde perişanım! Bu tereddütlerimin cevabını hemen almam lâzım. Öyle zannediyorum ki, tefekkür tarzım yolunu şaşırmış, bir perişanlık içinde bocaliyor! Ona yeniden doğru yolunu sen gösterebileceksin!

Ey, Işıkların kaynağı! Meş'aleni bana doğru tutki, yolumu bulayım! Soracaklarımı, rabbanî kaleminle yerlere ser, onlardaki esrar perdesini yırt! Bana, zavallı varlığıma merhamet et ve meraklarımın cehennemî ateşini bir anda söndür!

Önce bana söylermisin, kanun vazıımız hangi amillerle domuz etini bize haram etti? Saydığı etlerin mürdar oluşlarının esrarı nedir, acaba? Neden dolayı cesetlere dokunulamaz! Ruhlarımızı kötülüklerden temizlemek için mütemadî surette yıkanmanın hakikî saiki de ne olabilir?...

Halbuki, ben neler düşünüyorum, heyhat! Bir kerre, bana öyle geliyor ki, eşya bizatihî ne mürdar, ne de paktır. Ben, ecsama ayrılmaz surette merbut ve ona bu vasıfları verebilecek kudretlere malik her hangi haricî kuvvetlere inanamiyorum. Meselâ, çamur dediğimiz şeyi, ancak bakış estetiğimizi, yahutta diğer hsaslarımızı bozdu-

ğu için mürdarlık vasfına lâyık görüyoruz. Halbuki, mahza çamur hali, altın ve elmasın hal tabiîsinden daha çok mürdar değildir. Keza, bir cesede dokunmanın bulaşma ve pislik yaratacağı telâkkisi ise, bizdeki bazı tabiî istikrâh duygusundan nebean etmektedir. Şayet ömründe, yıkanmayı adet etmemiş kimselerin ölüleri, koku alma ve görme duygularını rencide etmeseydi, cesetlerinin mürdarlığını ileri sürebilirler midi?

O halde, ilâhî Molla, pâklik ve mürdarlığın tek menbaı, insan duygusu olmuyor mu? Lâkin, cisimler insanlara ayni tarzda tesir icra etmediğinden, bazı insanları son derece mütehassıs eden ve duygularını okşayan bir şey, diğer insanları tiksindire de bilir! Bu da gösteriyor ki, hassasiyetimiz ecsamin vasıflarının tayininde kat'î bir kistas olamiyor!

Amâ, böyle olmasına rağmen, büyük peygamberimizin rahmanî duygularile yapılmış tefrikler, ve semavî meleklerin rebbanî ellerile yazılmış kanunun derinliklerindeki manâlar kuvvet ve metanetini daima muhafaza etmektedirler. [1]

Erzurum, 20/Ağustos/1711.

---

(1) — Bu mektubun muhtevası beşerin büyük zekâlarına iki hakikatı fısıldamış buluunyor.

a - Beccaria'ya fısıldanan hakikatlar: Bilhassa mektubun son pasajından ilham alınmış bulunuyor:

(..... İnsanların benimsedikleri gerek siyasî ve gerek ahlâkî esaslar, umumiyet itibarile üç menbadan gelmektedir: 1 — vahiy ve ilham, 2 — Tabiî kanunlar, 3 — İçtimaî mukaveleler.

Takip ettikleri esaslı gayeleri itibarile, bunlardan biri ile diğer ikisi arasında bir mukayese yapmağa imkân yoktur. Lâkin her üçünün de benzer cihetleri şudur ki, istenen şey, şu fanî alemde insanoğlunun saadetidir.

İçtimaî mukavelelerden doğan münasebetleri müna-

kaşa etmekle, vahy ve ilhamla tabiî kanun arasmda bulunabilecek esaslara hücum edilmiş olmaz.

Zira, değişmez telâkki edilen bu ilâhî esaslar, maalesef ifsat edilmiş zihinlerin tesirile, yahut beşer şeytanatmm oyunlarile, yahut sahte dinler sayesinde, yahuttâ, kötülük ve fazilet telâkkilerinin arzu edildiği tarzda kabul edilmiş bulunmasile bin türlü değişikliklere maruz kalmış olmakla, her türlü hayal ve yabancı mülâhazaları bir tarafa bırakarak, ister hakikaten akdedilmiş olsunlar, isterse temin ettiği bütün menafi düşünülerek akdedildiği farzedilmiş bulunsun, beşerî mukavelelerden hasıl olan netayıcı tetkik zarureti kendiliğinden doğmuş oluyor.

Bütün fikirler, bütün ahlâk sistemleri zarurî olarak işte bu noktada toplanmaktadır. Aksi halde, insanları cemiyet hayatmda yaşatmak için mevzu prensiplere, en inatçılarla, amansız dinsizleri bağlamağa çalışan ulvî bir gayreti cesaretlendirmeye de imkân kalmiyacaktır.

Binaenaleyh, menbaları din, tabiî kanun ve içtimaî mukavelede bulunan üç smıf kötülük ve fazilet mevcuttur. Bu üç smıf aslâ yekdiğerlerini ret ve cerheder mahiyette mütenakız olmamaları lâzımdır.

Lâkin, her üç smıftan hasıl olan netayiç ayni olmadığı gibi, tahmil ettikleri vazifeler de ayni değildir.

Tabiî kanun, vahiy ve ilhamdan daha az talepte bulunur; içtimai mukavelelerin istedikleri ise, tabiî kanundan da dundur.

Böylece, ister sarahatan aktedilmiş olsun, ister aktedildiği zımnen kabul edilmiş bulunsun, bunlarm boyun eğdikleri bu içtimaî mukavelenin netayicini iyice bilmek son derece ehemmiyeti haiz bulunmaktadır. Zira, aslâ Ulu Tanrı'dan geldiğini iddia etmiyen ve insanm insanla münasebetini tanzime mütedair olan hakimiyetin meşru faaliyeti ancak bu noktada tevakkuf edebilir.

İşte, bu sebepten dolayı denebilir ki, siyasî mahiyette olan fazilet telâkkileri mütehavvildir. Halbuki, tabiî faziletler ise, beşerî ihtiraslar tarafmdan donuklaştırılmış olmadıkça, daima sarih ve şeffaftır. Dinî esaslardan

nebean eden fazilet telakkileri ise, Allâh tarafından siyanet ve ilham edildiğinden, gayri mütehavvil ve sarihtir...)

Beccaria, Suçlar ve Cezalar, fasıl: (Kanun vazii)

b — Büyük Alman feylezofu Kant (1724 - 1804) tarafından ilk defa felsefe dünyasına atılan **intikatcılık** yahut **tenkitcilik** nazariyesinin ilk beşiği belki de ilâhî Montesqieu'nun bu mektubundaki esrardır. Bu hakikatın kuvveti ve araştırılması bir felsefe tezi olarak bu ilim sahasının mümtaz simalarına ait olduğunda şüphe yoktur. Ancak bize gereken şey, eserini Türk fikir dünyasına aksettirmeye çalıştığımız büyük hukukçu ve alimin tefekkür kudretinin hudutsuzluk ve derinliğini ehliyet ve kifayetimizin verdiği imkân derecesinde göstermektir.

Işte şimdi biz Kant'ın felsefî görüş tarzının, mektuptaki beyan tarzına nasıl ve hayret edilecek bir yakınlık ve tevsi teşkil ettiğini yöstermek üzere meşhur Alman dehasının: 1 — Aklı mahzın intıkadı, 2 — Amelî aklın intikadı, ve 3 — Müdrikenin (yahut muhakemenin) tenkidi adlı meşhur eserlerinde insan zekâsına durgunluk veren bir celâdet ve kuvvetle izahettiği nazariyesinin bir hülâsasını vermeye çalışacağız: [Bilgilerimizin, daha vazıh tabirle, ilmin cihanşumul ve zarurî olabilmesi için, ecsamın hakikî hüviyetlerile önümüze gelmeleri şarttır. Bilgilerimizin, hakikî bir ilmî mahiyet alabilmesi için idrâk ettiğimiz haricî alem (bütün eşya) in oldukları gibi tarafımızdan tanınması ile mümkündür. Bu da, ancak kablî surette, yani tecrübeden önce (à priori) o cisimleri mahza kendi varlıkları gibi görüp öğrenmemizle mümkündür. Halbuki ecsama müteallik bilgilerimiz, onların kendi zamirlerimize, kendi iç alemlerimize, hassasiyet merkezimize bir **mekân** çerçevesi içinde ve fikirler ise, müefekkiremize bir zaman ölçüsü içinde dahil olduktan sonra tahassul edebilmektedirler. Bu suretle beşerin iç varlığına dahil olan eşya, bu iç alemdeki akla müstenit bulunan ilmî donnelere göre tasnif edilmektedirler. Böylece, bu cisimler tecrübe ameliyelerinden sonra (à posteriori) olarak ve bu halile (phénomène) insan nevileri tarafından idrak edilebilmekte olduğundan, beşerin sarıldığı bilgiler. dolayısile mahza ilim değildir, güvenilemez.

Ortada ilim var deye bilmek için ecsamı mahza halile, yani tecrübeden mukaddem halile (noumène) görebilmek şarttır. İşte bu sebeple müdrike sayesinde eşyanın (noumène) halini görmeye imkân yoktur. Müdrikemiz buna muktedir yapıda değildir!]

Ancak bu imkân amelî akıl sayesinde (muhakeme etmek tarzı ile) mümkün olabilir. İşte amelî akıl yolu(veya muhakeme tarzı) ile **ahlâk yahut vazife kanunu, beşerin dünya içindeki hakiki varlığı, ve nihayet Allâh'ın idrâki ile ruhun ebediyetini idrâk edebileceğimizi kabul etmektedir.**

Mütercim.

MEKTUP 18

Muhammed Ali (Peygamber ailesinin hizmetkârı) ndan Usbek'e

Erzurum

Şimdi sizin ardı arkası kesilmeden bize tevcih eylediğiniz sualleri, vaktile aziz peygamberimize defalarca sormuşlardı....

Niçin İslâm Ulûları atrafından yazılmış ve Peygamberimizden menkul hâdis kitaplarını okumuyorsunuz? Bütün zekâ ve dirayetten daha berrak ve engin olan bu ilim ve marifet kaynaklarına niçin bir kerre dönüp bakmiyorsunuz? Halbuki, bunu yapsaydınız, bütün güçlük ve şüphelerinizin hal şeklini vâzıh surette görecek ve aydınlığa kolayca çıkacaktınız! (1)

Ey, bahtsız çocuk! Seni daima yer yüzünün elemleri içinde görmekten dertleniyorum! Halbuki, bir defacık için olsun, bu gözleri semâya kaldırıp derin derin bakman, her şeye ne kadar yeter! Bu tamaşaya bir dalabilseydin, o zaman, hitap ettiğin bu Mollaların da bulundukları şart-

(1) — İşte, mukaddimemizde müellifin bu eserine seçtiği (ilim ve hakikata susayış) mevzuunun Peygamber Efendimizin hâdisi şeriflerinden almış olduğu yolundaki naçiz mülâhazamızı takviye eden bir burhan da bu beyan ve inanıştır. Mütercim.

ları kavrar ve böylece onlara ne sıkı sıkıya sarılmağa, ne de onların ayak izlerinden gitmeye cesaret etmezdin!...

Ey, dinî duyguları zayıf insanoğlu! Ebediyetin esrarına aslâ girmemiş bulunuyorsun! Sözüm ona, sendeki ışık ise, hakikatte uçurumların karanlıklarından da beterdir! Muhakeme ve idrâk kuvvetinize gelince, buda, ayaklarınızdan kalkan toz bulutlarından hiç de farksızdır. Tefekkür sathınızın en yüce tepesi ise, İslâm Ulûları olan İmamların en hâkir efkârının yanında pek zavallı bir irtifada kalır! Sizin boş felsefeniz, ancak zulmetlerin fırtınalarını aydınlatabilir. Sizler, kasırgaların ortasında, müthiş rüzgârların esiş istikametine metrûk birer kuru yaprak misâli zavallıdan farksız kimselersiniz!...

Müşküllerinize cevaplar sıralamak son derece kolaydır. Bunun için büyük Peygamberimizin başından geçen bir vakayı anlatmak kâfi gelecektir:

Bir gün hiristiyanlar ve yahudiler âhır zaman Peygamberini denemek istemişlerdi. Lâkin Peygamber muhatapların kimler olduğundan haberdar değillerdi. Kalabalık içinden yahudi **Abdias İbesalon** efendimizden, Ulu Tanrı'nın ne sebeple domuz etinden kendilerini mahrum ettiğini sordu. Efendimiz cevaben: (Bunu haram etmek sebepsiz değildir, buyurdular. Domuz murdar bir hayvandir! Ben bu hususta sizi ikna da edeceğim!) deye ilâve ettiler. Sonra yerden bir parça çamur almışlar, mübarek ellerinin üzerinde bir insan başı şekli yapmışlar ve bunu yere atmışlar. Çamur baş yere düşünce de efendimiz: (Kalkınız!) emrinde bulunmuşlar. Bu emir üzerine, yerden bir insan doğrulmuş ve: (Ben Yafes'im! Nuhun oğlu Yafes!) demiş. Peygamber kendisine: (Sen öldüğün zaman da saçların böyle ak midi?) deye sormuşlar. Topraktan dirilen adam: (Hayır! **Aslâ**!) deye cevap vermiş. (Lâkin siz beni uyandırdığınız an, kıyametin koptuğuna, hesap

gününün geldiğine inanmıştım. Budan dolayı da öyle korkmuşum ki, saçlarım o anda aklaşmış!)

Bu cevap üzerine Allâh'ın Resûlu adama dönerek: (Sen, şimdi bana Nuhun başından geçenlerin hepsini anlat!) emrinde bulundular.

Yafes itaat etti ve Tufanın birinci ayında başlarından geçenlerin tam hakikatını anlatmağa başladı. Sonunda hikâyesini şöyle bitirmişti:

(Bütün hayvanların pisliğini geminin bir tarafına toplamıştık. Bu pislik öyle bir ağırlık yapmıştı ki, gemi o tarafa meyledip yattı. Hepimiz dehşetli korkularla sarsılmıştık. Bilhassâ, kadınlar nazik edalarıyla feryat figan ediyorlardı. Babamız Nuh hazretleri, Ulu Tanrı'ya işi arz etmeyi muvafık buldu. Cenabı Taâlâ, babamıza fili almasını ve başını geminin yatık tarafına çevirtmesini emir buyurdular. Bu iri hayvan o derece çok pislik yapmıştı ki, bundan da bir domuz doğmuştu! Yani o ilk domuz filin pisliğinden hasıl olmuştu!

Domuz, bütün gün o kadar çok pisliğini karıştırıyordu ki, geminin içine tahammül edilmez bir koku yayılmaya başladı. Kendi pisliğinin pis kokusundan da bizzat domuz da aksırıyordu! Nihayet bir gün de burnundan iri bir fare fırladı. Bu fare domuzun önündeki şeyleri yiyip kemirmeye başladı. Bu hale Nuh'un da tahammülü kalmamıştı. Yine Ulu Tanrı'nın huzura çıktı. Rab, kendisine arslanın alnının ortasına bir darbe indirmesini emretti. Bu sefer arslan da aksırdı ve onun da burnundan bir kedi fırladı. Şimdi bu hayvanların murdarlığına artık inaniyormusunuz? Sizler de öyle hissetmiyor musunuz?)

İşte, biz o gün bu gündür ki, bu hayvandan istikrâh ederiz ve onun murdarlığına inanırız.

Şayet siz de, bu murdarlıklara akıl erdiremiyorsanız, bunun da sebebi, henüz bilip öğrenmemiş olduğunuz daha bir çok şeylerin mevcudiyetidir; bilhassa, Ulu Tanrı ile

kendi melekleri ve insanlar arasında geçenlerden hemen hiç haberinizin bulunmayışından ötürüdür!

Siz, şu halde ebediyetin ne olduğunu ve bunun hikâyesini de bilmiyorsunuz! Siz, göklerde yazılmış kitabtan da bihabersiniz! Size öğretilen şeyler, rahmanî kitaplığın ancak pek cüz'î bir parçasından ibarettir, ey gafil! Hattâ, bizim gibi bu kitaplığa yaklaşmış ve fakat henüz hayat şerbetinin tasını dudaklarından çekmemiş fâniler de halâ meşkûkiyet ve zulmetlerde çırpınıyor! Allâha İsmarladık, Peygamberimiz şafaatçınız olsun!

31/Ekim/1711

MEKTUP 19

Usbek'ten dostu Rustan'a

İsfahan

Tokat'da ancak sekiz gün kaldık. Otuz beş günlük bir yürüyüşten sonra, İzmir'e geldik...

Tokat'tan İzmir'e kadar, bütün bu saha içinde kayde değer başkaca hiç bir şehir yoktur! Osmanlı imparatorluğunun zaafını büyük bir hayretle görmüş oldum. **Bu hasta gövde, kendini tatlı ve mutedil rejimle ayakta tutmuyor; bil'akis gittikçe varlığını yıpratan ve devamlı suretle içini kemiren şiddet tedbirlerine baş vuruyor!**

Paşalar ancak para kuvveti sayesinde bu mevkilere tâyin ediliyorlar. Bütün servetlerini bu uğurda harcamış ve çırıl çıplak hale düşmüş olduklarından, tayin edildik-

leri vilâyetlere, işgal mıntıkasına giren birer fâtih edasile geliyor ve işinin başma geçer geçmez her tarafı soyup sömürmekten başka bir şey düşünmüyorlar. Askerler müteca viz ve küstah; keyif ve hevesatlarmdan başka emir ve kumanda tanımiyorlar. Her taraf yıkık dökük; şehirler tenha ve perişan, köyler viran, köylüler meyus, toprak ekimi ve ticarî hayat temamile mefluç!...

Bu sertlik ve şiddet rejiminde, ne gariptir ki, cezasız kalmak ümidi her tarafta hakim! Toprak milkiyeti emniyeti yok; bu sebeple de toprağı işletme gayreti de son derece yavaş! Hükûmet icra edenlerin keyfî muamelelerine karşı koyabilecek ne bir sıfat, ne de bir hak manâ taşıyabiliyor!

Vahşet halinde ömür süren bu diyarda her türlü zınaat ve ince san'at ihmal edilmiş! O kadar ki, bu milletin mümtaz vasfı olan askerlik san'atı bile mühmel bir halde!..

Beri tarafta Avrupalılar, her gün daha büyük bir gayret ve ihtimamla nurlanup yükselirken bunlar, eski cehalet devrinden bir türlü çıkmak istemiyorlar; hattâ, garbın ilmî ve fennî keşiflerini, ancak kendi aleyhlerine binlerce defa istimallerinden sonra, benimsemek zahmetine katlanmaya razı olabiliyorlar!... Bu yer insanlarının ne deniz hakkında esaslı bir bilgileri, ne de deniz seyri seferi üzerinde bir meharetleri kalmış! Ticarete ise hiç akıl erdiremiyorlar. Bütün temennîleri, çalışkan ve becerikli Avrupalıların yurtlarına gelip yerleşmeleri ve kendilerine yardımda bulunmalarıdır. Bunlara tanıyacakları imtiyazlar sayesinde kendi keselerini de dolduracaklarını umuyorlar!...

Bu derece geniş bir memleket sathı üzerinden geçtiğim halde, zengin ve müreffeh denebilecek bir şehir olarak, yalınız İzmir'i bulabildim. Onu da Avrupalılar bu hale getirebilmişler...

İşte böyle, aziz Rustan, bu imparatorluk için sana halisâne ve hakikat ifade edecek bir fikrimi istermisin: bu gidişle iki asıra kalmayacak, bu imparatorluk bazı fâtihlerin muzafferiyet meydanı haline inkılâp eyleyecek, heyhat!...

İzmir, 2/Kasım/1711.

MEKTUP 20

Usbek'ten karısı Zaki'ye

İsfahan sarayı

Siz beni tahkir ettiniz, Zaki! Şu anda, çekinmeniz gereken kalb gümbürtülerini duyuyorum! İftırak ve bunca mesafeler ne sizin davranışlarınızı değiştirmeli, ne de beni kıskançlık cehenneminde bu derece yakmalıydı!

Sizi, ak haremağası Nadir'le başbaşa yakalamışlar, deye duydum. O sadakatsız, bu ihanetinin cezasını kellesile ödeyecek! Bir ak haremağasını hususî odanıza kabulden memnu olduğunuzu unutacak kadar nasıl kendinizden geçebilirsiniz? Halbuki, şahsî hizmetleriniz için bu kadar siyah haremağaları her an emirlerinize el pençe durmuyorlar miydi?

Şimdi de bana, yok haremağâlarının erkek sayılamiyacaklarını, yok sizdeki fazilet duygusunun bu gibi alçaltıcı hallerin ve yıkıcı şüphelerin çok üstünde bulunduğunu halisâne ileri süreceksiniz!...

Lâkin, heyhat! Bu gibi müdafaaların ne sizin için, ne de benim için hiç bir faydası olmıyacaktır. Müdafaanıza

faydasızdır, çünkü, sizin cür'et ettiğiniz şey, saray kanunları tarafından size şiddetle men'edilmiş bulunmakta idi. Benim için de hiç bir faydası yoktur, çünkü, alemi mahremiyetinize kabul ederek ve bu suretle ona memnu olan kendinizi göstererek şeref ve itibarımı bir kerre vahîm surette tahrip etmiş bulunuyorsunuz! Ah, ne diyorum, başka kimselere kendinizi göstermek suretile, öylemi, betbaht! Kim bilir, belki de bu sadakatsız ve riyakâr adam, hainca davranışlarile sizi kirletmiş, çamurlamıştır! Bunu yapmamışsa bile, iktidarsızlığın verdiği nevmidînin hiddeti de bu neticenin istihsâline kâfi gelebilirdi, heyhat!..

Belki de, bana daima sadık kalmış olduğunuzu söyleyeceksiniz! Ya! öylemi?!

Demek şimdi de bunu başıma kalkıyorsunuz, ha! Peki alâ, başka türlü de hareket etmeniz acaba sizin için kabil miydi? Sürdüğünüz hayatın acâipliğinden hayrete düşmüş kara haremağalarımın dikkat ve basiretlerinden yakanızı sıyırabilecek miydiniz? Sizi sıkı surette kapayan ve muhafaza eden bu kadar sürgüleri, bu derece kapuları kırabilir miydiniz? Demek ki, böbürlendiğiniz faziletiniz, öyle hürriyetle kol kola vermiş halde değildi! Kim bilir, belki de pis arzularınız, bu sadakatınızın ücretini size bin kerre ödetmiş bulunuyordur!

Kalbime dolan şüphe ve endişelerin yersiz olduğunu, sizin hiç bir kötü şey yapmamış bulunduğunuzu ne çok isterdim! Bu hain kölenin günahkâr ellerini size dokundurmamış olduğunu, her şeyile efendisine ait bulunan bütün bu güzelliklerinizden hiç bir cömertlik yapmadığınızı, onunla bu güzellikler hazinesi arasına nahif ve rakik bir mani olan elbiselerinizi ihtimamla sırtınızda muhafaza ettiğinizi, ve bizzat o günahkârın Ulû Tanrı'nın korku denizine düşüp gözlerini saygile yere indirdiğini ve kendisi için hazırlanan mücazatın dehşetile zangır zangır titredi-

ğini bilmeği, bütün bu özlenenlerin hakikat olmalarım nasıl isterdim, Zaki!...

Ah, yalınız bütün bunlar doğru ve aynen vaki olsa bile, siz vahîm surette vazife mecburiyetinizi ihlâl etmiş bulunuyorsunuz! Şayet siz, bu vazife ihlâlini hiç bir kötü niyet için yapmamış iseniz, o halde, saray kanunlarına olan bu kayıtsızlığı nasıl ve ne suretle telâfi edebileceksiniz? Acaba, bu kutsal sarayın dıvarlarından büsbütün azat edilirseniz, haliniz nice olurdu? Sizin için tahammül edilmez bir hapishane olan burası, sevdiklerinizin bütün belâlardan korunabildikleri mes'ut ve emin bir yerdir. Tabiî surette nahif ve zayıf olan, ve erkekler tarafından ezilmeye mahkûm kadın cinsi için bu saray, her tehlikeyi bertaraf eden kutsal bir mabettir; orada hiç bir kadın ezilemez, mağlûp edilemez!...

Ve şayet, bütün elinizde ve avucunuzda kalan şeyin, bana olan aşkınızdan ve saraya karşı vecibelerinizden ibaret olduğu, ve bunları da zalimane surette ve yakışık almaz bir tarzda ihlâl etmiş ve ihanette bulunmuş iseniz, bu takdirde, dünyada artık yapabileceğiniz ne kalmıştır!

Bu gün memleket geleneklerinin hüküm sürdüğü yerde yaşamak sayesindedir ki, en adî bir esirin bile tecavuzundan masun olabiliyorsunuz! Onun için sizi böyle bir hapishanede yaşattığımdan dolayı bana dualarda bulunmalısınız. Çünkü, siz ancak bu sayede hayata gülümsemekte devam edebiliyorsunuz!

Davranışlarınızı bu derece sıkı takip ediyor, size akıllıca öğütlerde bulunuyor deye, baş haremağasına bu derece kızmamalı, bu derece muztarip olmamalısınız! **(Onun yüzü o kadar betki, dönüp bakamiyorum!)** diyorsunuz. Size bakılırsa, bu mevkiler harikalar ister, değil mi? Halbuki, asıl sizin meramınız, onun yerinde sizi alçaltacak beyaz haremağaları görmektir!

Lâkin soruyorum, birinci esiriniz size ne yaptı? O, si-

ze genç Zelide ile teklifsiz olmanızı adap ve terbiyeye aykırı düşeceğini söyledi ve işte siz de küplere bindiniz; kalbiniz zavallıya kin ve nefretle dolup taşmağa başladı!

Heyhat, hakkınızda amansız bir hakim gibi davranmaliydim, Zaki! Halbuki, öylemi yapıyorum, hayır! Bil'âkis, karısını suçsuz bulmağa çabalayan bir koca gibi iztırap çekiyorum. Yeni karım Ruksan için beslediğim aşk kalbimi öyle yumuşatıp ısıtmış ki, ondan daha az güzel olmayan size de teveccüh etmek zorunda kalıyor. Aşkı böylece ikiniz arasında bölüyorum. Yalnız Ruksan'nın bir fazlalığı var ki, o da güzelliğine fazileti de katabiliyor!

İzmir, 12/Ocak/1711.

MEKTUP 21

Usbek'ten ak başharemağasına

Her halde bu mektubu açarken titriyorsundur! Kim bilir, ak haremağası Nadir'in ihanet ve günahına göz yumduğun, müsamaha ettiğin için, şimdi kim bilir ne büyük korkularla sarsılıyorsundur!...

Sen ki, ateşi temamile sönmüş, sararup solmuş bir ihtiyarsın! İşte sen bile, aşkımın titrediği o sevgili ve başkaları için meş'um kadınlara, sen bile, başını kaldırıp bakamazken, her kesin kem gözüne sıkı sıkıya kapalı o müthiş odanın kapısına hiç bir günahkâr ayak yaklaşamazken,

nasıl oluyor da, sevk ve idareleri sana tevdi edilmiş bethâhlarm bu neviden cür'et ve küstahlıklarına göz yumabilmek cesaretini gösterebiliyorsun?! Yıldırımların nerede ise, senin ve o günahkârların başına düşüp yerle bir olmak üzere bulunduğunuzun farkında değil misiniz, yoksa!...

Evvelâ, siz kimsiniz, bana söyler misiniz? Siz benim, bir anda keyif ve hevesimin kurbanı olacak bir oyuncaktan başka nesiniz? Hürmet ve itaattan başka bir vazifeniz var mıdır? Bu dünyada bütün nasibiniz kanunlarımın altında yaşayabilmeniz, yahuttâ istediğim anda ölüp cehennemi boylamanızdır! Nefes alışınızın sebep ve hikmeti ise, saadetimin, aşkımın, ve hattâ kıskançlığımın size ihtiyaç duymasından dolayıdır! Bütün nasibiniz, inkiyat ve itaat; bütün ruhî ihtiyacınız, ancak benim iradem; ve bütün emel ve ümidiniz de, sadece benim mutluluğum ve benim rahat ve huzurumdur!

Biliyorum ki, karılarımdan bazıları yüklendikleri vazifelerin şiddet ve ağırlığından amansız surette muztarip ve betbahttırlar. Karşılarında devamlı surette kapkara bir haremağası görmek, onların ruhunu sıkıyor, âsablarım geriyor. Lâkin şimdi her şey değişmiş, konan nizam temelinden bozulmuş, gelenekler sarsılmış bulunuyor! Bütün bu teşevvüş ve kargaşalığın asıl sebebi ise, sensin! Sana tatbik edeceğim ceza, itimadı mı kötüye kullanmaya cür'et edenlerin hepsini titretecek mahiyette olacaktır!

Bütün Peygamberlerin, ve Ulûların Ulûsu Hazreti Ali üzerine yemin ederim ki, şayet vazifende kusurun olursa, varlığını, ayağımın altına düşmüş bir böcek misâli görecek ve bu ehemmiyete göre cezanı tatbik edeceğim!

İzmir, 12/Ocak/1711.

MEKTUP: 22

Jaron'dan baş haremağasına

Saraydan uzaklaştıkça efendimin başı o tarafa, kutsal karılarının dünyasına dönüyor! Bu sebeple kederi artıyor, gözlerinden acı yaşlar hiç eksilmiyor! Şimdi artık eskisi gibi gülmüyor, somurtuyor; sert ve şüpheli bakışlarla meyus yaşıyor!...

Saray muhafızlarını çoğaltmaya karar verdi. Beraberinde getirdiği bütün siyahîleri de benimle geri yolluyor. Kendi nefsi için hiç bir endişesi yok; bütün korkusu ve üzüntüsü sevgilileri, hayatından da üstün tuttuğu müstesnâ varlıkları için!...

Şu halde, pek yakında yine senin emrine girmiş olacağım; nizamlarına tabi bulunacağım. Bir taraftan da senin vazifene iştirâkla dikkat ve ihtimamlarını paylaşacağım. Hey Ulû Tanrım! Bir tek erkeğin saadeti için ne büyük gayretlere muhtaç bulunuyoruz!..

Sanki, tabiat kadınlara evvelâ tabiîyet ve merbutiyeti reva görmüş, onları buna icbar etmiş; sonra da bundan nedamet duymuş gibi onları bu tabiîyet ve merbutiyetten çekmeye zorlamış! Karşılıklı haklar doğunca da, işler karışmış, arap saçına dönmüş, gürültüler almış, yürümüş...

Bize gelince, biz bambaşka bir nizama tâbi olduk. Bir taraftan kadın cinsi ile aramıza nifak ve kinin tohumunu serperken, onlarla erkeklerin arasında aşkı geliştirmeye gayret ediyoruz!...

Heyhat! Alnım kırışıp buruşuyor! Bakışlarım donuk-

laşıp ağırlaşıyor! Dudaklarımdaki ebedî tebessüm artık silinmeye başlıyor! Dışarısı ise, sakin ve sessiz! Efkâr müteheyyiç! Çok geçmeden, yaşlılığın hantallığını ve bitikliğini beklemeye hacet kalmadan iztıraplarla kavrulmuş olacağım!

Efendimi, bütün bu Batı diyarlarında takip etmek benim için büyük bir mutlûluk olurdu. Lâkin asıl meramım onun mutlulûğu, onun rahatıdır. Şimdi o, benim oraya, saraya dönmemi, ve karılarını muhafaza etmekliğimi benden istiyor. Elbette ona itaat edecek, bu hizmeti ona sadakatle ifa eyleyeceğim. Bu nazeninlere nasıl davranılacağını, onları mahvetmeden nasıl korunacaklarını, kendilerini hicâbın tahtına kurup bütün kötülüklerden nasıl uzak tutacağımı da pek alâ biliyorum.

İşte aziz dostum, yakında himayen ve bakışların altında vazifemi görmeye çalışacağım.

İzmir, 12/Ocak/1711.

MEKTUP 23

Usbek'ten dostu Ibben'e

İzmir

Kırk günlük bir deniz yolculuğundan sonra, nihayet Livorno'ya geldik. Bu yeni bir şehirdi. Toskana dükünün dehâsı sayesinde bataklıktan ibaret bir köy, böylece bir hamlede İtalya'nın en mamûr beldesi haline geliverdi, işte!...

Burada kadınlar geniş bir hürriyet havası kokluyorlar. Evlerinin küçücük birer penceresi var; adına (kıskançlık) diyorlar ve buradan da, sokaktan geçen erkekleri istedikleri gibi seyredebiliyorlar. Sonra, bazı yaşlı başlı kimselerin refakatı şartile, sabahtan tâ akşama kadar da sokakta gezmeleri mümkün! Yüzlerini de sadece tek bir peçe ile örtüyorlar (1) Kayınbiraderlerinin, amcalarının, dayılarının ve yeğenlerinin ziyaretlerini, kocalarının hususî müsaadelerini istihsâle mecburiyetleri olmadan, kabul ediyorlar!...

İlk defa bir hiristiyan şehri gören bir müslüman nasıl da hayretler içinde kalıyor! Bu müthiş hayret, sadece göze ilk görünen şeylerden (büyük yapıların mimarî tarzları, giyim kuşam farkları, esas gelenekler) değildir; en ehemmiyetsiz şeylerde bile bu fark beliriyor ve onu hayret takip ediyor. Öyle hususiyetler ki, bunu görüp his de ettiğim halde, kelimelerle izaha muktedir değilim!

Yarın Marsilya'ya hareket ediyoruz. Orada da çok kalmiyacağız. Ben ve Rika, hemen oradan Paris'e gitmek arzusundayız. Paris, denebilir ki, Avrupa imparatorluğunun idare merkezidir. Seyyahlar daima büyük şehirler isterler; bunun da sebebi, bu gibi şehirlerin bütün dünya yabancılarının müşterek vatanı sayılmalarıdır.

Allâh'a ismarladık, seni daima seveceğimden mutmain ol!

Livorno, 12/Nisan/1712.

---

(1) — Halbuki, İran kadınlarının yüzünü örten peçe adedi dörttür. (müellif)

MEKTUP 24

Rika'dan İbben'e

İzmir

Bir aydanberidir Paris'teyiz. Bu müddet zarfında mütemadî hareket halinde yaşadık, deyebilirim. İnsan bir yere yerleşmeden önce, yapacağı bazı işleri bitirmesi lâzım. Evvelden kararlaştırılan kimseleri ziyaret, ihtiyacımız olan bütün noksanları ikmâl etmek ilh, ilh....

Paris, İsfahan kadar büyük bir şehir. Binaları öyle yüksek ki, insan bütün bu yapılarda astrologların oturduğunu iddia edeceği geliyor. Gözlerini bir yum! Göklere tırmanmış bir şehri düşün! Evler hep üst üste, altı yahut yedi katlı; sonra da bunların tıklım tıklım insanlarla dolu olduğunu bir hesapla! Bir de bütün bu insanların sokaklara döküldüklerini, ve nasıl neş'eli bir kalabalık meydana getirdiklerini tahayyüle çalış!....

Belki de, inanamıyacaksın amâ, doğruyu söylüyorum; bir aydır buradayız, daha doğru dürüst sokakta yürüyen birine rastlamadım! Şu yer yüzünde, Fransızlar kadar cevvâliyetin tadını çıkaran başka bir millet yoktur, emin ol! Yollarda mütemadî kaşuşma ve adeta uçuşma halindedirler, denilebilir! Asya'nın o ölü ölü giden arabalarını, develerimizin o nazlı ve ahenkli adım atışlarını görseler, muhakkak ki, tahammül ve sabır ihtiyacile düşüp bayılırlar! Ben ki, oldukça dikkatlı ve şaşırmadan yürürüm, bazan bir hıristiyan kadar çıldıracak hale geliyorum!

Çünkü, yanımdan geçen vasıtaların sıçrattıkları çamurlarla tepemden tırnağıma kadar ıslaniyorum! Dahası var: Ya yayalardan sık sık yediğim o dehşetli dirsekler! İşte, bunları hiç mazûr göremiyor, af edemiyorum! Bir de bakıyorsun ki, arkamdan gelmekte olan bir adam, birden önüme fırlıyor, ve bana mecburî bir çark yaptırıyor! Derken karşıdan gelen bir başkası da, öyle bir göğüslemek istiyor ki, bu sefer bilmecburiye beni ilk istikametime çeviriyor! Ve böylece, ancak yüz adım yürümüşken, sanki on fersah gitmişim gibi, yorgun ve bitkin hale geliyorum!..

Bu mukaddemeye bakarak, sana Avrupalıların geleneklerinden uzun uzun bahse girişeceğimi zannetme. Benim bile bu mevzuda bildiklerim çok yavan! Şimdiye kadar bulabildiğim zaman, ancak hayret etmeme kâfi gelebilmiştir! Mamafih, sana bazı öğrendiklerimi anlatayım:

Fransız kıralı, Avrupa hükümdarları içinde en kudretlisidir. Bu hükümdarın, komşusu İspanya kıralı gibi altın madenleri yok. Yok, yok amâ, gel gör ki, ondan da daha zengin! Çünkü, bu zeki hükümdar, bütün gelirini tebasının gururundan, tefahür ve hevesatından istihsâl ediyor! Bu ise, altın madenine nazaran daha da bitmez tükenmez bir kaynaktır!...

Öyle azametli muharebeler hazırlamış ve başarmıştır ki, bunların bütün masraflarını, tebaasına sattığı şan ve şeref unvanlarının bedellerile ve beşerî gururu yücelten tantanalı cömertliklerle karşılayabilmiştir. Bu sayede doldurduğu hazinesinden ordusunu doyurmuş, maaşlarını aksatmadan ödemiş, silâh ve teçhizatı bol bol temin etmiş ve deniz harp filolarını da mükemmelen donatabilmiştir...

Bundan maâda, bu kıral ayni zamanda emsâlsiz bir sihirbazdır da! **O hâkimiyetini, yalnız tebaasının bedenleri üzerine tesisle iktifa etmemiş, onların tefekkür tarzına da hükmetmesini bilmiştir.** Filhakika, onları kendi

arzu ettiği tarzda düşündürmüş, ikna edebilmiştir. Bilfarz, iki milyon altın eküye ihtiyacı olduğu halde, hazinesinde sadece bir milyon mu var? İşin halli onun için son derece basittir. Bütün yapacağı, tebaasına, beher ekünün iki ekü değerinde olduğunu telkinden ibarettir. Bu telkin de bu insanları iknaa kâfidir! Keza, meselâ bir harp zarureti gelip çatmıştır, ve hükümdarın hazinesi tam takırdır! İş yine pek dahiyâne surette halledilecektir: Hükümdar tebeasma alelâde kâğıt parçaları dağıtacak ve onlara bu verakparelerin her birinin bir altın ekü değerini taşıdığını söylemekle malî sıkıntı bu suretle hemen giderilmiş olacaktır!

Hükümdarın mehareti bu kadar mı ya! Daha neler! O, şöyle bir dokunmasile, her hangi bir tebaasının uzviyetine musallat olan bir afetten onu derhal halâs etmek kudretine de sahip olduğunu onlara inandırmıştır! [1].

Bu kıral hakkında söylediklerim sakın seni hayrete düşürmesin; çünkü, ondan da yaman bir sihirbaz var! Bu beriki de, kıralın efkârına temamen hakim durumda! Bu sihirbazın adına Papa diyorlar. Meselâ, bu da kırala, üçün hakikatta bir olduğunu inandırmış. Yediğimiz ekmek, onca hakikatte ekmek değildir! Keza içilen şarap ta. hakikatte şarap değildir. Ve bu neviden bin türlü şeyler; var sen kiyas et!....

Hükümdarı daima soluk soluğa tutmak, inanma alışkanlığından aslâ uzak tutmamak için zaman zaman kendisine akaidini takviye edici mahiyette dinî eşyalar da yollamaktadır. Bundan iki sene önce adına: Constitu-

(1) — Söylendiğine göre, Fransız kırallarına izafe edilen ve serace hastalığına müptelâ olanları bir dokunmakla iyileştirebildiklerine dair ilâhî bir mazhariyettir. P. Daniel'e göre bu rivayet hükümdar Hugnes Capet'nin oğlu ve halefi kıral Robert II (le Pieux) (996-1031) e kadar çıkar.

tion [1] adı verilen bir yazı göndermiş. Büyük ceza tehditleri altında da gerek hükümdarı, gerek etrafındaki prensleri bu fermanda yazılanların hepsine iman etmelerini zorlamış. Kıral ve prensler bu inanışı hemen kabul etmişler ve kıral bu hareketile bütün tebaasına da numune olmuş. Lâkin, halkın içinden bazıları baş kaldırarak bu imanı beslemek istememiş! İşte bütün sarayı, bütün imparatorluğu, bütün Fransızları biribirine düşüren hep bu ilk baş kaldırma vakasıdır. Ve bu isyanın âmil ve muharriki de, kimlerdir, bilirmisin? Fransız kadınları! Evet, onlar!

---

(1) — Kıral XIV. Louis'nin vaki müracaatı üzerine Papa XI. Clément tarafından 8/9/1713 tahirinde verilmiş meşhur **unigenitus** dir ki, Papanın aferoznamesine ait bir ruhanî kararnamedir. Yoksa Anayasa manasında değildir.

Pasqier Quesnel (1634-1719) adlı bir ruhanî (ki zamanında Sorbonne'da ilâhiyat doktoru unvanile de mücehhez bulunuyordu.) derin bir tetebbüden sonra: (kısaltılmış İncil'in ahlâkiyatı) namile düşüncelerini muhtevi bir eser çıkardı. Eserinde müellif, mensup olduğu jansénisme yahut (kader ve **mağfirete itikat**) tarikini şiddetle müdafaa ediyordu. İşte müfrit katolikler ve jezvit papazları kıralı tahrik etmişler ve Papa da kendisini aferoz eylediğini bu fermanla ilân eyledi. Quesnel Paris ruhanî dairesinden tard ve ebt'it edilince, o da Hollanda'ya iltica etti. Ruhanî, geri kalan günlerini inandığı hakikatlar için vakfederek ibadetle geçirdi. Arnauld'un ölümü üzerine de, Jansénite kilisesinin şefliğine getirildi. 1719 yılında da Amestırdam şehrinde 85 yaşında ruhunu Allâh'a teslim eyledi.

Şu ciheti de arz edelim ki, Papa'nm bu **constitution** dediğimiz ruhanî fermanını bidayette Fransız ruhanîlerinden büyük bir kısını kabulden imtina etti. Bunun üzerine bütün 18. asır boyunca **jansénistlerle** muhasımları (ki bunlara da **constitutlonnaire** adı veriliyordu.) arasında büyük mücadeleler olmuştur. (mütercim)

Bu kararnamesinde Papa hazretleri, bütün hıristiyan aleminin semavî olduğuna inandığı bir kitabın [1] kadınlar tarafından okunmasını men'etmişti!

Halbuki, bu kitap bütün hıristiyan dünyasının Kur'anı hükmünde tutuluyordu. Kendi cinsiyetlerine savurulan bu ağır hakaretten derin surette yaralanan kadınlar, bütün dünyayı bu kararname aleyhine ayaklandırıdar. Bu fırsatı ganimet saymak ve lehlerine imtiyaz sahibi olmak sevdasına düşmeyen erkekler de, bu kadınların tarafına geçmişlerdir.

Mamafih, bana sorarsan, Hiristiyanların Büyük Müftüsü, hiç de fena düşünmemiştir, derim. Hazreti Ali adına kasem ederim ki, bu Büyük Ruhanî, bizim rahmanî kanunlarımızı da mükemmelen biliyordu, her halde! Zira bizim peygamberlerimiz de, bize kadınların bize nazaran eksik olduklarını ve aslâ cennete giremiyeceklerini söylemediler mi? Madem ki, bu bir hakikattır, o halde kadınlar, bütün mevzuu cennetin yolunu öğretmekten ibaret olan, bu kitabı da ne deye okuyacaklardı, değil mi?

Kıral hakkında daha ne acaip şeyler dinlediğimi bir bilsen! Ben senin bütün bu anlatılanlara inanmak için bir haylı ter dökeceğini de biliyorum!

Rivayet edildiğine göre, bir zamanlar bütün komşularile hal harpte olan hükümdar, yalnız dört bir tarafını kuşatmış düşman müttefiklerle değil, fakat kendi imparatorluğunun içindeki sayısız düşmanlarile de cenkleşmek zoruna düşmüş!

---

(1) — **İncil**.

(2) — Bilhassâ, bu mektuba ait dip notlarda, hakkında izahat verdiğimiz **(Kader ve mağfirete itikat)** akidesini müdafaa eden **jansenistler.**

Yine ilâve ediyorlar ki, kıral bu iç düşmanlarile tam otuz seneden fazla mücadele mecburiyetinde kalmış. Bu müddet zarfında durmadan onları aramış, durmuş!.. Kıralm tam itimadını haiz bazı jezvit papazlarının da aşk ve şevkle, kılı kırk yararcasına araştırmalarına rağmen, heyhat, bir tekini dahi bulamamışlar! Halbuki, bu düşmanlar hükümdarın sarayında, payitahtta, ordunun içinde, heyeti hakime arasında bulunuyorlar, izzet ve ikram görüyorlarmış! Hattâ, bazıları hükümdarın, mevcut olmalarına rağmen düşmanlarını elegeçirememenin derin kederile mahv olup yıkıldığını söylüyorlar! Bu gün dahi bunların yaşadıkları, ve bir vücut olarak var olup, uzuv olarak görülmedikleri iddia ediliyor. Mağlup ve münhezim **düşmanlarına aman tanınmamış, rahim ve şefkat göstermemiş bir kırala ise, Ulu Tanrı böyle düşündürücü bir cezayı müstahak kılmış ve bunun için düşmanlarını onun şerrinden saklamış, korumuştur. O Ulu Tanrı ki, dehâ ve bahtta, halk ettiklerinden ve bu arada macerasını yazdığım hükümdardan kiyassız nisbette daha âlîdir!**

Sana yazmakta devam edeceğim; Sana İran karakter ve dehâsından farklı ne görürsem hepsini bildirmeye çalışacağım. Şüphesiz, üzerinde yaşadığımız topraklar ayni; lâkin, benim bulunduğum toprağın insanları ile seninkiler çok farklı!....

Paris, 4/Haziran/1712

MEKTUP 25 (1)

Usbek'ten İbben'e

İzmir

Yeğenin Rhedi'den bir mektup aldım. İtalya'ya gitmek üzere İzmir'den ayrılmak üzere olduğunu yazıyor. Bundan da maksadı, orada ilim ve irfanla kendini yetiştirmek imiş. Bu suretle de sana lâyik olacakmış! Hey gidi, mes'ut ve talihli dostum, seni defalarca kutlularım. Demek bu hayırlı yeğen sayesinde, bir gün gelecek ihtiyarlığın da tesellisini bulmuş olacaksın!...

Rika, sana uzun bir mektup yaziyor. Bana söylediğine göre, bulunduğumuz diyar hakkında sana tafsilât veriyormuş. Zekâsının cevvâliyeti her hususu sana aksettirebilecektir. Bana gelince, dostum, bu fikrî yorgunluk ve durgunluk içinde, sana hiç bir şey söyleyebilecek takatta değilim.

Hemen ekseri zamanlar senden konuşuyoruz. Amâ, ne kadar da söylesek, İzmir'de bize gösterdiğin hüsnü kabulu ve orada geçirdiğimiz müddet içinde esirgemediğin alâka ve dostluğu bitiremeyiz. Mamafih, sen cömert İbben, dünyanın hemen her köşesinde, bizim kadar sana yakın ve minettar dostlar bulabilirsin.

Ah, sen de aramızda olsaydın; Rika ile geçirdiğimiz

(1) — Bu mektup 1721 tarihli ikinci baskısında müellif tarafından eserden çıkarılmıştır.

bu sakin ve mes'ut günlerin huzuzatını seninle de paylaşır, sevinçlere boğulurduk! Allâha ismarladık.

Paris, 4/Haziran/1712

MEKTUP 26

Usbek'ten Ruksan'a

İsfahan sarayı

Ne bahtiyarsınız, Ruksan, ne kadar bahtiyarsınız!

İran'm ılık ve tatlı diyarında bulunmakla hakikaten ne çok talihlisiniz! Hicap ve namusun, faziletin temamen meçhul olduğu, bu öldürücü iklim içinde yaşamamakla Allâh'm ne sevgili kulu olduğunuzu bir bilseniz!...

Sarayımda, melekler kadar temiz ve huzurlu bir ömür sürüyorsunuz. Bütün beşer nevine karşı mâsun ve mahfuz bulunuyorsunuz. Gerçe, kendi başmıze değilsiniz, ve keyfinizin istediği tarzda bir hayat ve hürriyete malik de bulunmuyorsunuz, amâ bu cihet, eriştiğiniz hayatm saadetini karartmıyor, sevinç ve neş'esini azaltmıyor; kuşlar kadar serâzat ve dertsiz yaşiyorsunuz!

Aslâ bir bethâhm bulanık bakışları sizi kirletmemiş, lekelememiştir; hattâ kayınbabanız bile, ziyafet ve şenliklerin serbestisile de olsa, güzel ağzınızı tamaşa hazzma ermemiştir! Çünkü, böyle zamanlar da bile, o sevgili gül ağızlarınızı örten kutsal peçeyi hiç eksik etmiş değilsiniz...

Bahtı güzel Ruksan, kırlara çıktığmız zamanları bir düşünün; önünüzde daima esir haremağaları yürürlerdi,

değilmi? İşte onlar, şayet sizi görmek hevesine kapılacak pervasızın biri çıkarsa, onu tereddütsüzce öldürmekle vazifelendirilmişlerdi! Onları bir tarafa bırakın, ya ben! Ben ki, mutluluğum için, Ulu Tanrı sizi bana lutfetmişti, ben bile bu kıymetli hazinemi öyle kolayımı kazanmıştım? Bunun için nasıl çırpınmış, inat ve metanetinizi kırmak azmile sizinle nasıl cenkleşmiştik! İzdivacımızın ilk günleri sizi görememenin ateşile nasıl yanup kavrulmuştum! Görünce de, tahalük ve istical, sabır ve tahammülsüzlükten helâk olmuştum! Giriştiğimiz cidâl bu tehalük ve sabırsızlığımı büsbütün kırbaçlıyor, öldürüyordu! Hicap ve namusun hararet ve kuvvetile giriştiğiniz yaman cidâl içinde, bir hârika idiniz. Bu fevkaladeliğiniz size malikiyet ateşimi şiddetlendiriyor, parlatıyordu. Halbuki, siz beni her zaman kendilerinden gizlendiğiniz erkeklerle karıştırıyordunuz. Esirlerinizin arasına sığınarak kayıplara karıştığınız günü hatırladınız mı? Sizi nasıl delice araştırmış, lâkin, heyhat, bulamamıştım. Çünkü, bu esirler bana ihanet etmişler, sizin tarafınızı tutarak, sizi iyice gizlemişlerdi. Yine bir defasında, artık mukavemet edememekten meyûs, sizi ağlar bulmuştum; hatırladınız mı? Aşkımın savletlerini durdurabilmek için son çare olarak, annenize dahâlete mecbur kalmıştınız, değil mi? Nihayet, bütün cesaret ve mukavemetlerinizin iflâs ettiği anı gözünüzün önüne getirebiliyor musunuz? Elinize bir hançer aldınız, ve onunla şayet malik olduğunuz o kıymettar hazinelere el uzatmak hevesine devam ettiği takdirde, sizi o kadar kuvvetle seven meşru kocanızı, ölümle tehdit ettiniz! Hey, gidi hey, bu aşk ve fazilet muharebesi amansız surette tam iki ay devam etmişti!

Halbuki, siz iffet kuruntularınızı çok uzaklara götürmüş bulunuyordunuz. Hattâ, mağlubiyetten sonra dahi, teslimiyeti aslâ kabul etmediniz. Siz, beni karısına aşık bir koca gibi görmüyor, bil'âkis size ağır şekilde haka-

rette bulunmuş her hangi aşağılık bir erkekmişim gibi kabul ediyordunuz. Belki, aradan üç ay geçmiş olduğu halde, hicâbm harareti yüzünüzü kızartmadıkça bana bakamıyordunuz. İfadenizdeki hiddet ve tehevvür, bana elde ettiğim şeyin mücazatı gibi gelir, müthiş sıkılırdım. Sizdeki bütün müstesnâ ve güzel olanları bana göstermemek, vermemek için elinizden gelen her şeyi yapardınız. Ve ben daima sarhoşluk ve tahassür halinde yaşamaya mecbur kalmışımdır!...

Şayet, siz şimdi bulunduğum memlekette yetişmiş olsaydınız, o zaman bu derece şaşkın ve perişan olmazdınız. Bura kadınları bütün ihtiyat ve temkini kaybetmiş bulunuyorlar. Erkeklerin önüne yüzleri açık çıkıyorlar. Sanki hezimet ve inhitat için çırpımyorlarmış gibi bir halleri var. Erkekleri bakışlarile takip ediyorlar, onlarla kiliselerde, eğlencelerde, hattâ kendi evlerinde görüşebiliyorlar; yanlarında da haremağaları bulundurmak hiç adet değil!

Ah! Ora kadınlarında bulunan o asîl sadelik ve samimîyet, o kutsal hayâ ve namus duygusu yerine, burada şamatalı bir şirretlik, aşırı bir saygısızlık var ki, insanın kendisini alıştırması mümkün değil!

Evet, Ruksan, eğer burada olsaydınız, kendinizi hemcinslerinizin yaşadığı iğrenç bir alçaklık ve denaet deryasında tahkir edilmiş hisseder, yaralanırdımz. Belki de, fırsatını bulur, bu menfur yerden kaçar giderdiniz! O zaman da, şimdi yaşamakta olduğunuz o lâtif ve rahat yalnızlığı, o emsâlsiz sükûnu hasretle anardınız. Siz şimdi orada, tam bir emniyet ve selâmet içinde, hiç bir tehlike ve endişe ile titremeden yaşayabiliyor, ve yine ancak orada bana beslemekte olduğunuz aşkı, aslâ kaybetmek korkusu olmadan, devam ettirebiliyorsunuz!...

En parlak renklerle teninizi parlattığınız, en bayıltıcı rayıhalarla bütün vücudunuzu oğduğunuz, en şahane elbiselere büründüğünüz, en öldürücü dansların yapıldığı

ve en yakıcı şarkıların söylendiği bir yarışmada, zarafet ve liyakatınızla bütün diğer rakibelerinizi kolaylıkla mağlup edebilirsiniz. Sizdeki çekicilik, sizdeki hararet, tatlılık ve yumuşaklık, ya hele o dalga dalga neş'eniz!... Ah! Bütün bunlardan başka, dünyada ne isteyebilirim? Vene zamanki, sizi mütevazî bir eda içinde, yüzünüz hafif kızarmış, bakışlarınız benimkilerin peşinde, tatlı ve kalbe giren sözleriniz dudaklarınızı süsler görürüm, o zaman, işte o zaman Ruksan, artık aşkınızdan ve onun büyüklüğünden hiç şüphem kalmaz!

Halbuki, Avrupalı kadınlardan ne bekliyebilirim? Yüzlerini boyamak san'atları, süslenmek meharetleri, vücutlarına ettikleri dikkat ve ihtimam, erkeklerin hoşuna gitme meramlarının inat ve sebatı karşısında irkilip kalınıyor! Bütün bu hallerin, kendilerini alçaltmaktan ve kocalarını da yerin dibine sokmaktan başka bir şeye yaradığı yok!

Lâkin Ruksan, bu sözlerle bu tarz yaşayış ve davranışın, bir sefahet ve rezalet kasırgası halinde, aile yuvasını kökünden sarsıp onu korkunç müntehasına savurduğunu da iddia etmiş olmiyorum. Cürümlerini bu dereceye kadar ağırlaştıran kadınlar pek azdır. Filhakika, kadınların kalblerine doğuştan bazı faziletler hakkedilmiştir. **Gerçe, tahsil ve terbiye bu faziletleri zayıflatıyor, lâkin büsbütün de silemiyor. Namus ve hayâ faziletinin kendilerinden istediği bazı haricî vazifeleri ihmal edebiliyorlar; amâ son adımı atmak için ayaklarını kaldırdıkları vakit, tabiat ihtilâl yapup karşı koyuyor, attırmiyor....**

Bunun gibi, biz de sizleri sıkıca kapatıyor ve başınıza muhafazanız için esir haremağalarını dikiyoruz. Arzularınız mahallî geleneklerin sınırını aşmak istidadını gösterince de sizleri daha da sıkıyor, eziyoruz. Bunun da sebebi, nihaî ihanetin tarafınızdan işlenmesi korkusu değildir; iffet ve sâfiyetin bütün mehabetile nihaî surette

muhafaza güçlüğünden ve en küçük bir lekenin bu ihtişamı bozabileceğine inandığımızdandır.

Bilseniz, şimdi size nasıl kalbim parçalanıyor, Ruksan! İffet ve namusunuzun lekesizliğini şu kadar zamandır, bu derece metanetle ispat etmiş olduğunuza göre, kocanız tarafından aslâ terkedilmemeliydiniz! Ve sizin arzularıma gösterdiğiniz inkiyada rağmen, bu namus ve iffet faziletiniz yalnız başına önüme geçmeli ve beni bu arzumdan men'etmeye muktedir olmaliydi! Heyhat!...

Paris, 7/Eylûl/1712.

MEKTUP 27

Usbek'ten Nessir'e

İsfahan

Halen Paris'teyiz. Güneş şehri [1] nin bu muhteşem rakibi olan memlekette! İzmir'den hareketimde, dostum İbben'e, size gönderilmek üzere, bir küçük sandık bıraktım. İçinde sizin için hediyeler bulacaksınız. Zaten bu mektubu da ayni yoldan alacaksınız ya. İki bin kadar mil mesafede olmamıza rağmen, kendisile kolaylıkla mektuplaşıyoruz; sanki o İsfahan'da, ben de Kum'da imişim gibi! Ben mektuplarımı önce Marsilya'ya yolluyorum, oradan da İzmir'e muntazam vapor seferleri var; İzmir'e varınca

(1) — İsfahan.

da, oradan hemen her gün İsfahan'a Ermeni kervanları kalkıyor...

Rika'nm sihhatı mükemmel. Bünyesinin sağlamlığı, gençliği ve her zamanki neş'esi bütün afetlere karşı kendisini koruyor. Lâkin ben, öyle değilim, sihhatım hiç de düzgün sayılmaz. Bedenim ve ruhum yorgun ve bitkin halde! Her gün derin düşüncelerin zebunu, mahzun bir insan oldum. Uzvî zâfiyetim vehamet kesbettikçe, vatan hasretim de artıyor; yaşamakta olduğum bu yeri ise, yadırgıyorum...

Lâkin sevgili Nessir, size bütün sevdiklerinizin başına and içiriyorum, her çareye baş vurun, fakat karılarım bu çöküntü içindeki hâlimi sakın öğrenmesinler! Zira, şayet beni hakikaten seviyorlarsa, benim için göz yaşı akıtmalarma kat'iyen razı değilim; yok şayet sevmiyorlarsa, bu takdirde, bu hâlim onlarm cür'et ve cesaretlerini arttırır ki, hele bunu hiç istemem!

Ya, hele haremağalarım, benim tehlikede olduğumu sezerlerse, asıl felâket o zaman başlar, dostum; bu takdirde onlar, ahvalimin zebunu olarak ihanetlerinin cezasmdan kendilerini koruyacağıma ihtimal verirlerse, o zaman ne yaparlar, biliyor musun? O zaman, kayalarla cansızları bile harekete getirebilen o kadın cinsiyetinin tatlı fısıltılarına sağır tuttukları kulaklarını müthiş bir hassasiyetle açmağa cesaret etmekten aslâ çekinmezler!...

Paris, 5/Ekim/1712.

MEKTUP: 28

Rica'dan ye

Dün oldukça garip mahallî bir hususiyetle karşılaştım. Mamafih, Paris'de daima vuku buluyormuş. Burada akşam yemeklerinden sonra, büyük bir halk topluluğu (komedi) adını verdikleri bir oyun seyrediyorlar. Oyunun oynandığı mahalle de (tiyatro) deniyor. Oyunun oynandığı yüksekçe seddin ismine de (sahne) adı verilmiş. Sahnenin de iki tarafında küçücük ve duvara gömülü odacıklar var ki, buralara da (loca) tabir ediliyor. Sahnedeki artistler erkek ve kadın karışık. Ses çıkarmadan işaretle rollerini yapıyorlar; tıpkı, bizim memleketimizde oynadıkları gibi...

Sahnede, bazan aşk ateşile yanan bir biçarenin yüzünde bütün zaafları görülebiliyor, okunabiliyor! Bazan da, bir başkası, keskin bakışları ve ihtiraslı tavır ve hareketlerile geliyor, kendisini hayranlıkla seyreden âşıkına yiyecekmiş gibi bakarak iç çekiyor! Bütün elem ve hevesat, hepsi hepsi yüzlerde, gözlerde besbelli! Sessiz olmasına rağmen, oyunun bundan daha canlı ve ifadeli oynanmasına da imkân tasavvur edilemez. Oyuncular, sahnede ancak yarı bellerine kadar görünüyorlar, ve hemen daima-her halde mahviyettendir ellerini bir manşonla gizliyorlar. Seyircilerden bir gurup, ayakta duruyor, ve üst katta bulunanlarla alay ediyorlardı; üsttekiler de bu

aşağıdakileri işaret ederek katıla katıla gülüyorlardı!..

Lâkin, zahmet ve külfetin asıl büyük kısmı bir kaç gencin sırtına yüklenmiştiki, yaşlarına nazaran hakikatan ziyadesile yoruluyorlardı. Bunlar, her tarafa yetişmeye mecbur bulunuyorlardı. Ancak kendilerinin yollarını bildikleri mahallere giriyorlar; kattan kata hayret edilecek bir meharetle çıkıyorlar; şimdi yukarıda, biraz sonra aşağıda görünüyorlar; ve bütün localara dalar, uçar gibi süzülüyorlardı! Bir müddet kaybolduktan sonra, tekrar görünüyorlar, ele avuca sığmıyorlardı. İçlerinden biri vardı ki, taşıdığı koltuk değneklerinden beklenmeyen bir sür'at ve cesaretle diğerlerine refakat ediyordu....

Nihayet, tiyatronun başka salonlarına geçildi; burada da hususî bir temsil vardı. Önce. saygılı reveranslarla başlandı; kucaklaşmalar ve öpüşmelerle oyuna devam edildi. Hakikî bir muarefe ve âşinalığm insan oğlunu değiştirdiği ve onu rikkata getirdiği söylenir ya, ne kadar doğrudur! Bu zamanlarda insan bütün rivayetlere inanmak ister, yahut kalb öyle arzular. fikir öyle çalışır! Söylendiğine göre, güya buradaki bu prensesler kadar güzel kızlar, o derece haşarı ve korkunç şeyler değillermiş. Günün iki üç saatında gösterdikleri hiddet ve vahşet halleri geçiştirilebilirse, sair zamanlar pek alâ uslû akıllı, hanım hanımcık olurlarmış. Bütün o muvakkat vahşetleri de, yaratışlarından olmayup, kendilerine verilen içkiden ileri gelirmiş!...

Bütün bu anlattıklarımın cereyan ettiği binaya çok yakın bir yer daha var ki, oraya da (Opera) deniyormuş. Bunun diğerlerinden farkı da, oyunun hep şarkı ile oynanması imiş. Geçen gece bir dostum beni oraya götürdü. Orada beni, bir locaya soktu. Bir de ne göreyim, azizim, operanın belli başlı aktrislerinden biri orada soyunmuyor mu! Nazeninle o derece dost olduk ki, ertesi gün bana şu mektubu gönderdi:

Beyefendi,

Ben bütün dünyanın en bahtsız kızıyım. Halbuki Operanın daima en faziletli ve iffetli aktirisi oldum. Bundan yedi yahut sekiz ay önce, dün yece benimle tanıştığınız locada, Diane rahibesinin kiyafetine bürünüyordum. Birden locama genç bir papaz girmişti. Bu delikanlı sırtımdaki kar beyazlığındaki elbiselere, peçeye, baş sargısına aldırış etmeden bekâret hazinemi elimden aldı! Bu fecî teşebbüsünün sonunda, ettiğim fedakârlığın azametini anlatmağa girişmek istemiştim ki, katıla katıla gülmeye başladı ve beni haddinden fazla mukaddesata saygısız bulduğunu da söylemekten çekinmedi! Lâkin, bana olanlar olmuştu bir kerre; nihayet gittikçe irileşip kalınlaşmağa başladım. Artık sahneye çıkmak imkânı kalmamıştı. Aslâ hoş karşılanmıyacak nazik bir duruma girmiş bulunuyordum. Şeref ve namusum söz konusu oluyordu! Ben ki, iyi bir aileden gelmiş bir kızın, hayâ ve faziletten mahrum olmasının, sadelik ve tevazudan vazgeçmesinden daha kolay olacağını müdafaa ederdim. Bu şerait içinde, genç papazın bana izdivaç vadetmiş bulunduğunun tabiî ve muhakkak olduğu ve böyle bir vaitte bulunmamış olması hahalinde kendimi, her şeye rağmen ona teslim etmemiş olacağımı ve bu fecî akibete de düşmemiş bulunacağımı pek kolayca muhakeme edersiniz, sanırım. Bu izdivaç vaadi, benim için o derece önemli idi ki, evlenmeye müteallik basit formalitelerin ikmâlini beklemeye hiç lüzum görmemiştim. İşte, bu luzum görmeyiş ve istical de baisi yeis ve felaketim oldu ya!

Amâ, heyhat, bu müraî papaz, bir kerre beni aldatmış ve vadini de unutmuştu; mademki, böyleydi, o halde ben de artık Opera'da kalamazdım. Hoş aramızda, onlar da pabucumu çoktan dama atmış bulunuyorlar ya!..

Zaten gittikçe de yaşlaniyor, cazibelerimi de yavaş ya-

vaş kaybediyorum. Bana tahsis edilen ücrette de her gün kısıntılar vuku bulmaktadır...

İşte tam bu sırada size rastladım; ve maiyetinizden biri bana, memleketinizden bahsetti. Orada, iyi bir dansözün tâlii çok yaver olurmuş. Ve şayet, ben İsfahan'da bulunsaymışım, istikbalimi çok geçmeden mükemmelen yapabilirmişim. İşte sizden istirham ediyorum, şayet beni himayenize almak lûtfunda bulunur, ve o mes'ut diyara beraberinizde götürecek olursanız, bir genç kızın çöken hayatını yeniden kurmak luttufkârlığında bulunacak ve bu hayırhâhlığın tükenmez hazzını duyacaksınız. Ben de, bu büyük âlicenaplığınızın karşılığını, fazilet yolundan ayrılmamak, en iyi tavır ve hareket örneklerini vermek suretile liyakatımı ispatla ödemeye gayret ederim...

Paris, 2/Ocak/1712.

M E K T U P 29

Rika'dan İbben'e

İzmir

Hiristiyanların reislerine Papa diyorlar. Eski devirlerden kalma bir alışkanlığın kurduğu hakimiyet ile adeta mâbut mertebesine çıkarılmış!...

Öyle devirler olmuştur ki, Papalar hükümdarları bile titretmişlerdir! Çünkü, bu yaman dinî hükümdarlar, taç taht sahibi nice kıralları azletmek hakkına bile sahiptiler! Tıpkı, imparatorluğumuza tabi Gürcistan ve daha bazı ül-

kelerin kırallarını azletmek hakkını haiz muhteşem sultanlarımız gibi..

Lâkin, Avrupa hükümdarlarının şimdi artık bu korkuları kalmamış....

Papalar kendilerini ilk hiristiyan [1] lardan saint Pierre'in halefi addederler. Bu sıfatla da çok zengin bir mirasın sahibi olmuşlardır. Filhakika, Papa'nın hazinesi dillere destan olduğu gibi, hükmü altında tuttuğu diyarların genişliği de hudutsuzdur..

Papaların, Piskopos veya Evek denilen madûnları vardır. Bu ruhanîlere gelince, bunlar Papanın maiyetini teşkil etmekle beraber, dinî ahkâmın da yüksek makamlarını işgal ederler. Bunlar, adeta dinî sahadaki kanun otoriteleridir

Bu yüksek ruhanîlerin umumiyetle yekdiğerinden farklı iki nevi vazifeleri vardır: Meclis halinde toplanup vazife gördüklerinde işleri, Papa gibi, itikada müteallikdir. Münferit bulundukları zaman ise, vazifeleri alâkalıları dinî ahkâmdan muaf tutmak, dinî kanunları onlara tatbikten istisna eylemektedir. Zira, biliyorsun ki, hiristiyanlık sayısız şekil ve merasimle doldurulmuştur. Bunların tatbikatı ise, son derece müşküldür. Bu ahvalde, bu şekil ve merasim vazifelerini yerine getirmektense, piskoposların bu gibi vezaiften alâkadarları muaf kılmaları elbetteki tercihe şayandır. Hattâ, bu tercih ammenin hayrr ve selâmetine daha faydalı addedilir. Bilfarz, misâli bizden alalım: Ramazanda oruç tutmak istenmiyor mu; yahut evlenmenin formaliteleri ağır mı geliyor; yahut kanunun men'ettiği kimseler arasında evlenilmek mi isteniyor; hattâ, eda edilmiş bir yeminden rucu etmek yoluna mı baş vurulma karzu ediliyor, ilh.... Öyle ise, iş gayet kolay, bütün bu gibi ahvalde yapılacak şey, sadece bu büyük ruhanîler-

(1) — Havariyun.

den birine başvurmaktadır; istenen vecibeler yerine getirildi mi, muafiyet vesikası hemen hazırdır, alırsınız!...

Bu piskoposlar, bizzat kendi vazifelerinin dinî sorumluluğu ile meşgul olamazlar, izahına girişemezler. Bu husus için doktor unvanını haiz din alimleri vardır ve sayısı pek çoktur. Bunlar bir nevi bizim dervişlere benzerler. İşte bunlardır ki, dinî münakaşalara girişirler, sorulan hususun cevabını bulmağa çalışırlar.. Bu münakaşaları bazan çok uzun sürer; bu mücadele, mes'eleyi halleden karar istihsâl edilinceye kadar devam eder...

Seni temin ederim ki, şu yer yüzünün hiç bir imparatorluğunda, Hazreti İsa'nınki kadar dahilî muharebeler cereyan etmemiştir!.

Evvelâ, ortaya konmuş ve halli istenmiş şey. dalâlet denilen fiil ve hareketlerdir. Her bir dalâlet filinin vasfi tayin kılınmak istenmiştir. Meselâ, t e c e m m ü sözü gibi. Fakat meram etmemişlerse, hiç bir zaman dalâlet olmaz. Bütün iş, ihtilâfı ikiye bölmek, ve bir kimseyi dalâletle takbih edip etmemek kasdını sezmektir. Gerisi zaten kolay ve basittir. Yapılan tefrika göre kasıtları o şahsi temize çıkarmak mıdır? O halde tefrik makuldür ve o şahıs kardan da beyaz olarak ilân edilir. Ve bu mâsumiyet bir kerre sabit olunca da, bu adam tam bir ortodoks olduğunu öne sürebilmektedir. Ya, maazallâh, bu tefrik itham kasdile yapılmışsa, işte o zaman o adamın hali yaman olur!

Fransa ve Almanya'da bu tefrikin, hissi adalet ve hakikatle yapıldığını duyuyorum; lâkin, heyhat, İspanya ve İtalya'da öyle merhametsiz ve insaniyetsiz ruhanîler [1] varmış ki, adamı haksız yere ve münhasıran tefrik tuzağile biri diri ateşte yaktırıyorlarmış!

Bu zalimlerin ellerine düşenlerin vay hallerine! Bun-

(1) — Engizisyon papazları.

lardan, omuzlarında beyaz atkıları, ellerinde tahtadan boncuklar [1] çekerek Ulu Tanrı'ya devamlı hamd ve senalarda bulunan bahtiyar Galice liler istisna edilirse, diğerlerinin vay başlarına gelenlere! Bunlar Ortodoks olduklarına binlerce defa yemin etseler bile, zahirî halleri ve vasıfları yeminleri ile bağdaşmiyor deye, yine de dalâlete düşmüş oldukları gerekçesile ateşe verilmektelermiş! Masûmun tefriki, müdafaasile kabildir, heyhât, bu müdafaaya vakit bırakılmaz, ve sıra ona gelmeden evvel adamcağız bir avuç kül haline inkılâp eder!

Senin bildiğin hakimler, önlerine gelen bir müttehemin evvelâ masûm olduğunu kabul ederler, değil mi? Ah. **bunlarda aksinedir! Bu papazlar mahkemesinde hakikatın yüzü bambaşkadır. Onlarca, asıl olan maznunun daima mücrim olduğudur. Ortada şüphe ve tereddüt varsa, bu masûmiyete değil, mahkûmiyete hizmet eden bir delil olur! Bunun da sebebi, insan oğlunun, aslında kötü yaratışlı oluşudur.** Diğer cihetten münhasıran kendi âmâllerine hizmet ettiği için insana **ûlviyet isnat edilerek, meselâ hilkatan insanın yalan konuşamiyacağını., hakikatı beyan temayülünde olduğunu iddia ederler. Çünkü, mahkûm etmek istedikleri maznun aleyhine dinletmek istedikleri şahitleri kiymetlendirmek sevdasmdandırlar. Bu şahitler de kimlerdir? Kimler olacak. Maznunun can düşmanları, fahişeler, rezilâne meslek sahibi sefiller!.**

Lâkin, kurnazlıkları da eksik değildir. Meselâ, Mahkûmiyet ilâmlarının gerekçelerinin başında, kolayca yan-

---

(1) — **Tesbih.**

(2) — **Galice: İspanya'da bir eyâlet olup merkezi Santiyago şehridir. Bu şehir kilisesinde, havariyundan Kudüs şehrinin ilk Piskoposu olduğu söylenen (Saint Jacques) m kabri bulunup, hiristiyanlar tarafından daima tevaf edilir.**

maları için kükürtlü gömlek giydirilen mahkûmlara acıdıklarını da belirtmeyi unutmazlar! Güya, onların bu kıyafetlerinden dolayı dilhun olduklarını, ve aslında kendilerinin kalben yumuşak ve gafûr bulunduklarını, kandan tiksindiklerini, işkenceden nefret duyduklarını ve bu itibarla ilâmda adı yazılı şahsın mahkûmiyetinden dolayı derin keder içinde olduklarını tebaruz ettirirler! Bu derin kederlerini teskin ve teselli için de, mahkûmun bilcümle emvalini kendi lehlerine gasp ve müsadereyi de mübah görürler!

Aziz Peygamberimizin çocukları tarafından vaktile oturulmuş o topraklardan Ulu Tanrı'nın nuru ve saadeti eksik olmasın, dostum! Bu fecî dramlar o mübarek topraklarda, çok şükür, bilinmiyor [1]. Meleklerin bu topraklarda taşıdığı kutsal dinimiz ahkâmı ise, haiz olduğu hakikatle de varlığını kolayca müdafaa etmektedir. Onun kendi devamlılığı için şiddet ve işkence vasıtalarına hiç bir ihtiyacı yoktur![2].

Paris, 4/Aralık/1712.

---

(1) — Bütün müslümanlar içinde en müsamahakâr millet: İranlılar'dır. (müellif)

(2) — Bu mektup gerek Beccaria, gerek Voltaire için sonsuz bir hakikat ve feyiz kaynağı olmuş, bilhassa Beccaria'yı adaletin nef'ine savletlere tahrik etmiş, şaheser sahifeler yazdırmıştır. Aşağıdaki pasajları bilhassâ kaydediyoruz:

(..... ..... Her maznunun kendi akranları olan kimseler tarafından muhakeme edilmesini emreden bir kanun, çok adilâne olurdu. Zira, bir vatandaşın mukadderatı mevzuubahis olduğu zaman, sınıf ve servetten doğan bütün duygulara kulak tıkamak lâzım gelir. Kudretli bir insanın zayıf bir insana karşı beslediği istihkâr, âcizin kuvvetliye karşı beslediği istikrâh, hakimle maznun arasında bulunmamalıdır!

..... Bir maznunun kendisine şüpheli görünen bazı hakimleri ret eyleyebilmesi çok adilâne olur. Bu hakkı maznunlara tanıyan diyarlarda maznun, kendi reyi ile bizzat kendini mahkûm ediyor, demektir. Her vatandaşın **(Ben esir değilim, kanun benim hâmimdir!)** deyebilmesi; efkârı umumiye tarafından, güçlülerin kuvvetlerini ve hakimlerin de ihtiraslarını frenleyebilmek için, muhakemenin alenî olması ve delillerin de ortaya konması zarurîdir. Bu his vatandaşların cesaretlerini arttıracak ve bu hal hakikî menfaatlerini müdrik hükümdarlar için nimet olacaktır. Bu hususta uzun izahlara girecek ve bu prensiplerin teessüsü için gereken zarurî tedbirleri gösterecek değilim. **Her şeyi söylemekliğimi benden bekleyenler için, hiç bir şey söylemiş değilim!)**

Beccaria, **Suçlar ve Cezalar**, fasıl: VII (Deliller ve Muhakeme tarzı)

(..... ..... Şu halde, bir şahidin şahadetinin kiymeti, itham edilen şahsa karşı besleğdi dostluk veya düşmanlığın derecesine ve keza arada mevcut bütün münasebetlerin şekil ve mahiyetine göre tesbit edilmelidir .....

Suçun şenaatı ve korkunçluğu nisbetinde şahide az itimat etmek prensibi esas olmalıdır. Halbuki ceza âlimleri bu prensibin tam aksini kabul ediyorlar. İşte onların en korkunç bir budalıkla ortaya attıkları mütearife: **(İn atrocisimsis levoires conjecturoe sufficiunt, et licet judici jura transgredi).** Bu prensip lisanımıza sade bir uslûple çevrildiği zaman. Avrupalılar göreceklerdir ki, manasını bilmedikleri halde, tekrar edip durdukları en mantıksız vecizelerinden birinin karşısında bulunmaktadırlar: **(En** şenî cürümlerde, yani tatbikatta en ender olarak rastlanan suçlarda, en zayif karineler maznunun mahkûmiyetine kâfi olup, hakim artık istediği gibi harekette serbesttir!) Heyhat!

Lâkin, mevzuatın en bedihî mantıksızlıkları ekseriye beşerî tenakuzun en zengin menbaı olan korku

ve endişelerinden doğmaktadır.

.....

Şayet şahit, tabi olduğu nizam ve esasları pek az malûm, yahut mevkii tatbikteki nizam ve prensiplerden aykırı esasları kabul eylemiş her hangi bir cemiyetin azaları meyanında bulunuyorsa, şahadetinin değeri daha da çok azalır. Zira, böyle bir şahit yalnız kendi ihtiraslarının değil, lâkin diğer cemiyet mensuplarının da ihtiraslarının zebunu olur.)

Beccaria, Suçlar ve Cezalar, fasıl: VIII (Şahitler)

(.....

..... Gizli tahkikat apaçık bir suistimal olduğu halde, bir çok milletlerde mer'i bulunmaktadır. Bu, ancak hükûmetin zaafından doğan bir zarurettir. Gizli itham ve tahkikat insanları sahtekâr ve hain yapar. Vatandaşları arasında bir münafık bulunduğundan şüphe eden kimse, çok geçmeden kendine birini düşman bilir, duygularını gizlemek itiyadını kazanır ve başkalarına karşı ve bizzat kendi nefsine karşı ürkek bir hale getirir Böyle bir duruma düşen insanlar ne betbahttırlar!

Bunlar korkunç ejderhalar tarafından tehdit edilmiş mazlûmlar misâli, müfteriler tarafından tehdit edilmekte, ve onların şerrinden sakınmak endişesile geniş bir deryada çırpınıp durmaktadırlar

..... Acaba, taç ve vatanın koruyucusu cesur yürekli askerleri bu nevi insanlar içinde bulabilecek miyiz? Acaba, bu gibi insan içinde ifsât ve izlâl edilemez devlet adamlarını ve hakimleri tedarik edebilecek miyiz? Öyle kimseler ki, vatanperverâne ve korkusuz bir belağatla devletin hakikî menfaatlarını söyleyebilsinler ve bu faziletleri inkişaf ettirerek vatandaşların her tabakasından devlete servet, sevgi ve hayırhâhlıklar taşıyabilsinler! Bu nimetleri en muhteşem saraylardan, muhtaçların en mütevazî çatılarına kadar sokarak onlara emniyet, huzur ve mukadderatlarını tashih ettirmek ümidini, ve her ferdin bulunduğu içtimâî şartlar

içinde mes'ut yaşamak sırrının aziz mayâsını verebilsinler!...

Zulmün nüfuz edilmez kalkanı olan gizlilikle müsellâh bir iftiradan kendini koruyabilecek kim vardır? Her tebaasını bir düşman gibi gören ve güya umumum selâmeti için her vatandaşın huzurunu kaçıran bir hükümdar ve onun hükûmeti ne acınacak durumdadır!...)

Beccaria, Suçlar ve Cezalar, fasıl IX (Gizli tahkikat).

Şimdi büyük Fransız feylezofu Voltaire'in, Vallombreuse manasırı rahibi VİNCENZO FACCHİNEİ DE CORFRİ, tarafından yazılan Beccaria'nın (Suçlar ve Cezalar kitabı hakkında notlar ve müşahedeler) adlı tenkit kitabındaki korkunç ithamlara karşı Beccaria'yı (Suçlar ve Cezalar yahutta Beşeriyetin Mecellesi adlı esere tefsir) kitabile şan ve şerefle müdafaa etmiş olan bu muhteşem simanın bu eserinin XIV. sahifesindeki bir burhanını da vermekten kendimizi alamıyoruz. Taki, Montesquieu'nun nufuz ve tesirinin azameti daha iyi tasarlanabilsin; ve taki, hakikatleri bütün çıplaklığı ile mektuplara nasıl geçirdiği tamaşa edilebilsin! z

[Bourgogne kontluğunun en korkunç kayalarına sığınmış, Saint-Claude Guillon adlı fakir bir asilzadenin ölüm cezasının infazına ait varakası muhafaza edilmektedir. Bu adam, 28/7/1629 yılında başı kesilmek suretile idam edilmiştir. Kendisi sefalete düşmüş ve açlığın tahammülsüz iztırabını çekmekte idi. Bir gün civardaki bir çayırlıkta öldürülmüş cılız bir beygirin etinden bir parça koparmış ve yemişti. İşte bütün suçu bundan ibaretti. Mukaddesata saygısızlık etmekten (yani mektubumuzdaki dalâlet suçlarından biri!) mahkûm edildi. Şayet bu adam zengin olsaydı, ve fakirler açlıktan ölürken, kendisi yalnız bir akşam yemeğinde yiyeceği taze balıklara 200 ekü ödemiş bulunsaydı, bu takdirde, bütün vazifelerini yerine getirmiş olmakla hürmet ve itibar görecekti!...

İşte mahkûmiyet ilâmındaki hüküm fıkrası: «Bizler, dava dosyasındaki bütün evrak ve vesaiki usulü daire-

sinde görüp inceledikten ve hukuk âlimlerinin de reylerini duyup öğrendikten sonra, mumaileyh Claude Guillon'nun bu şehre yakın çayırlıkta öldürülmüş bir beygirden bir parça et keserek pişirip yediğine tam surette vicdanî kanaat sahibi olduk, ılh...»

Lâkin reylerini veren bu hukuk âlimleri de kimler oluyor?

Acaba, bu gülünç maceralar Afrika'nın Topinambus, yahuttâ Hotanto kabilelerinde mi geçiyor? Bu yüksek mahkeme cidden korkunç bir adalet cihazı idi! Almanya'nın bütün şehirlerine gizliden gizliye memuru mahsuslar yolluyordu. Bu komiserler gizli tahkikatlar yapıyorlar, ihbarlar alıyorlar, lâkin maznunlara bunlardan aslâ bahsetmiyorlar, haberleri olmadan onları muhakeme ediyorlardı!

Bu mahkemenin verdiği ölüm cezasını, ekseriya olduğu gibi, infaz edecek cellat bulamiyacak olsa, hakimlerin en genci yüklenerek mahkûmu kendi elile asardı! Bu cellâtlar hey'etinden kurtulabilmek için hükûmdarın hususî bir af emri, imparatorların himayeleri lâzımdı ki, bu da ekseriya faydasız kalırdı.

Bu katiller mahkemesi ancak imparator I. Maximlien tarafından tamamen lağvedilebildi. Venedik'teki Onlar Mahkemesi, bu menfur mahkemeye kiyasla af ve mağfiret kaynağı, şefkat ve merhamet ocağıdır.

Bu müesseselere ve bunun gibi binlercesine ne demeli Acaba, beşer nevine çektirilen bunca iniltiler kâfi degil mi?

Beşerin intikamını alacak fırsatları zinhar kaçırmamalı!.]

Voltaire

M E K T U P 30

Rika'dan yine İbben'e
İzmir

Paris halkı acaipliğe vardıracak kadar mütecessis insanlar! Şehre ayak basar basmaz, gökten inmişim gibi, etrafımı aldılar, garip nazarlarla beni süzmeye başladılar. İhtiyar, genç, erkek, kadın, çoluk çocuk, hülâsa bütün halk tabakası, yığınlar halinde seyrime dalmış, kendilerini unutmuşlardı, sanki!... Sokağa çıkışımla, onların pençerelerine üşüşmeleri bir oluyordu! Tuileries sarayına mı gidiyorum. hemen etrafım çevriliyor, kuşatılıyordu. Ya, o kadınların gösterdikleri merak, teheyyüç ve yakınlık! Bu nazeninler, bin çeşit renklerden bir yarım daire teşkil ediyorlar ve beni aralarına aldıktan sonra da, bu yarım daireyi temamen kapatıyorlardı. Bir temsile gitsem, hemen yüzlerce ufak ve zarif dürbin yüzüme çevriliyor, tarassut altına alınıyordum. Velhasıl, yer yüzünde benimki kadar merakla seyredilmiş çehre yoktur desem, hiç de mübalâğa etmiş olmam! Bazan öyle konuşmalar duyuyorum ki, gülümsemekten kendimi alamıyorum. Meselâ, bütün ömründe bir defacık olsun odasından çıkmamış insanlara rastladım ki, aralarında benim hakkımda şöyle konuştuklarını duymuşumdur: (İtiraf etmeliki, dostum, bu adamda tam bir İranlı hal ve tavrı var!) Bunun gibi daha da neler!... Biraz gariptir amâ, doğrusu hoşa da gidiyor: hemen her tarafta çizilmiş resmimi görüyorum. Bunu teksir edip

bütün dükkânlara, kahvehanelere koymuşlar; şöminelerin üzerine asmışlar; sanki, bana bakmaktan doymuyorlarmış gibi!....

Doğrusunu istersen, bu kadar izzet ve ikrama, bu kadar şan ve şerefe tahammül de öyle kolay değil! Evvelâ hakikat şudur ki, ben kendimi o derece merak ve iltifata lâyık, nadirattan bir insan görmüyorum. Görmüyorum amâ, gel gör ki, evvelce hiç tanışmamış olduğum bu muhteşem beldenin huzur ve sükûnunu bozacak kadar da yüreğini hoplatmış bulunuyorum! İşte, bu mahzuru göz önünde tutarak, İran kisvesini sırtımdan çıkarmağa karar verdim; Avrupalı kiyafetine girdim. Böylece çehremde hayran olunacak bir hususiyetin kalıp kalmadığını da öğrenmiş olacaktım .Bu hareketim bana, onların nazarındaki hakikî değerimi de gösterecekti. Bütün yabancı süs ve şatafattan sıyrılmış bir halde, hakkımda verilecek en doğru hükmü de öğrenecektim. Bu tasavvurumu filiyata çıkarayım derken, terzimin acemiliğinden dolayı canım fena halde yandi. Diktiği elbisede öyle büyük kusurlar yapmış ki, her şey berbat! Bu elbiseler beni her kesin nazarında adeta acınacak hale soktu; sanki müthiş bir boşluğa fırlatılmış gibiyim! Bazan bir toplantıda bulunuyorum, aradan tam bir saat geçiyor da, yine birinin gözüne çarpmiyorum; ben de cesaretsizlikten ağzımı açup kimseye bir tek söz söyleyemiyorum. Lâkin, kalabalıktan biri tesadüfen, yanındakinin bir İranlı olduğunu öğrense, hemen harekâtı, tavrı değişiyor, bir fısıltı başlıyor; etrafım sarılıyor ve aralarında tehalükle mırıldaniyorlar: (Ah! Ah! Bu bey İranlı imiş, öylemi? Ne harikulade şey, Rabbim! Ah! Acaba, insan nasıl olur da, İranlı olabilir?)

Paris, 6/Aralık/1712

MEKTUP 31

Rhedi'den Usbek'e

Paris

Şimdi Venedik'teyim, sevgili Usbek. İnsan, dünyadaki bütün şehirleri görmüş, gezmiş olabilir; lâkin, buraya gelince, yine de hayretlere düşer! Öyle bir şehir ki, kuleleri, bütün kiliseleri sudan fırlayup yeryüzüne çıkıyor, ve oradan yükseliyor! Yine bir şehir ki, içi insanlarla doludur; ve bütün bu insanlar, ancak balıkların yaşayabilecekleri sahalarda yaşamaktadırlar!...

Lâkin, uhrevî aleme sırtını çevirmiş bu şehirde dünyanın en şaşaadar bir hazinesi yok! Eksik tarafı bu: Temiz su! Binaenaleyh, burada islâm dininince makbul bir abdest almak imkânı aslâ yoktur! Bu su, dinimizce mekrûhtur ve aziz Peygamberimiz, semadan büyük bir öfke ile bu suyu temaşa etmektedir!

İşte, bu mahzur istisna edilirse, sevgili Usbek, bu memlekette bulunduğumdan dolayı bahtiyar olduğumu söyleyebilirim. Bir kerre fikren ve ruhan yükseliyor, inkişaf ediyorum. Ticaret hayatının esrarını, tâcidarların menfaatlarını, hükûmet icra etmenin eşkâlini öğreniyorum. Hattâ, Avrupalıların bâtıl itikatlarını dahi ihmâl etmiyorum. Tıp ilmini, fiziki, hey'et ilmini de tahsil ediyorum. Güzel san'atları inceliyor, derinlerine dalmağa çalışıyorum. Hülâsa azizim, doğduğum memlekette gözlerimi kapamış bulutlardan sıyrılmağa gayret ediyorum.

Venedik, 16/Aralık/1712.

MEKTUP 32

Rica'dan *'e**

Geçen gün, içinde üç yüz kadar bakıma muhtaç insanı barındıran, bir yeri ziyarete gitmiştim. Ziyaretimi çabuk yapmıştım; çünkü ne binalar, ne kilisesi görülmeye değer şeyler değildi. Orada barınanlar bir haylı neş'eli kimselerdi. Pek çokları aralarında ya kâğıt oynuyorlar, yahutta benim hiç bilmediğim başka eğlencelere dalmış bulunuyorlardı. Ziyaretim bitmiş, tam çıkıyordum ki, aralarından biri de peşimden gelmeye başladı. Paris şehrinin en uzak bir semti olan Marais'ye gitmek istediğimi ve bana tarif etmelerini yanımdakilerden rica ettiğimi duyan bu adam bana yaklaşarak: (Bende, zaten oraya gidiyorum, sizi götüreyim, beni lütfen takip edin!) dedi. Bu adam hakikaten dediğini de yaptı; istediğim yere beni mükemmelen götürdü. Yoldaki bütün müşküllerden kurtardı; büyük bir meharetle beni karuselerden ve sair arabalardan korudu. Tam hedefe gelmemiştik ki, merakımı mucip oldu, sordum: (Lütfen kim olduğunuzu söylermisiniz, dostum?) Rehperim: (Efendi, ben amânın biriyim! Beni bilip de ne yapacaksınız?) cevabını verdi. Merakım büsbütün artmıştı: (Ne dediniz? Bir amâ mısınız? Ya kâğıt oynadığınız muhterem zat?) Muhatabım bu suale de ehem-

(1) — Bu mektup müellif tarafından 1721 tarihli ikinci baskısında, eserden çıkarılmıştır.

miyet vermiyormuş gibi davrandı: (O da amâdır. Hepimiz de öyleyiz. Bizler tam dört yüz seneden beridir ki, üç yüz kişilik kadromuzla hep ayni yerde yaşamaktayız! Ne ise, bu izahat size yeter sanırım. Şimdi izin verin de ayrılayım. Sizin yolunuz işte şuradan geçiyor! Ben de kalabalığa karışıp şu gördüğünüz kiliseye gireceğim. Orada cemaat beni pek az rahatsız eder amâ, size yemin edebilirim ki, ben onların ziyadesile canlarını sıkacağım!..

Paris, 17/Aralık/1712

M E K T U P 33

Usbek'ten Rhedi'ye

Venedik

Paris'te içilen şaraba öyle ağır bir vergi tarhedilmiş ki, ilâhî Kur'an'nın, şarabı men'eden emirleri yerine getirilmek istenmiştir, sanırsın!..

Filhakika, bu içkinin meş'um akibetlerini düşündüğum zaman, bunu tabiatın insanoğluna sunduğu en korkunç bir armağanı gibi görürüm! Ve şayet, bizim tâcidarlarımızın hayatlarında zulmetler olmuş, şeref ve şöhretlerinde küsûflar vukua gelmişse, emîn ol, bunun da sebebi, bu imparatorlarımızın bu içkiyi aşırı derecede içmiş olmaları, itidâli tamamen elden kaçırmış bulunmalarından dolayıdır. Hattâ, adaletsizliklerinin ve gaddarlıklarının en amansız zehirli kaynağı da, işte bu şarap olmuştur!..

Şimdi, işi insafla tahlil edelim; bizim kanunumuz prenslerimize bu yüzden şarabı yasak etmiştir, değilmi; amâ onlar bu memnuiyete rağmen, bu içkiden öyle bolca içerler, öyle aşırı giderler ki, beşerî alçalmalara kadar işi vardırırlar! Halbuki, hiristiyan kanunları şarabı prenslere müsaade etmiştir. Fakat, bu sarih müsaadeye rağmen, prensler aslâ ifrata vardırmazlar ve haysiyetlerini hiç, amâ hiç bozmazlar! Şimdi, bir de beşer ruhuna bakalım, vaziyetin mütenakız olduğunu görürüz: Rezilâne bir sefahette dinî akâide karşı büyük bir tehevvürle ve pek kolaylıkla hücuma geçilir, aleyhte atılıp tutulur, ağıza gelen küfürlerden hiç sakınılmaz! Bu ciheti iyice bildiğimiz halde, o çeşit kanunlar yapıyoruz ki, aslında adalet esaslarına riayet etmemiz için tedvin edilen bu kanunlar, ekseriya insanı daha ziyade suça itmekte, cürme çekmektedir!

Lâkin ben, bu şarabı insan tefekkürüne doğrudan doğruya müessir, muhakemeyi baltalayup aklı perişan ettiği için lanetliyor, tasvip eylemiyorsam, bu tezimi tahdidî mahiyette ileri sürdüğümü ve aslâ teşmilî manâda söylemediğimi de ilâve zaruretinde bulunuyorum. Filhakika, fikre beşaşet, muhakemeye parlaklık, ve akla daha vasî ufuklar açan neş'e kaynağı içkileri bil'âkis bütün insanoğullarına tavsiye ediyorum. Bu da Şarkın enfes ve hakîmâne bir tefekkür tarzıdır ki, beşer için en tehlikeli bir hastalık olan keder ve kara düşünce ile yaşama tarzına en müessir deva olarak, işte bu neş'e veren içkileri bulmuştur. Avrupa'lılardan birine her hangi bir musibet geldiği zaman, ne yapar bilirmisin, tek yaptığı şey, bütün bulabildiği teselli kaynağı, feylezof **Sénèque**'in eserleridir! [1]

Halbuki, onlardan daha müdebbir ve daha hakîm olan

(1) — Eski Romalı büyük feylezof Lucius Annaeus Seneca milâdı İsa'dan 2 yıl evvel İspanya'nın Guadalquivir eyale-

Asyalılara gelince, onlar hiç de öyle davranmazlar; insana neş'e kuvveti aşılayan içkilere sarılırlar ve bunlar sayesinde kara düşüncelerinin bulutları sür'atle dağılır, ağır üzüntüler kanatlanup maviliklere uçar ve fikir semavi ferahlıklarla dolup taşar!..

Ah, sevgili Rhedi, bütün dünyada teskin ve tesellînin en acısı, şeametin zaruretine boyun eğmek; alınacak maddî ilâçla iltiyam bulmak; taliin uğursuzluğuna inanmak; hikmet ve kaderi rabbaniyedir ne yapalım, demek; ve nihayet beşerin içinde bulunduğu şartların yüklediği tabiî bir felâkettir, deye sükûtla mukabele etmektir! Buna razı olmak, bu mefluç muhakemelerle susmak, teselli olmak, nedir bilir misin? İradeyi red ve inkâr etmek, insanın doğuştan sefil ve biçareliğini, ve binaenaleyh gelebilecek bütün kötülüklerin, bütün musibetlerin haklı ve mübah olduğunu peşinen kabul etmek demektir!..

Ah! Öyle ise, fikri beşeri böyle çarpık, böyle malûl ve zelîl bir muhakemenin üstüne çıkarmak, sadece (eh, zararsızdır!) deye değil; insanı, duyan, gören, muhakeme eden bir varlık halinde kabul etmek, elbetteki çok daha faydalı ve daha ulvî bir muhakeme tarzıdır!

---

tindeki bilâhare İslâm-Arap medeniyetile meşhur olmuş-Cordouans şehrinde doğmuş ve milâttan sonra 66. yılda Roma'da kendi elile idam edilmiştir. Babası eski Romanın meşhur ilmi beyan ve fenni belağât muallimi, hakîm Marcus Annaeus Seneca idi..

Dünyada çok şöhreti olan bu derin feylezof, önceleri Neron'a mürebbiyelik ve hocalık yapmış, imparatorluğunda da Burrhus ile birlikte Neron tarafından hükûmetin başına getirilmişti. Pison fesat hareketine iştirak etti deye, imparator tarafından azledilmiş ve akabinde de, bilek damarlarını açmak suretile ölmesi yine Neron tarafından kendisine emredilmişti. Karısı Pauline de onunla birlikte ve ayni şekilde ölmek istedise de yetiştiler, yaraları dikilerek tedavi edildi: mağ-

Aksi halde, vücutla birleşecek olan ruh da daimî bir işkencenin, ebedî bir azâbın iztırabile örselenecektir! Şayet, vücuttaki kan cevelânı çok yavaşsa, şayet zekâ tam surette berrak ve cevvâl değil ve hattâ kâfi miktarda da bulunmuyorsa, biz bu takdirde derhal can sıkıntısının, bezginlik ve kederin karanlık deryasına yuvarlanmış oluruz! Lâkin, şayet vücudumuzdaki bu çöküntüyü durduracak, tâdil edebilecek içkiler alâcak olursak, bu takdirde ruhumuz da neş'e ve sevinç rüzgârlarına göre kanat çırpacak, bu hal ise, gayret ve şetaretin zevkini içten içe tattıracak ve böylece de yeniden hayatiyete dönecektir.

Paris, 25/Ocak/1713

---

mum, sararıp solmuş, bitâp bir halde kocasından sonra ancak bir kaç sene yaşayabildise de, sonunda yeisten öldü...

Filhakika, feylezof bu fesat hareketine iştirâk etmiş idi. Bunun da sebebi Neron'on çılğınlıkları, sayısız cürümleri idi. Hele kendi öz annesi Agrippine'i bir subayına karnını deşmek suretile öldürtmesi, ve bu cinayetine servet hırsının, annesinin perestij ve otoritesine tahammül edemeyişinin sebep olması, bütün huzurunu, adalet duygusunu bozmuş, vicdanını derinden derine sarsmış, ayaklandırmıştı. İşte bu iştiraki yüzünden ölüşü, büyüklüğüne, müdafaa ettiği fikir ve mesleğinde sabiti kadem, ve metin olma tezine çok yakışmış, şan ve şerefini yükseltmişti.

Bu parlak zekânın zamanımıza intikal etmiş meşhur eserleri şunlardır: Yaşadığı devrin ilimlerinin terkip ve telifine ait (Tabiî mes'eleler); ahlâkın sevk ve idaresine ait olup felsefî tarikleri de izah eden (**Lûcilius'a mektuplar**); ve her biri meşhur hakîm Zenon'nun usulû hikmetine ait: fikir ve mesleğinde sabit kadem ve metin olmak mesleki felsefesi olan revakilik yahutta (Stoicisme) denilen tefekkür tarzından mülhem: **Gayz ve tehevvür; Af ve mağfiret** (yahut merhamet); ve (**Hayırhâhlıklar**) hakkındaki muhteşem ciltlerdir.

Ayrıca tumturaklı, edalı dıramları da mevcuttur...

Bütün eserlerinde bariz vasıf: ihtimamlı, gayretli, parlak ve sürükleyici bir uslûp, pek zengin muhayyele, hikmet dolu hitâplar, ibret verici atâ sözleri ve şiriyettir. (Mütercim)

MEKTUP 34

Usbek'ten İbben'e

İzmir

Sevgili İbben, doğrusunu istersen, İran kadınları Fransız kadınlarından çok daha güzeldirler; lâkin Fransız kadınları da, İranlı kadınlara nazaran daha sevimli ve lâtiftirler. Bu sebeple birincileri sevmemek nasıl mümkün değilse, ikincilerden hoşlaşmamak da o derece mümkün olamaz! Birinciler çok daha sıcak, müşfik ve mutîdirler; diğerleri ise, ötekilerden daha ziyade neş'eli, şûh ve hayatla doludurlar...

Fikrimce, İran'daki sıhhat ve güzelliği bu derece ihtişama götüren âmil, oradaki kadınların yaşadıkları hayat tarzile izah edilebilir. Onlar, orada saatlarını ne oyun partilerile geçirebilirler, ne de geç vakitlere kadar uykusuz kalabilirler! Aslâ şarap içemezler; aslâ sere serpe dolaşamazlar. Hattâ, saraylar orada zevk ve sefa sürmeleri için değil, sağlık ve güzelliklerini korumak maksadiyle

inşa edilmiştir, denilebilir. Sürdükleri hayat yeknesak ve sadedir. Bu hayat esasen hiç kimseyi tedirgin etmez. O saraylarda her kes bir tabiîyet ve merbutiyet vazife duygusu ile yaşar. Zevkleri, eğlenceleri bile vakur, sevinçleri ağır ve ölçülüdür; onu da ancak, ya bir hüküm ve kumanda alâmeti, yahuttâ tabiîyet ve merbutiyet mükâfatı vesilesile hissetmek mümkündür!

Hattâ, İranlı erkekler de Fransız erkeklerine nazaran daha az neş'elidir. İşte, bu yüzdendir ki, toprağımızın erkeklerinde Fransadakiler gibi, hür bir tefekkür tarzına, halinden daima memnun olmak zevkine malik olamazlar. Halbuki burada, bu güzel meziyetleri toplumun her tabakasında, her köşesinde ve her zaman görüyorum.

Türkiyedeki erkeklere gelince, bunlar İran erkeklerinden daha beterdirler! Orada öyle aileler vardır ki, o toprakta hükümranlıkları kurulduğundan beri, babadan oğula, hiç bir erkeğin güldüğü görülmemiştir!...

Asyaî kavimlere hâs bu ağırlık ve ciddiyet, onların kendi aralarındaki aile münasebetlerinin pek ziyade seyrek cereyanından doğmuştur. Onlar, ancak bayramlarda ve sair resmî zamanlarda, merasim zaruretlerile biribirlerini görebilmektedirler. Dostluk, kalbleri kenetleyen bu ilâhî rabıta, Garb'in hayatını asıl renkleştiren ve şenlendiren fazilet iken, onlar için hemen hemen meçhuldür. Bütün yapabildikleri şey, evlerine çekilmek ve orada kendilerini daima büyük bir sadakatle bekliyen eşlerile ömür sürmektir. Böylece, denebilir ki, her aile daima diğerlerinden müstakil ve münferit yaşamakta, ve aralarında hiç bir dostluk ve samimiyet havası esmemektedir!

Geçen gün burada birisile bu mevzu üzerinde konuşuyorduk, birden dönüp ne dedi biliyor musun?

Söyleyeyim: (Sizin gelenekleriniz arasında beni en çok ürperten şey, esirlerinizle birlikte yaşamanız ve bunların da gerek yüreklerinde ve gerek fikirlerinde,

bulundukları şartların ifade ettiği aşağılık duygusu altında zelîl ve muztarip sizinle birlikte yaşamalarıdır! Bu sefil ve hain insanlar, böylece, sizdeki tabiat vergisi fazilet hissini, tâ çocukluğunuzdan itibaren, örseleyip zayıflatmaktadır! İşte bunun içindir ki, gelin artık bu kötü geleneği yıkın! Kaldırın! Bir kerrecik olsun düşünün, ilk tahsil ve terbiyenizi size kim veriyor? Bu kimselerin kimler olduklarını bir muhakeme edin! Başkalarının kadınlarını muhafaza etmek gibi beşerî hizmetlerin en aşağısile vazifelendirilmiş sefil insanlar, öyle değil mi! Böyle bir insandan tahsil ve terbiye alınabilir mi? Hattâ, bu kimse hizmetini görürken, sadakatının büyüklüğü nisbetinde alçalmış olur! Çünkü, bu biricik fazileti olan aşırı sadakat, rahmanî bir iyilik ve kadirşinaslık duygusundan nebean eden hayırhâhlıklarla değil, lâkin heyhat, ihtırâs, haset ve nevmidîden tuğyan etmektedir! Filhakika, her iki cinsiyete karşı da derin bir intıkam hissile yanan ve iki cinsiyetin de red ve tahkir ettiği bir varlık olarak en kötü muamelelere, en rezilâne işkencelere çaresiz razı kalmış ve alçalmıştır; Zira, hiç olmazsa, bu çare ile en kuvvetlinin işkenceleri ile ezilirken, daha zaifinin de hakkından gelebilecekti! Ucube varlığından, çirkinliğinden, eksikliğinden meydana gelen yaşayış şartlarına malik bu adam, zaten daha fazla takdir de edilemezdi; çünkü, buna lâyık değildir! Ve nihayet, ebedî surette perçinlenmiş olduğu kapuda rezelerden, sürgülerden daha da fazla durup yıpranacak, ve elli senesini geçirmekle övündüğü alçaltıcı hizmeti ise, münhasıran efendisinin daima ayakta olan kıskançlık duygusunun zaruretlerinden uydurulmuş rezilâne bir hizmet faaliyetinden başka nasıl telâkki edilebilecektir?) [1].

Paris, 14/Şubat/1713

(..... .....

Esir insanlar, hür insanlara nazaran çok

daha sefih, şehvete daha düşkün, zalim ve korkunçturlar!

Hür insanlar kendilerini ilme hasrederler: Milletlerin saadete erişme yollarını bulmak için zihinlerini yorarlar; eşyayı daha parlak bir ışık altında görürler ve muhteşem eserler meydana getirirler.

Halbuki, esirler yaşadıkları anın zevklerinden mahzuz ve sefahet aleminin debdebe ve tantanası içinde harabiyete götüren eğlencelere dalıp boğulmak hülyasını yaşarlar! Bütün hayatları meçhuliyet ve müphemiyetle çevrilidir!...)

Beccaria, Suçlar ve Cezalar, fasıl: XLI (Suçları önleyecek çareler.)

MEKTUP 36

Usbek'ten Rhedi'ye

Venedik

Paris'te kahve içmeyi adet etmişler; hemen her yerde kahvehaneler var. Umuma mahsus bu yerlerde, küçük hikâyeler, güldürücü fıkralar anlatıyorlar; yahuttâ tavlâ oynuyorlar. Bu kahvehanelerden birinde kahveyi öyle bir meharetle hazırlıyorlar ki, bunu içenin efkârında bir canlanış, zekâsında bir parıldayış hasıl oluyormuş! Velhâsıl oraya giren, çıkışında kendini çok daha zinde ve kuvvetli hissedermiş, azizim!

Lâkin, bu güzel mülâhazalardan, nüktelerden bana en dokunan cihet hangisidir, bilir misin; bütün bunlardan vatanlarına bir fayda gelmeyişi, ve bu adamların bütün kiymet ve kabiliyetlerinin çocukca hevesata kurban olup heba oluşlarıdır. Sana bir misâl vereyim de hayretler içinde kal, dostum: Paris'e ilk geldiğimiz sıralarda, bir gün garip bir hal gördüm. Bir yığın münevver Parisli, bütün dünyada tasavvur edilebilecek en çocukça bir mes'ele için büyük bir münakaşaya dalmışlardı. Adeta hepsi ateşler içinde yaniyor, hiddetle köpürüyorlardı. Onları bu derece tahrik eden münakaşanin mevzuu ise, eski bir Yunan şairinin şöhreti idi [1].

(1) — Houdar de la Motte, J.- B. Rousseau, Me Dacier'ye göre, eskilerle modern insanların fikir kavgaları 17. asırda başlamış ve onu takip eden asrın başında hararetlenlenmiştir.

Halbuki bu şair, zamanımızdan iki bin sene evvel yaşamış, ne doğduğu memleket, ne doğum tarihi bilinmiyordu. Gerçi iki taraf da bu adamın mümtaz ve ince bir şair olduğunda ittifak ediyorlardı. Lâkin, asıl mes'ele bu şaire izafe edilecek meziyet ve liyâkatın ölçüsünden çıkıyordu. Hemen her biri kendine göre bir kıymet ölçüsü öne sürüyor ve diğeri bu ölçüyü isabetsiz bularak itiraz ediyordu. Amâ, doğrusu istenirse, bu şöhret dağıtıcılarından bir kısmı teraziyi daha ziyade basiret ve insafla kullanıyorlardı; ve kızıl kiyamet de işte bundan kopuyordu! Münazara hakikaten çok hararetli ve heyecanlı idi. Zira, taraflar karşılıklı olarak yekdiğerlerine öyle ağır hakaretler, öyle acı istihzalar savuruyorlardı ki, kendi hesabıma, münazaranın şekline duyduğüm alâka, münazaranın mevzuuna duyduğum alâkadan daha cazip geliyordu. Kendi kendime: (Acaba, gafilin biri, bu eski Yunan şairinin müdafilerinden birinin önünde, her hangi namuslu bir vatandaşın şeref ve şöhretine böyle bir tecavuza yeltenecek olsa, hali nice olur?) deye düşünüyordum. Ölülerin şan ve liyâkatları yüzünden yapılan bu gayretkeşlik, yaşıyanlar için göze alınsa, bütün memleket harabeye dönerdi! Lâkin ne olursa olsun, ilâve edeyim ki, Ulû Tanrı beni bu eski şairin büyük sansörlerinin adavetinden ebediyyen korusun! Çünkü, iki bin senelik kabir hayatı bile, gözlerimin önünde cereyan eden müthiş kavgayı önleyebilecek bir garanti teşkil edemedi! Hattâ, dövüşmeye bile başlamışlardı; bu korkunç manzara karşısında irkilmiştim! Ya, münazara ettikleri kimseler düşman olsaydı, o zaman ne yapacaklardı, işin sonu neye varırdı? deye derin derin düşünmeye başladım. Filhakika, bu adamların dili kaba ve kötüyü kolaylıkla söyleyebiliyordu; ancak. Allâh'a çok şükür, bu dilden de daha beterini kullananlar vardı [1]. Zira, bu be-

(1) — Sorbonne ilâhiyatçıları.

rikiler de, münakaşalarında vahşî bir dil kullaniyorlar, kabalık ve küfürlere, inat ve tehevvürü de ilâve ediyorlardı.

Paris'te öyle semtler vardır ki, buralarda alacalı kisveler içinde yığın yığın insanlar yaşar. Bunlar, gıda olarak ihtiram ve temayüzden başka bir şeye nail olamazlar; muzlim bir tefekkür tarzı ve neticeleri boş tahayyülât ile yaşarlar. Açlıktan ölebilecek haldedirler, fakat mensup oldukları meslek teslimîyetlerine manîdir! Yine, Paris'te topraklarından kovulmuş, buraya gelip sığınmış bütün bir camıa [1] dahi görülmüştür. Bunlar anavatanlarından kovulunca denizleri aşmışlar ve Fransaya sığınmışlardır. Beraberlerinde de topu topu, hayatlarından ayrılmayan bir süs gibi, münazara san'at ve kabiliyetini getirebilmişlerdir! Allâha ismarladık.

Paris, 30/Şubat/1713.

(1) — Laboulaye'e göre, bu bütün bir camiadan murat: İrlanda Ruhban Mektebi rahipleridir.

MEKTUP 37

Usbek'ten İbben'e

İzmir

Fransa kıralı ihtiyarlamıştır [1]. Tarihimizde bu derece uzun müddet hükümdarlık etmiş bir sultana rastlanamaz. Rivayet edildiğine göre, bu hükümdarda, insanı hükmü altına alıp itaat ettirmekte çok yüksek bir kabiliyet varmış. Kıraliyet ailesini, sarayı, ve devleti hep bu dehâ ile sevk ve idare edermiş. Türkiye, ve bizim kudretli şahımızın ki de dahil, bütün dünya hükûmetleri içinde, Şark siyaseti en kuvvetli ve mahir hükümdar odur, diyorlar!...

Bu tâcidarın karakterini inceden inceye tedkik ettim; öyle tezatlar gözüme çarptı ki, kafamda düğümlenen suallerin cevaplarını bir türlü çözemedim. Bilfarz, onun daha on sekizine yeni basmış bir Nazırı var! Sonra bir metresi de var[2], henüz yirmi dört yaşında!

---

(1) — 1638 de doğan ve 1643 de, yani 5 yaşında, annesinin niyabetinde tahta geçen ve 72 senelik bir hükümranlıktan sonra 1715 tarihinde ölen Büyük lakabile anılan 14 Louis'dir.

(2) — Acaba bu on sekiz yaşındaki Nazır da kimdi? Bir çok müfessirler, bunun BARBEZİEUX olduğunda ittifak etmişlerse de, Louvois'nin oğlu olan bu şahıs, 24 yaşında harbiye nazırı olmuş ve 1701 tarihinde ölmüştür.

Yirmi dört yaşındaki metrese gelince, bu da Mme de Maintenon'dır. Bu kadın da, yetmiş sekiz yaşında olduğu halde, 1713 tarihinde ölmüştür.

Bu hükümdar, mensup olduğu dini seviyor, iyice inaniyor. Lâkin, bu dine karşı huşunetle davranmayı tavsiye edenlere hiç te kızmıyor; bil'âkis yumuşak davraniyor! Gerçi şehir gürültülerini sevmiyor, tenhalara kaçiyor; temaslardan da sakmiyor. Amâ, sabahtan akşama kadar da durmadan hep kendinden bahsedilsin, istiyor! Harpleri, muzafferiyetleri seviyor; lâkin muktedir bir generalı düşman ordusunun başında görmekten ziyade, kendi kıt'alarının başında görmekten de ürküyor! Bir tâcidarın hülya dahi edemiyeceği kadar zenginliklere malik olduğu halde, her hangi bir insanın tahammül edemiyeceği bir fakirliğe de yuvarlanmış bulunuyor!...

Kendisine hizmet edenlere karşı pek semihtir; eli açık, gönlü ziyadesile cömerttir. Diğer taraftan da bütün gördükleri iş, saraya muntazaman gelmekten ibaret dalkavuklara, memleketin hakikî hizmetlerini görenlere dağıttığı tahsisattan daha bol ihsanlarda bulunmaktadır! Ekseriya elbiselerini soyan, yahut sofrada peçetesini veren bir adamı, imparatorluğuna şehirler katan, meydan muharebeleri kazanan bir kumandandan üstün tuttuğu görülmüştür.

Bu büyük kıral, bol mükâfatlar, ihsanlar dağıtmakla, ülkesinin ihtişamına bir ziyan geleceğine aslâ inanmaz; hattâ, ganimetlere boğduğu şahsin, buna liyâkat derecesini tedkik etmez. Kendisinin bu intihabı yapmış olmasını, teveccühünü bu liyâkata kâfi âmil addeder [1].

Sarayı hakikaten görülecek gibidir; âzameti kelimelerle izah edilemez. Bu sarayın bahçesindeki heykeller, büyük bir şehir halkının nufusundan da ziyadedir. Mu-

---

(1) — «..... Suçları önleyebilecek tedbirlerden biri de, fazileti mükâfatlandırmaktır.

hafız kuvveti ise, bütün tâcidarların önünde diz çöktükleri imparatorumuzun kuvvetlerinden de fazladır. Ordusu öyle kalabalık, servet menbaları öyle geniş, ve hazinesi öyle bitmez tükenmez ki!

Paris, 7/Mart/1713.

Görüyorum ki, bütün muasır milletlerin kanunları bu mevzu hakkında derin bir sükût muhafaza ediyorlar.

Şayet, ilim akademileri tarafından faydalı icatlarda bulunanlara dağıtılan, ilmin genişlemesine ve kiymetli kitapların çoğalmasına sebep olan **para mükâfatları hayırhâh bir hükümdarın elinden dağıtılacak olursa**, faziletli hareketler arttırılmış olmaz mı?

Akıllı ve âdil ellerle, şeref ve faziletlere dağıtılan paralar,bereketlenerek aslâ bitmez ve hiç gecikmeden meyvesini verir.)

Beccaria, Suçlar ve Cezalar. Fasıl: XLI

M E K T U P 38

Rika'dan İbben'e

İzmir

Buradaki insanlar arasında büyük bir münakaşadır, almış yürümüş: acaba, diyorlar, kadınların malik oldukları hürriyetleri onlardan istirdat etmek mi, yoksa onlarda bırakmak mı, faydalıdır?

Fikrimce, mes'elenin her iki şekline de hak verecek burhanlar vardır. Şayet. Avrupalılar bize, sevilen insanların ihsan ve ikramlarından hiç husrana uğranılmaz, de-

ve bir itirazları olursa, onları haklı gibi gösteren bu sözlerine, biz Asyalılar da deyebiliriz ki, tabiatın erkeğe, kadınlara karşı tanıdığı üstünlük ve hâkimiyetten vazgeçmekle de, erkeklik alçaltılıp düşürülmüş olur. Buna mukabil bize, bir yere kapatılmış kadınların büyük üzüntü ve sıkıntılarla kıvrandıkları ileri sürülürse, buna da, bir yere kapatılmış, mutî on kadının üzüntü ve sıkıntısı, serbest olan bir tek kadının sıkıntı ve üzüntüsünden azdır, deyebiliriz. Keza, onlar bize, esasen Avrupalı bir erkeğin, sadakatından şüphe ettiği bir kadınla mes'ut olamiyacağını söylerlerse, onlara deriz ki, bu kadar övündükleri bu sadakat, tam surette tatmin edilmiş bir ihtirası hemen tâkip eden istikrâh ve iştahsızlığı aslâ önleyemez!. Onları kıskanıp muhafazada titizlik göstermekle, biz kadınlarımıza daha çok mâlik oluyoruz ve arzulu bulunuyoruz. Huzur ve sükûn içinde tam bir vuslât, heyhât, insanda ne merâm, ne de endişe yaratabilir, artık! Halbuki, bir parça işve, biraz şuhluk şehveti kamçılar, aşkın hem en hakikî tadı ve tuzu olur, hem de bu aşkın dağılıp bozulmasını önler!

Şimdi onların mülâhazalarına bir bakalım: (Her şey bir yana, diyorlar, kocalık sıfatile kendimizi betbaht duyduğumuz vakit, çaresini bulur, başkalarına aşık oluruz. Zaten bir erkeğin, haklı olarak karısının sadakatından şikâyet edebilmesi için yer yüzünde üç erkeğin mevcudiyeti kâfidir. Hele bu adet dörde çıkarsa, sadakatsızlık muhakkak vuku bulmuştur!)

Tabiat kanununun, kadını erkek hâkimiyetine koymuş olup olmadığı hususunu tayin ise, tamamen ayrı bir mes'eledir. Bu hususa dair, son derece zarif ve keskin zekâlı bir filozof, geçen gün bana şöyle diyordu: (Tabiat aslâ böyle bir kanun vaz'etmemiştir! Kadınların üzerinde malik olduğumuz hâkimiyet, hakikî bir gaddarlık, düpedüz bir zulûm ve istibdaddan başka bir şey olamaz! On-

lar sadece bize nazaran, çok daha nazik ve yumuşak oldukları için, bu hâkimiyetin altına girmiş bulunuyorlar. Binaenaleyh, onlar haiz oldukları bu naziklik ve yumuşaklık faikiyetleri dolayısile, bize nazaran çok daha ulvî bir insaniyete ve ihatâlı bir muhakemeye malik bulunuyorlar. Ve şayet biz erkekler, hakikaten makûl ve munsif davranabilseydik, kadınların bu vasıf faikiyetlerini nazara alır, kendilerinden gasbetmiş olduğumuz hâkimiyeti onlara terkle üstünlüklerini kolayca kabul ederdik!)

Bu sözlerden sonra, derin derin düşünen zeki muhatabım, ilâve etti:

(Şimdi bir düşünelim, bu hâkimiyetimiz şayet hakikaten bir zulûm ve gaddarlıktan ibaretse, bu takdirde onların, bizim üzerimizde tabiî bir hâkimiyetleri olduğunu kabule mecbur kalırız! Bu hâkimiyet de hiç şüphe yoktur ki, güzellik vasıtalarından doğmaktadır. Bu ilâhî kuvvetlerine mukavemet edebilecek dünyada kimse var mıdır, acaba! İşte diğer bir burhan veriyorum: Bizim hâkimiyetimiz zamanımıza ait olup, sadece bizlere şamil bulunmaktadır. Halbuki, kadınların güzellik hâkimiyetleri, geçmiş zamanları da kucaklamakta ve bütün cihanı içine almaktadır. Hakikat böyle iken, biz erkekler kendimize bir imtiyaz tanınmasını isteyemeyiz! Kuvvet ve cesaret öne sürülüyorsa, bu da işin ispatına yetmez. Bir kerre, kadınların cesaret ve kuvvetini ezip çiğnemek, onları korkutmak için, acaba erkeklerin baş vurmadıkları dünyada hangi çareler kalmıştır? Meselâ, tahsil ve terbiyeyi ele alalım; şayet bu sahada kadınlara da müsavi hak ve muamele tanınmış olunsaydı, erkeklerin bu günkü üstünlükleri olacakmi idi? Bunun tecrübesine kat'iyyen girişilmemiştir!)

Geleneklerimizi kökünden sarsmasına rağmen, itiraf etmeli ki, en medenî, ilim ve san'atta en ileri ve ince milletlerde kadınlar hep kocaları üzerine hâkimiyet tesis et-

mişlerdir. Bilfarz, eski Mısırlılar İsis'in şerefine; Babilonyalılar Semiramis şerefine isdar edilmiş kanunlarla bu milletlere mensup kadınların kocaları üzerindeki hâkimiyetleri tesçil edilmiştir. Keza, Eski Romalılar için; (Romalı erkekler, bütün milletlere hükmederlerdi; fakat kendi kadınlarına da tam bir itaat gösterirler, onların hâkimiyetinde bulunurlardı.) dendiği de meşhurdur.

Sevgili İbben, bu memlekete ne çok ısındığımı görüyorsun. Buranın insanları, en fevkalâde fikirlerin müdafaasına girişmekten ve bu fikirleri en garip hale sokmaktan zevk aliyorlar. Halbuki, Peygamberimiz bu mes'eleyi bir çırpıda halletmiş ve her iki cinsiyetin hukukunu tesbit eylemiştir: **(Kadınlar kocalarını şereflendirirler; kocalar da kadınlarını şereflendirirler. Lâkin, kocaların karılarından bir derece üstünlükleri vardır.)**

Paris, 26/Ağustos/1713.

M E K T U P 39

Hacı İbbi'den yahudi Ben Josue'ye

İzmir

Bana öyle geliyor ki, Ben Josue, harikulâde insanların doğuşlarında, daima şanlı ve parlak işaretler vuku buluyor! Sanki tabiat bir nevi sancılar çekiyor, semavî kudret büyük cehit sarfile bu doğumu meydana getiriyor!

İşte bu yönden, bütün dünyada, Hazreti Muhammed'in doğumundan daha harikulâde bir hadise vuku bulma-

mıştır, denilebilir! Ulû Tanrı, kendi hikmetinden sadır olan buyruklarla, İblis'i zincirlere vurmak maksadile, daha başlangıçta yer yüzündeki insanlara bu büyük Peygamberi göndermiş bulunuyordu. Daha Hazreti Adem'den iki bin yıl önce, Allâh bir ışık kitlesi yaratmıştı! Bu ışığı müteakip, intihaptan intihaba geçerek, cedden cedde inerek sevgili Resûlu, Muhammed'e vasıl olmuş ve böylece Onun Ululardan gelmiş olduğunu beşer nevine göstermek istemiştir.

İşte, yine bu Peygamber yüzünden, Cenabı Hak, çocuk doğuran her annenin haslet ve mizacını pâklâyup yükseltmiş, ve çocuğu da sünnet gibi hasleti mübarekeye müyesser kılmıştır.

Nitekim, Büyük Peygamber, dünyaya sünnetli olarak gelmişler, ve yine daha doğuşlarında mübarek yüzlerinde büyük bir neş'e ve sevinç müşahede kılınmıştır. Yeryüzü, sanki bizzat onu doğurmuş gibi, üç kerre sarsılmış, yer yerinden oynamıştı! Bütün putlar secdeye kapanmış; tâcidarların tahtaları devrilmiş ve şeytan da denizlerin derinliklerine fırlatılmıştı!

Peygamberin doğum gecesi, Allâh, kadınla erkek arasına bir nevi iddet koymuş; ne birinin, ne de diğerinin bu bekleme müddetine tecavüz etmemesini emretmişti. Si hirbazlarla, ölü falcıları hezimet ve hüsrana uğradılar. Gökten gelen bir sesin şöyle haykırdığı duyuldu: **(Ben dünyaya, sadık habibimi yolladım!)**

Arap müverrihi, isben Aben'in şahadetine göre, bütün uçan kuşlar, bulutlar, rüzgârlar, ve bütün melekler saf saf gelerek toplanmışlar ve yeni doğmuş bu çocuğun büyütülmesi hususunda aralarında büyük münakaşalara başlamışlardı. Kuşlar cıvıldaşarak, bu işin kendilerine verilmesini, bu vazifeyi hepsinden daha iyi yapabileceklerini, ve çünkü dünyanın her köşesindeki her çeşit meyveleri taşıyarak bebeği besleyeceklerini söylediler; Rüz-

gârlar homurdanarak (Bebeğin bakımı bize bırakılmalıdır, zira biz dünyanın her yanından en güzel kokuları ona taşır, sürükleriz!) demişler; bulut kümeleri itirazla: (Hayır, demiş, çocuk bizim bakımımıza bırakılsın. Çünkü, ona en taze suyu ancak biz temin edebiliriz!) demişlerdi. Bu sırada saf saf bekliyen melekler sabırsızlanmış ve üzülmüşler: (Bize ne kaldı, öyle ise?). bu anda göklerden bir ses duyulmuş ve bu ses bütün bu münakaşaları bitirmiş: **(O, fânilerin elinden alınmiyacak! Çünkü, onu emziren memelere ne mutlu! Ona dokunan eller ne mübarektirler! Onu barındıracak ev, istirahat edeceği yatak nurla dolacaktır!).**

İşte, azizim Josue, bunca parlak burhanlardan sonra, artık bu Peygamberin rabbanî kanununa inanmamak için demirden bir kalbe sahip olmak gerektir! Ulu Tanrının bu Büyük Elçisinin salâhiyetini arttırmak için, tabiatı devirmek ve ikna etmek istediği bütün beşer camiasını yok etmekten başka, acaba yapabileceği daha başka ne kalmıştı?

Paris, 20/Eylûl/1713.

MEKTUP 49

Usbek'ten İbbeni'e

İzmir

Bir Büyük ölür ölmez, hemen bir kilisede toplanıyorlar ölünün duasını yapıyorlar ve arkasından da methü se-

nâsına girişiyorlar! O ne nutûk Rabbim! İnsan bu methü senâ nutkunu dinledikten sonra, ölenin, hakikaten bir insan olduğuna inanmakta güçlük çekiyor!

Ah! Elimde olsaydı, bütün bu cenaze alaylarını, şatafat ve tantanaları defederdim! Halbuki, insana doğuşunda ağlamalı, yoksa ölümünde değil! Ölen bir insan için, onun dünyadan elini eteğini çektiği bu anları için, bütün bu debdebe ve merasime, bütün bu gam ve keder verici hayhuylara, aile efradının akıttığı göz yaşlarına, dostların elem ve kederlerine de ne lûzum var, sanki? Öte yandan, bari bütün bu insanların yüreklerinde açılmış olan boşluğun büyüklüğü kadar yansalar, yine neyse; lâkin ne gezer, bin kerre fazlasına giderler!...

Heyhat! Gözlerimiz bağlı, öyle gafil, öyle körüz ki, daha ne zaman iztirap çekeceğimizi, hangi zaman gülüp sevineceğimizi dahi bilmiyoruz! Bütün teessürlerimiz yalan, bütün neş'eler sahte!...

Paris, 20/Eylûl/1713.

MEKTUP 41 (1)

Baş haremağasından Usbek'e

Paris

Sizin siyahî haremağalarınızdan İsmail öldü, muhteşem efendimiz; ben de, ister istemez, yerine yenisini koy-

(1) — Bu mektup, 1721 tarihli ikinci baskısında, müellif tarafından, eserden çıkarılmıştır.

mak zorunda idim. Ancak, bu sıralarda haremağaları seyrekleştiğinden, bizzarur köydeki siyahi esirlerinizden birisinin uygun olacağını düşündüm. Lâkin bütün çırpınışlarım boşa gitti, ve ayırdığım adamı, şu ana kadar bu vazifeyi kabule razı edemedim. Halbuki bu iş, onun ne kadar da menfaatma idi! Bu sebeple de bu vazifeyi kabullenmesi için azacık zor kullanayım dedim. Bahçelerinizin kâhiyesi ile de mutabık kalarak, bütün direnmelerine rağmen, bu adamı tâyin edilen işinin başına cebren getirmelerini emrettim. Vahşî adam, bilmiyordu ki, gördürülmek istenen hizmet, efendisinin kalb duygularına müteallikti ve bu iş onun için hayatî bir ehemmiyeti haiz bulunuyordu! Lâkin şirret ve nankör esir, hiç omursamadı, öyle bir vaveyla kopardı ki, duyanlar derisini yüzdüğümüzü zannetmişlerdir! Velhasıl, öyle bir didindi ve çırpındı ki, nihayet elimizden sıyrılmaya muvaffak olarak kaçup gitti...

Şimdi kulağıma geldiğine göre, siz efendimize yazacakmış! Size yazacakmış, ve güya hareketimin kasda mahsus olduğunu bildirip, suçunun affini sizden dileyecekmiş! Ona, kasten eza ettiğimden, bu cefaların bir sebebi bulunduğundan, ve bütün bu tahriklere sebep olan âmilin de, beni alaya alup şahsımla türlü istihzalarda bulunduğundan galeyana geldiğimi efendimize yana yakıla anlatacakmış!

Halbuki, büyük efendimiz, halbuki yüzbinlerce peygamber üzerine yemin ederim ki, ben sadece sizin hizmetiniz görülsün istedim. Ne yapmışsam bunun için yapmışımdır. Zaten benim için dünyada en aziz ve sevgili olan şey, sadece size hizmetten ibarettir; başka hiç bir şeyde de gözüm yoktur. Derin tazim duygularımla ayaklarınıza kapanıyorum.

Saraydan, 7/Mart/1713.

MEKTUP 42

Faran'dan Yüce Efendisi Usbek'e

Paris

Şayet burada olsaydınız. benim muhteşem efendim, şayet burada olsaydınız, beyaz kâğıtlara bürünür, huzurunuza öyle çıkardım; amâ, yine de bütün bu kâğıtlar, baş haremağanızm bana ettiği hakaretleri yazmama yetmezdi! Ayrılışınızdan beri, ah, tâ ozamandan beri dünyanın bu en katı yürekli ve kötü adamı bana neler, neler reva gördü, bir bilseniz!...

Kendine göre bir bahane de bulmuş; güya yaşadığı şartların şeametini dilime dolamışım da kendisile istihzalarda bulunmuşum! Bu yersiz ve uydurma ithamlarla, bitmez tükenmez intikamlarına maruz kalmaktayım. Bununla da yetinmiyerek, bahçelerinizin kâhyasını da aleyhime doldurup kışkırttı; ve işte tam gidişinizden beri, insan oğlunun aslâ tahammül edemiyeceği şekilde ikisi de üzerime çullanarak. ezmektedirler. Kendi kendime: «Mademki, efendime çalışiyorum, hayatımı bin kerre feda ederim de gayretten geri kalmam!» Bazan öyle eziliyor ve bunaliyorum ki, düşüncelere daliyorum: (Ben ki, diyorum, kalbi iyilik ve merhametle dolup taşan bir efendim var; nasıl oluyor da beni dünyanın en biçare bir esiri haline sokabiliyorlar!)

İtiraf ederim, muhteşem efendimiz, himayenizde kendimi hiç bir zaman büyük sefaletlere atılmış bir

kimse addetmemişimdir. Lâkin, bu hain haremağası, kötülüğile beni biçareliğin en sefil derecesine indirmek istiyor! Beni zillete fırlatup atmak, hacaletle imha etmek hevesine düşmüş! Bakm anlatayım: Geçen gün, sadece kendi arzu ve iradesile, beni kutsal haremlerinizin muhafızlığına tâyine kalkıştı; yani, benim için ölümden bin kerre beter bir işkenceyi hakkımda reva gördü! Belki doğuştan böyle bir hizmete nasbedilmiş olanlar, babadan intikal etmiş bir mirastır, deye kadere boyun eğer, babasının hizmetidir, deye teselli bulabilirler; lâkin ben böylemiyim, efendimiz? Beni bu hizmete icbar etmek, insaniyetin kucağından silküp atmakla birdir ve bu sukuta aslâ tahammül edemem. Şayet, bu vahşet beni öldürmese bile, iztırap beni muhakkak eritip öldürecektir!

Derin huşû ile ayaklarınıza kapanır, öperim, ilâhî efendimiz, o kadar muhterem, o kadar muazzez faziletlerinizin nimetlerini bana tattırın ve sizin emirlerinizle yer yüzünün en biçare ve zelîl adamı menziline indirilemiyeceğimi gösterin....

Fatime'nin saray bahçelerinden, 7/Mart/1713.

MEKTUP: 43 (1)

Usbek'ten Faran'a

Fatime'nin bahçelerinde

Kalbin sevinçle dolsun ve huzur içinde ol! Bu kutsal

(1) — Bu mektup, 1721 tarihli ikinci baskısında, müellif tarafından eserden çıkarılmıştır.

yazıyı iyice oku, sonra da baş haremağasma ve bahçelerimin kâhyasına göster; öpüp başlarına değdirsinler. Avdetime intizaren ellerini sana sürmekten onları men'ediyorum. Onlara söyle, eksik haremağasmı satın alsınlar. Seni de bu vazifeden affediyorum. Amâ, ben oradaymışım gibi, hiç ayrılmiyacaksm. İyilik ve merhametimin ne derece büyük olduğunu bilirsiniz; buna mukabil bu duygularımla oynamaya kalkanlar için de, nasıl amansız davrandığımı daha iyi takdir edersiniz!

Paris, 25/Eylûl/1713.

M E K T U P 44

Usbek'ten Rhedi'ye

Venedik

Fransa'da revaçta olan sınıf adedi üçtür: kilise, asker, ve hakimler.. Bu sınıflardan her biri diğer ikisine müthiş bir istihkarla bakar! Her birinin nazarında, diğer sınıflardan bir adam budaladan başka bir şey değildir; kendisine gelince, dev aynaları da ne güne duruyor!...

Diğer meslek ve san'at erbabına bakacak olursak ,hey gidi hey, onlar da hemen hemen bunlardan farksızdır. En basit bir zanaatkâr bulamazsınız ki, çalıştığı meslek ve san'atı diğerlerinden üstün bulmasın; Bütün meslek erbabının burunları kafdağında! Hep tepeden bakarlar; diğerlerini zelîl, sürünür görürler!

Bütün insanlar, az veya çok, şu meşhur Erivan'lı kadına benzetilebilir. Malûm ya, bu kadın hükümdarlarımızdan birinden bir lûtuf görmüş, o da buna karşı diz çöküp Ulû Tanrı'dan bu tacidâra Erivan valiliği ihsan etmesini dilemiş!

Bir hikâyede okumuştum. Bir Fransız gemisi Yeni Gine sahillerine yanaşıp demirlemiş. Tayfalardan bir kaçı, bu diyardan bir kaç koyun satın almak istemişler ve içerilere dalmışlar. Yerliler kendilerini yakalayarak hükümdarlarının huzuruna çıkarmışlar. Kıral, o sırada tebaasının dâvalarına bakiyormuş. Bir ağacın altında ve tahtına kurulmuş, hakimlik, ediyor, adaleti dağıtiyormuş. Taht dediğim şey de, bir ağaç kütüğünden ibaretmiş! Amâ, hazret sanki Büyük Mogol tahtında imiş gibi pürâzemet, debdebesinden geçilmiyormuş! Etrafında, ellerinde tahtadan mizraklar taşiyan muhafızlar varmış. Kubbe şeklindeki büyük bir şemsiye de gölgesile kendisini güneşin dehşetinden koruyormuş. Gerek kendisinin, gerekse yanında oturan kıraliçenin bütün süs ve zinetleri ciltlerinin tabii siyahlıkları ile bir kaç yüzük ve bileziklerden ibaretmiş. Bir biçareden de daha yoksul olan tacidâr, gelen yabancılara, Fransa'da kendisinden çok bahsedilip edilmediğini sormuş. Kendi kanaatınca, adı, bütün kürei arzı şereflere garketmeliymiş! Yer yüzünün fâtihi olduğu söylenen kimseden farkı, bütün cihanı dize getirmekte aranmaliymiş!

Tatarların hakanı akşam yemeğine oturunca, kahramanlarından biri, yer yüzünün bütün tacidârlarına haykırır ve onların da isterlerse, yemeğe oturabileceklerini müjdelermiş! Bu barbar hakan ise, sadece süt içermiş. Oturacağı bir barınağı da yokmuş. Bütün ömrü ise, çapulculuk ve eşkiyalıkla geçermiş. Böyle olmasına rağmen, bütün

dünyadaki hükümdarları kendi esiri gibi görür ve bu hareketini Allâh'ın günü iki defa tekrarlarmış!

Paris, 23/Eylûl/1713.

MEKTUP 45

Rika'dan Usbek'e
***'de

Dün sabah, daha yatağımdan çıkmamıştım ki, kapum hızla vuruldu; ve birden açılmasile içeri, kendisile ötedenberi muarefem bulunan, bir adam girdi.

Adamcağız sanki kendinde değildi; üstü başı dağınık, perukası karışmıştı. Siyah yeleğindeki söküğü diktirecek vakti bulamamıştı. Hülâsa, her zamanki, hünerle saklayabildiği giyim kuşam harabiyetini, bu gün tamamen ortaya vurmuştu!...

(Kalkınız! deye bağırdı. Size ihtiyacım var. Bin çeşit siparişte bulunacağım. Benimle olursanız, işim rahat eder. Önce SAİNT HONORE sokağına uğrayacağız. Orada bir noter var; beş yüz bin lira değerinde bir arazi satacak. İstiyorum ki, bu hususta beni tercih etsin. Biraz evvel buraya gelirken, bir müddet Saint-Germain semtinde kaldım. Orada da iki bin liraya bir otel kiraladım. Öyle saniyorum ki, mukaveleyi bu gün imzalayıp bitireceğiz.)

İster istemez, yataktan fırladım, daha giyinmem bitmişti ki, adam kolumdan tuttuğu gibi, adeta fırlatır gibi, beni aşağı indirdi! İşe bir karusa satın almakla başliya-

lira; böylece teçhizatımızı önce bir güzel tamamlayalım.) Filhakika, önce bir karusa satm aldık. Ancak iş bununla bitmedi; daha yüz bin liralık da başka eşya aldık. Bütün bu alış verişler tam bir saat içinde olup bitmişti. Her şey sür'atle cereyan eylemişti. Çünkü, yanımdaki adam, hiç pazarlık etmiyor, hesap yapmiyordu. Aradığını ilk bulduğu yerde satm alıyor, başka yerlerde de araştırmağa lûzum görmüyordu. Olup bitenlerin önünde derin derin düşünüyor, şaşıyordum. Gözlerim dostumun üzerinde durdukça, daliyor, onda istisnai bir zenginlikle beraber, elîm bir yoksulluk da seziyordum. Öyle bir his içinde bocaliyordum ki, neye hükmedeceğimi bilemiyordum. Nihayet sükûtu bozup kendisini bir köşeye çektim. Kulağına yavaşça: (Dostum, bütün bu satm alman eşyanın bedellerini kim ödeyecek?) deye sordum. (Kim olacak, ben!) dedi. (Odama gelin. Size servetimi göstereyim. En muhteşem tâcidarlarm gıpta edecekleri bir hazine göreceksiniz!)

Kendisini takip ettim. Evvelâ dairesinin bulunduğu beşinci kata çıktık. Oradan da dar bir merdivenden, hususi çalışma yeri olan, çatı katma tırmandık. Burası dört tarafı açık acaip bir yerdi. İçerideki bütün eşya ise, iki yahut üç düzine toprak liğenden ibaretti. Bu kaplarm içi muhtelif renk ve vasıfta mayıat ile dolu idi. (Bu sabah şafakla uyandım, dedi. Önce yirmi beş senedir, muntazaman yapmakta olduğum işi yaptım: kendi eserimi gözden geçirdim; ve gördüm ki, doğan günle birlikte yer yüzünün en zengin insanı da birlikte doğuyor! İşte bu lâl kırmızısı mayii görüyor musunuz? Bu mayide bütün filozoflarm yegâne dilekleri olan madeni istihâle vasfı mevcuttur. İşte bu gördüğünüz altm renkli habbecikleri hep ondan elde ettim. Ağırlığı itibarile tam değilse de, rengi itibarile aralarmda hiç bir fark yoktur. İşte, Raimond Lulle'den ve onu takiben bir milyon kadar başka alimin mütemadi gayret ve faaliyeti husranla neticelendikten sonra, bu sırrm

çözülmesi bana, Nicolas Flamel'e müyesser olmuştur. Bu sebeple de, bu gün kendimi mes'ut bir simyaker olarak görmekteyim. Bu unvanı kullanmakta da yerden göğe kadar hakliyim. Ulû Tanrı, bu hazinenin anahtarını bana lâyik görmüşse, bunun da sebebi kendi kemâl ve kendi muzafferiyetinin şaşaadar kılınması içindir!)

Bu derece zengin bir adamı hazinesile başbaşa bırakarak odasından dışarıya fırladım. Merdivenlerden yuvarlanırcasına indim; kalbim öfke ile dolup taşiyordu.

Allâh'a ismarladık, sevgili Usbek, yarın seni görmeye geleceğim, şayet arzu edersen, Paris'e birlikte döneriz.

30/Eylûl/1713.

MEKTUP 46

Usbek'ten Rhedi'ye

Venedik

Burada, durup dinlemeden din hakkında münakaşa eden insanlara rastlıyorum. Lâkin öyle zannediyorum ki, üzerinde bu kadar nefes tükettikleri bu mevzuun ahkâm ve avâmirine de en az riayet edenler yine onlar oluyor!

Bunlar kusursuz denebilecek hiristiyan kimseler olmadıkları gibi, mükemmel vatandaş da sayılmazlar; zaten bana en dokunan cihet de bu ya!.. Zira, hangi dine mensup olunursa olunsun, kanunlara itaat, insanlara aşk, ebeveyne acıma ve riayet, bütün bunlar her dinin başta gelen ahkâm ve amellerindendir...

Filhakika, dindar bir adamın ilk hedefi, o dini tesis ve talim etmiş olan ulûhiyetin muhabbetini kazanmak değilmidir? Lâkin, bu maksada vasıl olmak için en emin çare de şüphesiz ki, cemiyetin vazetmiş olduğu nizamlara itaat ve riayet etmek, beşer nevine hâs vazifeleri tehalükle yerine getirmektir. Çünkü, hangi dinde yaşanırsa yaşansın, ortada bir din olduğu farzolununca, Ulû Tanrı'nın da insanları sevdiğini ve zira, din müessesesini insanları mes'ut etmek için kurmuş bulunduğunu mülâhaza ve kabul etmek mecburiyetindeyiz. Ve şayet, Allâh'ın insanları sevdiği hakikatı kaçınılmaz bir hakikat ise, bu kutsal sevgi dolayısiyle, insanlarda merhamet ve insaniyete müteallik vecibeleri yerine getirmek ve himayesinde yaşadıkları kanun hükümlerini aslâ ihlâl etmeden pâyıdar olmak suretiyle Cenabı Hakkın indindeki itibar ve aşklarını kaybetmemek mecburiyetini hissederler.

Ulû Tanrı'nm aşk ve itibarına nail olmak için en emin çare budur ve bu yol, dinî âyin ve ibadetten de üstündür. Filhakika, sadece âyin ve ibadetlerin her hangi bir iyilik ve insaniyet tarafı mevcut değildir. Olsa olsa bunlar Allâh'ın emir ve iradelerile ifa edildiklerinden yapanlar derin bir hürmete lâyık olurlar; o kadar!...

Diğer taraftan, bu ayin ve ibadetlerin tarzı üzerinde beşer kolaylıkla aldanabilir de! Çünkü, dünyada mevcut iki bin dinden seçilebilecek hangisinin acaba âyin ve ibadetleri diğerlerinden üstündür? Bu cihet de büyük bir münakaşa mevzuudur.

Bir adam, her gün Cenabı Hakka şu duayı yaparmış: (Rabbim, hakkınızda reva görülen bitmez tükenmez münakaşalardan şaşırdım, kaldım. Halbuki, ben kulunuz emir ve iradelerinize göre kulluğumu yapmak isterim! Böyle iken, bu hususta fikrini sorduğum her insan istiyor ki, kendi meramına göre hareket edeyim! Size dualarımı hangi dilden yapacağımı, size hangi dilden yalvaracağımı bilemiyorum! Bu niyaz anlarımda hangi vaziyette duracağımı da şaşırdım, kaldım. Birisi,

size ayakta dua edebilceğimi söylüyor; diğeri oturmamın daha uygun olacağını bildiriyor; bir başkası da diz çökmemin en münasip olacağını yeminlerle ısrar ediyor! Daha bitmedi! Bazı kimseler, her sabah soğuk su ile yıkanmamın şart olduğunu öne sürüyorlar; diğerleri ise, şayet etimden bir parçayı koparmazsam göklerden en büyük öfke ile bana bakacağınızı söylüyorlar! Hey, büyük Tanrım! dahası var: bir kaç gün evvel bir kervansarayda oturmuş, pişmiş bir tavşan yiyecektim. Yakınımda oturan üç kişi beni çılgına çevirdiler, adeta! Her üçü de sizi tezyiî ve tahkir ettiğimi, çok büyük günâh işlediğimi söylediler. Birisi (1) zira, bu hayvanın murdar olduğunu ileri sürdü; diğeri (2) zira, bu hayvanın boğulmuş olduğunu söyledi: üçüncüsü (3) de buna sebep olarak, tavşanın bir balık sayılamiyacağını gösterdi! O sırada, oradan bir Brahman geçiyordu. Bu ihtilâf hakkında hakimlik yapmasını ve hükmünü vermesini rica ettim. Mes'elcyi dinledikten sonra, bana döndü: (Onlar haksızdır, çünkü tavşanı sizin öldürmediğiniz aşikâr!) deyince, (Evet, ben öldürdüm!) cevabını verdim. Bu cevabım Brahmanın aklını oynatmıştı, sanki; hışımla bana döndü: (Nasıl? Sizmi öldürdünüz? Kendi elinizle ha! Lâkin siz son derece iğrenç bir iş yaptığınızın farkında mısınız! Ulû Tanrı sizi aslâ affetmiyecek!) deye bağırdı. Sonra bana daha fazla **yaklaşarak bir sır tevdi ediyormuş gibi yavaşca: (Ne biliyorsunuz, belki de babanızın ruhu bu hayvana intikal etmişti?) dedi.**

Ey büyük Tanrım! Bütün bu şeyler beni tahammül edilmez sıkıntılara ve kararsızlıklara, büyük tereddüt ve baş döndürücü müşküllere yuvarlıyor! Size belki hakaret olur deye başımı bile boynumun etrafında hareket ettiremiyorum! Halbuki, size lâyik bir kul olmak, aşkınızı kazanmak ve bu tarzla bana verdiğiniz ömrü tamamlamaktan başka isteğim yok! **Belki de yanılıyorum amâ bana öyle geliyor ki, bu gayeye vasıl olmak için tek çare, içinde bana hayatı gülümsettiğiniz bu toplulukta iyi ve mutî**

(1) — Bir Yahudi.
(2) — Bir Türk.
(3) — Bir Ermeni.

bir vatandaş olmak ve bana lutfetmiş olduğunuz aile kucağında faziletli bir baba olarak yaşamaktır!

8/Ekim/1713.

---

(1) — Acaba Ölmez Baccaria'nın İtalyan-Klasik mektebine meş'ale tutan bu derin manâlarla dolu eser, daha neler yapmıştır? Naçiz kanaatımızca çok şeyler yapmış, beşer nevinin, kığılcımlardan hayırhâh yangınlar çıkarma san'atına vakıf büyük dehâlar bu eserden şaheserler meydana getirmiştir. Ferdiyetçi mesleğinin ve tekâmülcü felsefenin en büyük kurucularından büyük İngiliz filozofu Herbert Spencer (1820-1903) e; bedenî ve irsî bir şeametin tesirlerinin hakimiyeti esasına göre kurulmuş pozitivist ceza ilminin en büyüklerinden parlak İtalyan zekâsı Baron Refaele Garofalo dünyaca meşhur eserlerinden çok muhtasar iki örnek vermekten kendimizi alamiyoruz. Biz bunu kat'î bir iddia veya bir tez olarak ortaya atmiyoruz. Filhakika. bu fazla ve büyük bir iddia olur ve ispatı için çok geniş bir çalışma, derinliğine tedkik ve tetebbü ister, bunu müdrikiz. Lâkin Beccaria'ları yaratan bir eserin, o semavi meş'alenin etrafında cevelan eden parıltıları niçin yaratamiyacağı hususu da ayrıdır... Biz sadece. bu iki büyük alimin eserlerindeki tahlil ve vasıl oldukları müntehanın Montesquieu'nun bu mektubunda varılan neticelere nasıl benzediğini hayret ve hayranlıkla tamâşa için dercediyoruz:

Herbert Spencer'in tekâmülcü felsefesinin en büyük eserlerinden olan (Rubiyatın prensipleri) adlı eserinin ikinci kitap, ikinci faslı şöyle parçalarla süslemektedir:

(.....

Acıya karşı duyulan sempati, tavir ve hareketlerde muhtelif şekillerde değişiklikler yapar. Evvelâ ızdırap veren bütün kasdî fiilleri tecrim eder. Bu netice muhtelif derecelerde tezahur eder. Farzedilsin ki, diğer bir insana eziyet veren bir fiil vuku bulmuştur.

..... Diğer bazı ahvalde **merhamet**, duyulan bir ızdırabı tevlit eden gayretleri tadil eder. Bir hastalıktan, kazadan, yahut bir hainin zulüm ve vahşetinden, yahut'tâ hattâ kalbinde merhamet duygusu ya-

şayan bir şahsın hiddet ve şiddetinden meydana gelen iztırap ..... **Adalet** duygusu tabiîdir ki, alelâde surette bir insanın duyduğu haz ve maruz kaldığı elemin tasavvur ve manzarasına istinat etmez. **Adalet, bir insandaki hazları temin veya elemleri defedecek fiilleri, hakikî ve fili surette yahut atiyen men'etmeye kalktığı zaman vucuda yaydan heyecan ve isyan duygusuna istinat eder. Başkasında husule gelmeyen bir tahavvül ve heyecandan adalet duygusunun teşekkül edebilmesi için bizzat bu duyguya fazlasile malik olmak lâzımdır**... Tefrik ve temyizi oldukça kolay bu çok yüksek **insaniyetperver** duygunun hududu nerede bitiyor acaba? Bu, vatandaşın, kendi hürriyetinden aslâ feragat edemediği sahanın dışında kalan ve diğer vatandaşın zaruret hasebile istediği ve kendisinden alınmasını kolaylıkla tasvip edildiği hürriyet sahasına inhisar eder. Dahası var, bu vatandaş, diğerinin şiddetle ihtiyaç hissettiği bu hürriyetinden feragatı kolaylıkla tasvip etmekle kalmaz, lâkin bu zarureti kendiliğinden tanır ve istekle feragat eder.)

Baron **R.** Garofalo ise (Criminologia: Suç, suçlu ve ceza) * adlı eserinin III faslı olan (Tabiî Suç) bahsinde şu parçalarla; **adalet, insanîyet ve merhamet** mefhumlarına dokunmaktadır.

(..... ..... Diğerbinlik duyguları muhtelif milletlerde farklı derecelerde münkeşif olduğu gibi, hattâ bir milletin muhtelif sınıflarında dahi farklı dereceler kaydeder. Ancak, bu duygulara her yerde rastlanır. **Nizam** altına alınmış bütün beşerî topluluklarda (belki de bazı küçük kabileler müstesna) bu duygular iki tipik sevki tabiî haline inkılâp etmiş olabilir: **Hayırhâhlık** ve **adalet** Daha ilk devirlerde bile, **merhamet** duygusu vardı, ancak kozmopolit olmaktan çok uzaktı. Bütün iddialara rağmen bu gün dahi tamamile komopolit olamaz ..... Altüristik duygu bakımından gayrin malik olduğu herşeye hürmet ve riayet etmeyi ifade edecek manâda ancak **probité** kelimesini bulabildik

..... Şu cihet hakikattir ki, bir cemiyetin vasatî ahlâk düşüncesi, adalet duygusunun bütün inceliklerini ihtiva edemez. Huzuzatın en tathsı olan ince duygular (yahut adalet endişeleri: la **délicatesse**) müstahak olduğumuza vicdanen tamamile kanaat etmediğimiz meziyetlerden dolayı bize karşı yapılan medih ve senâları kabule mâni olur. Lâkin bu duygu mahdut bir takım mümtaz insanlarda bulunabilir.

* — tarafımızdan dilimize çevrilen bu eser 1957 yılında neşredilmiştir.

«mütercim»

MEKTUP 47

Zaki'den Usbek'e (1)

Paris

Sana büyük bir haberim var: Zafis'le barıştık, aradaki soğukluk kalktı. Saraydaki ikilik te nihayet buldu. Şimdi bu sulh ve sükûn cennetinde bir sen eksiksin! Sen de gel ki, sevgili Usbek, aşk bütün ihtişamile doğmuş olsun!..

Bu musalâhayı tes'it için Zafis'in şerefine büyük bir ziyafet çektim; annen, bütün karıların, odalıklarm da dâvet edildiler; halâlarm, teyzelerin, yeğenlerin hepsi, hepsi yüzleri kalın peçelerle, üstleri ağır elbiselerle atlarma binmiş geldiler....

Ertesi günü de hep birlikte kıra çıktık. Güya biraz hava alacaktık. Develerimize binmiştik; her devesırtı locasına dört kişi kurulmuştuk. Hareketimiz anî olduğundan, bazı kargaşalıklar olmuş, etraftaki kalabalık dağıtılamamış ve develer sıralanamamışlardı. Lâkin işinin erbabı baş haremağası bunun da çaresini bulmuş ve bizi hazurunun bakışlarmdan korumak için kurnazca bir şey bulmuştu: Etrafımıza gerilmiş ve bizi görünmekten koruyan örtüye daha kalmını gererek, bizim de onları görmemizi önlemişti....

(1) — 47nci mektup, 1721 tarihli ikinci baskısında, müellif tarafından eserden çıkarılmıştır.

Geçeceğimiz ırmağa geldiğimiz zaman, adet olduğu üzere, her birimiz tahtarevan şeklindeki bir sandukaya yerleştirildik ve bunlarla sala taşındık .Bize söylendiğine göre, ırmakta çok insan varmış. Bunlardan biri merakını yenemiyerek yanımıza kadar sokulmak ihtiyatsızlığını gösterdi ve bu cür'etini hayatile ödedi. Bir başkası, kıyıda anadan doğma yüzerken görüldüğü için, ayni akibete uğradı!...

Ya, işte böyle, senin haremağaların, senin bu sadık kulların, senin ve bizim mutlûluğumuz için, bu iki biçareyi bir anda fedadan çekinmediler!...

Lâkin, maceramızın sonunu dinle! Irmağın ortasına geldiğimiz zaman, öyle şiddetli bir rüzgâr esmeye başladı, gök öyle siyah bulutlarla karardı ki, gemiciler müthiş bir ümitsizliğe düştüler. Bize gelince, hepimiz korkumuzdan titremeye başlamıştık. Çoğumuz bayıldı. Ben haremağalarının münakaşalarını halâ kulağımda hissediyorum. Bunlardan bir kısmı tehlikeden haberdar edilmekliğimizi, ve kapalı bulundurulduğumuz yerlerden dışarı çıkarılmamızı muvafik görüyordu; fakat şefleri ise, efendilerinin şeref ve itibârına böyle bir leke sürmektense, ölmeyi tercih edeceğini musirrane müdafaa ediyor; ve böyle pervasızca ve cür'etkârane tekliflere kalkacak olanların kalblerine hiç tereddüt etmeden hançerini saplayacağını söyleyerek onları tehdit ediyordu. Esirlerimden biri, kendini kaybetmiş, tamamile çıplak denecek bir kiyafetle yardımıma koşmuştu. Lâkin siyahî bir haremağası, onu vahşiyâne bir tarzda yakalayarak çıktığı yere soktu. Ve işte o sırada de ben bayılmışım! Ancak, tehlike atlatıldıktan sonra ayılabildim.

Rabbim! Kadınlar için seyahatler ne müşkülmüş meğer! Tehlikeler erkekler için olsa olsa, hayatlarını tehdit edebiliyor; halbuki, biz kadınların hem hayatımızı, hem namuzumuzu daimî tehdit altında tutuyor.

Allâh'a ismarladık, benim sevgili Usbek, seni her zaman seveceğim.

Fatime sarayından, 2/Kasım/1713.

MEKTUP: 48

Usbek'ten Rhedi'ye

Venedik

İlme, tetebbüata dalan insan pek öyle işsiz güçsüz sayılmaz. Gerçi, mühim denebilecek bir iş güçle meşgul sayılmam amâ, lâkin yine de devamlı bir meşguliyet halindeyim, deyebilirim. Ömrüm tetkikat ve müşahedat ile geçiyor; gündüz duyduklarımı, gördüklerimi, dikkatımı çekenleri geceleyin oturup yaziyorum. Her şeyle ilgileniyor, hayretlere düşüyorum. Tıpki çocuklara benziyorum; bedenî inkişafları natamam, son derece rakik ve nazik her sadaya karşı mütehalik, en küçük kıpırdanışlara derin bir hassasiyetle adeta müptelâ bir çocuk gibiyim!...

Belki de inanmiyacaksın, burada bizi, hemen bütün sohbetlere, cemiyetlere, girilmesi pek müşkül mahfillere pek büyük bir nezaket ve tehalükle kabul ediyorlar. Şüphesiz bu muzafferiyet ve hüsnü kabulun en büyük hissesi Rika'ya aittir. Onun parlak zekâsı, ince ruhu ve tabiî neş'esi bütün bu zor kapuların ardına kadar açılmalarında asıl âmil oluyordur. Ondaki bu meziyetler aradığı kadar aranmasına, sevdiği kadar sevilmesine, istediği kadar da istenmesine sebep oluyor....

Yabancı havamız kimseye ağır gelmiyor; hiç kimse bizden sıkılmıyor; hattâ bizde bâzı incelikler, nezaketler seziyorlar; ve bunu sezdiklerini anlayınca, neye yalan söyleyeyim, memnun da oluyoruz. Mamafih, itiraf da etmeli ki, bura insanları uyarılmağa, ikaz ve irşada lâyik kimselerdir, doğrusu...

Geçende, bir kaç günümü Paris'e yakın bir sayfiye köşkünde geçirdim. Ev sahibi çok mümtaz bir şahsiyetti, ve beni evinde ağırladığından dolayı hakikî bir saadet duyuyordu. Son derece sevimli bir de karısı vardı. Bu kadın yeknesak bir hayatı canlı bir neş'e ile birleştirmek meharetini gösterebildiği halde, İranlı kadınlar bu meharetten külliyen mahrumdurlar....

Mademki, burada bir yabancı idim, benim için yapılacak en iyi şey, mutadım olduğu üzere, temas ettiğim bu insanların yeni tahavvüller gösteren mizaçları üzerinde derinden derine düşünüp incelemeler yapmaktı... Bu istikamette giderken, önce sadeliği pek hoşuma giden bir adam dikkatımı çekti. Onunla karşılıklı dost olduk, öyle ki sonraları sık sık buluşmağa başladık...

Bir gün, büyük bir toplantıda, biz ikimiz yalnız başımıza bir köşeye çekilmiş konuşuyorduk. Musahaba mevzuumuz umumî idi. Bir aralık kendisine yavaşça:

— Belki de, dedim, bende kibarlık ve sevimlilikten ziyade, tuhaflık ve tecessüse değer taraflar buluyorsunuzdur? Lâkin ne olursa olsun, size bazı sualler sormaklığıma müsaadenizi istirham edeceğim. Çünkü, tam bir gaflet içinde, ve bir arada bulunduğum insanları tefrik edememiş bir halde yaşamak bana pek sıkıntılı gelir. İki gündür, patlıyorum: bu adamlardan her biri adeta başımı kemirip yemekte, her gün hiç olmazsa iki defa ölüm işkencesile kıvranmaktayım! Öte yandan, bu adamları sanki bin yıldanberi tanır gibiyim; böyle iken, bir de bakiyorum ki, tanıdığımı zannettiğim bu insanlar bana haşmetli hüküm-

darımm kadmlarından da daha görülemez mahlûklar gibi esrar perdesine bürünmektedirler!...

— Her istediğinizi sorunuz, hepsini cevaplandırmağa çalışacağım. Sizin son derece şayân itimat ve ketûm bir insan olduğunuza eminim, bu itimadımı da suistimal etmiyeceğinize inaniyorum.

— Önce, bize mütemadiyen büyük şahsiyetlere verdiği ziyafetlerden bahseden bu adamın kim olduğunu söyler misiniz? Hemen daima düklerle, baronlarla muarefeler kurmuş, ve bana anlatıldığma göre, başkaları için o kadar zor olduğu halde, kendisi ekseriya Nazırlarınızla ülfet edermiş! Şu halde, çok mümtaz bir simâdır. Böyle iken, çok bayağı bir çehresi var! Hiç de asîl çizgiler taşımiyor! Sonra, kendisini pek kültürsüz buldum. **Filhakika, ben bir yabancıyım, amâ öyle zannediyorum ki, bütün milletlere hâs umumî bir zarafet ve nezaket adabı vardır. Halbuki, bu adamda bunlardan eser yok! Yoksa, sizin miimtaz şahsiyetleriniz diğer milletlerinkinden daha mı fena yetiştirilmişlerdir?**

Dostum, gülerek:

— Bu adam geniş arazi işletir, dedi. Serveti ile etrafmdakilerinden nasıl çok üstün bulunuyorsa, soyu sopu itibarile de hepsinden pek aşağıdadır. Hanı kendisi de dâvetlilerin arasma oturmamış olsa, Paris'in en muhteşem sofrası onundur, denebilir!... Amâ varliğile bu sofrayı adîleştirir! Görmüş olduğunuz gibi, sonderece saygısız ve münasebetsizdir. Amâ, herifin yaman bir aşçısı vardır, ve onun sayesinde temayüz ediyor, işte! Mamafih, o da nankörlük etmiyor ha, bütün gün siz de dinlediniz ya, aşçisini methedip durdu...

— Ya şu bir hanımla karşı karşıya oturan siyah elbiseli şişman adam? Üstündeki elbisenin pejmürdeliğinden akan hüzünle kendisinin bu neş'e ve şetareti, derisinin

parlaklık ve pembeliği tezat halinde! Siz onunla daha konuşmaya başlar başlamaz gülmeye başliyor!

— Bu adam bir vâizdir. Hattâ, baş vâizdir. Çok yamandır. Konuşma sanatına vakıftır. Bu sebeple kadınları kocalarından daha iyi tanır. Onların zayıf ve eksik taraflarını iyice kavramıştır. Mamafih, kadınlar da onun zayıf taraflarını bilirler ya, o da ayrı!...

— Peki, nasıl oluyor da, hiç durmadan onlara şükran ve nimetten, af ve mağfiretten bahsedip duruyor?

— Hep onlardan mı ya! Bâzan da güzel bir kadının kulağına kendi zâfından, kendi sukutundan, kendi inhitatından da ayni kolaylıkla fısıldar. Cemaat önünde yıldırımlar gibi gürleyen bu adam, yalınızken kuzu kadar halîm ve selîm olur!..

O zaman dayanamadım:

— Bana öyle geliyor ki, dedim, bu adam çok itibâr, çok hürmet görüyordur?

— Nasıl! Evet, hürmet ve riayet görüyor! Çünkü bu adama ihtiyaçları büyüktür. Zira, o münzevi bir hayata huzur ve renk veriyor; lezzet getiriyor. Küçük nasihatler, dini hizmet ve ihtimamlar... Velhasıl, bu adam bir baş ağrısını, âlim bir insandan daha büyük bir meharetle geçirtebilir ve bu da harikulâde bir iştir, doğrusu!

— Lâkin, aziz dostum, sizi suallerimle bunaltmiyorsam, şunu da soracağım: Şu önümüzde duran, çok zevksiz giyinmiş, zaman zaman yüzünü gözünü buruşturan, sahte tavırlı zatın da kim olduğunu bana söyleyin. Bu adam, bir kerre diğerlerinden farklı konuşuyor. Hitabetin zarafet ve dehâsına malik olmadığı halde, bu zarafet ve dehâye malik olmak ateşile yaniyor!

— Bu bir şairdir, çirkin bir mahlûktur. Rivayet ederlerki, bunlar doğuştan böyledirler; ömürleri boyunca da böyle kalırlar; tamamile doğrudur! Yani bu gibiler daima diğer insanların maskarasıdırlar. Lânet ve hakareti

hiç kimse bunlardan esirgemez; bu neviden hediyelere bol bol nail olurlar. Al meselâ, şu adamı; Büyük bir kıtlıkta çaresiz kalmış ve bu eve sığınmış. Ev sahipleri kendisine büyük bir hüsnü kabul göstermişler. Bilhassâ, kadın nezaket ve iyi kalbliliği ile her kesçe maruf imiş. Zamanla dul kalmış. Bizim şâir onunla evlenmek bahtına da mazhar olmuş. İşte, o zaman ömründe ilk defa güzel bir şey yapmış, ve izdivaçlarının kasidesini yazmış; bu eserinde izdivaç hayatının tahayyül ettiğinden de daha büyük bir saadet getirdiğini ifade etmiş!... İnanmiyacaksınız amâ, sırası gelmişken söyleyeyim ki, bizde de hakikaten pek mutlû izdivaçlar vukubulur; böyle mes'ut yuvalarda kadınlar son derece faziletlidirler; namuslarını hiç bir şekilde lekelemezler. Kocaları daimî bir huzur ve itminan içinde yaşar. Bu sükûn ve itminan hiç bir şekilde bozulmaz. Böyle aileler hemen her yerde sevilir; hürmet ve itibâr görür. Yalınız bir şey vardır, bu ailelerde hakim olan nezaket ve iyi yüreklilik yüzünden, evlerine akın eden her çeşit insanları kabule mecbur kalırlar. İşte bunlar arasından pek tabiî bazan da kötüler süzülür; meş'um rabıtalar teessüs eder. Ben şimdi bu yüzden bu aileleri tenkit etmiş olmuyorum; insanları oldukları gibi kabul mecburiyetinde olduğumuzu takdir ederlerdenim; yalnız ne var ki, söylediğim meş'um rabıtalar da, maalesef birer vakıa oluyor. **Zaten iyi ahbap dediğiniz insanlar da, esasen ekseriya hile ve kötülüklerini çok ince ve zarifâne tatbik edebilenler değilmidir! Belki de bunları zehirlere benzetmek en doğrusudur; en ince, en renksiz ve pürüzsüz görünen zehirlerin en tehlikeli cinsten oluşları gibi!**

Muhatabıma daha fazla yaklaşarak, gayet yavaşça

— Ya şu çok mahzun görünen ihtiyara ne dersiniz? Deye sordum. Onu önce yabancı zannetmiştim. Çünkü, kimseye benzemeyen bir giyiniş tarzından başka, bütün

Fransa'da olup bitenleri ince bir tahlil ve tenkitten geçiriyor; üstelik te hükûmetinizin icraatını da hiç beğenmiyor!

— Bu bir eski muhariptir. Muharebelerde geçirdiği uzun yıllar yüzünden dinleyicileri kendisini tanırlar. Fransa tarafından kazanılmış bir muharebe olsun da, o bu muharebede bulunmamış olsun, bunu aslâ kabul etmez! Yahuttâ, bir harp cephesi methedilsinde, o cephede kendisi siperlerin üzerinde cırıt oynamamış olsun, buna da imkân yoktur! Tarihimiz için varlığının zaruretine o derece kanidir ki, onca bu varlığının yıkıldığı yerde tarih de yıkılıp bitecektir! Almış olduğu bazı yaralara, sanki İmparatorluğun yıkılıp dağılışının alâmetleriymiş gibi bakar. Mazinin geçmiş olduğuna, aslolan yaşanmakta olan zamanın değerinde bulunduğuna inanan filozofların tam tersine, bütün dünyanın ve hayatın ancak mazide mahfuz bulunduğunu, bütün hayatiyetin vaktile yapmış olduğu muharebelerde toplanıp kaldığını, yaşanmakta olan zaman da ise, hiç bir şeyin mevcut bulunmadığını iddia eder. Ona göre, teneffüs ettiği hava bile, akup giden maziden kopup gelmektedir; gelecek zamanlarda yaşamak isteyen tarihî kahramanlardan olmak sevdasındadır!...

— Peki, madem böyledir, niçin askerî hizmeti terketti?

— O mu? O, aslâ askerî hizmeti terketmedi; fakat askerî hizmet onu terketti! Kendisini ehemmiyetsiz bir mevkiin başına kumandan tâyin etmişlerdi. Heyhât! Hepsi bu kadar! Bütün geri kalan ömrünü bu hizmeti anlatmakla geçirecektir. Lâkin, başka sermayesi de olmiyacak! Zira, şan ve şeref yolu ona tamamen kapanmış bulunmaktadır.

— Lâkin niçin böyle olsun, dostum?

— Çünkü, Fransa'da bir atâsözü vardır: Aşağı hizmetlerde fazla yıpranmanları, tahammülü artık tahribata uğramış, metrûk ve muattal kalmış zabitleri aslâ yüksek

kumanda mevkilerine getirmemelidir! Nazarımızda bu gibilerinin zekâları teferrüat içinde sıkışup kalmış, ve bu küçük şeylere olan alışkanlıklarla büyük işleri yapacak kudretten artık mahrum hale gelmiştir. Bize göre, otuz yaşında general olmak vasfını ihraz etmemiş bir zabit, artık ebediyen edemez! Zira, bir bakışta, geniş bir arazinin muzafferiyete hizmet edecek bütün hususiyetlerini ihata edemiyen bir zekâ, bir hezimette bütün bu nimetlerin faydalarını ise, aslâ mülâhaza edemez.

İşte bundan dolayıdır ki, Ulû Tanrı'nın yalınız kalben değil, lâkin kahramanca bir dehâ ile de diğerlerinden temayüz ettirdiği büyük insanlara, biz de azametli hizmetler tevdiinden hiç çekinmeyiz. Daha dûn hizmetleri ise, madûn olma vasfında yaratılmış olanlara gördürürüz. Ve bu gibiler ekseriya, muharebelerde ihtiyarlayan kimselerdir. Bütün enerjileri esasen tükenmiş haldedir; artık bünyelerinin nahifleştiği bir zamanda onlara yeniden hizmetler verilmemelidir.

Biraz sonra yeniden meraka kapıldım:

— Şayet, dedim, bir arzumu daha yerine getirmek lûtfunda bulunursanız, artık size sual sormiyacağım. Acaba, bu uzun boylu, gür uzun saçlı, zekâsı kıt, lâkin cür'eti fazla delikanlı da kim oluyor? Bu derece küstah tavır, her kesten daha yüksek sesle konuşma arzusu ve halinden de bu derece memnuniyet nereden geliyor?

— Ha, bu gencmi? O çok bahtlı, ve aşk bahsinde ziyadesiyle muvaffak bir delikanlıdır!

Muhatabım, daha bu cümleyi bitirir bitirmez, içeri misafirler girmeye başladı; bir kısmı dışarı çıkıyordu; kimi de oturduğu yerden ayağa kalkıyordu. Bunlardan bir kaçı gelip dostumla konuşmaya daldılar. Ben de yine eskisi kadar merak ettiğim şeylerle başbaşa kalmıştım. Ancak, biraz sonra, hangi vesile ile olduğunu bilmiyorum,

sözünü ettiğim delikanlı yanıma yaklaştı ve bana hitaben:

— Hava ne kadarda güzel, acaba, bahçede bir gezinti yapmak istermiydiniz? deye sordu.

Büyük bir nezaketle kabul ettiğimi söyledim. Odadan birlikte çıktık. Aramızdaki sükûtu önce o bozdu:

— Evin hanımını memnun etmek için kalktım, buralara kadar geldim. Hani kadınla aramız hiç fena değil doğrusu! Gerçi şu dünyada, sebepsiz yere somurtup duran ne kadınlar vardır, amâ elinizden ne gelir azizim? Paris'de en güzel kadınlarla tatlı rabıtalar kuruyorum. Lâkin hiç birine takılıp kalmam ha! Bundan bilhassâ korkarım. Gerçe işin asıl garip tarafı, aramızda kalsın dostum, hani ben de pek öyle arkasından koşulmaya lâyık bir mal da değil, ha!

Sözlerini tabii karşıladım, nazikâne cevap verdim:

— Şüphesiz, dostum sizin de kendinize göre meşgaleleriniz, vazifeleriniz vardır; ve bunlar sizin bu kadınlarla sıkı ve devamlı bir rabıta tesis etmenize mani oluyordur ?

Muhatabım, bu sözlerimden hayrete düşmüş gibi, bana bakarak:

— Yok canım, dedi, benim ne vazifelerim, ne de meşgalelerim var; benim bütün vazifelerim ve meşgalelerim, bir kocayi çılgına çevirmek, bir babayı elem ve nevmidî ile inletmekten ibarettir! Beni avucunun içine aldığını zanneden bir kadını telâş ve korku içinde çırpındırmak kadar, dünyada bana zevk veren bir şey olamaz! Beni kaybetmek korkusu içinde cehennem ateşile o kadın yanup kavrulmalıdır ki, ben keyfimden yana mes'ut olabileyim!

Artık daha fazla tahammül edemedim:

— Benim anladığıma göre, dedim, siz en kahraman bir muharipten daha fazla gürültü yapıyor, en büyük

bir devlet adammdan da daha çok hürmet ve riayet görüyorsunuz! Halbuki, İran'da olsaydınız, bütün bu muvaffakiyetlere hasret çekerdiniz. Malik olduğunuz meziyetlerle olsa olsa, karılarımızm muhafazasma memur edilebilirdiniz; yoksa, onlarm aşkma hiç bir zaman erişemezdiniz!

Ateş yüzüme çıkmıştı; ve şayet konuşmaya bir parçacık daha devam edebilseydim, bu delikanlıya hücumdan kendimi zabtedemiyecektim.

Meslek ve meşrebi böyle olan bu gibi insanları hoş gören ve baş tacı yapan bir diyar hakkmda sen ne düşüneceksin, bilmiyorum! Öyle bir diyar ki, sadakatsizlik, hiyanet, cebren kız ve kadm kaçırmak, hakikatsizlik ve adaletsizlik hürmet ve itibara mazhar oluyor! Çünkü, bir babanın sevgili kızmı elinden alup kaçırdı deye, çünkü bir kocanm karısmı iğfal etti deye, ve çünkü en sakin ve kutsal bir topluluğu karıştırıp kargaşalık çıkarabildi deye, bu adamı göklere çıkariyorlar!..

Ey Hazreti Ali'nin mutlû çocukları! Sizler ki, ailelerinizi cehaletten, iğva ve ifsattan muhafaza ve himaye ediyor, onları şiddetle ve kahramanca müdafaa edebiliyorsunuz, ne bahtiyarsmız, siz! Günün ışığı, kadmlarınızm kalblerinde yanan alevden daha temiz ve berrak olamaz, inanm bana! Kızlarımız ise, kendilerini meleklerle eş tutan ve onlarm manevî kuvvetile teçhiz eden kalblerindeki bu büyük alevi söndürecek her hangi bir felâket gününü hazırladıkları zaman, korkularmdan bir kuş gibi titrer dururlar!...

Ey doğduğum sevgili toprak! Güneşin ilk bakışlarına serili kutsal varlık! Batı'yı saran kesif zûlmeti yırtup dağıtmak hevesile yükselen bu parlak yıldızı, orada işlenen sayısız cürümler soldurmaya zorlarken, sen aslâ onu lekelemiyeceksin!

Paris, 5/Kasım/1713.

MEKTUP: 49

Rika'dan Usbek'e

***'e

Geçen gün odamda otururken, içeri derviş kılıklı bir papaz girdi; kiyafeti cidden garipti. Sakalı, ipten örülmüş kemerine kadar iniyordu; ayakları çıplaktı; kaba ve kalın kumaştan dikilmiş zubunu kül renginde, bazı tarafları kabarık ve sivri idi. Hülâsa hali tavrı o derece garibime gitmişti ki, hemen bir ressam bulayım da, adamın resmini yaptırayım, deye düşündüm.

Adamcağız, bana büyük iltifatlarla söze başladı, sözleri arasında, kendisinin de mümtaz bir sima olduğunu, sayılı bir Kapusen rahibi bulunduğunu da öğretmiş oldu. Sonra da döndü: (Efendi Hazretleri, zatı âlilerinin, pek yakında İran sarayına döneceklerini duydum. Sarayda hatırı sayılır bir mevki ve itibarınız varmış. Sizden himayenizi istirhame geldim. **Casbin** civarında iki üç din adamımıza bir sığnak lûtfunda bulunmaları için haşmetlû imparatorunuz nezdlerinde hayırhâh delâletlerinizi sizden istirham edeceğiz.)

Kendisine: (Aziz peder, dedim, demek siz İran'a gitmek istiyorsunuz?) Adamcağız hemen telâşlandı: (Ben eyalet reisi ruhanisiyim, dedi; onun için bulunduğum mevkii dünyaya değişmem!) Şimdi hayret sırası bende idi: (Peki, öyle ise, benden bu ricanızın sebebini söyler-

misiniz?) Gayet sakin bir sesle cevap verdi: (Şâyet, böyle bir misafirhaneye mazhar olursak, büyük İtalyan ruhanî reislerimizden bir kaçını oraya göndermek imkânına malik olmuş oluruz!) Bu sefer kendisine dedim ki: (Muhterem peder, şüphesiz, bu gidecek ruhanileri tanıyorsunuzdur?) Yine ayni soğuk sesle: (Hayır efendi hazretleri, hiç birini tanımiyorum!) dedi. (Vay canına! dedim. Peki tanımadığınız kimselerin İran'a gitmelerinin sizce ne gibi bir ehemmiyeti olabilir?) Ve ilâve ettim: (Mamafih, Casbin'in havası da çok lâtifdir ya! İki üç din büyüğüne bu havayı koklatmak hakikaten güzel bir tasavvurdur! Bundan hem Avrupa'ya, hem de Asya'ya büyük menfaatlar sağlanabilir. Tacidârlar da bununla ziyadesile alâkalanacaklardır. Ve arkasından gelsin mükemmel müstemlekeler! Öyle değilmi? Haydi haydi, ne siz, ne de sizin gibi ruhanîler, sakın buralarını başkalarına kaptırmayın! Nenize gerek, hakkınızda en hayırlısı, yine bu yerlerde sürünüp sefil olmak, ömrünüzün kalan yıllarını da ayni zillet içinde geçirmektir!)

Paris, 15/Kasım/1713.

M E K T U P 59

Rika'dan Usbek'e

***'e

Faziletleri kendilerile öyle kaynaşmış, öyle tabiî hale gelmiş kimseler gördüm ki, sanki bu hasletlere hiç malik

değillermiş gibi davraniyorlar, insana bunu his bile ettirmiyorlar!..

Bu insanlar, vazifelerini hiç gösterişsiz, adeta insiyakí imiş gibi yapiyorlar; haiz oldukları nadir meziyetleri anlatmak şöyle dursun, hattâ bu meziyetlerin farkında bile değillermiş gibi bir halleri var!....

Ah, işte benim sevdiğim insanlar, bunlardır! Benim nazarımda faziletli olduğuna mutmain, ve hayırhâh sayılan bir hareketin karşısında müitehayyir kalanlar, aslâ faziletli kimseler değillerdir!..

Şayet, Ulû Tanrı'nın büyük liyâkatlar verdiği kimselere tevazû bir zaruret ise, hattâ en büyük insanları bile hacalete düşürecek bir gurura kapılan böceklere ne demeli, bilmem!?...

Heyhat! Hemen her tarafta, hep kendinden bahseden insanlar görüyorum. Konuşmaları tıpkı bir aynaya benziyor. Bu aynada mütemadiyen onun münasebetsiz çehresi tecessüm ediyor! Başlarına gelmiş en ehemmiyetsiz şeylerden dem vururlar; bunları yağlandıra ballandıra anlata anlata bitiremezler! Bütün bu izahlardan bekledikleri şey de, nazarınızda ehemmiyetlerini büyütüp arttırmaktır. Her şeyi onlar yapmışlardır! Her şeyi önceden onlar söylemişlerdir! Her şeyi tâ evvelinden onlar düşünmüşlerdir! Onlar bütün cihana numunedirler! Bitmez tükenmez örnektirler!...

Hey, Rabbim! Metih ve senâ, yapana müteveccih olunca ne tatsız, ne yavan ve bayağı oluyor!...

Bir kaç gün önce, bu karakterde bir adam, tam iki saat bize meziyetlerini saçıp döktü; liyâkatını dinleye dinleye bitâp hale geldik! Nihayet hiç birimizde en küçük bir tepki yaratmadığını görünce, ister istemez yakamızı bıraktı. Şimdi konuşma sırası bize gelmişti; tabiî biz de namızı kaçırmadık, içimizi döktük. Nihayet çok dertli görünen içimizden biri bu konuşmalardan şikâyete baş-

ladı: (Ne? Nalıncı keseri gibi hep kendi tarafına yontan budalalardan mı? Yeter artık, yeter, illâllâh, birader!) Bizim yaman konferansçı bu fırsatı kaçırır mı, hemen atıldı: (Hakkınız var, en doğrusu benim gibi yapmaktır. Ben aslâ kendimi methetmem. Bilfarz, hamdolsun malım mülküm var; doğuştan asâlet sahibiyim; elim açık, gözüm toktur; hattâ dostlarıma kalırsa, parlak da bir zekâya sahip bulunuyorum! Amâ, bütün bunlara rağmen, ağzımı açup bir şey iddia ettiğim var mı, benim? Şayet bâzı meziyetlerim varsa, fikrimce yine en makbulu tevazuumdur, tevazuum!)

Benim sevgili Usbek, görüyorsun, ne mütevazi adam! Doğrusu bu münasebetsize gıbta ettim. O böyle yüksekten atup tutarken, ben kendi kendime: **(Ne mutlû o insana ki, kendi liyâkatından bahsetmiyecek kadar mağrurdur! Dinleyicilerinden hazer eder; ve kendi meziyetlerile başkalarının gururunu ihlâl ve ifsât etmez!)**

Paris, 20/Kasım/1713.

MEKTUP 51

İran'nın Rusya mümessili Nargum'dan Usbek'e

Paris

İsfahan'dan bana yazdıklarına göre, İran'dan ayrılmışsın; halen de Paris'de bulunuyormuşsun. Eğer böyle ise, neye sen ortada iken, haberlerini başkalarından alayım?

Şehinşah hazretlerinin emir ve fermanlarile, beş senedenberidir bu memlekette bulunuyorum ve o zaman bu zamandır, nice önemli müzakerelerde bulundum ve bunları neticelere bağladım...

Bilirsin ki, hiristiyan tâcidârlar içinde menfaatı İran'la müşterek yegâne hükümdar, Çardır; çünkü, o da bizim gibi Türk düşmanıdır....

Onun imparatorluğunun genişliği bizimkinden de ziyadedir. Zira, tâ Çin hudutlarına dayanan tâbi devletleri hesaplarsak, bu vus'atı zihninde tasarlayabilirsin!...

Çar, tebaasinin malları ve canları üzerinde mutlak hakimiyete sahiptir. Bu tebaanin hepsi, yalnız dört aile müstesna, evet hepsi esir sürülerinden ibarettir. Kendisi ise, İsa'nın vekili, kıralların kıralı, arşı âlaya bile hükme muktedir, muhteşem bir varlıktır!..

Moskova'nın müthiş soğuklarına rağmen, mühim bir şahsiyet gözden düşünce, onu Sibirya'ya sürgüne gönderirler; çünkü, buranın hatırı sayılır derecede eziyetli hapishane hayatının onlara nimet olacağını bilirler!..

Bizim büyük Peygamberimiz, bize şarabı nasıl haram etmişse, Çar da Ruslara men'etmiştir...

Ruslar, misafirlerini İran'da olduğundan tamamile başka tarzda ağırlarlar. Bir yabancı bir Rus evine girer girmez, evin erkeği misafirine hemen karısını takdim eder; misafir de kadını hararetle öper, ve bu hareket kocaya derin bir hürmet ve nezaket ifadesidir...

Her ne kadar evlenme akitnamelerinde, babalar kızlarının kocaları tarafından kırbaçlanmamalarını şart koşorlarsa da, Rus kadınlarının hakikatte bu kırbaçlara nasıl hasret çektiklerini anlatamam!...

Onlarca, kocalarını fethettiklerine en büyük burhan, ancak onlar tarafından atılan kırbaçlar olabilir. Bir kerre iyice kırbaçlandılar mı, artık iyice sevildiklerine inanırlar! Bunun aksine bir muameleye maruz kalmaları, mu-

cibi felâkeletri olur; meyus olurlar; inlerler; kendilerini dünyanın en biçare kadınları olarak görürler! Sanki dünya başlarına yıkılmıştır! Niçin? Çünkü, dövülmüyorlar! Ve çünkü sevilmiyorlar, işte! İhmâl edildiklerine, metrûk ve münhezim olduklarına, aslâ erkeklerinin gönüllerinde bir yer yapmamış bulunduklarına daha büyük delile lûzum yoktur, artık!..

Böyle bir durumdaki bir kadın ne bahtsızdır! Bundan dolayı o, bu halini aslâ hoş görmez, af etmez! İçin içın yanar, erir, yıkılır!..

İşte, sana elime geçen böyle bir mektubu gönderiyorum; son zamanlarda böyle bir kadın tarafından annesine yazılmış bulunuyor:

(Benim sevgili anneciğim,

Dünyanın en bahtsız kadınıyım, ben! Kocam tarafından sevileyim deye baş vurmadığım çare kalmadı. Lâkin, heyhat! İşte muvaffak olamadım!...

Dün, evde belki bin çeşit işim vardı; hepsini yüz üstü bıraktım ve sokağa çıktım. Hava kararmcaya kadar eve dönmedim. Eh, dedim, akşama bir güzel dayak hak etmiş oldum! Lâkin ne gezer! Bütün ümitler suya düştü! Adamcağız dayak atmak şöyle dursun, ağzından kötü bir kelime bile çıkarmadı!..

Halbuki, kız kardeşim böylemi ya! O, tamamen ayrı muamele görüyor! Kocası her gün kendisini ayaklarının altında eziyor! Bir erkeğe dönüp bakmak haddinemi, tepelendiği gündür! Sevgi dediğin işte böyle olur! Onlar, işte böyle sevişip, böyle kaynaşiyorlar!...

Zaten kız kardeşimin bütün şişmeleri, etrafını hâkir görmeleri hep bu yüzden değilmi? Amâ, artık beni hâkir ve zelîl görmesine müsaade etmiyeceğim! Ben de bundan böyle kocam tarafından sevileceğim. Neye mal olursa olsun, bunu ona ispat edeceğim. Ne yapup yapup kocamı mutlaka kudurtacağım! Onu öyle öfkelendireceğim ki, o

da ister istemez beni, istediğim tarzda sevecektir! Arzuladığım gibi okşayacaktır! Hele bir küçük fiske ile bana bir dokundumu, işte kızıl kiyametler kopacak, bütün dünyayı ayaklandıracağım! Çağıracağım, bağıracağım ve böylece her kes işlerin yolunda gittiğini anlayacak! Ve şayet komşulardan kurtarmağa gelenler olursa, onların boğazına sarılup bütün intıkamımı onlardan alacağım!...

Sizden rica ederim, anneciğim, kocamla bir görüşün, bana lâyık olduğum tarzda muamele yapmasını bir kerre de siz hatırlatın....

Bu kadar ağırbaşlı ve faziletli olan babam bile, böyle davranmazdı! Şimdi iyice hatırliyorum, daha ben küçücük iken, bazan öyle bir coşup taşardı ki, sana olan sevgisini bütün şiddetile ispat ederdi; öyle değilmi?

Seni öperim, benim biricik sevgili anneciğim.)

Ruslar seyahata çıktıkları vakit imparatorluğun hududunu aşamazlar. Böylece, dahilî nizamlara tabi olarak, diğer milletlerden tamamen ayrı yaşamağa mecbur kaldıklarından, eski geleneklerini büyük bir titizlikle muhafaza etmiş bulunuyorlar; o derecede ki, dünyada başka türlülerinin mevcut olabileceğine artık inanamiyorlar!...

Lâkin, şimdiki Çar da her şeyi değiştirmek hevesine kapıldı; kapıldı amâ, daha ilk adımda başı ağrımaya başladı: İlk önce tebaasının sakallarını kestirmeğe kalktı; bu yüzden halk arasında büyük kargaşaklıklar çıktı; ruhban sınıfı da bu ayaktakımlarının yanında yer aldı!

Yine bu tâcidar, bütün güzel san'atların gelişmesi için oldukça gayret sarfetmekte, çihan devletlerinin unuttukları Rusyayı Avrupa ve Asya ülkelerinde tekrar tanıtmak hevesile hiç bir fedakârlığı esirgememektedir.

Endişeli, ve mütemadî müteheyyiç hükümdar, geniş imparatorluğuna bağlı devletleri dolaşmakta, her yerde tabiî surette sert mizacının ağır havasını bırakıp ayrılmaktadır.

Sanki, imparatorluğu, Asya kıt'asmdaki topraklarmm yükünü artık taşiyamiyormuş, bunları artık istemiyormuş gibi terketmekte; buna mukabil Avrupa kıt'asında kendine yeni yeni eyâletler ve kırallıklar aramaktadır..

Seni hürmetle öperim, sevgili Usbek, bana kendinden bahset, yalvarırım kardeşim,

Moskova, 2/Aralık/1713.

MEKTUP: 52

Rika'dan Usbek'e

***'e

Geçende bir toplantıda bulunmuş, bir haylı da eğlenmiştim. Orada hemen her yaştan kadmlar vardı. Biri seksenlik, diğeri altmışlık, ve bir diğeri de kırklık üç kadmla muarefe kurdum. Bu sonuncusunun yirmi yaşmda bir de yeğeni vardı. Bir aralık garip bir insiyakla bu genç kıza yaklaşmıştım. Beni görür görmez, o da bana sokuldu ve kulağıma eğilerek:

— Ne dersiniz, deye sordu, teyzem yaşma bakmadan arkasmdan aşıklarm koşmasmı istiyor?

— Teyzenize bu hareketi hiç yakıştırmam, dedim. Bu tarz hareket olsa olsa, size uygun düşebilir.

Bir müddet sonra teyzesinin yanmda bulunuyordum; o da bana:

— Rica ederim, dedi, şu kadm hakkmda ne düşünürsünüz, bilmem amâ, en azmdan altmışmda var. Böyle iken,

bu gün aynanın karşısında, tam bir saattan fazla süslendi, püslendi durdu!

— Geçen zamana yazık olmuş, dedim. Bunu yapması için sizdeki cazibelere sahip olması lâzımdı!

Bu zavallı altmışlık kadını da ziyaret ettim; beni görür görmez hemen dertlerini döktü:

— Acaba, dünyada bu kadından da gülünçü bulunurmu? En azından seksenlik olduğunu görüyorsunuz. Amâ, o bu yaşın, kan kırmızısı kordela bağlamasına hiç de mani olmadığına kanidir! Hep gençlik özentisi içinde, halbuki bu gidişle gençlik merhalesini de çok geri de bırakıp çocukluk yıllarına basacak!

Ah, Rabbim! Niçin yalınız başkalarının gülünçlüklerini görebiliyoruz? deye hayıflandım. Sonra da, belki de bu bir saadettir, başkalarının zaaflarında kendimize bir teselli arayup buluyoruz, deye mülâhazada bulundum. Mamafih, daha eğlenmek arzusundaydım. Kendi kendime: (Eh, iyice tepelere çıktık; şimdi de aşağılara inmeye başlayalım ve en tepedeki seksenliğe yaklaşayım!) dedim.

— Madam, biraz evvel konuştuğum o hanıma o derece çok benziyorsunuz ki, görenler sizleri iki hemşire sanırlar. Sonra yaşça da öyle, zannetmem ki, biribirinizden farklı olasınız?

Bu sualime çok memnun bir çehre ile:

— Ya, öylemi? dedi. Mamafih, haklısınız beyefendi, ikimizden biri ölecek olsa, diğerimiz akibetinden endişeye düşmelidir. Zira, aramızda iki gün yaş farkı olduğuna kani değilim.

Bu ihtiyar ve dermansız kadınla işimi bitirince, altmışlık kadına yaklaştım

— Giriştiğim bir bahis hakkında reyinizi almağa geldim madam, dedim. (kırk yaşındaki kadını işaret ederek) Ben o hanımefendi ile sizin ayni yaşta olacağınıza emin olduğuma dair bahse giriştim.

— Aramızda altı ay fark olabileceğini zannetmediğime emin olun!

Ne güzel netice! Mamafih sırayı takipte devam ediyorum. Şimdi de kırk yaşındaki hanımın yanına geldim:

— Muhterem madam, lutfen söylermisiniz, şu masadaki genç kıza niçin yeğenim diyorsunuz? Acaba herkesi bu söze güldürmek için mi? Çünkü, siz de onun kadar gençsiniz. Hattâ, onun yüzünde bazı kırışıklıklar olduğu halde, sizinkinde bundan eser yok. Ya, teninizin parlaklığı, penbeliği ve cazibesi!..

— Ah! Beyefendi, rica ederim durun, o kadar acele etmeyin! Gerçi ben onun teyzesiyim; lâkin annesi en az benden yirmi beş yaş daha büyük idi. Annelerimiz de ayrı idi. Sonradan bana anlatıldığına göre, merhume ablamın kızı ve ben ayni sene içinde doğmuşuz.

— Ben de öyle olacak, diyordum. Şu hayretimde de aldanmamışım.

Hey sevgili Usbek, cazibelerini fazlasile kaybettiklerini hisseden kadınlar, gençliğe dönmeğe çabaliyorlar. Öyle ise! Hiçte haksız değiller! Niçin başkalarını aldatmağa çare aramasınlar? Hakikatte, onlar bütün gayretlerini asıl kendi kendilerini aldatmağa, bütün bu keder verici üzüntülerden sıyrılmağa hasrederler...

Paris. 3/Aralık/1713.

MEKTUP 53

Zelis'ten Usbek'e

Paris

Dünyada hiç bir aşk, beyaz haremağası Cosru'nun esirem Zelide'ye beslediği ihtirastan daha çılgın olamaz!

Öyle bir dehşetle yaniyor ve şiddetle evlenmek istiyor ki, reddetmek ne mümkün; kızın annesi memnun; hattâ, bu sâhte izdivaca, ona uzatılan bu ham hayâle esirem Zelide bile razı ve sermest olduktan sonra, bana da ne deye üzüntüsü kalsın?

Yalnız merak ettiğim hususlar var: zavallı esirem, aşırı bir kıskançlıktan başka hiç bir kocalık tarafına nail olamiyacak bu biçareden ne bekliyor, acaba? Bahtsız adam, bütün sükûn ve serin kanlılığından, aşkın tatlı raşelerile sıyrılıp kurtulsa bile yesin sonsuz denizine yuvarlanmaktan başka ne yapabilecek! Geçmişteki bedenî kudret ve kabiliyetini her hatırlayışında, yaşadığı anın aczini acı acı idrâk edip helâk olacaktır! Daima kendini aşka vermeye hazır hissedecek; fakat aslâ veremiyecek, kendini aldatacak, Zelide'yi aldatacak; ve her defasında nevmidinin ve hezimetinin terini derin bir hicapla ona sildirüp kurutacaktır!...

Heyhât! Hep Böyle; daima tahayyülât ve tasavvurat içinde ömür sürecek! Ve daima hayâl kurmak için yaşayacak! Her zaman zevklerin etrafında dolaşılacak ve fakat aslâ ondan tadılmiyacak! Bir biçarenin kolları arasında sıkıntılar içinde kıvranmak, meflûç ve zebun kalmak, heyhât! Aşk nağmeleri, ihtırâs heyecanları yerine, erkeğin şikâyetlerini, teessüflerini dinlemek ne acı olacak, Rabbim! Düşün bir kerre, bütün aşk ve gayreti sevgilisini muhafazaya münhasır olup, aslâ ona malikiyeti olmayan bir koca ne acınacak durumdadır!

Ah! Usbek, ben de aşkı ariyorum ve onu yakınlarımda bulamiyorum. Ben şimdi seninle serbestçe konuşuyorum; zira, sen benim açık yürekliliğimi daima sevmiş bir insansın. Sen benim serbest davranışımı ve aşka olan hassasiyetimi, rakibelerimin yapmacık hicap çekingenliklerine daima tercih etmişsindir.

Onun için seninle açıkça konuşacağım; harem ağalarının kadınlardan bir nevi şehevî haz duyduklarını, lâkin bu hazzın bizim için meçhul olduğunu, bin kerre senden dinlemiştim. Derdim ki: Tabiat bu suretle onlarda mevcut eksikleri telâfi ediyor; tabiat ananın haiz olduğu geniş kaynaklar böylece, bir kısım beşer nev'inde mevcut noksanlık ve zâafları tamamlamış, zararı tâmir etmiş oluyor. Bunun gibi, bir insan, erkeklik vasfını kaybedebilir, lâkin o insanın hassasiyeti devam eder. Bu ahvalde ise, üçüncü bir his sayesinde zevklerde bir tebeddül meydana gelir!»

Eğer bu söylediklerin doğru idi ise, bu takdirde Zelide'nin, halinden o derece şikâyetçi olmaması icabeder. Bu izdivaç onun için, nisbeten bahtsız insanlarla yaşamaktan ibaret bir hayat tarzı olacaktır, o kadar!....

Bu hususdaki emirlerini bildir. Ayrıca bu izdivacın, sarayda olmasını isetüp istemediğini de yaz. Allâh'a ismarladık.

İsfahan sarayı, 5/Aralık/1713.

M E K T U P: 55

Rika'dan İbben'e

İzmir

Avrupa milletlerinde izdivacın ilk çeyrek saatında bütün müşkülât ortada kalkar! Zifaf, gelinlerin erkeklerine duydukları derin ihtırasın da ispat tarihini teşkil eder. Burada kadınlar, bazan aylarca inatlarında israr eden bizim İranlı kadınlarımız gibi davranmazlar. Zaten bunla-

rm bu inat ve israra ihtiyaçları da yoktur. Biraz yüz kızartıcıdır, amâ, bu nazeninlerin sukut tarihleri hemen umumiyetle malûm bir şeydir ve yıldızlarm esrarma dalmaya hacet kalmadan bebeklerinin doğuş saatları önceden haber verilebilir!

Bunlarm arasmda öyle betbaht erkekler vardır ki, kendilerini teselliye imkân yoktur; bunlar kıskanç kocalardır! Bir kısmı da vardır ki, bunlardan her kes adeta tiksinir; bunlar da kıskanç kocalardır! Yine bazı erkekler vardır ki, bütün diğer erkekler bunları istihkar eder; keza bunlar da kıskanç kocalardır!

Gel gelelim, dünyada kıskanç kocalarm en azı da Fransa'dadır! Buna da sebep, buradaki kocalarm, kadmlarma fazla itimat duymaları değildir. Bil'âkis karıları hakkmda en kötü duygu besliyen yine onlardır ve sebep doğrudan doğruya bu duygudan gelmektedir! Asya'lılarm almış oldukları bütün mâkul tedbirler; kadmları örten tüller, muhafaza eden dört dıvarlar, haremağalarmm basiretleri, hepsi hepsi, buradaki erkeklerin nazarmda bütün bu çare ve tedbirler kadmları uslandırıp akıllandıracağına, onları bezdirüp uyuşturacağma, cinsiyetlerinin kabarup kamçilanmasma, hile ve dolaplara baş vurmalarma sebebiyet verir! Bundan dolayı bura erkekleri kadmlarını müdafaa ederler ve onları haklı bulurlar; ihanetlerini kaderin önüne geçilmez bir şeameti sayarlar.

Karısma yalınız kendisinin malik olmasmı isteyen bir erkeğe burada, topluluğun ahenk ve huzurunun bozguncusu nazarile bakılır; güneşin parıltılarını yalınız kendine hasredip diğer bütün insaniyeti ondan mahrum etmeye kalkan duygusuz bir kimseymiş gibi hakir görülür!

Bura insanlarmm gözünde, karısmı seven bir koca, başka kadmlara kendini sevdirebilecek meziyetlerden mahrum, kanunun kendisinde olmasmı istediği cazibe ve liyakatlara malik olmadığmdan, bu boşluğu kapatmağa

gayret eden bir biçaredir! Kendi menfaatlarını bütün bir cemiyetin zararına temine kalkan hotkâm bir varlıktır! Kendisine ancak muayyen vecibelerin taahhüdü mukabilinde teslim edilmiş bulunan bir varlığa büsbütün temellüke kiyam etmiş bir hayduttur! Bu suretle de iki ayrı cinsin müreffeh ve mes'ut olması için akdedilmiş zımni bir mukaveleyi derin surette ihlâl ve tahribe azmetmiş bir zorbadır!

Asya kıt'asında güzel bir kadının kocası olma unvanı nasıl her kesten bin ihtimamla gizlenmek istenirse, burada tersine, her kes bu unvanı büyük bir şan ve şeref timsâli gibi serbestçe ve ihtimamla taşımaktadır! Bu sahadaki zıddiyet her tarafta görülmektedir. Meselâ, karısının sadakatsızlığından muztarip bir adam umumiyetle kınanmamakta, bil'akis akıl ve tedbirdeki başarısına bir burhanmış gibi övülüp gıpta edilmektedir! Ancak, pek istisnai bazı hallerde, şeref ve itibarının rencide edilmiş olduğu kabul edilebilmektedir.

Bu hal Fransa'da faziletli kadınların kıtlığından dolayı değildir. Hattâ, onların mümtaz simalara malik pek çok kadına mâlik oldukları da söylenebilir. Rehperim bana bu hususu daima ispat etmiştir. Lâkin, bu kadınlar heyhat, o derece çirkin mahluklardı ki, bunları görünce fazilet denilen liyâkattan nefret etmemek için de insanın muhakkak bir aziz olması lâzımdı!

Bu memleketin adetleri hakkında bütün bu söylediklerimden sonra, artık sen Fransızların sadakat davasına hiç aldırıp kızmadıklarını kolayca düşünebilirsin! Onların kanaatınca, bir kadının önünde ebedi aşkından, sonsuz sadakatından dem vurmak ve bunların solmiyacağı hakkında yeminler etmek kadar gülünç bir şey olamaz! Zira bir kadına karşı, onu daima seveceğini söyleyen bir erkek,

o kadının da daima ayni tazelik ve güzelliği muhafaza edeceğini ondan ümit ediyor demektir. Binaenaleyh, bu kadın ümit edilen vasıflarını kaybettiği gün, erkek de kendi taahhütlerinden sıyrılmış olacaktır!..

Paris. 7/Ocak/1714.

MEKTUP 56

Usbek'ten İbben'e

İzmir

Fransa'da kumar çok oynaniyor. Kumarbazlık adeta bir meslek! Sanki asâletin, huzurun, iffet ve istikametin işareti sayılıyor. Bu unvanı taşiyanlar, kimlikleri hiç araştırılmadan, namuslu insanların saflarına sokuluyorlar; bu sebeple de âkibet ekseriya hüsranla bitiyor; bitiyor amâ, ibret alındığı da hiç yok!

Bilhassâ, kadınlar kumara pek müptelâ!. Bunların, gençliklerinde zebûn oldukları başka bir iptilâyı tahfif için kendilerini oyuna verdikleri bir hakikat ise de, heyhât, ihtiyarladıkça kumara hakiki bir iptilâ halinde sarılmakta ve hattâ zamanla bu ihtirasları diğerlerinin boşluğunu doldurmaktadır!...

Bu kumarbaz kadınların bütün dertleri, kocalarını soyup soğana çevirmektir! Ve bunda muvaffak olmak için de, bulundukları her yaşta, en taze gençlik çağlarından, en dermansız ihtiyarlıklarına kadar, türlü çarelere baş vururlar: giyim kuşam bahanesile parayı çekmeye başlarlar, süs püs ve şuhluk masraflarile tahsilâtı arttırırlar ve nihayet kumarla felâketi ikmâl ederler!...

Ekseriya, bir masanın etrafını dokuz on kadın çevirmiş görürüm. Onları, bütün ümitleri, endişeleri, sevinçleri ve bilhassâ öfkelerile seyrederim, ah!...

Sen de görsen, dersin ki, bunlar öfkelerini yenecek vakti bulamamışlardır; hattâ nevmidîlerine gömülmeye dahi vakit bulamadan tebâh olup gideceklerdir, bu zavallılar!.. Ya bunlara durmadan para yetiştiren erkeklere daha çok şaşardın; her halde bunlar, ya kendilerine ikrazatta bulunan bankerleri, yahuttâ büyük bir ümidin ardından giden mirasçılarıdır, derdin!

Öyle sanılır ki, bizim aziz Peygamberimiz müfekkiremizi bulandırup karıştıran ne varsa, hepsini bize haram kılmıştır. Şarabı men'etti; çünkü, şarap, müfekkiremizi büsbütün dağıtup felce uğratmaktadır! Yine mânası vazıh bir hâdisle kumarı men'etmiştir. İhtırasların esbabını yok etmeye imkân göremediği zamanlarda ise, bu ihtirasları tahfif etmenin çarelerini göstermiştir...

Aramızdaki aşk iptilâsına gelince, bu iptilâ müfekkiremizi ne karıştırır, ne de bulandırır. Öfkeye de hiç yer vermez. Bu öyle bir ihtırasdır ki, ona müptelâ olanları zaiflatup inceltir; lâkin ruhumuzu huzur ve sükûn içinde bırakır. Kadınların mebzuliyeti ise, bizi onların tahakkümünden korur; arzularımızın şiddetini azaltıp hafifletir.

Paris, 10/Şubat/1714.

MEKTUP: 57

Usbek'ten Rhedi'ye

Venedik

Burada sefih ve hovardalar sayısız fahişeler besliyorlar; zâhitler de sayısız rahipleri himayelerine almış bulunuyorlar. Bu rahiplerin üç emeli var: itâat, fukaralık ve iffet. Söylenenlere bakılırsa, içlerinde en ziyade riayet edileni, birincisi imiş. İkinciye gelince, sana haber vereyim ki, bu adamlar hiç de fakir kimseler değillerdir; üçüncüsünün mevcudiyetini de senin ferasetine bırakiyorum.

Lâkin, bu rahipler ne kadar zengin olsalar da, fukaralık vasfını aslâ terketmezler; hattâ, bizim fâtih sultanlarımız, o muhteşem ve semavî sıfatlarından vazgeçerler de, onlar yine bu işi yapamazlar; **çünkü, bu fukaralık vasfı, onların hakikaten fukara düşmelerine mâni olmaktadır!**

Geçen gün, rahiplere ait bir menastırda bulunuyordum. Aralarında, ak saçlarile saygı çeken biri beni büyük bir edep ve nezaketle kabul etti. Bütün manastırı gezdirdi. Bir aralık bahçeye de çıkmıştık; orada, bir köşeye çekilerek sohbete daldık. (Aziz peder, dedim, ruhban cemaatında görmekte olduğunuz vazifeyi merak ediyorum?) Muhatabım bu sualimden son derece mahzuz olmuş gibi idi. (Benim cemaat içindeki vazifem, âkait alimliğidir.) dedi. (Âkait alimimi dediniz? Lâkin Fransa'ya geldiğimden beri böyle bir hizmetten bana bahseden olmadı!) Hayretim karşısında yaşlı rahip: (Ne söylüyor-

sunuz!?) deye haykırmaktan kendini alamadı. Sonra da (Demek siz, akait aliminin gördüğü hizmeti bilmiyor sunuz, öyle mi! Pekâla, ben size bunu izah edeyim, dinleyin! Vereceğim tafsilât bütün tereddütlerinizi silecektir. İki türlü günah vardır: Mühlik olanlar, ki bunları işleyenler mutlaka cennetten koğulurlar. İkinci nevi günahlar ise, küçük günahlardır; bunları işleyenler, aslmda Ulû Tanrı'yı tahkir ve tezyif etmişlerdir, Lâkin, bu günahlar, onları uhrevî saadetten mahrum ettirecek kadar Ulû Tanrı'yı gazaba getirmemiştir. İşte dostum, bizim san'atımız bu iki nevi günahı yekdiğerinden tefrik etmektir. Düşünün bir kerre, bütün hiristiyanlar - haylazlar ve serseriler hariç hepsi cennete kavuşmak isterler. Ancak, yine hemen hepsi de bu nimete mümkün olduğu kadar kolay ve ucuz ermek isterler. Onun için, mühlik günahlar iyice öğrenilince, bunları işlememeğe çalışırlar; ve böylece de hizmetimizin büyük ehemmiyeti kendiliğinden ortaya çıkmış olur. Mamafih, öyle insanlar vardır ki, işin o derece yükseğine bakmazlar; fazla ihtırasları olmadığı için, öyle cennetin birinci mevkiinde yer idinmenin peşinde koşmazlar. Onlar için istikametleri cennete müteveccih olmak ve sonunda oraya girmek kâfidir. Zaten, onlar bu yüzden dünyada ne fazlasını, ne de eksiğini yapmışlardır. Bu gibiler, Cenabı Allâh'm hayrandırlar ve ona dönüp şöyle niyaz ederler: (Tanrım, ben vazifelerimi büyük bir titizlikle yaptım. Onun için vaddettiğin nimetleri benden esirgeyemezsin! İstediğin kadarını yaptım, bunu aşmadım. Binaenaleyh, ben de senden vadetmediğini istemiyorum!.

Görüyorsunuz ki, muhterem dostum, bizim varlığımız insanlar için zarurîdir... Hepsi bu kadar da değil; bakm, başka şeyler de var: **Suçu doğuran şey fiil değildir. Cürmü husule getiren, kötü niyettir; kasittir. Yani, o fiili işleyenin, işlediği fiilin kötü olduğunu bilmesidir. Yok-**

sa, bir fenalık yapan kimse, şayet işlediği fiilin fena olmadığına samimî olarak inanabilmiş ise, bu kimsenin vicdanı pâk kalmış, kirlenmemiş demektir. Bu, su demektir ki, hakikat önünde bu kimse suçlu değildir [1].

Sonra, iki mânaya alınabilen, karanlık ve şüpheli fiiller de vardır; bir âkait âlimi bu fiillere isterse, bir hayırhâhlık mertebesi tahsis edebilir; bu davranışların iyi ameller vasfında olduklarını söyleyebilir. Halbuki, ne bu hayırhâhlık, ne de bu iyi vasıflar bu fiillerde mevcut değildir. Ancak, bu yüksek ruhanîlerin itminan getirmek istedikleri tek husus, bu fiillerde her hangi gizli bir ihanetin, bir kin ve intikamın işe karışmamış olmasıdır.

Ben size burada beni ihtiyarlatmış olan bir mesleğin sırlarını açiyor, ve size bu mesleğin en ince taraflarını gösetriyorum. Burada her kese, hattâ en az kabiliyet ve istidat gösterenlere bile derin bir hüner ve çok ölçülü bir marifetle yanaşmak zarureti vardır.)

(Aziz peder, dedim, izahlarınız cidden çok faydalı ve güzel, lâkin Ulû Tanrı ile nasıl uzlaşabiliyorsunuz, onu merak ediyorum? Şayet büyük bir hükümdarın sarayında sizin gibi bir kimse bulunsa, ve sizin Ulû Tanrı'ya karşı yaptıklarınızı o da hükümdara yapsa, emir ve fermanları arasına farklar koyup hangisinin dinlenip, hangisinin de dinlenemiyeceğini vâzetse, bu adamı hemen oracıkta kazıklamazlar miydi?) muhatabımı hürmetle selâmladım ve sualimin cevabını beklemeden yanından uzaklaştım!...

Paris, 25/Mart/1714.

---

(1) — «Evvelce demiştik ki, suçların ağırlığının hakikî ölçüsü, cemiyete olan zararlarının büyüklüğü ve ağırlığı nisbetindedir. Bu, o nevi hakikatlardandır ki, en az dikkatli zihinlere ve en vasât zekâlara çarpacak derecede bedihî olmasına rağmen, ahvalin ve hâdisatın garip giriftliği yüzünden, hemen bütün asırlar boyunca ve bütün diyarlarda sadece bir kısım mütefekkirler tarafından doğru

olarak müşahede edilebilmiştir.

İster kör bir saflığın, ister duygudan gelmeyen intibaların tesirle olsun, istibdadın zorile genişleyen fikirler ve zulmün şiddetile kabaran ihtiraslar, ilk insanların faziletli felsefeyi tesis eden tabii fikir esaslarının açık ve sade mânasını boğup sildiler!...

....

..... Bazı ahlâkçılar, cürmün hafif veya ağır olması keyfiyetinin failin cürüm kastına göre tâyin edilebileceğini ileri sürüyorlar.

Halbuki, bizzat cürüm hastı dahi, eşyadan ve ruhun daha evvel kararlaştırdığı tasavvurlardan hâsıl olan ahvalin doğurduğu intibaların şiddetine bağlıdır. İki şey ki, iki insan için tamamen başka bir kıymeti haizdir. Hattâ, ayni şey, efkârın, ahvalin ve ihtirâsların mütemadî ve serî değişiklikleri dolayısile aynı şahısta da dâimâ ayni değer ve ehemmiyette değildir. **Binaenaleyh, her vatandaş için ayrı bir ceza kanunu yapmak kâfi olmayup, ayrıca her suç için de başka bir kanun yapmak zarureti doğmaktadır.**

Ekseriya en iyi bir kasitla cemiyete en büyük bir kötülük yapılır; ve bazan da cemiyete zarar vermek için en kötü bir kasıtla hareket edildiği halde ona esaslı hizmetlerde bulunulmuş olur.

Diğer bir kısım hukukçinaslar, suçun ağırlığı ölçüsünün, **cemiyete olan fenalığının şiddetine göre hesaplanacağı yerde, bundan zarar gören kimsenin mümtaziyetine göre tâyin lâzım geldiğini ileri sürmektedirler. Şayet bu tez doğru olsaydı, bu takdirde bütün varlıklar yaratan Ulû Tanrı'ya karşı en küçük bir saygısızlığın, bir hükümdarı öldüren kimsenin göreceği cezadan daha şiddetli bir cezaya çarptırılması lâzım gelirdi. Zira, ilâhî ulvîyetin faikiyeti her iki suç arasındaki farkı mutlâk surette kapatır**

.....

İnsanların kendi aralarındaki münasebetleri müsavat esasına dayanmaktadır. İnsanların şahsî menfaatları arasındaki ziddiyet ve bu menfaatların karşılaşıp çarpışmalarını bertaraf etmek zarureti, insan adâletinin te-

meli olan içtimaî fayda, fikrini doğurmuştur. Halbuki, insanın Allah'la olan münasebeti ise, her şeyi yaratan ve bu itibarla hiç bir mahzuru olmadan, aynı zamanda hem kanun vazıı, hem de hâkimlik edebilmek salâhiyetini hâiz olan en mükemmel ve muhteşem bir varlık olan Ulû Tanrı'ya tâbilik esasına dayanmaktadır.

Şayet, Cenâbı Hak, kendi irâdesine karşı gelenlere ebedî cezalar koymuş bulunuyorsa, hâz ve elem duygularından hiç bir intibaa tâbi olmayan, kendisinden sâdir ef'alinden hiç bir mes'uliyet doğmayan, her şeye kadir yegâne kudret olan Ulû Tanrı'nın irade eylemiş olduğu bu cezayı hangi mâhir varlık tâyin edebilecektir? **İşlenecek günahın büyüklüğü kalbdeki gizli kötülük duygusuna bağlı olduğundan, hiç bir insanoğlu bunu anlayamaz; meğer ki Tanrı, bunu o insana ilham eylemiş ola!**

O halde, cezayı tâyin edecek usûl ve esas nasıl bulunabilecektir.

Bu takdirde, çok defa Allâh affederken kul cezalandıracak, veya Allâh cezalandırırken, kul affedecektir!

İster birinci şık, ister ikinci şık mülâhaza olunsun, her iki hâlde de, Ulû Tanrı'nın irâdesine karşı gelinmiş olacaktır!»

Beccaria, Suçlar ve Cezalar, fasıl: XXIV
(Suçların ağırlığı ölçüsü)

MEKTUP 58

Rika'dan Rhedi'ye

Venedik

Dinle, benim sevgili Rhedi'im, Paris'de bilsen ne çok meslek var! Bir parçacık para ver, sana hemen altın imâl etmenin sırrını söyleyecek birini bulursun. Biraz daha cömert davranırsan, seni melekler ve perilerle saadete erdirecek başka birisi gelir; buna mukabil senden istediği bütün şart: otuz yaşına basmış olman ve bu yaşa kadar kadınlarla görüşmemiş bulunmandan ibarettir!..

Dahası var, yaşayacağınız ömrün bütün teferruatını size bir bir anlatacak ne yaman falcılar bulursunuz; bunların da bir şartları vardır: hizmetkârlarınızla önceden bir çeyrek saat konuşmak! Öyle marifetli kadınlara rastlarsınız ki, tıpkı her sabah yeniden açan taze çiçekler gibi, onlar da bekâretlerinin kemerile her gün yeniden kuşanırlar ve zifâfa öyle girerler!... Öyleleri de vardır ki, san'atlarının meharetile, zamanın çehrelerinde açtığı derin harabiyeti öyle bir kudretle düzeltirler, artık yıkılıp çökmeye başlayan o yüzde öyle bedialar yaratırlar ki, hattâ yaşlılığının zirvesinde bulunan bir ihtiyardan, en lâtif ve en hararetli ve taze bir gençlik yaratabilirler!..

İşte bütün bu insanlar, bütün bu mucize yaratıcıları, hepsi hepsi bu ihtirâslar kaynağı parlak şehirde yaşiyorlar; hayattâ yaşamak sevdasile çırpınıyorlar!...

Doğrusunu istersen, sakinlerinin gelirleri yaşama gücüne hiçte kâfi derecede değildir; bu imkân, zekâ, san'at ve marifetlerle ancak elde edilebiliyor; her kesin elinden kendine göre bir hüner geliyor; bu hüneri gösterüp inkişaf ettirebilmek için de hiç bir gayret esirgenmiyor..

Bazı mabetlerin gelirlerini takip ve tahsille görevli kanun adamlarının sayısını ne sen sor, ne ben söyleyeyim; bunların ille sayısını bilmeye kalkacak kimse, denizin kumlarını ve sultanlarımızın esirlerini saysın, daha akıllıcasını yapmış olur!..

Ya dil, san'at ve diğer ilimleri öğretmeye kalkışan sayısız insanlara ne demeli! **Bunlar aslında bilmediklerini öğretiyorlar; ve bu da tabii çok makbule geçiyor! Mamafih, bunda da haklıdırlar; çünkü, bilinen bir şeyi öğretmek için zekâya pek az ihtiyaç olduğu halde, bilinmeyen bir şeyi öğretmek için sonsuz bir zekâya lüzum vardır!**...

Burada, ancak anî ölmek mümkündür. Başka türlü bir ölüm, bu belde için gayri mümkündür; zira, ölüm buna muktedir değildir! Çünkü, hemen her köşede, tasavvur edilebilecek bütün hastalıklara karşı tesiri muhakkak devâlara sahip insanlar vardır!...

Bütün dükkânlar. sanki müşterileri iple içeri çekerler!. Bazan, bütün bu gayret hiç denilebilecek bir alış veriş içindir. Bir genç tüccarın bir diş kürdanı için, bir müşteriye tam bir saat yüz suyu döküp malını göklere çıkardığı vakidir!

Bu şehre girerken, gösterdiği tedbirden daha fazlasını göstermeden çıkan kimse bulunmaz. İnsan bütün gayretile başkalarının menfaatına kendini vermekle, kendi hayrını da muhafazayı öğreniyor. Zaten, bu çekici şehirde, yabancıların yegâne menfaatları da bundan ibarettir.

Paris, 10/Nisan/1714.

MEKTUP: 59

Rika'dan Usbek'e

*****'de**

Geçen gün, her çeşitten insanlarm toplandığı bir kulüpte bulunuyordum. Gençleşmek hevesile günün tâ sabahmdan öğleye kadar süslenen ihtiyar kadınların arasmdaydım. Hararetli bir konuşmaya dalmışlardı. Aralarından birisi; (İtıraf etmeliki, diyordu, bu günün erkekleri gençliğimizde gördüğümüz erkeklerden çok farklılar. Eskiler öyle terbiyeli, öyle kibâr, öyle sıcak ve zarif insanlardı ki, tarif dahi edemem! Ah, lâkin şimdikiler öylemi ya? Ben doğrusu, şimdikileri tahammül edilmez derecede kaba ve küstah buluyorum!) Mafsal hastalığından muztarip görünen bir bey, kadıncağıza cevap verdi: (Evet, haklısınız, zaman tamamen değişti. Kırk sene öncesi hakikaten nasıl da başka idi! Bir kerre herkes sağlam ve sihhatli idi; durmadan gezilir, tozulurdu; neş'eden her kes kırılırdı, adeta; gülmekten, oynamaktan başka bir şey düşünülmezdi. Bu gün ise, bütün yüzleri keder kaplamış; öldüresiye bir somurtkanlıktır, gidiyor!)

Çok geçmemişti ki, konuşmanın mevzuu, siyasete intikal etmişti. İhtiyar bir bey: (Vay canına! dedi. Devletin idaresi de tamamen ehliyetsiz ellerde! Haydi, siz şimdi bana, Colbert gibi bir maliye nazırı bulun da, göreyim! Ah, bilseydiniz, bu Colbert'i ne iyi tanırdım; dostlarımdan biri de oydu. Hangi sima için olursa olsun, ödeneği-

mi her kesten önce bana ödetirdi. Ya, iktisadî ve malî hayatımızdaki o mükemmeliyet, o düzen! Her kes refah ve huzur içinde yaşardı. Heyhat! Bu gün ise, malî durum itibarile yıkılmış çökmüş bir haldeyim!) Buna da, bir papaz cevap verdi: (Efendim, dedi, siz bizim o muhteşem, o yenilmez hükümdarlarımızın devrinden bahis açtınız da, kendimi tutamadım. Ya dalâlete sapanlarla mücadele eden o aziz hükümdarımızdan daha büyüğü dünyaya gelmiş midir?) O âna kadar ağzını hiç açmamış başka bir adamın yüzünde derin bir memnuniyet belirdi, sevinçli bir sesle: (Peki, ya duellonun lağvini hiç mi hesaba katmiyacaktmız?) [1] deye sordu ve sonra her kesi ayrı ayrı süzdü; bu söz üzerine oradakilerden biri yavaşça kulağıma eğildi: (Bu mutalâa da, tamamen ceza adaletini alâkadar eder, dedi. Zaten bu adam hükümdar fermanlarına, emirnamelerine o derece körü körüne tutkundur ki, adeta tapar! Hattâ, bu yüzden altı ay önce, bu emirnamelerden birini ihlâl etmemek için tam yüz sopa yemeye razı oldu!...)

Paris, 14/Nisan/1714.

---

(1) — «Fena kanunların meydana getirdiği kargaşalık devirlerinde teessüs etmiş olan bu şahsî mübarezeler, efkârı umumiyeden beklenen hürmet ve itibâr zarûretinden doğmuştur.

Düellonun eski çağlarda bilinmediği zannediliyor; belki de doğrudur Zira, o devirlerde insanlar mâbetlerde toplandıkları zamanlar bir nevi itimatsızlık eseri olan silâhî yanlarında bulundurmazlardı.

Kezâ düello, o devir için esir ve sefil insanların oynadıkları adî ve umumî bir temaşâ mahiyetini arz edecek ve bu yüzden asîller kendilerine birer sirk pehlivanı gözüle bakılmasından korkacaklardı.

Ne olursa olsun, asıl mesele gerek düelloyu teklif edene ve gerek bu teklifi kabul eden kimseye boş yere ölüm cezası verilmekte olmasıdır. Bu şiddetli kanun,

şerefi hayata tercih ettiren duyguya dayanan bu örf ve âdeti söküp atamamıştır.

Düello teklifini reddeden kimse vatandaşları nazarında alçalmış, küçülmüştür. Artık nasibi, ya metrûkiyet içinde münzevî bir ömrü sürüklemek olacaktır ki, cemiyet hayatının nimetlerine alışmış bir insan için gayri kabil tahammül bir hayattır; yahuttâ, o kimse vatandaşlarının mütemadî hakaret ve tecavuzlarına hedef olacaktır ki, bu halin devamı bir tehlikeye pervasızca atılmak mecburiyetini doğuracaktır.

Acaba, düellonun asîller arasında bulduğu rağbetin, halk tabakası içinde bulamayışının sebebi nedir? Buna sebep, avâm tabakasının zadegâne nazaran, efkârı umumîyenin şeref ve itibâr duygusuna daha az muhtaç oluşu ve yüksek tabakaya nazaran yekdiğerlerine karşı daha emniyetli ve daha az kıskanç bulunuşlarıdır.

Burada şu cihet'i tekrar etmek faydasız değildir: Bu nevi cürümleri önlemek için en iyi çare, mutearrız, yani düello fırsatını ihdas eden kimseyi cezalandırmak, ve bu hususta bir kusuru bulunmayan ve sadece vatandaşlarına kimseden korkusu olmadığını ispat külfetine düşüp, kanunların kâfi miktarda teminat altına alamadığı şerefini müdafaaya mecbur kalan kimsenin masûmiyetine karar vermek lâzımdır.»

Beccaria, Suçlar ve Cezalar, fasıl: XXIX (Düello)

MEKTUP 60

Usbek'ten İbben'e

İzmir

Bana, Fransa'da Yahudi var mı deye soruyorsun? Bil ki, nerde para varsa, orada Yahudi vardır! Yine bana, bunların burada ne iş yaptıklarını soruyorsun? İran'da ne iş yapiyorlarsa, burda da aynini yapiyorlar. Asyalı bir Yahudiye Avrupalı bir Yahudi kadar, dünyada hiç bir şey daha fazla benziyemez.

Yahudiler, bizde yaptıkları gibi, Hiristiyanların içinde de, dinlerinin emirlerine kırılmaz bir inatla, adeta cinnet derecesinde bağlanmışlardır. Eski bir gövde olan Yahudi dininden iki esaslı dal çıkmış ve yer yüzünü kaplamıştır: Hiristiyanlık ve Müslümanlıktan bahsetmek istiyorum. Yahut daha yerinde bir tabirle, bu ana dinden, iki kız dünyaya gelmiştir. İşte bu iki evlât da ana dinin başına bin türlü musibet getirmiştir [1]. Filhâkika, en yakın dinler, yekdiğerine en düşman olan dinlerdir. Bazı devâlara nail olmuş bulunsa da, Yahudilik dini, bu iki dini dünyaya getirmiş olmakla, hiç de mes'ut ve müftehir

(1) — Woltaire bu fikri Sottisier (Garnier, sahife: 141.) eserinde tekrarliyarak: (Hiristiyanlığın anası, ve Müslümanlığın ninesi olan Yahudi dini, sonraları kendi oğlunun ve torununun darbeleri altında yıkılıp hurdahaş oldu!) diyor.

olmamıştır. Sadece, bu iki hâyırsız evlâdı sayesinde, bütün dünyaya yayılmak imkânına erişmiştir. Diğer yandan, hürmete lâyık ihtiyarlığile de, bütün devirleri kucaklamış bulunuyor...

Böylece, Yahudiler kendilerini bütün mukaddesatın kaynağı ve bütün diğer dinlerin kökü addederler. Buna mukabil bizlere de, Tevrat'ın ahkâmını ihlâl etmiş birer bozguncu, ve daha doğrusu dalâlete sapmış âsî birer Yahudi nazarile bakarlar!

Onlarca, şayet bu değişiklik hissedilmeden vukubulmuş olsaydı, iğva ve ifsât da gayet kolayca meydana gelmiş olurdu; lâkin, bu tahavvül anî ve büyük bir şiddetle husule geldiğinden, her iki dinin de teşekkül ve tekevvün günlerini, hattâ saatlerini söyleyebilirler. Bu sebeple bizim dinimizde bir eskime ve yerleşme görünce gücenirler, incinirler ve bunun tesirile de, dünyanın kuruluşundan da kadîm olduğuna inandıkları kendi dinlerine sıkı sıkıya sarılırlar!...

Yahudiler bu gün, evvelce bir eşini daha görmedikleri, sakin ve huzurlu bir hayatı Avrupa'da yaşamaktadırlar. Lâkin, varlıklarında derin sarsıntılar yapan bu taassup derecesindeki musamâha edilmez ruhu, hiristiyanların içinden atmak gayreti baş göstermiş bulunuyor. İspanya'dan koğulmaları onlara çok ağır bir darbe oldu. Fransa'da ise, Hiristiyanları bezdiren bu inanış tarzı, hükümdarla halkın arasına nifak sokmaya başladı. Dinin terekkiyatı için sarfedilen gayretin, vatandaşların dine olan bağlılrklarile, yani din sevgisile din üzerindeki müşahedatın yekdiğerinden ayrı şeyler olduğu için tefrik ettiğini, bunların tamamen ayrı mevzular bulunduğunu göstermektedir. Binaenaleyh, din üzerinde müşahedatı olmayanlara nefret duymanın ve onları işkenceye tabi tutmanın adaletsizlik olduğu artık iyice anlaşılmış bulunuyor....

Öyle ise, temennî edelim ki, inşallâh Müslümanlar da bu mevzuda Hiristiyanlar gibi mâkul davranırlar; onlar da kendi aralarında sulh ve sükûna varup, aziz Peygamberler arasındaki üstünlük vasıflarının takdirini Cenabı Hakka bırakırlar! İsterdim ki, Peygamberleri boş yere tercih iddialarile değil, fakat hürmet ve riayetle tebcil ve taziz edelim! Biz ancak, bu yolla onların şefaatlarını temin edip, Ulû Tanrı'nm indinde, Onun muhteşem tahtının sağ köşesinde, yahuttâ hiç olmazsa, bu tahtın basamak yerinde kendimize bir ufacık yer edinebiliriz!...

Paris, 18/Nisan/1714.

MEKTUP 61

Usbek'ten Rhedi'ye

Venedik

Geçen gün Notre-Dame dedikleri meşhur bir kiliseyi ziyarete gitmiştim. Bu enfes yapıyı ne derin bir hayranlıkla temâşa ediyordum! İşte, bu arada benim gibi merak saikile burayı görmeye gelmiş bir ruhanî ile tanıştık. Pek tabiî, şurdan burdan konuşmaya daldık. Bir aralık muhaveremiz onların memuriyetlerine intikal etti. (Bir çokları varki, dedi, içinde yaşadığımız hayatın saadetini imrenirler, hakları da yok değil. Lâkin, bu hayatın pek de çok gaileleri olduğunu hiç bilmezler! Dış âleminden elimizi eteğimizi çekmiş gibi görünürüz; halbuki, bin çeşit vesi-

leler bizi bu âleme çeker durur. Böyle zamanlarda ise, gördüğümüz vazifeler pek ağırdır...

Bakın izah edeyim; bir kerre insanlar çok gariptir; ne kendilerini takdir ve tasvip edişimize, ne de onları tenkit ve murakabamıza tahammüleri vardır! Hatâlarını tashihe kalksak, nazarlarında gülünçleşiriz! Şayet davranışlarını takdir ve tasvip eylesek, bu ahvalde de kendilerine dalkavukluk ettiğimize, alçaldığımıza hükmederler! Dinsizlerin bile nefret ve hakaretini celbettikten sonra, bu meslek cidden ziyadesile acınacak bir duruma düşmüş demektir. Acaba, bütün dünyada bizden daha biçare kim olabilir? Bu yüzden değilmidir ki, haylaz ve serserileri dahi uslandırmak azmile ağza göre şerbet vererek, bazan en ipe sapa gelmez mülâhazalara bile mülâyım davranıp dini, adeta siyasetin âleti haline getiririz. Tabiî bunun için de geniş kariha ister. Hele tam bir bitaraflık taktiği kullanabilmek, öyle pek de kolay bir şey değildir. Gözünü çöpten esirgemeyen beşer nevi, her çeşit hamle ve taarruza müheyya olduğundan, muvaffakiyetin derecesine göre, bu cesaret ve savletleri ayarlar!

Hepsi bu kadarla da bitmiyor! Bu derece methedilen bu mes'ut ve sakin hayatı, insanlar arasında öyle kolay kolay yaşayamayız da! Bizi aralarında görür görmez hemen münakaşa yağmuruna tutarlar. Münakaşa mevzuumu istersiniz, istemediğiniz kadar! Meselâ, Ulû Tanrı'nın varlığına hiç inanmamış bir insanın ibadetinden de ne fayda umulabilir? Varsa, bunun ispatını isterler! Yahut, ruhun ölmezliğini her zaman inkâr etmiş bir başkasının, oruç tutmasının zarureti saçma iken, aksinin ispatını isterler! Dahası var! Bir başkasını kendi tefekkürümüze ve mesleğimize çekmek arzusu da bizi bir hayli yorar, yıpratır. Bu öyle gülünç bir gayrettir ki, tıpkı beşer cinsinin hayrına, Afrika zencilerinin yüzlerini beyazlaştırmak için Avrupalıların girişecekleri bir gayrete benzer!

Hiçte sağlam olmayan dinî barikatları kurmak amacile devletin bünyesini sarsıyor, kendimizi de helâk ediyoruz! Böylece, tıpkı saçlarını ve tırnaklarını kesmek gayesile tebaasını isyanlara, ihtilâllere tahrik eden Çin fâtihlerine benziyoruz!

Mukaddes dinimizin bizlere tahmil ettiği vazifelerin ifası bile, ekseriya tehlikeli oluyor; hiç bir vakit ihtiyat ve tedbirin himayesine tam surette mazhar olamiyoruz! Tteodos adlı bir imparatör bir şehrin bütün sakinini, kadınlar ve çocuklar dahil, hepsini kılıçtan geçirmiş ve sonra da bundan nedamet duyarak kiliseye nefsini vakfetmek istemişti. Ambroise adlı bir piskopos hükümdara kilisenin kapusunu kapatmış, bir canî ve dine karşı gelmiş büyük bir günahkâr olarak, onu içeri sokmamıştı. Şüphesiz piskoposun bu davranışı kahramanca idi. Fakat, imparator, cürmünün mücazatını gördükten sonra, kiliseye kabul edildi ve rahiplerin arasında kendine bir yer bulabildi. Lâkin, ayni piskopos, aşırı bir taassuba kapılarak imparatoru rahiplerin arasından çıkarup koğdu! Onun bu hareketi elbetteki taşkınca idi; ve bu gayreti hiç te hoş karşılanamazdı. Çünkü, bu hükümdarın ruhanîler arasında bir mevki olmuş veya olmamış, bunun din için, yahuttâ devlet için ne ehemmiyeti olabilirdi?)

Paris, 1/Mayis/1714.

MEKTUP 62

Zelis'den Usbek'e

Paris

Yedi yaşma basan kızının, daha şimdiden saray odalarına kapatılmasını münasip gördüm; onun, on yaşında siyah haremağalarına teslimine intizarı büyük bir gaflet telâkki ediyorum. Biliyorum ki, genç bir kızı, daha çocuk yaşta, bu yaşın hürriyetlerinden mahrum etmek, hicap ve iffetin barındığı bu dıvarlar arasında ona terbiye ve tahsilin kutsal esaslarını öğretmek her kes tarafından anlayışla karşılanmiyacaktır.

Lâkin ben kızlarını, kocalarının kucağına atacak çağa geldikleri zaman, odalara kapatmak isteyen annelerin fikrinde değilim. Bu anneler, kendi nefislerine tatbikini istemedikleri bir usule baş vurup kızlarını saraya hapsettirirler ve aslâ alışamamış oldukları bir ömür tarzına onları mahkûm etmeye can atarlar!

Böylece, acaba her şeyi, aklı zorlama yolundan mı beklemeli; yoksa, alışkanlığın yumuşak yoluna hiç baş vurmamalı mi? [1]

---

(1) — «..... Çocuklara karma karışık çok şeyler yerine, itina ile seçilmiş az, lâkin açık ve vâzıh şeyler gösterilmelidir: İster maddiyata, ister mâneviyata mütedair şeyler olsun, önlerine eşyanın taklitleri yerine asılları konmalıdır.

Tabiatın, bizi erkeklerin dûnunda halketmiş olduğu yolundaki sözlerin kulaklarımıza fısıldanışı beyhudedir. Biz, sadece bu mülâhaza ile ikna edilemeyiz! Bize bunun tatbikatı da gösterilmelidir; öyle bir tatbikat ki, buhranlı zamanlarımızda içimizi doldurmağa başliyan ihtiraslarımızın ve müstakil kalma cür'etinin kükrediği anlarda, bu tatbikat yardımcımız olabilsin, ve bizi tam bir huzur ve sükûna kavuştursun!

Şayet, biz sizlere sadece vazife duygusile bağlı olsaydık, öyle zamanlarımız olurdu ki, bu vazife bağlılığını anmaz, unuturduk; yok, şayet bir meyil ve cazibe tesirile bizi kendinize çekiyorsanız, bu takdirde de, belki de daha büyük bir meyil ve cazibe bu tesiri azaltup zayıflatacaktı! Lâkin, mevzuat bizi bir erkeğe verdiği zaman, bizi diğer bütün erkeklerden gizliyor, ve araya sanki binlerce fersahlar giriyormuş gibi onlardan uzaklaştiriyor!

Tabiat, erkeklerin nef'ine büyük meharet ve marifet sahibi bu büyük yapıcı, erkeklere sadece arzu vermiş olmakla yetinmemiştir. O, bu arzuya bizim de malik olmamızı istemiştir. İşte bu yüzden bizi erkeklerin mutlûluğuna canlı ve hareketli bir âlet haline sokmuştur. Bizi, ihtirasın ateşile kavurmuş, böylece de, erkeğin huzur ve sükûna kavuşmasını mümkün kılmıştır. Şayet, onlar hassasiyetlerinden uzaklaşacak olsalar, tabiat bizleri faaliyete geçirmekte ve onları tekrar tabiî mecralarına çevirtmektedir. Lâkin, heyhat! Bu ahvalde biz, onların duydukları saadetten hiç nasibedar olmayız!

Duygunun yumuşak yolundan yürütmek suretile çocukların fazilete gidebileceklerini, zaruretin görünmeyen kuvveti, ve ef'alin doğurduğu mahzurlar sayesinde de, fenalıktan uzaklaşacaklarını saniyorum.„

Beccaria, Suçlar ve Cezalar, fasıl: XLI (Suçlar Önleyecek Çareler)

Böyle olmasına rağmen. Usbek, kendi vaziyetinin benimkinden daha mutlû olduğunu sanma! Benim burada tattığım bin türlü zevkten, sen tamamile mahrum bir haldesin! Benim müfekkirem durmadı, muttasıl çalıştı; ve bu gayretin mukâfatını da almış oldum. Evet, ben daima mutlû yaşadım; sen ise, iztirapla inledin, soldun, sarardın!..

Beni kapattığın hapishanede bile, senden daha hürrüm! Şimdi, senin bütün aklın ve fikrin daha dikkatlı, daha basiretli olmak; korkularına, endişelerine uğramamaktır. Sana ihanet etmeyeyim deye çabaliyorsun! Şüphelerin, kıskançlığın, iztırapların, bütün bunlar senin bağlantının, esaret hayatının delilleridir.

Sen bu faaliyetinde devam ededur, sevgili Usbek; gece gündüz beni göz hapsinden çıkarma! Hattâ, alelâde tedbirlerle de iktifa etme! Kendi mutlûluğunu perçinlemek için ne kadar gayret sarfedersen, benim mutlûluğumu da, o nisbette arttırmış olursun. Bil ki, dünyada hiç bir şeyden korkum yok! Bütün endişem, sadece senin alâkasızlığına uğramaktan ibarettir!

İsfahan sarayından, 2/Mayıs/1714.

MEKTUP 63

Rika'dan Usbek'e

***'de

Bana kalırsa, sen ömrünü taşrada geçirmek sevdasına düşmüşsün. Önceleri, en çok iki yahut üç gün için sen-

den ayrılırken, aradan on beş gün geçtiği halde yine de kayıplardasın. Mükemmel bir evde, hoşlaştığın bir kalabalık içinde yaşadığın muhakkak. Tabiî, bu şeraitte de istediğin gibi tefekkür âlemine dalabiliyorsun; böyle olunca da, bütün cihanı unutursun elbette!...

Bana gelince, evvelce görmüş olduğun hayat tarzını hiç değiştirmeden yaşiyorum. Ben de her kese karışmış, kendimi aralarında unutmuş, akıntılarına kapılmış bir haldeyim ve onları tanımağa çabaliyorum....

Mütefekkirem yavaş yavaş, hissettirmeden, Asyaî ne varsa hepsini terkediyor. Avrupaî alışkanlıklara tâbi oluyor. Şimdi artık bir evde beş altı kadını, beş altı erkekle görmekten hayretlere düşmüyorum; hattâ, bu adetin fena bir şey olmadığına da kanaat getiriyorum.

Seninle açık konuşayım: ben kadınları ancak burada tanıyabildim. Onlar hakkında bir ay içinde öğrendiklerimi, otuz yıllık saray hayatında öğrenemezdim!..

Bizde karakter bir biçimdir. Bu da kuvvetin zorile husule gelmiştir. İnsanları orada oldukları gibi görmek mümkün değildir; belki olmağa mecbur tutuldukları gibi görünürler. Bittabi, bu kalbî ve fikrî esaret hayatı içinde, korku ve endişeden başka söz edilmez! **Halbuki, tabiî halinde dil, mizacın değişik ahvaline göre, başka başka beyanlar, tahassusler ifade eder.**

Bizim için o kadar zarurî ve şalgın olan müraîlik ve gizlilik hüneri, burada adeta meçhûldur. Her şey söylenir; her şey görülür; her şey duyulur; yüz burada kalbin aynasıdır. Geleneklerde, faziletlerde, hattâ kötülüklerde bile, insan daima bir açıklık, bir saflık, bir berraklık ve masûmiyet müşahede eder... [1]

---

(1) — «..... ..... Zûlmun nüfuz edilmez kalkanı olan gizlilikle müsellâh bir iftiradan kendini koruyabilecek kim vardır?

Burada, bazı meziyetler ve kabiliyetler, insanı daha fazla kadınlara ısındırır: bu da, onlara iltifat etmeğe, mizâh ve lâtifelerde bulunmaya istinat etmektedir. Önce kadınların süslerine sarfedilen bu iltifatlar, zamanla mânasını genişletmiş, mizâh ve lâtifelere inkılâp ederek, milletin karakterine nufuz etmiş bulunuyor. Şimdi artık bunu her tarafta görüyoruz: bir kabine toplantısında lâtife yapılıyor; bir ordunun başında lâtife yapılıyor.... Hattâ, bir meslek ne kadar ciddîye, asık çehreliğe kaçarsa, o nisbette de gülünç telâkki ediliyor! Meselâ, bir doktoru ele alalım, bu doktor kıyafette ruha hüzün ve ağırlık veren tarzdan uzaklaştığı nisbette, gülünç olmaktan kurtuluyor; ve hele hastasını öldürürken dahi şayet onunla lâtife etmekten kendini alamamışsa, mesleğinin en dirayetlisi oluyor!...

Paris, 10/Mayıs/1714.

Her tabaasmı bir düşman gibi gören ve güya umumun selâmeti için her vatandaşın huzurunu kaçıran bir hükümdar ve onun hükûmeti ne acınacak durumdadır!....

.....

Öyle ise, itiraf edelim; bu hükûmet denilen şey ne garip bir teşekküldür ki, maddî manevî bütün kuvvetleri avucunda tuttuğu halde, hâlâ her fertten çekinip korkmaktadır! Şunu ilâve edeyim ki, ben burada bütün hükûmetlere saygı gösteriyor, hiç birini diğerinden ayırt edilmiş olarak söz konusu yapmıyorum.

Maalesef, ahvalin hususiyetleri bazan bu derece garabetler arz eylemekte ve bir devletin siyasî varlığını yıkmadıkça, bünyesine sinen bu nevi yolsuzlukları söküp atmağa imkân olmadığına inanmak zarureti doğmaktadır.

Şu cihanın muhtelif köşesinde yeni kanunları tedvinle vazifelendirilseydim, gelecek neslin hayali gözümün önünde şahlanır, titreyen ellerimi yakarlar ve beni bu günkü mevzuata benzeyen bir şeyi yazmama aslâ müsamaha etmezdi!...»

Beccaria, Suçlar ve Cezalar, fasıl: IX (Gizli tahkikat)

MEKTUP 64

Baş haremağasından Usbek'e

Paris

Öyle müşkülât içindeyim ki, tarif edemem, muhteşem efendimiz! Saray tam bir hercü merç içinde, korkunç bir kargaşalık hakim bulunuyor! Kadınlar kendi aralarında kanlı bıçaklı! Haremağalarınızın arasına tefrika girmiş! Her kafadan şikâyet, her ağızdan dedikodu, beddia taşıyor! Benim ihtarlarım, nasihatlarım istihfafla karşılanıyor! Sizin bulunmayışınız, sanki her şeyi mübah kıldı, ve ben sarayınızda boş ve faydasız bir ünvandan başka bir şey değilim!...

Karılarınızın hiç biri yoktur ki, doğuştaki âsalet, güzellik üstünlüğü, zenginlikteki ihtişam, zekâ inceliği, sizden nail olunan aşkın âzameti gibi hasletlerden bir kaçile bezenip, diğerlerinin fevkinde olduğundan bahsile farklı imtiyazlar iddiasına kalkışmasın!..

Heyhat! Aslâ bu nazik varlıkları memnun bırakmamış olan tahammül kuvvetimi her an kaybediyorum; tedbirlerim, basiretim, cemilekârlığım (işgal ettiğim mevkiler için çok nâdir görülen bu faziletler) hepsi faydasız kalmış bulunuyor...

Bütün bu kargaşalığın sebeplerini size açıklamamı istermiydiniz, büyük efendimiz? O halde, söyleleyim: bunun sebepleri sizin kalbinizde ve onlar hakkında beslediğiniz müstesnâ duygularda saklı bulunuyor! Şayet siz elimi tutmasaydınız, ihtar ve nasihatlar yerine, hakikî mü-

cazalar tatbikinde bana müsaadekâr davranabilseydiniz; onların şikâyetlerine ve göz yaşlarına aciyip yumuşama zâfından kendinizi kurtarabilseydiniz; onları o göz yaşlarile tersyüzü bana gönderebilseydiniz; işte o zaman görürdünüz, nasıl her şey bambaşka olurdu! Ben o göz, yaşlarına hiç acımazdım; onları taşımağa mecbur oldukları boyunduruğa hemen vurur, mütehakkim ve müstakil kalma meyillerini bunaltup ezerdim!..

Bakın efendimiz, kendi hikâyemi anlatayım; ben vatanım olan Afrika'nın iç diyarlarından, henüz on beş yaşında iken kaçırılmıştım. Önce, yirmiden fazla karısı ve kapatması olan bir zengine satıldım. Efendim gün görmüş, gayet anlayışlı idi. Benim ağır tavrımı ve sükûtî halimi farkedince, saraya münasip görerek, buna göre hazırlamalarını emretti. Bu hazırlanış da müthiş bir ameliyatla başladı. Bu büyük acıyi halâ unutmam! Lâkin, başlangiçta merhametsizce bir işkence olan bu ameliyatın neticesi hakkımda pek hayırlı oldu. Çünkü, ancak bu sayede efendilerimin kulakları ve itimatları bana yaklaşabildi. Girdiğim şimdiki saray ise, benim için yeni bir dünya oldu. Sarayın baş haremağası, ki hayatta tanımış olduğum en sert insandı, vazifesini müsamaha tanımayan bir şiddetle icra ediyordu. Sarayda kimse tezvirden, tefrikten, ne de kavgadan bahsedemezdi. Her tarafta derin bir sessizlik hüküm sürerdi. Bütün saray kadınları, senenin hangi mevsimi olursa olsun, ayni saatta yatarlar, ayni saatta kalkarlardı. Nöbetle banyoya girerler, en küçük bir işaretimizle hamamdan çıkarlardı. Günün geri kalan vaktinde de odalarına kapanır kalırlardı. Baş haremağasının şaşmaz bir kaidesi vardı ki, üzerinde büyük bir titizlikle dururdu: bu da, kadınların her zaman büyük bir pâklik içinde olmaları idi; bu hususta sarf ettiği itina ve dikkat hayret edilecek dereceyi bulurdu. Diğer taraftan, en küçük bir itaatsizlığı hiç af etmez, hemen cezalandırırdı.

(Ben bir esirim, derdi; amâ, öyle birinin esiriyim ki, bu kimse hem sizlerin, hem de benim efendimdir. Sizi asıl cezalandıran da odur; ben değilim. Ben, sadece, elimi onun emrine tahsis etmekten başka bir şey yapmiyorum!)

Bu kadınların hiç biri, efendim tarafından çağrılmadıkça, odasına giremezdi. Onlar, böyle bir dâveti büyük bir lûtuf olarak sevinçle karşılarlar; çağrılmadıkları zaman ise, şikâyet etmezlerdi. Bana gelince, ben o tarihlerde bu sakin sarayın haremağalarının en sonuncusu idim; öyle idim amâ, baş haremağası olduğum bu günkü mevkiimde gördüğümden bin kerre daha ziyade hürmet ve riayet görürdüm!...

Aradan bir müddet geçmişti; baş haremağası bendeki liyâkatı sezince, nazarlarını üzerime çevirdi. Efendime benden bahsederek, arzuladığı tarzda kendilerine hizmette bulunabileceğimi ve kendisine hâlef olabileceğimi fısıldadı. O tarihte pek gençtim; lâkin o, bundan ürkmemiş, fazla dikkatlı oluşum sayesinde, bu tecrübesizliğimi telâfi edebileceğime inanmıştı. Baş haremağasımn o derece itimadını kazandım ki, bu kadar uzun yıllar muhafaza ettiği bu müthiş hazinelerin anahtarlarını elime teslim ederken hiç bir müşkülât göstermedi. İşte ben emir ve kumanda etmek gibi zor bir san'atı, bu büyük üstattan öğrenmiş, ve acıma nedir bilmez bir idare tarzının umumî esaslarına göre kendimi yetişdirmiş bulunuyorum.

Ben bu büyük rehberin nezaretinde kadınların kalbini tedkik ettim; onların zâafından nasıl istifade edilebileceğini, gurur ve âzametlerinden şaşkına nasıl dönülmiyeceğini hep ondan öğrendim. Ekseriya, onları itaatın son merhalesine kadar sevk edebildiğimi temaşa ederdi de, büyük bir hazla huzura kavuşmuş görünürdü. Sonra onları yavaş yavaş, hiç hissettirmeden tekrar eski hallerine getirir, ve böylece benim ayni şevk ve kuvvetle onların üzerlerine yürümemi görmek isterdi. Lâkin, asıl onu, ka-

dınların meyûs olmaya başladıkları niyâzlarla serzenişlerin ağızlarından yükseldiği zamanlarda görmek lâzımdı. Dökülen göz yaşlarını seyreder, fakat aslâ teessür ve rikkat eseri göstermez, ve bundan da kendine büyük bir muzafferiyet payı çıkarır, gururlanırdı. Büyük bir iftiharla: (İşte, derdi, kadın denilen mahlûklar böyle idare edilir! Sayıları bana vız gelir! Hattâ, muhteşem Şehinşahımızın bütün kadınlarını dahi kuzuya çeviririm! Şayet bu sadık haremağaları ,bu kadınların tefekkür tarzlarını itaat altına alamazsa, erkekler onların kalblerini yumuşatabileceklerini nasıl ümit edebileceklerdir?)

Onda yalınız sebat ve metanet yoktu, lâkin ayrıca feraset, sür'ati intikal de vardı; kadınların ne düşündüklerini yüzlerinden okur, ne sakladıklarını gözlerinden anlardı. Ölçülü hareketler, yapmacık yüz ifadeleri aslâ ona bir şeyi gizleyemezdi. En saklı işleri bilir, en mahrem fısıldanan sözleri işitirdi. Bâzılarını, diğerlerini tanımakta vasıta olarak kullanır, en küçük bir gizli hizmeti mükâfatlandırmaktan büyük zevk duyardı. Kadınlar dâvetsiz, kocalarına mülâki olamazlardı. Kadınlarından birini arzuladığı zaman koca, haremağasım çağırır, iradesini bildirirdi. Haremağası, efendisinden bakışlarını ayırıp kadınlardan birine dikince, istenenin o olduğu hemen anlaşılırdı. Haremağasının bu tefrik imtiyazı ise, bazı mahremiyetlerin mükâfatı idi. O, bu intihabı kendisine bırakmakla isabet ettiğini efendisine inandırmıştı; böylece de kendisine büyük bir hüküm ve nufuz bahşedilmiş oluyordu...

İşte, canımdan aziz efendimiz, kanaatımca İran'da en iyi düzenle yaşanan bir sarayda, usul erkân böyle idi, ve idare bu tarzda görülürdü!

Öyle ise, siz de ellerimi çözün ve beni serbest bırakın. Kendime itaat ettirmeme müsaade buyurun. Bu tak-

dirde bütün düzensizlikleri, kargaşalıkları sekiz günde gidereceğime emin olun. Zaten sizin muvaffakiyetiniz, emniyet ve selâmetiniz de buna bağlı.

İsfahan sarayı, 9/Mayıs/1714

MEKTUP 65

Usbek'ten Karılarına

İsfahan Sarayı

Sarayın kargaşalık içinde yüzdüğünü, iç kavgalar ve tefrikalarla taşdığını öğreniyorum!...

Halbuki, sizden ayrılırken tavsiyelerim neydi? Sulh ve sükûn, dirlik ve düzenlik, hüsnü muaşeret istememiş miydim? Ve siz de, bunu buna vaat etmiştiniz! Yoksa, bu vaadiniz beni aldatmak içinmiydi?

Baş haremağasmm nasihatlarını dinleyecek olsam, aldanacak yine sizler olursunuz! O zaman, üzerinizde haiz olduğum nufuz ve haklarımı kullanır ve tavsiyelerimin sizlerden beklediği bütün düzenleri kolaylıkla istihsâl etmiş olurum. Ancak ben, diğer bütün imkânlarımın faydasız kaldığına kanaat getirdikten sonra, bu şiddetli yola baş vurmak azmindeyim. Öyle ise, benim gösterdiğim basiret ve itinalara dikkat etmiyorsanız, kendi basiret ve itinalarınıza dikkat gösterin!

Baş haremağasmm sizden şikâyet etmesi için, elinde çok mühim sebepleri var: söylediğine göre, kendisine itaatınız kalmamış! Onu hiç saymiyor muşsunuz! Hürmet ve riayeti bir tarafa atmışsınız! Bu ne haldir? Kendi müte-

vazi durumunuz, bu davranışlara nasıl müsait olabilir? Buna nasıl cür'et edebilirsiniz! Benim yokluğumda, hepinizin şeref ve namusu ona emanet edilmedi mi? Bu kutsal hazinenin anahtarları onun elinde değilmi? Şimdi size soruyorum: Ona revâ gördüğünüz bu istihkar, doğrudan doğruya, ahlâk ve kanunun sizi huzur ve refah içinde yaşatmak vecibesile mükellef kıldığı kimseye teveccüh etmiş olmuyor mu?

Mademki böyledir, o halde sizden rica ediyorum, bu davranışlardan vaz geçip, kendinizi toplayın, aklı selimin yoluna girin, ve öyle bir tavrı hareket takının ki, bir başka defasında, yine huzur ve hürriyetinizi tehdit eden teklifler gelince, reddedebileyim!

Zira, benim sizden istediğim, efendiniz olduğumu unutmanız, beni sadece kocanız olarak düşünmenizdir!.

Paris, 5/Ekim/1714.

MEKTUP 66

Rika'dan *'e**

Burada ilimlerle çok uğraşiliyor, lâkin acaba kuvvetli âlim midirler, onu bilmiyorum. Bir filozof olarak her şeyden şüphe eden biri var ki, bir ilâhiyatçı gibi her şeyi inkâra sapamiyor [1]. Daima tenakuzlar içinde ve kendi ha-

(1) — Acaba Descartes'ımı imâ etmek istiyor?
Prof. Paul Vernière'in dip notu

linden daima memnun bu adamın bütün istediği, liyâkat ve marifetlerin takdir edilmesi, itiraf olunmasıdır, o kadar.

Fransızların ekserisinin fartı iptilâları, bir zekâya tesahup içindir; bir zekâya tesahup edenlerin de bütün fartı iptilâları ise, yüksek kitaplar vücuda getirmektir.

Böyle olmasına rağmen, bu uğurda tasavvur edilebilecek en kötü kitaplar da burada yazılıyor. Tabiat, bazı insanların duçar olduğu budalalık felâketinin iz bırakmadan süratle izalesini âkilâne düşünmüş olduğu halde, heyhât, bu kitaplar o biçareleri ebedileştiriyor!..

Bir ahmak, sadece kendi devrindeki insanlara eza ve cefa etmekle iktifa edip memnun kalacağına, bu yetmiyormuş gibi, gelecek nesilleri de işkence ile tâzip etmek ister! Ahmaklığın nisyanı yenmesini ve bir mezar gibi dâimâ ortada kalmak ve bütün doğacak nesillerin önünde ebedî bir sersem olarak bilinmek sevdasile yanar, tutuşur!

Bütün müellifler arasında, en ziyade hakir gördüklerim, eser toplayan musanniflerdir. Bunlar dünyanın her köşesine, üşenmeden giderler, başkalarından kalan eser kalıntılarını toplarlar ve bunları getirüp kendi yazdıkları kitapların içine yerleştirirler; tıpkı, her hangi başka bir sahaya yerleştirilen çimenzarlar gibi! Bu gibi kimseler bence, dizi halindeki hurufatı yan yana getirip kitap haline sokan ve bu faaliyette sadece ellerini kullanmış olan matbaa işçilerinin fevkinde değillerdir. Onun için isterdim ki, aslî eserlerden kısımlar alup başka eserlere ithal etmek, tıpkı dinî mahallerde, şanlarına lâyık bir ihtişamla muhafaza edilen mukaddes emanetlerin bir kısmının oradan alınıp, istiskal teşkil edecek başka yerlerde teşhir etmeğe benzer.

Şâyet, bir adamın söyleyecek yeni bir şeyi yoksa, susmalı değil mi? Bu iki cepheli faaliyetinin nimeti de ne olabilir ki? (Lâkin ben, yeni bir düzen vermek istiyorum.- Siz de ammâ mâhir adamsınız ha! Kütüphaneme geli-

yorsunuz, üst rafta duran kitapları aşağiya, aşağıda duranları üste çıkariyorsunuz; ve böyleçe de ne büyük bir şaheser meydana getiriyorsunuz, doğrusu hayret!)

Biraz evvel elimden fırlattığım bir kitabın verdiği hiddetle sana bu mevzuu açtım; bu kitap öyle kalındı ki, cihanın ilmini içinde topluyor sanmiştim. Lâkin, yazık ki, bir tek şey bile öğretmeden kafamı patlattı!

Paris, 8/Ekim/1714.

MEKTUP 67

İbben'den Usbek'e

Paris

Buraya arka arkaya üç gemi geldiği halde, senden bana bir haber getirmedi. Acaba hasta mısın? Yoksa beni merakta bırakmaktan zevk mi aliyorsun?

Hiç kimseye bağlı olmadığın bir diyarda beni sevmiyecek, aramiyacak olursan, yarın İran'a dönerde yurttaşlarına, sevdiklerine, aile kucağına kavuştuğun zaman hâlim nice olur, benim, bilmiyorum? Amâ, belki de aldaniyorum; sen büyük meziyetlerinle dünyanın her köşesinde dostluk idinecek çapta bir insansın. **Elbetteki, kalb bütün diyarların vatandaşıdır. Kemâle gelmiş bir ruhu, muarefeler kurmaktan men'etmek mümkün müdür hiç!**

Sana ben de itiraf edeyim: Ben eski dostluklara çok saygı gösteririm; lâkin bu eski dostluklar, dünyanın başka köşelerinde yeni dostluklar kurmaktan da beni menedemez! Seyahat ettiğim nice diyar vardır ki, oralarda sanki bütün ömrümü geçirmiş gibi yaşadım. Rastlamış oldu-

ğum faziletli insanlara ayni ihtimamı, ayni tehallükü gösterdim, bağlandım; Yaşadıkları huzur ve saadetin parlaklığı ile görme hassalarını kaybetmemişlerin hepsine takdir ve hayranlık duygusunu aslâ esirgemedim: bu benim karakterimdir, Usbek, nerede insan görürsem, orada dostlar idinirim...

Nitekim burada da, kalbimi bir dost işgal ediyor. Bu adam, bir iffet ve istikamet senboludur. Hususî sebep ve âmiller kendisini bu şehire çekilmeye mecbur etmiş, namuslu bir ticaret hayatının verdiği imkân içinde sevdiği bir kadınla, sakin bir ömür sürüyor. Bütün hayatı hayırlı faaliyetle doludur. Kendisi son derece mahviyetkâr bir insan olup karanlıkta kalmak istiyorsa da, geçmişi bir kıralda bulunması gereken kahramanlıklarla dolup taşiyor.

Senden ona belki bin defa bahsettim. Senin bütün mektuplarını ona gösterdim. Hepsi de kendisinde büyük memnunluk yarattı. Şimdi sen, hiç tanışmamış olduğun halde, mükemmel bir dosta sahip bulunuyorsun.

27/Ağustos/1714

MEKTUP 68

Rika'dan Usbek'e

***'e

Beni sık sık yemeğe dâvet eden bir hakimin evinde, sofrada bulunuyordum. Sohbetimiz hemen her mevzua dair olmuştu. Bir aralık kendisine: (Efendi hazretleri, dedim. Öyle zannediyorum ki, çok zahmetli ve meşakkatli bir va-

zife görüyorsunuz?) Muhatabım gayet sakin: (Düşündüğünüz kadar değil, dedi. Biz vazifemizi o şekilde yaparız ki, bir eğlence mahiyetini geçmez.) Bu cevap beni şaşırtmıştı. (Lâkin, ne diyorsunuz? Başınız mütemadiyen başkalarının işlerile şişmiyor mu? Her zaman en çapraşık vakıalarla bunalmiyor musunuz?) deye sordum. (Haklısınız dedi, amâ bu işler o kadar da çapraşık şeyler değildir. Bir kerre biz, bu işlere pek az ehemmiyet veririz. Bu suretle de mesleğimiz, zannettiğiniz kadar bunaltıcı olmaz.)

Baktım ki, ev sahibim dokunduğum bu mevzudan, ne yapup yapup kolayca sıyrılmak sevdasında; kararımı verdim, yakasını bırakmiyacaktım; devam ettim: (Efendi Hazretleri, biliyor musunuz, makamınızı çok merak ediyorum, amâ hiç görmedim?) dedim. (Size inaniyorum, dedi, çünkü benim makam dairem yoktur, esasen! Bu vazifeyi üzerime aldığım zaman, zarurî masraflar için paraya ihtiyacım olmuştu. Ben de, kütüphanemi sattım. Oldukça zengin olan kütüphanemin bütün ciltlerini satın alan kitapçı bana asdece akıl kitabı nı bıraktı. Lâkin, ben şimdi bu kitapları sattım deye hayıflanmiyorum! Biz hakimler, öyle boş ilimlerle çalım yapup böbürlenecek insanlar değiliz. Zaten bu kadar kanunlarla ne alâkamız olabilirdi ki? Bir kerre, bütün hükümler farazî ve kiyasî olup, ayni umumî kaideden istihraç edilirler.) Dayanamadım: (Şüphesiz, dedim, böyle istihraç edilirler; çünkü istihraç eden sizlersiniz, öyle değil mi? Peki, mademki bu kanunlar tatbik edilmemektedirler, niçin dünya milletleri bu külliyatları mahfuz bulunduruyorlar? Ve şâyet ha-

(1) — Akıl kitabı, her hangi bir şahsın veya bir tüccarın içine kazançlarım ve masraflarını kaydettiği deftere denirdi. Bu defterler, o devirlerde ailenin kronik hatıra defteri mahiyetinde idi.

kimler bu kanunları bilmezlerse, onları nasıl tatbik edebileceklerdir?) Muhatabımın hiç fütüru yoktu: (Siz, dedi, adliye saraylarını bilip tanısaydınız, böyle konuşmazdınız! Bizim esasen canlı kitaplarımız vardır. Bunlar da avukatlardır. Onlar bizim için çalışırlar ve malûmat sahibi olmamıza gayret ederler.) Hemen atıldım: (Ah! Efendim, dedim, acaba bu canlı kitaplar, bu gayretlerini bazan da sizi aldatmağa hasretmezler mi? Onun için bunların tuzaklarından kendinizi korursanız, fena etmezsiniz! Onlar, ellerinde öyle mahir silâhlar bulundururlar ki, bunları sizin adalet ve nasefet duygularınıza çevirebilirler. İşte bu yüzden, sizin de bu mukaddes hazineleri müdafaa silâhlarına mâlik olmanız lâzımdır. Bu sebeple, göğüs göğüse yapılan bir muharebede, dişinden tırnağına kadar zırhlara bürünmüş düşmanın karşısına silâhsız ve yumuşak elbiselerle çıkmamalısınız!) dedim. [1].

---

(1) — Bu Muhteşem mektubun ihtiva ettiği hakikatler, Beccaria'nın eserinde prensiplere münkalip olmuş ve muasır milletlerin ceza kanunlarında ise, değişmez ceza ana kaidelerine, demokrasinin ve bu rejim saadetinin hürriyeti içinde yaşiyan insanların fethedilmez kal'elerini dikmiştir! Biz, şimdi Beccaria'nm Suçlar ve Cezalar eserindeki mâkesine kısaca bir göz atalım:

(Cemiyete devamlı faydalar temin edebilmesi için idarî ahlâkın temeli, insan oğlunun en kuvvetli kalb duyguları olmalıdır. Bu temele dayanmayan bütün kanunlar, mer'iyette kaldıkça, daimî bir mukavemete mâruzdurlar ve bu mukavemet nekadar az hissedilse de, er geç o kanunu devirecektir. Bu tıpkı mihanikte olduğu gibi, azametli bir makînenin büyük hareketini durduran küçük bir kuvvetin daimî faaliyetine benzer.

O halde, cezaların asıllarını ve ceza vermenin hukukî menşeini bulmak için, beşer kalbini yoklayup dinlemek icabeder. Dünyada hiç bir fert yoktur ki, karşılıksız olarak, sadece ammenin hayır ve selâmeti namına, hürri-

yetini feda etsin ve ondan vazgeçsin

..... İşte bu kat'î zaruretten dolayıdır ki, her fert haddi zatinde, ancak pek cüz'î bir kısmından vazgeçebileceği hürriyetinin mühim bir kısmını cemiyete terketmiş oluyor; tâki, kendisine kalan hürriyetini emniyet ve selâmetle bizzat istimâl eyleyebilsin. Bu suretle, fertlerin kendi hürriyetlerinden feragat ettikleri kısımların mecmuu, cemiyetin ceza vermek hakkının esasını teşkil eyledi.

Binaenaleyh, bu esasa dayanmayan bir icraat, aslâ adalet olmayup bir adaletsizlik, bir vahşettir!)

(Bu prensiplerden çıkan neticeler:

A — **Birinci netice**: Suçların cezaları, ancak kanunlar tarafından tâyin edilir. Ceza kanunlarını yapmak hakkı ise, içtimai mukavele ile birleşmiş olan cemiyeti temsil edebilen: vazi kanuna aittir.

Bu esastan da şu hakikatler meydana çıkmaktadır:

a — Cemiyetin bir cüz'ü olan hakimler, o cemiyetin diğer cüzleri olan vatandaşlara kanunun tâyin etmediği bir cezayı hükmedemez.

b — Hakimler vatandaşları, kanunun daha önceden derpiş ve tavsif eylediği bir cezadan gayri bir cezaya çarptıramazlar.

c — Hiç bir hakim, hattâ ammenin hayır ve selâmeti mülâhazasile de olsa, suç için kanunun biçtiği cezayı ağırlaştıramazlar.

B — **İkinci netice**: Cemiyeti temsil eden vâzi kanun, ancak temsil ettiği cemiyetin bütün azâlarına şâmil, umumî bir ceza kanunu yapabilir. Fakat, bir vatandaşın cezaya müstahak olup olmadığını takdir ve muhakeme etmek vazifesi kendine ait değildir.

C — **Üçüncü netice**: Esir insanlara tercihan, hür ve mes'ut insanlara tespit ettirilen cezaların, şiddet ve dehşetinin hayırhâh faziletleri olduğu nurlu dimağlar tarafından teyit ve tespit edilmedikçe, doğrudan doğruya cemiyetin selâmet ve hayrine hadim ve suçların işlenmesine mâni olabilecek vasıfta bulunmadıkça, her ceza faydasız, adâletsiz ve içtimaî mukavelenin bünyesine aykırı olacaktır!)

(D — **Dördüncü netice:** Ceza hâkimleri, kanun vazıı olmamaları hasebile, ceza kanunlarını tefsir etmek hakkına mâlik olamazlar.

Hâkimler, kanunları dedelerimizden, yazılı bir millî gelenek vesikaları, yahut mirasçıları tarafından icrası lâzım gelen murisin son arzuları gibi, ele geçirmiş değillerdir .... Kanunun meşru müfessirleri, ammenin iradesinin emanetçisi olan kanun vâzileri olup, yoksa vazifeleri sadece her hangi bir şahsın işlediği bir fiilin kanuna muhalif olup olmadığını tetkikten ibaret bulunan hakimler değildir .... Eğer hâkim, gerek kendiliğinden, gerek kanunların kusurundan dolayı bir ceza dâvasında, birden fazlâ kiyasî mantık yapacak olursa, işlerin kararıp karıştığını görürüz.

Umumî mahiyette mütearife tesis etmek kadar tehlikeli bir şey olamaz. ASIL OLAN KANUNUN RUHUNA NUFUZ ETMEKTİR. Böyle olursa, fikir silsilesini durduran mânialar yıkılmış olur ..... Eğer kanunlar sabit ve harfi harfine mahfuz ve mâsun olmasaydı, eğer hakimlerin biricik vazifesi, bir fiilin mevzu kanuna muvafık veya muhalif olduğunun tesbitinden ibaret bulunmasaydı, ve eğer cahillerden ve gerek münevverlerden sâdir olacak ef'ali sevk ve idare edecek olan haklılık veya haksızlık halleri hakimler için sadece filî birer hadise olmaktan ibaret bulunmasaydı, vatandaş hakimlerin esiri olurdu! **Yine bu kadar korkunç olan bir cihet de, zâlimin gaddarlığı, kudreti nisbetinde olmayup, önüne dikilecek mânilerin mukavemeti nisbetinde artmasıdır!...**

Tarzı tahrirleri anlaşılır ceza kanunlarını her kes okuyabilir. Suç sayılan fiillerin fena âkibetlerini hakkile anlar; ve bu anlayış, onun bu fiili işlememesine yardım eder. Bu suretle insanlar, canlarının ve mallarının selâmetini temin etmiş olurlar. Bu gaye ile hareket eden fert istiklâl ve hürriyetini de kaybetmemiş, körce itaata ve zillete fazilet unvanını takan insanlara nazaran, daha az esir birer varlık halinde kalmış olurlar. Bu durumda-

ki vatandaşlar, kanunlara ve yüksek otoritelere daha az muti ve hürmetkâr sayılamazlar.

Bu prensipler şüphesiz, mafevklerinden yedikleri zulûm darbelerini mâdunlarına indirme hakkını kendilerinde gören zâlimleri memnun etmiyecektir. Beni okuyup anlasalardı, doğrusu kendilerinden korkum olacaktı; lâkin, zâlimler hiç okumazlar!...)

BECCARİA, Suçlar ve Cezalar, fasıl: I, II, III ve IV
Paris, 13/Ekim/1714.

MEKTUP 69

Usbek'ten Rhedi'ye

Venedik

Seni hayretlere düşürecek derecede felsefenin derinliklerine dalmış bulunuyorum. Felsefî mülâhazalarımın taşkınlığını gördüğün, bu mülâhazaların enginliklerine açıldığın zaman, bu hayretin azalacak, buna sen de inanacaksın [1].

Allâh'ın varlığı üzerinde tefekküre dalan en hassas filozoflar Rabbin mutlak bir kemâl varlığına mâlik olddğunu söylerler; amâ, onlar bu fikri çok ileri götürmüş, mübalağalara varmış bulunuyorlar. Bu filozoflar, insan oğlunun mâlik olduğu ve tasavvur edebildiği bütün kemâl mertebelerini sıralamışlardır; bütün bu mertebelere ulûhiyet vasfı vermekten de çekinmemişlerdir. Hiç düşünmemişlerdir ki. ekseriya bu vasıflar, kendi aralarında yekdiğerini ihlâl ve itfa etmekte, ve bizzat kendi kendilerini red ve inkâr eylemedikçe ayni varlıkta tekevvün edememektedirler

(1) — Müellifin, 1710 yılında Fransa'da neşredilen Leibniz'in La Théodicée (İlâhî adalet) nam eserinden mülhem olarak Allâh'ın varlığı ve beşer hürriyeti üzerindeki felsefesini kurduğu söyleniyor.

(2) — Belki de, bu şerh ve tefsir, Descartes'a imâdır. Nitekim ayni imâda bulunan Bayle: (Şayet Allâh, Descartes'ın ileri sürdüğü gibi, aklın ve iradenin sonsuzluğundaki

Garp âleminin şâirlerinin dediklerine bakılırsa, güzellik ilâhesinin tablosunu yapmak isteyen bir ressam, en güzel Yunan bakirelerini toplamış, ve her birinden en müstesna bedialar alarak, böylece ilâheler ilâhesinin tablosunu meydana getirmiş. Şimdi, şayet bir adam çıksa da, bu ilâheler ilâhesini hem sarışın hem esmer, gözlerinin hem siyah hem mavi, mizacının hem mağrur hem mütevazi olduğunu söylerse, ne olur? Pek tabiîdir ki, böyle biradam sadece, gülünç olur!...

İşte Allâh da, ulûhiyetle kabili telif olmayan bazı kemâlatı varlığında bulunduramaz; bu takdirde, kemâlattan mahrum farz olunur. Lâkin, mühim olan cihet, bu mahrûmiyetin Ulû Tanrı'nın kendine hâs irade ile vukubulmasıdır. Bu da ulûhîyetinin icabıdır. Böyle olunca, Allâh, hâkimi mutlak olsa da, yine de vaadini ihlâl edemez! Kullarını aldatamaz! Zira bu kudretten mahrûmdur [1]. Hattâ, ekseriya kudretsizlik Rabbin kendisinde değil, kiyasî ve izafî olan bizzat eşyanın zatındadır. Bu takdirde de bu eşyayı tebdil edememenin sebebi kendiliğinden ortaya çıkmış olur! Ve yine işte bundan dolayıdır ki, büyük âlimlerimizden bazılarının Allâh'ın sonsuz kemâlatile adalet-

---

kemâl mertebesinde, bütün mükemmeliyetler ve bütün hayırhâhlıklarla mücehhez ise, nasıl oluyor da, yer yüzünü kasup kavuran bu kadar fenalıklardan mes'ul olmuyor? Bu takdirde büyük ahenksizlikler ve tenakuzlar içinde bocalamiyor muyuz?) cümlelerini cesaretle kullanmaktadır.

(1) — Descartes, (derin tefekkür ve teemmül, IV) eserinde: (İnaniyorum ki, Allâh'm beni aldatması imkânsızdır. Çünkü, bütün aldatmalar ve hileler noksan kemâlât mahsûludur. Aldatma bir inceliğin, bir zekâ ve kudretin mahsulü olsa dahi, aldatma ve dolap çevirme arzusu, muhakkak surette bir aciz ve kötülük kaynağından gelir. Bütün bu noksanlıklarda ise, Ulû Tanrı'ya rastlanamaz!)

sizliğinin tevafuk etmediği yolundaki iddiaları temelsiz sayılmaz...

Bu fikir ne kadar cür'etkârane olsa da, metafizik mülâhazaları sahasında çok muvafık bir yer bulabilmektedir. Filhakika, felsefenin umumî prensiplerine göre, Allâh, esbab ve avamili hür bir iradeden gelen her hangi bir tammüde müstenit ahvali önceden kestiremez; çünkü, heüz vuku bulmamış bir şey, ortada mevcut sayılmaz. Biaenaleyh, olmayan bir şey de, tanınup bilinemez. Hakiatte de, hiç olan şey, her hangi bir varlık unsuruna mâik olmadığına göre, tefrik ve temyiz de edilemez. Böyle lunca da Allâh, mevcut olmayan bir iradede her hangi ir şeyi okuyamaz; ve mevcut olmayan bir ruh da, her angi bir şey göremez. Öyle ise, tahdit ve tâyin kılınmış lmadıkça da, ortada her hangi bir fiil mevcut olamiyaaktır.

Ruh, tâyin ve taammüt eyliyeceği fiili bizzat imâl der; lâkin öyle ahval vardır ki, hangi fiili, ne şekilde âyin ve taammütte bulunacağını ruh da bilmez. Ekseria bu faaliyeti sadece hürriyetinin istimali için yapar. O arzda ki, Ulû Tanrı bu tâyin ve taammüdü önceden göreez; ne ruhun, ne de eşyanın bünyesinde bu faaliyet tarını müşahede edemez.

Mamafih, ben böyle demekle Rabbim bilgi hududunu ahdit etmiş olmuyorum. Filhakika, kulları kendi iradeine doğrudan doğruya ve tam surette bağlı olduğuna göe, elbetteki öğrenmek istediklerini öğrenecektir. Lâkin, er şeyi görebilmek imkânına malik olmasına rağmen, bu htiyarını her zaman kullanmak istemiyecektir. Liyâkat e liyâkatsizliğinin tespitini kullarına bırakmak maksadile, hareketlerinin intihap hürriyetini alelâdde ahvalde onlara terk etmiştir. Amâ, bir şeyi öğrenmek isteyince e, o şeyi dâima iyi bilir. Çünkü, vuku bulan şeylerin

gördüğü gibi vuku bulduğuna, ve mahlûkatın da kendi iradesi gibi yaratıldığına hiç şüphe yoktur.

Eğer, mukayeselerin fevkine çıkan bir mukayese yapmak istenirse, şu misâl verilebilir: Bir hükümdar, çok mühim bir mes'elede sefirinin ne yapacağını, nasıl hareket edeceğini önceden bilemez. Ve eğer, bunu bilmek isterse, o sefirine ne tarzda hareket etmesini istediğini söyleyecektir; bu da yetmez, sefirinden de, istediği tarzda hareket edeceğine dair inandırıcı teminat alması lâzımgelecektir....

Kur'an Kerim ve Yahudilerin mukaddes kitapları ilm-ül-gayb (prescience) inanışlarına mütemadî hücumlarda bulunur, red ve inkâr ederler; ve Allâh'ın insan fikriyatının müstakbel karar ve taammüdünden haberdar değildir, derler. Böylece de, Hazreti Musa'nın insanlara ilk hakikatı tâlim ettiği müşahede edilir....

Ulû Tanrı, Hazreti Adem'i dünya cennetine sokmuş ve bazı meyveleri yememesini şart koşmuş. İşte burada hakikat beliriyor; çünkü mademki, Allâh, önceden henüz fiil haline gelmiyen şeylerden haberdardır, mademki ilm-ül-gayb mecvuttur, o halde, ruhların müstakbel tasavvur ve taammütlerini bilen Rabb' için böyle bir emir vermek mânadan arî olacaktır.

Filhakika. böyle bir varlık kendi terahhümatı, af ve mağfiretleri için, kullarına şartlar ileri sürebilir midi? Bu şartları ileri sürebilmiş olsaydı bile, bu şartlar, ona izafe edilen kemâlat arasında her şeyi önceden bilmek kudretinin sonsuzluğu göz önünde tutularak. gülünç olmazmidi? Buna da şöyle bir misâl vermek mümkündür: Bağdat şehrinin fethedileceğini önceden bilen bir adamın: (Şayet Bağdat alınmazsa, size yüz **Toman** [1] veririm demesine

(1) — İran parası: Tümen. İki Türk altunu kiymetinde bir sikke.

benzer. İşte bu şekildeki bir söz, acaba kötü bir şaka olmaz da, ne olur?

Azizim, Rhedi, bu kadar felsefe de niçin deyeceksin? Ulû Tanrı o derece yüksektir ki, biz hattâ bulutlarını bile tefrikten aciz bulunuyoruz. Biz ancak, onu kutsal âyetlerinden taniyoruz. Payânsız, hudutsuz, manevî ve sonsuzdur. Âzamet ve ulviyeti karşısında biz sadece bir hiçiz! Bize düşen, o büyük varlığın önünde istihyâ etmek, eğilip bükülmek ve dâima hayranı olmaktır!

Paris, 30/Ekim/1714.

MEKTUP 70

Zelis'den Usbek'e

Paris

O kadar sevdiğin biçare Soliman'ın, ağır bir hakaretin darbesi altında nasıl meyûs olduğunu bir bilsen!...

Sofi adlı, dünyadan habersiz, ne oldum budalası bir delikanlı, kızının izdivacına talip olmuştu. Bu emelini aylardan beri de tekrarlayıp durmuştu. Gerek söylenenlerden, gerek kızı evvelâ görmüş olan kadınların çizdikleri resimden müstakbel gelini de beğenmişti. Hattâ, kızın baba evinden getireceği çehizde de taraflar anlaşmışlardı; her şey de, hadisesiz olup bitmişti.

Dün, önceki merasimler bitmiş ve kız atına binerek baba evinden yola düzelmişti. Geleneklere göre de, başından tırnağına kadar iyice örtünmüştü. Yanıbaşında da haremağası gidiyordu. Heyhât! Müstakbel eşinin evinin önüne varınca, çılgın adam kapıyı gelinin yüzüne kilitle-

di ve çehizin arttırılmaması halinde, gelini içeri almiyacağına yemin üstüne yeminler etti! Şaşkına dönen kızın ana babası, bir hal çaresi bulmak için, sağa sola koşuştularsa da, delikanlının inadı yumuşamadığından, adamcağız damadına küçük bir hediye vermeye razı oldu. İşte, böylece evlenme merasimi tamamlandı ve henüz pek küçücük olan gelini, biraz da zor kullanmak suretile, güveyinin yatağına götürdüler....

Aradan daha bir saat geçmişti ki, bu utanmaz genç, çığlıklarla dışarı fırladı, gelinin bakire çıkmadığını etrafa ilân ederek ve yüzünü gözünü yaralayarak babasına geri yolladı. Bir babaya bundan daha beter bir hançer saplanamazdı! Öte yandan, bazı kimseler kızın hiç günahsız ve muhakkak bakire olduğunu iddia edip duruyor. Zavallı babalar, bu nevi haksız ve insafsız hakaretlere uğramak tehlikesine her zaman mâruz bulunuyorlar!

Şayet, benim kızıma böyle bir muamele yapsalardı, bu aciya dayanmaz, mutlaka öldürdüm, saniyorum.

Allâh'a ismarladık.

Fatimi sarayı, 9/Temmuz/1714.

MEKTUP 71

Usbek'ten Zelis'e

Yediği ağır darbenin devasızlığı nisbetinde, zavallı Soliman'a aciyorum! Damadına gelince, o da bütün bu

cür'etkârlığı, kanunun kendisine tanıdığı serbestçe hareket etmek hakkından almış bulunuyor!...

Ben de, bir ailenin şeref ve haysiyetini bir çılgının zevk ve heveslerinin insaf ve serbestîsine terk eden bir kanunu çok gaddârane buluyorum. Bekâret hakikatının, bazı emmarelerle bilineceği yolundaki hatâlı görüş tarzı, mâalesef zamanımıza kadar gelmiş bulunuyor. Halbuki hekimlerimiz, bu alâmetlerin ekseriya insanı yanılttıkları hakkında, gayri kabil cerh ilmî deliller veriyorlar...

Hiristiyanlara gelince, her ne kadar bunların mukaddes kitapları ve kanun vâzileri, bekâretin varlığını açıkça kabul ve hattâ, cürümle itham edilen genç kızların mâsumiyet, yahuttâ mahhûmiyetleri bu faziletin mevcudiyet veya ademi mevcudiyetine bağlamışlarsa da, kendileri bu fikrin esassız, mevhum ve meşkûk olduğunu kabul ediyorlar.

Sana gelince, kızın hakkında, onun mükemmel yetişmesi, tahsil ve terbiyesi için gösterdiğin ihtimam son derece beni memnun etti. Ulû Tanrı, onu müstakbel kocası indinde mahbup, dünyalar kadar güzel, ve hazreti Fatime kadar pâk kılsın. Muhafazasına on haremağası tahsis kılınsın; kendisine mukadder olacak sarayın süsü ve şerefi o olsun; tavanı altun yaldızlı ve zemini en nadide halıların serildiği odalarda dolaşsın; ve dileğimi tamamlamak için de derim ki, bütün bu satvet ve ihtişamları kendi gözlerime temaşa edebileyim!

Paris, 5/Aralık/1714.

MEKTUP 72

Rika'dan İbben'e

***'de

Geçen gün bir mecliste bulunuyordum; orada, kendinden pek emin ve halinden ziyadesile memnun birisini gördüm. Bu adam, bir çeyrek saat içinde, ahlâka mütedair üç suali cevaplandırdı, dört tarihî vakıayı tahlil ve tenkit etti, ve nihayet beş fizik mes'elesini de bir çırpıda hallediverdi. Doğrusu, bu derece hazır cevap bir ayaklı kütüphaneye de hiç rastlamamıştım. Bu adamdaki tefekkür hali, inkıta nedir bilmiyor, hele tereddüde hiç mahal bırakmiyordu. Mütemadî bir faaliyet hali içinde, durmadan, dinlenmeden mevzudan mevzua geçiyor; beşer zekâsının ve engin hafızasının müstesna örneğini veriyordu....

Bir aralık ilimlerden uzaklaşıldı; çağımızın en mühim hadiselerine geçildi. Şimdi de, devrimizin büyük vakıaları üzerinde kesin muhakemeler yürütüyor, geniş izahlar yapiyordu. Hiç olmazsa, bu sahada ona yetişeyim ,hattâ onu geçeyim, deye bir heveslendim. Kendi kendime: (Eh, dedim, şimdi artık kozların oynanması zamanı geldi! Tabiî, bunun için de onun yaya kalacağı sahaya girişeyim de kendi vatanıma sığınayım, bari!) İşte böyle kendimi takviye ve teselli ederek, İran'dan bahis açtım ve heyhat, daha dört kelime söylemeye vakit kalmadan, bizim yaman ayaklı kütüphane, bana bir taarruza geçti! Chardın ve

Tavernier'nin bilgi kaynaklarını ileri sürerek beni bir bozdu, bir teçhil etti ki, içimden (Eyvah! Ne yaptım! Lâkin büyük Allâh'ım bu adam görüyorum ki, İsfahan'ın sokaklarını benden bile iyi taniyor!) deye meyûs ve münhezim susmaya mecbur oldum. Bu suretle ben de nasibimi ondan almış oluyordum! Şimdi söz meydanı yine onundu; durmadan yine o söyleyecekti, nitekim de öyle yaptı ve halâ da söylüyor!.. [1].

Paris, 8/Ocak/1715.

---

(1) — Sathî bir teemmül tuzağına düşen birisi, müellifin kendi bilgisile mağrur bir gaflet içinde olduğuna hükmedebilir. Halbuki, Montesquieu'nun bütün meranu, eserine mehaz yaptığı simâların mümtaziyetlerini göstermektir.

Filhakika, İran Mektupları, muhtevasındaki insanî, felsefî ve hukukî fikirler haricinde, coğrafî ve örfî hususiyetler yönünden, bilhassâ bu iki şahsiyetin iz ve eseri büyük olmuştur; **zira filozofumuz ne İran'ı, ne Türkiye'yi görmüştür!**

İşte bundan dolayı, gerek kendileri, gerek eserleri hakkında aşağıdaki bilgiyi faydalı görmekteyiz:

Jean Chardin, 1643 - 1713, Fransız seyyahı ve iş adamıdır. Elmas ticareti maksadile 1665 tarihinde Hindistan'a gitmiş, oradan İran'a geçerek o tarihte paytaht olan İsfahan şehrinde yerleşerek altı sene oturmuştur. 1670 yılında Fransa'ya dönmüş, lâkin fazla kalmiyarak İran'a avdetle çok uzun yıllar kalmıştır. Ancak, 1680 de Hindistan'da geniş bir tedkikat yaparak ana vatana dönmüştür. Ancak bu defa da İngiltereye göç ederek oraya yerleşmiştir. 1683 de İngiliz Hindistan şirketinin mümessili olarak Hollanda'ya gönderilmiş ve ayni zamanda kıraliyetin fevkalâde elçisi unvanile de teçhiz edilmiştir.

1671 Yılında «İran kıralı III. Soliman'm tahta çıkışı intıbaları»nı, 1686 yılında da «İran ve Doğu Hindistan'a seyahat» adlı meşhur eserini neşretti; nihayet 1711 de «Çıngıraklardan sesler» eserini çıkardı.

«Montesquieu, işte «İran ve Doğu Hindistan'a seyahat» eserinden çok faydalanarak, eserindeki: 1 — 2 — 3 — 7

— 9 — 15 — 16 — 18 — 23 — 26 — 28 — 29 — 33 — 34 — 35 — 47 — 49 — 51 — 55 — 64 — 70 — 85 — 97 — 102 — 119 — 131 — 135 —141 ve 143 ncü mektuplar bu ışık altında yazılmışlardır.

Jean - Baptiste Tavernier, 1605 - 1689, Fransız seyyahıdır. Daha küçük yaşta Anverst'den Paris'e gelmiş, seyahat etmek ateşile yanan bir mizaca sahipti. On beş yaşında baba ocağını terketmiş, Avrupanın batı vee orta kısımlarını gezmiş, Polonya'ya kadar uzanmıştı. 1630 da İstanbul'a geldi; 1632 de İran'a geçti. Çok kısa bir müddet için Fransa'ya avdetten sonra, varlıklı bir tüccar olarak Hindistan'a gitti. 1642 yılına kadar bu seyahatlar dört defa tekrarlanıyordu. Sonra 1643-1668 yılları arasında güney Asya memleketlerini, Afrika'nın Ümit Burnu'nu gezerek 1668 de çok büyük bir servetle vatanına avdet etti. 1669 da XIV. Louis tarafından kendisine baronluk âsaleti tevcih edildi. İşte bundan sonra, bütün seyahatlarını neşre başladı. 1675 de (Sultanın sarayında dönenler) 1676 da (Jean Batiste Tavernier'nin altı seyahatı... Türkiye'ye İran'a ve Hindistan'a seyahatlar); 1679 da (alâkalar, garip ve istisnaî haller külliyatı.)

Montesquieu, bu eserlerden pek çok malûmatlar toplayarak kitabının: 1 — 6 — 7 — 20 — 40 — 47 — 85 — 96 — 112 — 121 ve 125 nci mektuplarını bunlarla süsleyip zenginleştirmiştir.

(mütercim).

MEKTUP 73

Rika'dan *'ya**

Fransız Akademisi [1] adını verdikleri bir nevi mahkemeye benzeyen bir müesseseden bana bahsetmişlerdi. Ne ise, bu teşekkülü de tanımış oldum. Bütün dünyada bu müesseseden daha az hürmet gören başka hiç bir müessese olamaz. Şimdi, bir yığın kararlar veriyor, lâkin biraz sonra millet, ittibaı lâzım gelen, bir kanun çıkararak bütün bu kararları bir çırpıda bozup hükümsüz kılıyor!

Bir müddet önce bu müessese, yetkilerini tesbit için ittihaz etmiş olduğu kararlara ait bir ciltlik bir sicilli mukarrerat meydana getirmişti.Çok babalı bu bebek, doğduğu zaman bile hemen hemen bir ihtiyardı. Gerçi bu çocuğun nesebi sahihti. Lâkin kendinden evvel, teşekkül etmiş piç döl, bu meşru evlâdı daha pek küçüklüğünde boğup öldürmüştü!

İşte, bu Fransız Akademisini teşkil eden azaların bütün iş ve güçleri, durmadan dinlenmeden konuşmak, gevezelik etmektir! Biribirlerini metih ve sena edip göklere

---

(1) — l'Académie française. (Fransa Encümeni Dânışı.)

(2) — Fransız Akademisi kamusunun tab'ı 1678 de başlamış ve 1692 de durdurulmuştu. Birinci baskı ise, ancak 1694 de vukubuldu. Akademinin imtiyazına rağmen, 1684 de Furetière kendi komusunun neşir müsaadesini almıştı. Buna bir türlü tahammül edemeyen Akademi, müellife geniş hücumlarda bulundu ve verilen müsaademeyi 22/Ocak/1685 de iptal ettirdi. Piç yahut taklit (Bâtard) ise, an-

çıkarmak san'atı, Babil kulesi gibi gittikçe yükselip ihtişam peyda etmektedir. Her hangi biri, bir kerre anîden bu esrar âlemine daldı mı, artık tutulduğu ifrat derecedeki metih ve stayiş çılgınlığına meftun olur ve yakasını ebediyete kadar bundan sıyıramaz! [1]

Bu gövdenin tam kırk başı vardır. Bu başlar ise, eda ve tavırlar, istiare ve mecazlar, tezât ve terditlerle dop doludur. Bütün ağızlara gelince, yalınız hayran olmak, taaccup ve istiğrapta bulunmak için açılır; kulaklar daima vezin ve ahenk sadaları için gerilir!.. Ya gözler? Onlar için hiç bir mes'ele yoktur. Çünkü, onlar sanki görmek için değil, fakat konuşmak için halkolunmuşlardır!...

İşte bu gövde, bu ayaklar üzerinde duramamaktadır. Ona şeamet ve musibetlerle dolu olan zaman, her an kendisini tâ kökünden sarsıp sallamakta, yaptığı her şeyi derinden derine çökertmektedir! Bu vücudun ihtiraslarla yanup kavrulduğu söyleniyordu; ben ise, bir şey söylemiyeceğim. Bu hükmü, onu benden daha iyi taniyanlara bırakacağım.

İşte, aziz dostum, bir sürü garabet, tarife sığmaz acaiplikler, tuhaflıklar ki, vatanımız İran'da hiç, amâ hiç rastlanamaz! Müfekkiremiz bizi aslâ böyle nev'i şahsına münhasır, garip müesseselere sürüklememiştir. Biz tabiatı. her zaman basit geleneklerimizde ve masûm icraatımızda ararız.

Paris, 27/Şubat/1715.

---

cak: 1690 da la Haye de intişar edebildi; yani, müellifinin ölümünden iki sene sonra. İşte Montesquieu bu ilk nushaya mâlik bulunuyordu.

(1) — Akademiye yeni dahil olan zevata söylenen kabul methiyelerine ve Akademi azası iken irtihal edenlere okunan kasidelere ait nutukları imâ ediyor.

MEKTUP 74

Usbek'ten Rika'ya

***'de

Tanıdıklarımdan biri, bir kaç gün önce bana: (Sizi, Paris'in en mükellef evlerine götüreceğimi vaadetmiştim ya. işte şimdi, sizinle imparatorluğun en mümtaz simâlarından birine gideceğiz.) dedi. Dostumun bu alâkasına tehalük gösterdim: (Lütfen bu sözlerinizle neyi murat ettiğinizi söylermisiniz? Deye sordum. Acaba bu mümtaziyet bu zatın her kesten daha kibar, her kesten daha sevimli ve nazik olmasından mı, yoksa her kesten daha çok iyilik etmesini sevdiğinden midir?) - Dostum bu suallerime kısaca: (Hayır, sebep bunlar değildir.) deye cevap verdi. O zaman: (Öyle mi! O halde anladım, dedim; bu adam, daima etrafında bulunanlardan daha yüksek olduğunu hissettirmeye özeniyor, demektir. Eğer, böyle ise, beni hemen ona götürün, bütün gurur ve üstünlükleri ona bırakup, bütün mahviyet ve küçüklüklerle de kendimi mahkûm edeceğim!).

Böylece, bu dâveti kabule mecbur oldum. Nitekim çok geçmeden de, düşüncelerimde ne kadar haklı olduğumu anladım. Kısa boylu, ufak tefek, lâkin son derece mağrur birile tanıştırıldım. Burnuna bir tutam enfiye çekerken tütün küçük dağları kendisi yarattığını iddia ediyordu. Balgam dolu tükürüklerini savururken hiç kimseden pervası olmadığını ilân etti. Etrafında dönüp dolaşan

köpeklerini itina ile okşarken de. yanındaki insanlara zerre kadar ehemmiyet vermediğini ve hattâ isterlerse, bu hareketini onları tahkir mânasına da alabileceklerini açıkça imâ etti. Eh, bu kadarı da yeterdi; bu manzaraya daha fazla hayranlıkla bakmama tahammülüm kalmamıştı. İçimden: (Ah! Rabbim! dedim. Şayet İran sarayında bulunduğum sırada, temsil vazifemi böyle yapmışsam, tavır ve hareketlerim bu şekilde olmuşsa, o halde pek ahmakça davranmışım demektir! Bir budaladan hiç farksızmışım, öyle ise!)

Benim sevgili Rika, her sabah saraya girdiğimiz zaman, bizi en güzel dileklerle karşılayan, etrafımızı çeviren insanlara yüzlerce hakaretler yapabilmek için, hamurumuzun kötü mayadan yuğrulmuş olması lâzımdı. Bu adamlar, kendilerinden üstün olduğumuzu zaten biliyorlardı. Şayet, bunu önceleri bilmemiş olsalardı bile, her gün onlara yaptığımız bin türlü hayırhâhlıklarla bunu öğrenmiş bulunuyorlardı. Kendimize hürmet ettirmek maksadile hiç bir teşebbüste bulunmazdık; bütün gayretimiz, onların kalblerini kazanmak içindi. Bunun için de, onların her derdile alâkalandırdık. Gittikçe hissizleşip katılaşan azamet ve ihtişamın ortasında, bizi dâima hassas ve onlarla alâkalı bulurlardı. Onlar sadece, kalblerimizi kendilerinin fevkinde görürlerdi. Etrafımızdakilerin her çeşit ihtiyaçlarına kadar inip eğilmesini bilirdik.

Amâ, Hükümdar hazretlerini de, umumî toplantı ve şenliklerde, merasimlerde muhafaza ve müdafaa etmek icabettiği; yabancıları milletin selâmet ve varlığına hürmet ve riayete mecbur etmek gerektiği zamanlarda; ve nihayet vatana karşı meş'um ve tehlikeli anlarda da hemen canlanır, pür celâdet yerimizden silkinir, askerlerimizin başına geçer, onları kahramanlıklara sürükler ve bulunduğumuz irtifaların da yüz katına çıkmaktan aslâ yılmazdık! Böyle zamanlarda, bizim de yüzümüzü ihtişam

ve gurur kaplardı; bu hislerle bezenmiş yüzlerimizin hiç çirkinleşmemiş olduğunu da ekseriya söylerlerdi.

Paris, 10/Nisan/1715.

MEKTUP 75

Usbek'ten Rhedi'ye

Venedik

Sana itiraf etmeliyim, Rhedi, Müslümanların dinlerine besledikleri kanaat ve imanı Hiristiyanlarda görmedim. Zaten onlardaki bu zâaf ve gevşeklik her şeylerine, mesleklerinden tutta, amel ve ibadetlerine kadar girmiş. Din onlarda, bir mukaddesat mevzuu olmaktan ziyade, her kesi içine alan bir münakaşa ve kavga mevzuudur. Saray mensupları, muharipler, hattâ kadınlar ruhban ısnıfı aleyhine ayaklanmışlar, inanmadıkları şeylerin ille de ispatını isterler!..

Onların bu ret ve inkârları kalbî ve aklî de değildir. Öyle, hakikatı bulup kucaklamak için ettikleri bir gayret yoktur. Dinin esassızlığına bu yollarla varmış bulunmuyorlar; bunlar, girecekleri boyunduruğun mahiyetini daha bilüp öğrenmeden ürkmüşler ve onu sallayup sarsarak kurtuluş çareleri arayan birer asîden başka kimseler değillerdir! Hattâ, onların imanlarındaki bu zaaf, inkârlarında da aynen mevcuttur. Tıpkı, bir met ve cezir içinde gibidirler, önce enginlere doğru açılırlar, sonra da toplanup gerilerler; böylece gidüp gelirler! Bunlardan biri

bana bir gün şöyle dedi: (Ben, ruhun ölmezliğine her altı ayda bir inaniyorum. Benim müfekkirem, bedenimin gösterdiği gelişme tarzına göre faaliyet gösteriyor. Fikren cevvaliyetimin azalıp çoğalmasına, yediğim etlerin yumuşaklık veya sertliğine, Spinosa [1] felsefesine meclup bulu-

(1) — Felsefe zekâsının en parlaklarından ve beşer nevini, Peygamberlerden sonra, Ulû Tanrı'ya yaklaştıran en hayırhâh simalarından biri de: **Baruch Spinoza (yahut Spinosa)** dır. Aslen Portekiz Yahudilerinden olup Hollanda'da, 1632 de (Amesterdam'da) doğmuş ve 1677 de La Hay'de ölmüştür.

Evvelâ Hind dinlerini besleyen, sonra eski Yunan felsefesini kucaklayan meşhur filozof (Zenon) nun, ahlâkçe pek sert olmasile meşhur, bir fikir ve meslekte sebat, sabır ve tehammül felsefesi (Stoïcisme) ve **Neoplatonisme'in** eski Roma'yı da sardıktan sonra(en büyük mümessili: Lucius Seneca) **Panthéisme (vahdeti mutlaka** felsefesi) in kudretli filozofunu Spinosa'da bulmuştur.

Tractatus Theologico - Politicus adlı eserile. ve bilhassâ Ethique: (İlmi ahlâk) adlı şaheserinde **Spinozisme** (yahut Spinosisme) deye tanınan Spinosa panthésme'inin esası şöylece hülâsa edilebilir: Tabiat yahut dünya ile Allâh yek vücut halindedir ki, buna vahdeti vücut deyoruz. Spinosa'ya göre, Ulû Tanrı ile dünya arasında ancak bir noktai nazar farkı vardır. Aslolan Allâh'ın yegâne maddei asliye oluşu, tek varlık bulunuşudur.

Tek maddei asliye, tek varlık olan Allâh'ın bir çok vasıfları vardır: Mutlak zarurî olan, sonsuz olan, ebedî, müstakil, sade ve gayri kabil taksim olan hep odur. Bu vasıflardan ise, ancak ikisi beşer nevi için malûm olmuştur: tefekkür ve imtidat. İşte, dünya bu iki vasıf arasında bulunuyor. Beşer nevi (yaratıklar) ise, bu vasıfların küçük modellerinin kolleksiyonundan ibarettir. Beşerin iradei cüz'iyesi ise, ef'ali sevk ve idare eden amilden habersiz halde kımıldanmaktadır. Halbukî hürriyet, insanların ihtıraslardan kurtulduğu, hakikî ilim ve felsefeye ya'klaşabildiği ve Allâh'ı kucaklayabildiği nisbet-

nup bulunmayışıma, Socinien [1] olup olmayışıma, katolik, dinsiz veya zâhit bulunuşuma göre hissiyatım değişiyor. Hekim başımın ucunda iken günâh çıkaran papas, öyle kolay kolay benden bir itiraf alamaz. Sıhhatım yerinde iken, dinin huzur ve rahatımı bozmasına aslâ müsaade etmiyeceğim. Amâ, hastalanırsam, beni teselli ve teskin etmesini de ret edemem doğrusu! Artık benim için hiç bir tarafta ümit şulesi yanmayınca, din imdadıma yetişir ve vaitlerile kalbimi ferahlandırır. İşte, bu suretle kendimi temamile dine terk eder, ümidin geniş kanatlarında ölüm diyarına rahatça uçmak isterim!..)

Uzun yıllar var ki, hiristiyan tâcidarlar, ülkelerindeki esirleri âzat edip hürriyetlerine kavuşturdular. Onlar, bunu yaparken, İncil'in emrini yerine getirdiklerini, zira, hiristiyanlıkta bütün insanların hür ve eşit olduğunu ileri sürmüşlerdi. Hiç şüphe yoktur ki, bu dinî sebep, bu tâcidarların çok işine yaramıştı; çünkü, ancak bu sayede

---

te elde edilebilir. Aklâkî prensipler ise, ilâhî aşkta mevcuttur.

Spinosa'mn determinizmi, cihanşumul bir determinizmin akibetini doğurmuştur. **Hegel** ve **Fichte**'nin sistemleri de farklı panthéiste doktrinlerdir. Ancak Spinosa'mnki son derece kuvvetli, vâzıh ve ulvîdir. Bu doktrin tecrübeyi aşmakta, eşyanın aslına sür'atle vasıl olmanın sırrını haiz bulunmaktadır.

Elbetteki Türk ve islâm tefekkür tarzının irtifalarını gösteren tasavvuf felsefesi, Allâh'ı idrâk faziletinin bütün ilmî izahlarını haiz bulunuyor.

(1) — Socin (Lelio Sozzini) İtalyalı bir protestan olup 1525 de doğmuş 1562 de ölmüştür. Kurmuş olduğu **Socinianisme** dinî doktrinine göre, Hz. İsa'nın ulûhiyeti mevcut olmayup, sadece Ulû Tanrı'nın yarattığı bir kuldur. Ancak, yine Allâh tarafından beşer nevinin kurtarılmasına memur edilmiştir. Bilâhare, bir çok doktrine bölünen bu mezhep, 18. asırda sadece Ulû Tanrı'nın varlığını kabul eden (vücudu vahdaniyet doktrini) Deisme'i getirmiştir.

derebeylerin sefil tabakaya dayanan kuvvet ve hâkimiyetlerini yıkabileceklerdi. Bu iş olup bittikten sonra, bu tâcidarlar öyle diyarlarda fütuhata giriştiler ki, buralarda hüküm süren esareti kendi menfaatları için bulunmaz bir nimet sayarak, bu müesseseyi aslâ yıkmayı düşünmediler. Bil'âkis, bu esirlerin satın almup satılmalarına geniş müsaadelerde bulunmuşlar, ve baktile üzerine o kadar titrer göründükleri hiristiyanlık dinindeki eşitlik prensibini ise hiç hatırlamak dahi istememişlerdir!...

Daha ne deyeyim, bilmem ki? Bir devir için hakikatın tâ kendisi olan şey, diğer bir devir için vehim ve hatâdan ileri gidemiyor!

Acaba, biz de Hiristiyanlar gibi niçin mi yapmiyoruz? Çünkü, biz mes'ut iklimlerde kolayca kurulmuş müesseseleri ve yapılmış fütuhatları ret edebilecek hâlis ve sade insanlarız da ondan! Bunlardan yüzümüzü kolayca çevirebiliriz, çünkü, mukaddes Kur'anımızın evamirine göre, yıkanabileceğimiz bir su bile oralarda yoktur [1].

Kadiri mutlâk olan Allâh'a hamd ve senâlar olsun ki, bize gönderdiği büyük Peygamberi, indiği gökler kadar temiz ve berrak, o yüce ki, bize tâlim ettiği dinle, beşerin yaralarını sarup sarmalaya biliyor ve bununla iftihar ediyoruz

13/Nisan/1715

---

(1) — Müslümanlar Venedik şehrinin fethi ile yanup tutuşmamışlardı; çünkü, burada Kur'anm emirlerine göre, gusul ve abdest suyu yoktu.

(2) — 31 ve 39 ncu mektupların tekrar gözden geçirilmesini okuyuculardan rica ederiz.

«mütercim»

MEKTUP 76

Usbek'ten İbben'e

İzmir

İntihar edenlere karşı Avrupa'da kanunlar pek amansız oluyor. Kendi tatlı canlarına kendi elile kiyanları ikinci defa ölüme mahkûm ediyorlar! Nasıl mı? Cesetlerini sokaklarda sürüklemek, namus ve şereflerini çamurlara bulamak, mal ve mülkleri müsadere edilmek suretile!...

Bana öyle geliyor ki, İbben, bu kanunlar ziyadesile haksız ve adaletsizdir. Bir düşün, kederden, sefaletten, hakaretten inleyüp ezilirken, bu iztıraplarıma niçin nihayet vermeme mânî olunmak isteniyor? Bu ağır yaralarımın yegâne devâsı avuçlarımda bulunurken, merhametsizce nasıl ondan beni mahrum etmeye kalkiyorlar?

Acaba, içinde bulunmamağı kabul ettiğim bir cemiyet için, neden çalışup didinmemi benden istiyorlar. Aslâ, artık iştirâk etmek istemediğim bir anlaşma ile neden ilzam edilmiş olayım? Cemiyet karşılıklı menfaat zemini üzerine kurulmuştur. Lâkin, şayet cemiyet benim için bir yük, bir müşkülât, bir mezahim ve meşakket kaynağı olursa, artık bu cemiyetten yüz çevirmeme kim mani olabilir. Hayat hakkı, bana bir lutûf ve inâyet olarak verilmiştir; lâkin, şayet o bu hayırhâh vasfını kaybederse, ben de onu reddetmek, istememek hakkına mâlik olmaliyim. Çünkü, sebep ve illet kalkınca, eser ve netice de nihayete erer!

Şayet, tebaalık nimetlerinden istifadelerim olmuyorsa, kıral hazretleri de, tebaası olmamı benden isteyememelidir, değilmi? Acaba, vatandaşlarım, adaletsiz bir taksim şekli olan kendi saadetlerini bir yana ve benim meyûsiyetimi diğer yana bırakılmasmda devamlı israr edebilecekler midir? [1]

Acaba, bütün hayırhâhlardan daha hayırhâh olan Ulû Tanrı, altında ezilmekte olduğum darbelere ebedî mahkûm kalmama razı olacak mıdır?

Ben kanunlara itaata mecburum, şâyet o kanunların hükmü altında yaşiyorsam; lâkin ben ölmüş bulunuyorsam, artık o kanunların hükmü altında sayılabilirmiyim?...

Fakat, şimdi de bana: (Siz, mukadderatı İlâhiye nizamını bozuyorsunuz! Allâh, ruhunuzla bedeninizi birleştirdi, halbuki siz, onları yekdiğerinden ayıriyorsunuz! Binaenaleyh, siz Mukadderatı İlâhiye'ye karşı geliyorsunuz; ona mukavemet ediyorsunuz!) deyeceklerdir.

Lâkin bu sözlerle de ne demek istiyorlar? Acaba, maddenin eşkâlini tebdil ettim deye, hareket halinin ilk kanunları, yani tekvin ve muhafazanın ilk evamiri tarafından yuvarlak yapılmış cisme dört köşe bir şekil verdim deye, Allâh'ın nizamını bozmuş olurmuyum? Hayır, hiç şüphesiz! Ben, sadece bana bahşedilmiş bir hakkı istimâl etmiş oluyorum; ve bu mânada da, Hikmeti Rabbaniyeye aslâ karşı gelmiş olmadan, kendi keyfime göre harekette muhtarım!

---

(1) — Şu ilham kuvvetine hayret etmemek mümkün değildir: **(İnsan toplulukları içinde devamlı bir gayret varki, cemiyetteki bütün zaaf ve felâketleri bir yana ve bütün kudret ve saadetleri diğer yana sıralamağa çalışmaktadir. Akilâne kanunların vazifesi, bu gayreti devamlı surette tesirsiz bırakmak olmalıdır....)**

Beccaria, Suçlar ve Cezalar, fasıl: I. s: III.

Ruhum gövdemden ayrıldığı takdirde, acaba cihanın nizam ve ahenginde en küçük bir değişiklik olacak mıdır? Bu tefrikin vuku ile hasıl olacak yeni tertip ve terkibin daha az mükemmel olacağına, ilâhî ve umumî kanunlara daha az uyabileceğine inanırmısıntz? Acaba, dünya bu yüzden bazı eksiklik ve ziyanlara mı uğrayacaktır? Yoksa, Allâh'ın muazzam ve muhteşem eserleri ehemmiyetlerinden bir şeymi kaybedeceklerdir?

Tasavvur edebilir misiniz ki, bir buğday başağı; bir solucan, bir çimene münkalip oldu deye, vücudum artık tabiata yakışıksız bir varlık sayılsın? Ve ruhum, dünyadaki bütün şeylerden kaçmış ve saklanmış deye, ulviyet ve mükemmeliyetini kaybetmiş bulunsun?

Ah! Bütün bunlar, sevgili İbben, sadece gururumuzdan, kibir ve azemetimizden geliyor, heyhât! Biz bir türlü küçüklüğümüzü hissetmiyoruz ve Cihanda mutlaka bir şey olmak, bir şey sayılmak için çırpmıyoruz! Biz, bir kişinin telef olup gitmesini bile tabiatı küçültüp alçaltacak azametli bir vakıa gibi tahayyül ediyoruz! Halbuki, biliyoruz ki, dünyada bir adam artmış, ya da eksilmiş ben de ne konuşuyorum? hattâ, bütün bir kitle yok olmuş, meselâ bizim gibi yüz milyonluk bir insan manzumesi, bundan da ne çıkar sanki? İşte bu muazzam kitle bile, cihanda bir zerreden, boşlukta kalmış bir zavallı varlıktan başka nedir ki? Ve Cenabı Hak şâyet, bu zerreden mâlûmattar ise, bunun da sebebi, bütün cihanın kendi tarafından yaratılmış bulunması ve dolayısile o cihanın ihtiva ettiği her zerreden bile bilgi sahibi olmasıdır. [1].

Paris, 15/Nisan/1715

---

(1) — (Realite olarak intihar, cezalandırılması aslâ mümkün olmayan bir fiildir. Bunun da sebebi, cezaya mevzu olan şeyin cansız ve camit bir gövdeden ibaret oluşu, yahuttâ bu yüzden cezalandırılmağa kalkınacak başka şahısların ise, tamamen masum bulunuşlarıdır. Birinci halde,

bu ceza yaşayanlar üzerinde hiç bir tesir husule getirmez; tıpkı bir heykelin kırbaçlanması gibi bir intiba yaratmış olur. Ikinci halde ise, yani müntehirin akrabalarının cezalandırılması halinde, ortaya zulüm ve adaletsizlik çıkar. Zira, cezanın tamamen şahsîleştirilmemiş olduğu memlekette, insan hakları mevcut değildir.

İnsanlar hayatı çok severler; kendilerini ihata eden eşya, onları hayata kuvvetle bağlar..

Beşerî lezaizin cazip hayalleri ve büyük yudumlarla içtiğimiz zehir usaresile dolu hayat kâsesine bir kaç damla saadet şerbeti karıştıran tatlı ümit, şu fanî insanların kalblerini öyle kuvvetle büyülemektedir ki, cezasız kalması halinde, intiharların salgınlaşması korkusu ruhları şiddetle ürpertip titretmektedir

..... o halde, müntehirin elini durduracak âmil ne olabilir?)

Beccaria, Suçlar ve Cezalar: (fasıl: XXXV.)

Beccaria, muhtelif fasıllarında zikrettiği şu tedbirleri tavsiye eylemektedir:

a — Bütün saadetleri bir yana ve bütün sefalet ve felâketleri diğer yana sıralamaya cehteden insanın tabiî temayülünü dizginleyebilecek kanunlar yapmak (fasıl: .);

b — Müeyyedesi tatbik edilemeyen tesirsiz kanunlar neşretmemek;

c — Devlet sathını büyük bir hapishane hayatı haline getirmemek;

d — Vatandaşların yurtlarından hicret hürriyetlerine mâni olunmamak;

e Vatandaşları tâ çocukluklarından itibaren yurtlarına bağlayacak en emin çareyi onların refah ve saadetlerini arttırmakta aramak;

f — Her devlet, ticaret hayatının kefesini toprağına doğru meylettirmeli, vatandaşın müyesser olduğu refah ve saadet payı, komşu milletin nasibinden üstün olmalıdır.

(Bu son fıkralar için: ayni eser, fasıl: XXXV.)

İlâve not: Bütün bu hukukî ve felsefî müdafaalara rağmen beşeriyet bu gün de müntehire ve yardımcısına ağır ce-

zalar vermekten vaz geçmiş değildir. Misâller: İngiliz ceza sistemi hem intihara teşebbüsü, hem de yardımı suç sayıp cezalandırmaktadır. 1881 Tarihli New-York Cumhuriyeti ceza kanunu (172 ve müteakip maddeler); 1932 tarihli İspanya ceza kanunu (mad. 416); Polonya (228); Danimarka (ma. 240), 1936 tarihli Kolombiya ceza kanunu (mad. 367); 1937 İsviçre Federal ceza kanunu (mad. 115); Brezilya (176); Macaristan (d. 283); Holanda (mad. 294); 1890 tarihli İtalyan ceza kanunu (mad. 370); ve 930 tarihli İtalyan ceza kanunu (mad. 580). intihara yardım edenleri cezanlandırmaktadır.

1890 tarihli İtalyan ceza kanunu sistemine sadakat gösteren meri Türk ceza kanunu müntehire yardım edenleri cezalandırmaktadır. (mad. 454). Ancak bu kanun ne intiharı, ve ne de teşebbüsü suç saymamaktadır. Maddeden de sarahatan anlaşılmaktadır ki, fer'an zimmethal olanların cezalandırılabilmesi için, intihar fiilinin tekemmülü, yani ölüm vetiresinin tam husulü şarttır.

(mütercim)

MEKTUP: 77 (1)

İbben'den Usbek'e

Paris

Sevgili Usbek, fikrimce, hakikî bir Müslüman için asıl büyük şeamet ve musibet, çekilen mücazatlar ve cefalar değil, lâkin gelecek tehditlerdir. Bize, hakaretler getirip acılar çektiren günler en kiymetli günlerimiz olmalıdır. Asıl kısaltılması gereken zamanlara gelince, bunlar da refâh, saadet ve muvaffakiyetle geçen günlerimizdir!...

Bütün bu sabırsızlıklar, müstakil ve mes'ut olmak hasretile, saadet ve mutluluğun bizzat kendisi olan, mukaddesattan bir an önce ayrılmak da ne işe yarar sanki?

Şâyet, bir varlık, iki varlıktan teşekkül ve terekküp ediyorsa ve zaruret dahi, bu iki varlığın birlikte muhafazasını istiyorsa, o takdirde bu birlik, dinî bir kanun demek olan muhteşem yaratıcının emir ve irâdesine daha büyük itaat göstermiş oluyor!..

Ve şâyet, bu birliğin muhafazası zarureti, insan oğlunun ef'aline de en iyi garanti teşkil ediyorsa, bundan da dünyevî bir kanun yapmak imkânı doğmuş oluyor, demektir.

İzmir, 30/Nisan/1715

---

(1) — 77 nci mektup 1754 tarihli baskıya ilâve edilen üçüncü mektuptur. Alâkası ve müellifin efkârında hasıl olan tahavvul ve tebedüllât dolayısile, bu sıraya konmuştur; müteakip iki mektubun tarihlerile olan tenakuzdaki tereddüdün bu suretle giderilmesini rica ederiz.

(mütercim)

MEKTUP 78

Rika'dan Usbek'e

*****'de**

Sana, İspanya'da bulunan bir Fransızın yolladığı mektubun kopyasını gönderiyorum; okuyunca, çok memnun olacağına eminim...

(Altı aydan beri İspanya ve Portekiz'i dolaşiyorum. Diğer biitiin milletleri hakir gören bu insanlar, nefret etmek şerefini sadece, Fransız milletine bahşediyorlar....

Bu iki iilke halkının mizacı ağır ve soğuk kanlıdır. Bu vasıfların da iki tezahürii vardır: Gözlükler ve bıyık.

Gözlükler, kendilerini ilme vakfetmiş, ve biitiin vakitlerini okumağa hasreylemiş olmanın niimayışkâr delilini teşkil ediyor; zira, ancak bu çare ile zayıflayan gözler derman bulabilmektedir. Bu gözlüklerle süslenmiş, yahuttâ yüklenmiş burunlar, hiç itırazsız, bir âlimin burnu olarak hiirmet ve riayet görür!...

Bıyıklara gelince, tevlit ettiği neticelerden müstakil olarak, bizzat kendisi şayan hiirmettir; mamafih, bazan da, Prens hazretlerine ve milletin şeref ve itibârina biiyiik hizmetlerde de kullanıldığı vakidir; nitekim meşhur Portekiz generalinin Hindistan'da bu sayede yaptığı hizmet aslâ unutulamaz! [1].

---

(1) — Joam de Castro.

(müellifin notu)

(1500 de Lizbon'da doğmuş 1548'de Goa'da, batı Hindis-

Filhakika, bu kumandan para sıkmtısma düşünce, bıyıklarından birini kesti ve GOA sâkinlerine göndererek kendilerinden ödünç olarak ve bıyığını rehin etmek suretile, yirmi bin tabanca satın aldı; zamanı gelince de, bıyığını şerefile rehinden kurtardı.

Soğuk, ağır ve ciddî tavırlı milletlerin, pek de gururlu oldukları kolayca kabul edilebilir. İşte, İspanyollarla Portekizliler de bu gurura mâliktirler ve buna da iki sebep gösteriyorlar: Bir kcrre kendi topraklarında yaşiyan insanların kalben çok yüksek olduklarını iddia ederler; nazarlarında onlar, kendi tabirleri ile eski Hiristiyanlar'dır. Bundan da, şu son asırlarda ruhanî mahkemenin işkence ile hiristiyan dinine soktukları bir nesilden gelmediklerini bildirmek isterler. İkinci sebep ise, bilhassa, Hindistan'da bulunanlara aittir; zira, bunlar daha da mağrurdurlar; çünkü, onlar orada, yine kendi deyişlerile, beyaz tenli insanlardır. Bu ise, öyle ulvî bir vasıftır ki, başları tâ göklere kadar değmektedir!. O kadar ki, ne haşmetli imparator hazretlerinin sarayındaki sultan güzelliğinin füsunile bu derece göz süzer, ne de Meksika'daki bir şehirde, kapusunun önüne çömelmiş ve elleri kenetli çirkin acuze derisinin zeytunî beyazliğile bu derece mağrurdur!...

Şimdi böyle bir adam, bu derece mükemmel bir yaratık, dünya hazinelèri verilse bile yine de çalışmaz, tabiî! Alelâde ve mihanikî sanayi işleri için de derisinin ihtişam ve haysiyetini ayaklar altına da atamaz!

Şu husus dahi bilinmeli ki, İspanya'da bir adamın fazladan da bazı liyâkatları varsa, meselâ biraz evvel söylediklerime, bir de kocaman bir kılıç sahibi olmak sıfatı, yahut babadan kötü bir kitar çalmak mirası da eklenebi-

---

tan sahilindeki bu anavatan müstemleke şehrinde ölmüştür. Bu sırada Portekiz kıraliyeti valî umumîsi bulunuyordu.)

lirse, artık her şey bitmiştir; bu kimse hiç çalışamaz! Şeref ve haysiyeti, bu adamdan tam bir istirahat ister! Vücudunun bütün uzuvları devamlı bir dinlenmeye tâbi olacaktır ve buna mecburdur. Günde on saat oturan bir adam, günde ancak beş saat oturabilen diğerine nazaran iki defa daha fazla hürmet görür! Çünkü, asâlet ancak koltuklar üzerinde ibraz edilebilir!

Lâkin, çalışmanın bu amansız düşmanları, her ne kadar hakimâne bir huzur gösterişi içinde yaşarlarsa da, bu rahatlık ve sükûn kalblerinde yoktur. Çünkü, onlar devamlı aşıktırlar. Bütün dünyada, sevgililerinin pencereleri altında halsiz ve dermansız ölmek isteyenlerin başında onlar gelir! Ve hele gripten perişan olmayan bir ispanyol da hiç bir zaman zarif ve kibar aşık sayılmaz!

İspanyollar evvelâ dindar, sonra da kıskançdırlar. Karılarını, hattâ kurşunlarla delik deşik edilmiş bir askerin, ya da dermandan düşmüş bir ihtiyar hakimin bakışlarından saklarlar! Amâ, öte yandan onları, gözleri yerde bir rahip çırağile, yahuttâ kendilerini okutup yetiştiren güçlü kuvvetli bir Fransisken papazile bir odaya kapatmaktan da hiç çekinmezler!

Karılarının, her kesin içine, göğsü bağrı açık çıkmalarına izin verirler; fakat, topuklarına bakılmasına rızaları yoktur; ve parmak uçlarına basarak kendilerini adım adım takip ederler.

Dünyanın her yerinde, aşkın ıztırapları müthiştir, derler; lâkin, İspanyollar için bu cevir ve cefa daha da müthiştir! Kadınlar erkeklerin bu ateşlerini söndürmek suretile ıztıraplarını giderirlerse de, heyhât! Bütün yapabilecekleri de, bu cevir ve cefanın değiştirilmesinden ibarettir. Hemen ekseriya, kendilerine sönüp küllenmiş büyük bir ihtırasın yeis dolu hatıraları kalır!..

Bu adamların küçücük kibarlıkları vardır ki, Fransa'da da pek anlaşılamamıştır. Meselâ, bir yüzbaşı aske-

rinden müsaade istemeden kendisini aslâ dövmez; bir ruhanî mahkeme ise, bir Yahudi'den özür dilemeksizin kendisini hiç bir suretle ateşte yakmaz!

İspanyollar'da zekâ ve iyi yüreklilik bulabilirsiniz; lâkin, bu meziyetleri kitaplarında hiç aramayın, bulmazsınız! Kütüphanelerinden birine bir göz atacak olursanız, romanlarla, Ortaçağ safsatlarına ait eserlerden başka bir şey yoktur! Zannedersiniz ki, bütün bu kitap serileri, beşer zekâsının bazı gizli düşmanları tarafından derlenip toplanmıştır!

İçlerinden yalnız biri, o da diğer hepsini gülünçleştirmiş olan kitap güzeldir [1].

Her iki millet de Yeni Dünya'da uçsuz bucaksız keşiflerde bulundular. Öte yandan, kendi öz diyarlarını dahi lâyikile tanımazlar. Sahillerinde öyle limanlar vardır ki, henüz bunları keşfetmemiş bulunuyorlar; dağlarında ise, öyle insan toplulukları yaşiyor ki, mevcudiyetlerinden habersizdirler

Güneşin kendi diyarlarında doğup, yine orada battığını söylerler; amâ, buna şunu da ilâve etmeli ki, bu seyir esnasında biçare güneşin bütün görebildiği, sadece viran köylerden ve ıssız topraklardan ibarettir!)

Ah! Usbek, isterdim ki, Fransa'da da seyahat eden bir spanyol olsun; oda Madrid'e bir mektup göndersin. Öyle zannediyorum ki, o da kendi milleti âleyhinde yazılanların intikamını almak fırsatını bulmuş olurdu.

Muhayyelesi kuvvetli ve soğuk kanlı bir insan için Fransa çok vasî bir sahadır! Fikrimce bu adam, Paris'in tarifine şöyle başlardı:

(Burada delilerin kapatıldığı bir ev var; sakın bu ev, Paris'in en büyük binası zannedilmesin! Hayır! Maalesef,

---

(1) — Don Kişot.
(2) — Batueca vadisine imâ.

hastalığın devâsı, hastalığa nazaran son derece cüz'i bir şey! Hiç şüphe yok ki, komşularının yanında şeref ve itibarları kırılmış Fransızlar, aralarında sadece bir kaç deliyi toplayıp bu yere kapayarak, dışarılarda serbestçe dolaşan bütün kitlenin akıllı olduğunu ispata özeniyorlar!)

Ne ise, şimdilik hayalimin İspanyolunu burada susturuyorum!

Allâh'a ismarladık, sevgili Usbek.

17/Nisan/1715

MEKTUP 79 (1)

Usbek'ten Rhedi'ye

Venedik

Kanun vazîlerinin ekserisi akıl ve dirayetçe mahdut kimselerdir; kaza ve kader kendilerini diğer insanların başına getirmiştir. Bu gelişi temin eden istişarenin yapıldığı şey de, ekseriya sadece safsatalarla, keyif ve hevesattan ibarettir!

Öyle anlaşılıyor ki, onlar yaptıkları işin azamet ve ihtişamından bihaberdirler; adetâ çocukça şeyler, eğlence kabilinden müesseseler kurup eğleniyorlarmış gibi bir

(1) — Şayan dikkattir ki, bu mektubu, eserin son baskısı olan, ve Bordeaux Üniversitesi edebiyat fakültesinden Prof. Paul Vernière'in nezaret ve gayretile çıkan 1960 tarihli nüshasında bulamadık. Bu mektubu, 1754 tarihli üçüncü baskısına göre yapılan 1935 tarihli nüshasında bulduk. Binaenaleyh, mektup numaraları badema buna göre sıra takip edecektir. (mütercim)

halleri vardır. **Halbuki, onlar işleri bu derece hafiften tutmakla, sadece küçük zekâları kendilerinden hoşnut edebilirler; aklı eren ve duyanların karşısında ise, bütün itibar ve itimatları sarsılmıştır!**

Bu nevi kimseler, aslâ faydası olmayan teferrüata dalarlar; hususî ahvale bilhassâ kendilerini hasrederler; zaten eşyayı parça parça görmek hasleti, dar görüşlü insanların kârıdır; umumî bir ihâta dehâsına aslâ malik olamazlar!

Bazıları da, kanunları tedvin ederken, konuşulan dilden daha başka bir dil kullanmak sevdasına düşer; bir kanun yapıcısı için bu ne garip bir düşünce tarzıdır; Şâyet, yapılan bu kanunlar kolayca anlaşılmıyacaksa, bu ahkâma riayet ne suretle mümkün olacaktır [1]?

Sonra da bu kanunlar, ekseriya yapıldıkları zamanda ileri sürülen zaruretler hiç hatıra getirilmeden ilga edilirler; bu suretle de milletler, değişmelerile sıkı sıkıya bağlı olan kargaşalıkların tâ ortasına fırlatılmış olur!

Gariptir ki, hakikaten bazen insanların tefekkür tarzından ziyade, tabiat ve mizaçtan doğan bir zaruretle, kanunların değiştirilmesi mülâhazası ortaya çıkar. Lâkin, bu hâl nâdirdir. Bu nâdir zaruret olunca da, bu değişecek kanunlara ancak titrek ellerle dokunulmalıdır. Büyük usûl ve merasim kaidelerine riayet olunmalı, bir çok tedbir ve çarelere başvurulduktan sonra, bu maksada vasıl olmalıdır ki, ilgaları bu derece formalitelere bağlı ve pek zor olan kanunların kutsiyetine millet, inanç getirebilsin!

---

(1) — «..... Suçları önlemek istiyor musunuz? O halde, kanunları sadeleştirip manâlarını aydınlatın; kanunları millete sevdirmeye çalışın; bütün milleti, topyekûn bu kanunları müdafaaya gönüllü bir hale getirin!»

Beccaria, Suçlar ve Cezalar, f: XLI.

Ekseriya, bu kanunları çok sür'atle ve pek kolaylıkla tedvin ederler; ve bunu yaparlarken de, tabiî adalet fikri yerine mantık erbabının muhakemesini rehber idinirler. Ve sonunda da bu kanunlar pek sert, çok şiddetli görülür. Böyle olunca da, ondan sıyrılup kurtulmayı da adaletin bir icabı bilirler [1].

Böylece, bu yeni kanunlar, yeni bir musibet ve felâketin kaynağı olur. Halbuki, kanunlar ne olursa olsun, daima hürmet ve riayet edilmelidir. Onlara daima, ammenin vicdanı, şuuru nazarile bakılmalıdır. Fertler, bu amme vicdanının bir cüz'ü, bir zerresi olduklarından, kanunları dâima tasvip etmek, ona uymak mecburiyetindedirler. [2].

Bununla beraber itiraf etmeli ki, bu kanun yapıcıları arasında öyleleri çıkmıştır ki, gösterdikleri dikkat ve basiretle, Ulû Tanrı'nın tükenmez akıl hazinesinden cömertce nasibedâr olduklarını ispat **etmişlerdir....**

Bunlardan bilhassâ, babalara evlâtları üzerinde hakimiyet taniyan kanun vazîlerini zikretmeliyim. Hâkim-

---

(1) — ..... Beşer duygusunun tabiî temayüllerine aykırı olan her kanun, kanun vasfını haiz olamaz. Binaenaleyh, neticesi şeamet olur!

Bu nevi kanunlar, bir nehrin suları ortasında, akışı durdurmak için, birden bire yükselen baraj duvarlarına benzetilebilirler; öyle ise, ya bu duvarlar çılgın suların kuvvetile aniyen devrilecek, ya da bu duvarları diplerinden yavaş yavaş yumuşatıp eriten bu sular, onu er geç yine de ortadan kaldıracaktır!»

Beccaria, Suçlar ve Cezalar, f: I.

(2) — İşte bundan dolayıdır ki, ebedî Beccaria: **(Beşer duygusunun tabiî temayüllerine aykırı her kanun, kanun vasfını haiz olamaz. Binaenaleyh, neticesi şeamet olur!)** diyor ya! (mütercim)

(3) — Müellif (autorité) kelimesini kullanıyor. Biz de (hâkimiyet) sözünü yerinde bulduk. Çünkü, (velâyet hakkı) hukukî tâbiri, ne müellifin devrindeki hukukî nizâma, ne de kendisinin maksadını kavrayamazdı. (mütercim)

leri bunun kadar memnun edebilecek ahkâm tesis etmek mümkün olamazdı; **mahkemelerin iş hacmini bundan daha müessir azaltabilecek hükümler bulunamazdı;** ve nihayet, kanunlardan ziyade geleneklerin iyi vatandaşlar kazandırdığı bir devlet içinde umumî ahenk ve huzuru temin edebilecek bundan daha mükemmel kaideler yapılamazdı.

Diğer taraftan, bütün diğer hâkimiyetler içinde, en az suistimale uğriyanı da budur; bütün adâlet cihazlarının en kutsalı yine bu müessesedir. İçtimaî mukavele ile elde edilmemiş tek hâkimiyet dahi, keza budur. Ve hattâ, bu hükimiyet, içtimaî mukaveleye dahi takaddüm etmiştir.

Mükâfat ve mücazatın cömertçe baba avucuna konduğu diyarlarda ,aile hayatlarının çok daha huzurlu ve mes'ut olduğu görülmüştür. Baba, cihanı halk eden Tanrı'nın bir hayali gibidir; ancak aradaki fark, Ulû Tanrı, insanları sadece onlara olan aşkile sevk ve idare edip, kendilerinden intizarda bulunduğu ne bir ümidi, ne de bir korkusu vardır!

Fransızların fikrî tuhaflıklarına dikkatını çekmeden, bu mektubuma nihayet vermiyeceğim. Rivayet ederler ki, bu millet eski Roma kanunlarından, sayılmiyacak kadar faydasız hükümler almış ve bunları titizlikle muhafaza etmektedir. Amâ, gel gelelim, insaniyetin ilk meşru hâkimiyet haklarını teşkil eden bu babalık hakimiyet hükümlerini akıl edipte almamış! Heyhât!...

16/Nisan/1715

MEKTUP: 80

Baş haremağasından Usbek'e

Paris

Dün Ermeniler saraya genç bir Çerkes esiresi getirdiler; kızı satmak istiyorlardı. Esireyi sarayın gizli dairesine götürdüm, soydum; bir güzel muayene ettim. Seyrettikçe, müstesnâ letâfet ve zarafeti gözlerimi kamaştırıyordu. O zavallı ise, bekârete hâs bir istihya ile benden kaçıyor, gizlenmeye çabalıyordu!... Verdiğim emirlere itaat etmek için, çektiği bütün cevir ve cefânın farkında idim. Çıplak görünmekten üzülmüş, hicâbın hararetile kızarmıştı. Heyhât! Bu dilberin önümde bile, bu hale tahammülü yoktu! Halbuki, ben onun nazarında ne olabilirdim ki? Hayânın örtüsünü kaldırabilen aşk ihtırasının çılgın fırtınalarından mahrûm bir biçare değilmiydim!? Bu neviden müstesna varlıkların altında soğuk bir cesaretten farksız, en hür hareketler anında en zelîl ve atıl bir zavallı olan ben, yapabildiğim yegâne şey, terbiyeli ve mahcup nazarlarla göz süzmek, pâk ve masûm görünmekten ibaretti!... Ah!..

Ne ise. bu mahlûkun sana lâyık olduğunu anlar anlamaz, gözlerimi ondan ayırarak hürmetle yere indirdim; omuzlarına ergûvanî bir manto attım; parmağına altun bir yüzük geçirdim ve sonra da ayaklarına kapandım. Şimdi o, kalbinin kraliçesi idi ve bana da gereken, derin tâzim ve hayranlık duygularımı sunmaktan ibaretti...

Ermenilere istedikleri parayı ödedim; kızı, saraydaki bütün gözlerden iyice sakladım.

Mutlû Usbek! Sen şimdi bütün Şark saraylarının mâlik olamadığı bir güzellik hazinesinin sahibisin. Dönüşünde, sarayında, İran'nm en nadide cevahirini bulmakla, kim bilir ne büyük huzûzata nâil olacaksın! Amâ, bu huzûzatm azamet ve ihtişamı, aradan yeçecek müddetin ve girecek sıkıntının tahrip kuvvetile mütenasip surette azalacaktır, heyhât!

Fatme sarayından, 1/Mayıs/1715.

MEKTUP 81

Usbek'ten Rhedi'ye

Venedik

Avrupa'da bulunduğumdan beri, sevgili Rhedi, bir çok hükûmetleri tedkik fırsatını buldum. Gördüm ki, buralarda yürütülen nizâm, öyle Asya'da olduğu gibi, hep ayni kaidelerden ibaret değildir. Ekseriya, kendi kendime sorarım: Acaba hükümetler içinde akliselime en uygun olanı hangisidir? Bana öyle gelir ki, **gayesine en az masraf-**

la [1] varan, vatandaşlarını insanın tabiî temayülüne en mükemmel şekilde sevk ve idare eden hükûmetler, en iyileridir

---

(1) — Vatandaşlarını vergi külfeti altında en az bunaltan, devletin bütün ihtişâm ve saadetini vergi çarelerile temine azmetmiyen hükûmetleri kastetmektedir. Bizce, Beccaria'nın ölmez eserinin V. faslında (.... **Öyle bir hükûmet ki, iktidar, kendi siyasi varlığında mevcut olup, yoksa onu teşkil eden şahısların elinde değildir!...**); keza ayni eserin XXVII faslında: (.... Kanunlar bazı ahvalde, vatandaşları bir şahıs olmaktan çıkararak bir şey olmalarına müsaadede bulundukça, hürriyet aslâ mevcut olamaz!) ve (Vazii kanun) faslında da şöyle diyor. (... Şayet ben, hakikatı araştırmalarımda tam bir serbestî ile hareket edebiliyorsam, şayet umumi fikir ve kanaatların fevkine çıkabiliyorsam, bu istiklâlimi himayesinde yaşamak şerefine nâil olduğum hükûmetin âlicenaplığına, onu teşkil eden mümtaz simâların ilim ve irfanlarına medyun bulunuyorum!...

Sevk ve idare ettikleri insanların saadetlerini isteyen büyük tâcidarlar ve prensler, hakikatın kadirşinas dostları unvanını taşırlar. Bu hakikatı onlara kendi inzivagahında göstermeye kalkan bir filozof ise, taassupla alâkası olmayan bir cesaret göstermiş ve sadece. hakikatın silâhını kuşanarak zulmun ve hilenin savletlerine meydan okumuş olur!)

Bu derin fikirler dünya durdukça her hüküûmetin mukaddes gayesini teşkil etmelidir!... (mütercim).

(2) — «.....

İnsan toplulukları içinde devamlı bir gayret var ki, cemiyetteki bütün zâaaf ve felâketleri bir yana, ve bütün kudret ve saadetleri diğer yana sıralamağa çalışmaktadır İşte, âkilâne kanunların vazifesi, bu gayreti devamlı surette tesirsiz bırakmak olmalıdır

.....

Beşer duygusunun tabiî temâyüllerine aykırı olan her kanun, kanun vasfını haiz olamaz. Binaenaleyh, neticesi şeamet olur.

İran Mektupları F.: 17

Şayet, yumuşak usullerle idare edilen bir idarede, vatandaşların şiddetli tedbirlerle idare edilmeleri fikri de ileri sürüklecek olsa, birinci şekildeki idare tarzı daima tercih edilmelidir; çünkü, bu çeşit idare aklı selime tevâfuk edebildiği halde, ikinci şekil tamamile yabancı bir bünye göstermektedir. [3].

Bir düşün, aziz Rhedi, bir devlet ki, orada cezalar son derece ağırdır, korkunçtur; işte orada bu ağır müeyyedeler hiç bir zaman vatandaşları kanunlara daha fazla itaatkâr yapmiyor! Buna mukabil, cezaları yumuşak memleketlerde ise, vatandaşların kanunlardan olan çekingen-

---

Bu nevi kanunlar, bir nehrin suları önünde akışı durdurmak için, birden bire yükselen baraj duvarlarına benzetilebilir! Öyle ise, ya bu duvarlar çılgın suların kuvvetile aniyen devrilecek, yahuttâ, bu duvarları diplerinden yavaş yavaş yumuşatup eriten bu sular, onu er geç yine de ortadan kaldırılacaktır! .....

..... **Ebedi Muntesquien ise, bu chemmiyetli mevzua sadece ilişmekle iktifa etmiştir; ve ben, bu hakikatleri arayıp bulmak için, bu büyük adamın nurlu izini takip etmeğe mecbur oldum.** Onun gibi ben de, akıl ve tefekkür âleminin sessiz ve silik tilmizlerinin derunî şükranlarını kazanabilir ve beşerin müdafaasına ait haykırırışlara cevap verebilecek olan ruhlarını harekete getirebilecek tatlı ürpermeyi onlarda uyandırabilirsem, dünyalar benim olurdu!..»

Beccaria, Suçlar ve Cezalar, fasıl: I.

(3) — «Yumuşak usul», «aklı selim», «hasta bünye», «Şiddet usulu idare» tabirleri için 19. mektubun bu vesile ile yeniden dikkat ve ibretle okunması yerinde olur. Ve hele o mektubun son cümlesindeki filozofun kerâmeti insan zekâsını durduracak kadar müthiştir. Zira, mektup tarihinden tam, iki asır sonra (1911 Balkan harbi ve onu müteakip 1914 Birinci Dünya Savaşı) Osmanlı imparatorluğu toprağı yabancı hâkimiyetin istilâ sahaları ve zafer meydanları olmuştur! (mütercim)

likleri, müeyyedeleri müthiş ve korkunç memleketlerdeki vatandaşlardan hiç de aşağı değildir [1].

Bütün bu yerlerde, hükûmet ister yumuşak, ister şiddetli olsun, cezalar dâima derece derece verilmektedir. Cezanın ağırlık ölçüsü, cürmün ağırlık ölçüsüne göre tayin ediliyor. Muhayyile kendiliğinden yaşanan memleketin geleneğine göre, nizam altına giriyor: Yumuşak bir idare altında yaşayan bir Avrupalıya verilecek sekiz günlük bir hapis, yahut hafif para cezası, Asyaî bir diyarda verilecek bir kol kesme cezasına bedeldir. Onların bütün istedikleri, ceza derecelerinin tespiti, ve bu derecelerin muayyen korkuları verebilmesi; keza bir derecenin korku miktarı, ayni derecedeki cezaya tevafuk etmesidir.

Bundan başka, zabıta, adliye ve adaletin Türkiye, İran ve Mogol diyarlarında, Hollanda da ve Venedik Cumhuriyetinden ve hattâ İngiltere kıraliyetinden daha fazla hürmet ve riayet gördüğüne emin değilim; keza oralarda daha az suç işlendiğine, ve ora insanlarının cezaların dehşetinden yılarak kanunlara daha çok itaatkâr olduklarına da inanmiyorum!

Hattâ, bil'âkis bu devletlerde bir adaletsizlik ve gaddarlığın devamlı kaynadığını da görüyorum. Yine, oralarda kanunun bizzat kendisi demek olan hükümdarın her yerden daha az tebaasına hükmettiğine de iyice kaniim...

---

(1) — (..... Vahşetten henüz kurtulmuş bir millet için ceza, dimağlarda kuvvetli ve müessir bir iz bırakacak mahiyette olmalıdır! Vahşî bir arslanı daha çok kudurtacak kurşun yerine, onu devirecek bir yıldırım lâzımdır!

Lâkin, topluluğun ruhu yükseldikçe ve ferdin hassasiyeti incelip arttıkça, cezaların şiddeti de hafifletilmelidir ki, hassasiyet ile fiil arasındaki aklıselim ve manevî mulâhazaların ahenk ve tenazuru muhafaza edilebilsin.»

Beccaria; ayni eser; fasıl: XV.

Görüyorum ki, şiddetli devrelerde, hiç kimsenin idareyi eline alamadığı daimî kargaşalık silsilesi baş gösterir; bir kerre de müstebit bir idare milletin istihkarına hedef olursa, artık hiç kimse sükûn ve huzuru geri getirmek imkânına malik olamaz. İşte böyle devrelerde, cezalandıramamak nevmidîsi nizâmsızlığı arttırır, teyit ve takviye eder; yangını çok uzaklara kadar körükler!

Küçük ve mahallî ayaklanmalar böyle devletler içinde vuku bulmaz; buralarda daimî mırıldanma ve homurdanmalarla vahîm isyan ve ihtilâller hemen hiç fasıla vermeden devam eder gider!

Öte yandan, büyük hadiselerin, büyük âmillerle hazırlanıp meydana geldiği de zannedilmesin! Bilâkis, en küçük bir hadise büyük bir ihtilâle sebep olur; ve hattâ bu ihtilâller öyle anî vukubulur ki, bunu yapanlar da, idbara düşenler de şaşkına dönerler!

Nitekim, Türk imparatoru Osman [1] tahtından aniyen alaşağı edilmişti. Halbuki, ona bu darbeyi hazırlayanlar, bu iskatı aslâ hayallerinden bile geçirmemişlerdi. Onların bütün meramları, bazı şikâyetlerine kulak verilmesi ve adaletsizliklerin giderilmesiydi. Lâkin, o sırada tesadüfen bir ses-ki bu sesin sahibi hiç bir zaman öğrenilememiştir-halkın içinden yükseldi ve Mustafa'nın ismi söylendi; böylece sultan Mustafa da tahta o anda kuruluverdi.

---

(1) — İkinci Sultan Osman (Genç Osman). İhtilâlde idam edilmesi üzerine yerine amcası Birinci Sultan Mustafa ikinci defa tekrar tahta oturtulmuştu.

MEKTUP 82

İranın Moskova Büyükelçisi
Nargum'dan Usbek'e

Paris

Bütün milletler içinde, sevgili Usbek, gerek ihtişam, gerek fütuhat azameti itibarile Tatarları [1] geçebilecek millet olamaz. Bu millet cihanın hakikî hâkimidir! Sanki, diğer milletler bunlara hizmet etmek içi cihana gelmişlerlerdir. Düşün, öyle bir millet ki, yer yüzünde hem imparatorluklar kurmuşlar, hem de kurulmuş imparatorlukları silüp süpürmüşlerdir. Her devirde kudret ve satvetlerinin derin izlerini dünyaya vermişler, tarihin bütün çağlarında milletlerin felâket ve musibeti de kendileri olmuşlardır.

Tatarlar iki defa Çin'i fetih ve istilâ etmişler, ve halen de hâkimiyetleri altında tutmaktadırlar

Mogol imparatorluğunu teşkil eden geniş sahaları da idareleri altına almış bulunuyorlar. İran'ın mutlâk hakimi olarak, Cyrus ve Gustasp'ın tahtına kurulan da onlardır. Türk adile, Avrupa, Asya ve Afrikada muazzam futûhat başardılar ve böylece cihanın bu üç kıt'asına hâkim oldular.

Ve daha eski zamanlara gidecek olursak, eski Roma imparatorluğunu yıkan hemen bütün milletler de bunlardan çıkmıştır.

---

(1) — Filozofun Tatar dediği milletin bugün artık Türkler olduğu anlaşılmıştır. Zaten daha aşağılarda buna bizzat işaret ediyor. (mütercim)

Bir Cengiz Han'nın kurduğu imparatorluğun yanında, acaba büyük İskender'in fütûhatı da azamet itibarile ne manâ taşıyacaktır? [1].

Bu muzaffer milletin eksik tek tarafı, sadece bu kadar azamet ve ihtişamının hatıralarını tebcil edecek Tarih yazarları yetiştirmemiş olmasıdır!...

Hey gidi dünya, hey! Nisyanın derinliklerine neler, ne kudretli ve ölmez muzafferiyetler gömülebiliyor! Onlar tarafından kurulmuş ne çok imparatorluklar varki, bizim bunlardan hiç, amâ hiç haberimiz yok! Bu yaman muharip millet, ancak yaşamakta oldukları devrin zaferlerile yetinüp, her devirde düşmanı vurup mağlup edeceğinden emin bir yürekle yaşamakta, ve fakat mazîdeki fütûhatının penbe hayâlile istikbale bakmayı hatırına bile getirmemektedir!...

Moskova, 4/Mayıs/1715.

---

(1) — Cengiz Han (1175 1227), hâkimiyetini Asya'da Karadeniz'den Kore'ye kadar genişletmişti. 1212 de Çin'i zabtetti. 1221 de İran'ı ilhak eyledi ve 1644 de ise, Tatar Xunchi Pekin'i zabtetti ve Ming sülâlesini tahttan iskat eyledi.

(2) — Heyhât! Bu boşluk hiç dolmamıştır. (mütercim)

M E K T U P 83

Rika'dan İbben'e

İzmir

Gerçe, Fransızlar çok konuşurlar, lâkin içlerinde sus-

masını bilen ve bizdeki dervişlere benziyen bir nevi rahipler de vardır ki, adlarına (chartreux) deniyor [1].

Rivâyet ederler ki, bu rahipler manastıra girerlerken kendi dillerini kökünden keserlermiş! Buna bakarak, bütün diğer rahiplerin de, mensup oldukları tarikatın faydasız hale soktuğu neleri varsa, kesmeleri candan temenni ediliyor!..

Bu sükûtî insanlardan bahis açmış iken, şunu da söyliyeyim ki, yine bu çeşit insanlardan öyleleri var ki, kendilerine daha da değer biçiliyor.

Bunlar da, hiç bir şey söylemeden konuşmasını bilenlerdir! Bir mübahasayi iki saat mükemmelen idare ederler de, ağızlarından bir cümle almanıza, bir fikirlerini intihal etmenize, ve hattâ sarfettikleri kelimelerden birini zihnen olsun zabtetmenize imkân yoktur!

Hele kadınlar bu nevi insanlara hayrandırlar. Fakat, başka bir nevileri daha vardır ki, bu hayranlıkları çok daha ziyadedir.

Bu kimseler ise, Ulû Tanrı'dan tatlı gülümseme hassasına nâil olmuşlardır; hemen her an, kadınların her dediğini içten gelen bir hilmiyet ve teslimiyet ile ve en tatlı bir gülümseme ile tasvip eder, izharı memnuniyet gösterirler!

Lâkin, bir kerre de dinlenildiklerini, zekâ ve nüktelerinin mâkes bulduğunu görünce, artık bir konuşma fırtınası halinde eserler; en alelâdde şeyleri öyle yağlandıra

---

(1) — 1084 yılında Saint Bruno tarafından kurulmuş, Saint-Bruno tariki ruhanisi. Bu tarikatın takdis usul ve merasimleri ayrıdır. Manastırlarına Chartreuse dendiği gibi, rahiplerine de: Chartreux adı verilmektedir. Manastırda her rahip müstakil bir hücreye ve küçücük bahçeye maliktir. Sükût asıldır. Fransa'da bu manastırlar 1790 da lâğvedildi. 1903 de Fransa'dan koğulan bu tarikata mensup papazlar İspanya, Avusturya ve İtalya'ya yerleştiler.

ballandıra anlatırlar, onda öyle istisnâlar, renkli taraflar gösterirler ki, her kesi hayret içinde bırakırlar!..

Mamafih, ben başka çeşitlerini de tanıdım; bunlar da, muhaverelerine cansız şeyleri mevzu seçerler ve bunda da son derece incelik gösterirler; sanki dünya, onların işlemeli elbiselerinden, takma sarı saçlarından, enfiye kutularından, bastonlarından ve eldivenlerinden ibarettir! Yolun ortalarında arabalarını gürültü ile durdururlar, nutuklarının mukaddimelerini tokmak gibi kafanıza indirirler; ve bir kerre bunda muvaffak olunca da, arkasından akla hayale gelmedik ahmaklıklar, budalalıklar akın etmeye başlar! Ne ise, bereket versin ki, bu işkence mukaddimeden epeyce sonra başlar!

Seni temin ederim ki, bizde rastlanmiyan bu çeşit küçük insanlar burada yanlarında hizmet ettikleri mes'ut insanlar için bir kıymet ifade ediyorlarsa da, olgun ve anlayışlılar kendilerinden hiç te hoşnut görünmüyorlar.

Paris, 6/Haziran/1715.

MEKTUP 84 [1]

Usbek'ten Rhedi'ye

Venedik

Eğer Allâh varsa, sevgili Rhedi, zarurî surette, bu

(1) — Adalete dair olan bu mektup A. S. Crisafulli tarafından tefsir edilmiştir. Leibniz, Shaftesbury ve Malebranche'in eserlerinden pasajlar alarak Montesquieu ile mukayeselere girişmiş ve bu büyük mütefekkirlerin tesirlerini göstermiştir.

Allâh'ın âdil olması da vardır ve elzemdir. Çünkü, şâyet âdil olmasaydı, o zaman O, mevcut varlıkların en kötüsü, ve en noksanı olurdu! Niçin böyle olduğunu şimdi anliyacaksın.

Adalet. hakikaten mevcut iki şey arasındaki münasebetin nizâm ve ahengini ifade eder [1]. Bu münasebet her zaman aynidir; mevcudiyeti şart bu şeyler ise, ister Allâh, ister melek, isterse bir insan olsun, hiç fark etmez [2].

Hakikat odur ki, insanlar bu nizâm ve ahengi her zaman görmezler; ekseriya da gördükleri halde, ondan kaçup uzaklaşırlar; menfaatları ise, daima daha faydalıyı görmektir. İşte, burada adalet sesini yükseltir; lâkin ihtirasların kasırgaları içinde bu ses kendini pek zayif duyurur.

İnsanlar, adaletsizlik yapabilirler; çünkü, bunları yapmakta menfaatları vardır; O da kendi kendilerini tatmin edişi, başkalarına tercih etmelerinden ileri gelir. Nefse olan bu daimî meclûbiyet, onların hareket mebdeini teşkil eder ve bu da hiç bir zaman hasbî değildir. Dâimâ bir maksadı aslîsi vardır ki, o da hep menfaattir.

Lâkin, Ulû Tanrı'nın bir adaletsizlik yapmasına aslâ imkân yoktur. Çünkü, bir kerre, onun adaleti gördüğü ve

(1) — Leibniz (Adaleti ilâhiye fikri üzerinde deneme, 1866. Bölüm: II, sahife: 147-158) de: (..... Bu adalet ancak nizâm ve ahenk üzerine müessestir; bu da, kötü bir fiilin tövbe ve kefaretini elzem kılar!) diyor.

(2) — Malebranche, (Traité de morale: Ahlâkın mecellesi. 1837. bölüm: I, s: 401.) de: (Şüphe yoktur ki, hakikat ve yalan; adalet ve adaletsizlik vardır. Akıl ve idrak için bonlar değişmez. Bir insan için hakikat olan şey, melek için de hakikattir; hattâ, Allâh için de hakikattir. Keza adaletsizlik de öyledir; nasıl insan için adaletsizlik ise, Allâh için de öyle adaletsizliktir. Zira, hakikatler fikre ayni ihtişam zarureti içinde görülebilir ve kucaklanabilir!)

adaleti bildiği kabul edilince, artık bu adaleti takip etmesi, görüp gözetmesi de kat'î bir zaruret olacaktır. Zira, Ulû Tanrı'nm hiç bir şeye ihtiyacı olmadığı, kendi ihtiyaçlarına bizzat yettiğine göre, adaletsizliğin peşinde gitmekte hiç bir menfaatı olmiyacaktır; buna rağmen bu yola girdiği surette de, cihanda varlıkların en kötüsü olacaktır!

Hattâ, Allâh olmasaydı, bizim yine adaleti sevmemiz icabedecekti; zira, hakkında o kadar güzel ve müstesnâ fikirler beslediğimiz, ve mevcudiyeti halinde âdil olacağına inandığımız, o büyük varlığa benzemek için, bütün kudret ve gayretimizi harcayacaktık!..

Böylece, belki dinin boyunduruğundan hür insanlar haline gelebilirdik, fakat adaletten yine de uzak düşmiyecektik...

İşte, Rhedi, adaletin ebedî olduğuna, ve beşerî anlaşmalara aslâ bağlı bulunmadığına, beni derin derin düşündüren hep bu sonuçlardır. Şayet, adalet beşerî mukavelelere bağlı olsaydı, bu çok müthiş bir hakikat olacak, ve bu hakikat kendi kendinden hicap edip, saklanmak isteyecekti [1].

Biz, kendimizden de kuvvetli insanlarla çevrilmiş bir halde yaşamaktayız! Bizi ihata eden bu yığınlar isterlerse, bin çeşit oyun ve hilelerle bizi bir anda yıkup ezebi-

(1) — Müellif, tabiî kanunlara dair bu izahını (Traité des devoirs: vazifelerin mecellesi) muhtırasında genişletmiş ve bu felsefî telâkkisini 1/Mayız/1725 tarihinde, Bordo Akademisinde okumuştur. Büyük mütefekkir, tefekkür tarzı itibarile Hobbes'in ahlâk felsefesine hücüm etmektedir. Nagel, diyor ki: (Müellif, eserinin IV, V. fasıllarında, adaletin beşerî kanunlara tâbi olmadığını, insanın ferdî iradesi ve arzuları üzerine kurulmuş olmayup, ancak akıl ve idrâkle bezenen insan oğullarının varlıkları ve içtimai bünyeleri üzerine tesis edilmiş olduğunu açıklıyor; ve bu netice de, müellifi HOBBES'in ahlâk üzerindeki prensiplerini ret ve tahribe ceht etmektedir.)

lirler; hattâ, bu fiillerinin dörtte üçünü de ceza görmeden işleyebilirler. Şu halde, bütün bu adamların kalblerinde gizli bir duygunun yaşadığı, ve bu duygunun bizim lehimize onlarla daimî bir mücadele halinde bulunduğu bir gerçektir ve biz, bu gerçeği bilmekle ne büyük bir huzur kaynağına, ve bizi hemcinslerimizin şerrinden koruyan ne büyük bir hâmiye mâlik bulunuyoruz!

Şâyet, bu olmasaydı, hayatımız devamlı bir korku ve endişe içinde geçecekti; o zaman biz, insanların önünden, tıpkı arslanların ininden geçer gibi geçecektik! Böyle olunca da, ne malımızdan, ne hayatımızdan, ne de şeref ve haysiyeitmizden emin olarak yaşayabilecektik!..

Bütün bu düşünceler, beni Ulû Tanrı'yı, kudretini gaddârane istimâl eden bir varlık gibi göstermeye çalışan büyük âlimlerin âleyhine kışkırtıyor; onlara karşı ziyadesile öfkeleniyorum. Zira, onların Ulû Tanrı'ya revâ gördükleri zulûm ve gaddârlığı, biz hattâ kendi nefsimize bile revâ göremeyiz! Buna müsaade edemeyiz! Çünkü, aksi takdirde, kendi kendimizi ağır surette istihkar etmiş, alçaltmış oluruz. Ve keza bu âlimler, Tanrı'ya karşı bütün eksiklikleri de lâyik görmekte, ve fikrî muvazenelerinde derin sarsıntılara uğriyarak bazan ona kötü bir varlık olma vasfı vermekte, bazan da tezatlara yuvarlanarak bu kötülüklerden müteneffir, hattâ bunları cezalandırdığı iddia edilmektedir!

Bir insan kalbini yokladığı vakit, orada adaletin varlığını hissederse, ne büyük sevinçlere mazhar olur! Bu haz, insan oğlunu baştan başa sarar, sevinçlere garkeder. Böylece bir adam, kendini bu hazdan mahrum bütün insanların üstünde görür; bütün kaplanların ve ayıların fevkinde, onları istihkar eder!

Evet, Rhedi, şayet ben, hiç şaşmadan, aslâ incitmeden adaleti böyle takip edebileceğime, onu gözlerimden hiç

ayırmiyacağıma emin olabilseydim, o zaman kendimi bütün kalan insanların en büyüğü görürdüm! [1]

Paris, 1/Temmuz/1715.

---

(1) — HOBBES: (Adalet, kendiliğinden hiç bir şey değildir. Adalet kanunların emir ve neh'yelediği şeydir!) diyor. Montesquieu ise, bunu şöyle cevaplandırıyor: (Pensées: Tefekkürler, bap. I, sahife: 395): (Böyle bir görüş tarzından eza duyuyorum! Çünkü, insanlarla beraber yaşamak mecburiyetinde olan ben, onların kalblerinde öyle kudretli bir prensip his ediyorum ki, bu his onlarla beraber yaşarken korku ve endişe duymamamı, huzur ve emniyet içinde ömür sürmemi temin ediyor.)

Öte yandan meşhur eserinde Beccaria'da büyük rehperinin izindedir ve bu izi daha da aydınlatıp derinleştirir:

«..... İnsanların benimsedikleri gerek siyasî ve gerek ahlâkî esaslar, umûmiyet itibarile üç kaynaktan taşmaktadır: 1 — Vahiy ve ilham; 2 — Tabiî kanunlar, yahut hukuku tabiîye; 3 — ve nihayet, içtimaî mukaveleler.

Takip ettikleri esaslı gayeleri itibarile bunlardan biri ile ikisi arasında bir mukayese yapmağa imkân yoktur. Lâkin, her üçünün de benzer cihetleri şudur ki, istenen şey, şu fânî âlemde insanoğlunun saadetidir.

..... İşte bu, sebepten dolayı denebilirki, siyasî mahiyette olan fazilet telâkkileri mütehavvildir; halbuki tabiî faziletler ise, beşeri ihtiraslar tarafından donuklaştırılmış olmadıkça dâima sarih ve şeffaftır. Dinî esaslardan nebean eden fazilet telâkkileri ise, Allâh tarafından siyanet ve ilham edildiğinden gayri mütehavvil ve vâzıhtır.

Öyle ise, içtimaî mukavelelerden ve onların neticelerinden bahseden bir kimse, tabiî kanundan vahy ve ilhamdan bahsetmedi deye, bu iki menbam esaslarını ret ve inkâr eden prensipler öne sürüyor deye, itham edilebilir mi?

Bu adam, harplerin cemiyet hayatına takaddüm ettiğini ileri sürdü deye, onu münferiden yaşayan ferde ne bir vazife, ne de tabiî bir borç yüklemeyen Hobbes'a benzetmek adilâne olur mu?... Bu muharebeleri kanunların fıkdanına ve beşeriyetin izmihlâline hamleden bir kimseyi, olduğundan başka türlü tasavvur etmek mantık esaslarına uygun düşünebilir mi?

Ve nihayet, her şeyin varlığından evvel mevcudiyetini kabul ettiği bu içtimaî mukaveleleri ve ondan nebean eden netâyici tetkik eden bir müellife hitapta bulunanlar aldanmış olmuyorlar mı?...

İlâhî adaletle tabiî adalet metin, aşikâr ve değişmez vasıfları haizdirler; zira, iki şey arasındaki rabıtaların tabiatı aynı olursa, aslâ değişmezler. Lâkin beşerî adalet ise, ki buna siyasî adalet dahi deyebiliriz, işlenen bir fiil ile, bünyesi mütehavvil cemiyet arasında bir rabıta olduğundan, bu fiil cemiyetin zararlı veya hayırlı olmasının derecesine göre tahavvül eder.»

Beccaria, Suçlar ve Cezalar,
müellifin mukaddemesinden.

İlâve not:

Thomas Hobbes, Bacon'un tilmizi olup büyük İngiliz filozofudur (1588 1679). İncil'de bahsı geçen Dev'den kinâye muazzam ve müthiş şey manasına gelen (Leviathan) adlı meşhur eserini 1651 de yazmıştır. Filozof bu eserinde her sahaya ait görüşlerini büyük bir kudretle izah etti. Ruhiyatta sensualizmi, metafikizte materyalizmi, ahlâkta şahsî menfaatı ve siyasette ise, istibdadı savunmuştur. (mütercim)

MEKTUP 85

Rika'dan *'ye**

Dün İnvalides'di ziyaret ettim [1]. Bir hükümdar olsaydım, üç muharebenin de muzaffer kumandanı bulunsaydım, kendime böyle bir abideyi yaptırmak isterdim! Azametli yapının her köşesinde büyük bir hükümdarın eli hissediliyor. Fikrimce, yer yüzünün en saygıya değer yeri burasıdır!..

Bu gün dahi şu duruşlarile, vatanın müdafaasına hasırı nefis edememenin iztırabile müteellim, ayni kalb vuruşunu ayni kuvvetle duyan ve vaktile yalınız vatanın kurtuluş ve selâmeti için yaşamış bu mübarek şehitlerin hepsini toplu olarak bu mahalde temâşa etmek ne muhteşem şey, yarabbi!...

---

(1) — Hôtel des İnvalides, Paris'de Saint Germain mevkiinde, ayni adlı bulvar üzerinde meşhur anıttır. 1670 tarihinde XIV. Louis'nin bir fermanile ve harp mâlûllerinin barınmaları, bakılmaları için inşası emredilmiştir. Muhtelif tarihlerde tadil ve tevsi edilmiş olan azametli yapı, ancak 1735 de bu günkü halile ikmâl edilmiştir. İçinde kilisesi mevcut olup, kubbesinin zeminden irtifaı 110 metredir.

1840 Tarihinde Büyük Napoléon'un külleri getirilip, mabede gömülmüştür 1929 Tarihinde de, Birinci Dünya Savaşı'nın ünlü başkumandanı, mareşal FOCH'un külleri anıta gömülmüştür. Bu büyük anıt, ayni zamanda Fransız askerî müzesidir.

Şimdi, takattan düşmüş bu yiğit muharipleri seyretmekten daha çok hayranlık duyulacak dünyada ne vardır, acaba? Bu inzivâ ve uzlette, sanki bir düşman karşısında riayete mecbur oldukları hakikî bir disiplin ve itaat nizâmı altında imişler gibi, onları seyretmek, bu harp hülyası içinde onların son itminân ve huzûrlarını temaşa etmek; dinî vecibelerle, askerî san'atin içine dolduğu kalblerini ve ruhlarını paylaşmak ne doyulmaz şey, Tanrım!

İstiyorum ki, vatan için ölenlerin isimleri mabetlerde muhafaza edilsin; Oralarda bulundurulacak kütük defterlerine bu isimler geçirilsin, ve bu defterler şan ve şerefle, asâletin en hakikî kaynakları olsun.

Paris, 15 /Temmuz/1715.

MEKTUP 87

Rika'dan *'ye**

Sanırsınki, burada aileler kendi başlarınadırlar, karışanları, edenleri yoktur. Erkeğin karısı üzerindeki hâkimiyeti hemen hiç mesabesindedir; babanın evlâtları üstündeki velâyet hakkı bir rüyadan, efendinin esirleri üzerindeki hakları ise, bir gölgeden başka bir şey değildir. İşte, bu sebeple adalet hemen bütün aile işlerine karışır. Amâ, daima da kıskanç kocanın, meyûs babanın ve huzursuz efendinin âleyhinde hükmünü verir!...

Geçen gün de adaletin tevzi edildiği mahalle gittim. Oraya girmeden evvel, bir sürü satıcı kızların dükkânlarının önünden geçtim. Bu tüccar kızların öyle bir bağırışları, dâvet edişleri vardı ki, donup kalmamak mümkün değildi [1]. Bu manzara bidâyette oldukça güldürücü idi; lâkin iç kısımlara, büyük salonlara girilince değişiyor, keder verici oluyordu; asık ve ağır çehreler, bunlardan da ağır kisveler göze çarpiyordu. Nihayet, mukaddes yere giriliyordu. Burada bir ailenin bütün mahremiyeti açılup saçiliyor, en gizli işlenen şeylerin örtüsü çekiliyordu. Boynu bükük bir genç kız geliyor, uzun zamandan beri muhafaza ettiği bekâretinin iztıraplarını yana yakıla itıraf ediyor, giriştiği mücadeleleri, acılarla dolu mukavemetlerini saçup döküyordu. Bu zaferinden pek de müftehir görünmüyor, müstakbel bir inhitatın tehdidini savuruyor, babasının hakkında daha anlayışlı davranmasını istiyordu.

Şimdi mahkemenin huzuruna küstâh, pervasız ve şirret bir kadın giriyordu. Bu da, kocasına revâ gördüğü tek-

---

(1) — Adliye sarayının bu tarifini Montesquieu'ye ilham eden her halde: Dufresny'nin (Eğlence, IV, s: 15) adlı eseridir. Bu eserde tüccar kadınlarla kanun adamları arasındaki tezada dokunulmak istenmiştir: (.... Bu dükkânda kordela satılırken, diğerinde mahkeme ilâmile arazi müzayedeye konmuştur. Sağda genç ve güzel bir satıcı kızın parlak sesi dâvet ederken, solda bir mübaşırın kısık ve boğuk sesi kulakları tırmalar. Bu garabet karşısında mütehayyir ve düşüncelere dalmış seyyâh, birden siyah renkte ve önden arkadan köşeli serpuş giymiş bir sürü baş görünce korku ile irkilir. Halbuki, bu adamlar nizâlı bir dâvanın halli için, bu korkunç ve biçimsiz toplantiyi yapiyorlar. Bu korkunç manzara, öyle mühlik ve meş'um bir dille müzakereye sahne olur ki, sarfedilen sözlerden bir teki bile, bütün bir aileyi tarumar etmeye yeter!)

mil hakaretleri pervasızca tekrarliyor ve böylece ondan ayrılmanın meşrû sebebini elde etmek istiyordu.

Bir başka kadın, zengin ve üzgün bir tavırla duruşmaya giriyordu. Bu biçarenin düşüncesi de başka türlü idi. Onca, nimetinden istifade etmedikten sonra, kadın olmak sıfatını taşımanın da ne fayda ve luzumu vardı! Zifaf gecesindeki esrarı bütün teferrüatile anlatiyor, halâs ve saadetini mahkemeden yalvarıyordu. Bunun için de, en liyâkatlı vukuf ehillerine sevkedilmesini istiyor, orada iyice muayene edilerek, halen dahi bakire bulunduğunun tevsikile ilâmla teyidini dâva ediyordu...

Hattâ, duruşmaya alınanlar arasında öyle kadınlar vardı ki, bunlar kocalarını ayni sebeplerle istihkar ediyorlardı. Halbuki, böyle bir delil talebine kalkışan bir kadın zillet ve hacâletin en derinine yuvarlanmış olduğu gibi, böyle bir mücadelede mağlup düşecek bir erkek ise, hakaretlerin en ağırına müstahak olurdu [1].

Orada daha bir sürü kızlar vardı; bunlar ya kaçırılmış, ya da iğfal edilmişlerdi. Bu ağır ithamlar, maznun erkeklerin şeref ve itibarlarını vahîm şekilde yaralamaktaydı. Aşkın gür sesi mahkeme salonunu çınlatiyordu. Her tarafta kızgın babalar, aldatılmış kızlar, sadakatsız aşıklar ve meyus kocaların sesi duyuluyordu!

Mer'iyetteki kanun hükmünce, izdivaç esnasında do-

(1) — Müellif (les Pensées: tefekkürler - yahut düşünceler - adlı eserinde, bap II. s: 336) bundan alayla bahseder. Bu eski usul muhakeme 1677 tarihinde lağvedilmiştir. Gesvres markizinin sebebiyet verdiği ademi iktidar dâvasında filozof, bir hukukçu olarak, ihtilâfı tetkik etti. Şahsî evrakına ait külliyette bazı notlar bıraktı: (Gresvres markizinin ademi iktidarı bulunmadığım iddia ettiğinden, kendisinin cerrahlar tarafından ve karısının da ebeler tarafından muayene edilmelerine ve raporlarının da mahkemeye tevdiine karar verildi.)

ğan çocuk babaya aitti [1]. Amâ, babanın aksine inanması için elinde kuvvetli sebepleri bulunabilirdi. Kanun sadece babayı düşünmüş, menfaatma bu hükmü koymuştu; çünkü, bu sayede o artık muayenelerden, endişe ve vehimlerden kurtulmuş oluyordu.

Mahkemede kararlar reylerin ekseriyetile ittihaz olunuyor. Lâkin, bu kararların, reylerin ekalliyetile verilmesinin daha isabetli olacağını iddia ediyorlar, ve diyorlar ki, dünya saçma ve yanlış fikirlerle dolup taşarken, doğru ve haklı fikirlere pek nâdir rastlaniyor!

Paris. 1/Ağustos/1715.

---

(1) — (İs **pater** est quem Justae nuptiae denuntiant).

MEKTUP 89

Usbek'ten Rhedi'ye

Venedik

Paris'te hürriyet ve müsavat hâkimdir. Doğuştan mümtaziyet, fazilet, namus, hattâ ne derece parlak olursa olsun, harplerdeki büyük yararlıklar insanı halk kitlesinden tefrik etmez, imtiyazlı kılmaz. Sınıf farklarına beslenen haset burada hiç duyulmaz. Paris'te en muteber insan, arabasına en muhteşem atları koşabilen kimsedir!

Burada büyük bir insan demek, kıralla görüşen, nâ-

zırlarla düşüp kalkan, zengin ecdada malik olan, büyük borçları ve büyük gelirleri olan kimse demektir. Hele böyle bir kimse avareliğini, meşgul ve mütehâlik görünmek, ya da kendini türlü zevklere dalmış göstermek suretile gizleyebilirse, artık hiç korkusu olmasın! Böylece, bu kimse kendini Paris'in en mes'ut ve müreffeh insanı ilân etmiş ve her kesi de buna inandırmış bilsin!

Halbuki, İran'da, büyük bir adam demek, Şah tarafından hükûmet hizmetinde vazifelendirilmiş bir kimse demektir [1]. Halbuki, burada daha doğuşunda büyük olan insanlar vardır. Lâkin, bu doğuşun malî bir imtiyaz ve nimeti olamaz, tahsisat bağlanamaz. Hükümdarlar, tıpkı eserlerini sade ve basit makinelerle ikmâle çalışan mahir san'atkârlara benzerler; onlar gibi davranırlar.

Sahabet ve iltimas Fransızların taptıkları ilâhedir. Bu mabedin büyük rahibi mesabesinde olan her nâzır, bu ilâheye pek çok kurbanlar takdim eder. Kendi etrafındakiler de, pek kar gibi beyaz kimseler sayılmazlar. Bazan bu kurbanları kesen rahip sıfatile, bazan bizzat kurbanın kendisi olarak ilâheye kendilerini ve kendilerile beraber bütün milleti feda ederler!

Paris, 9/Ağustos/1715.

---

(1) — (Ne İran'da, ne de hattâ bütün Şark'ta asâlet müessesesi yoktur. Asâlet ve saygı sadece görülen vazifededir.) Chardin, ayni eser, s: 224.

MEKTUP 90

Usbek'ten İbben'e

Şan ve şerefe beslenen arzu ve hasret, insanoğlunun nefsin beka ve muhafazası için duyduğu sevki tabiîden aslâ farklı değildir. Varlıklarımızı hemcinslerimizin hafızalarına geçirince, öyle zannedilir ki, bu varlıklar ulûlaşıp ihtişâmlaşır; azâmet peyda eder. Bu. adeta yeni bir hayat, yeni bir yaşayış olur, şu yer yüzünde! Ve bu başka hayat, Ulû Tanrı'dan gelen hayat kadar aziz ve kiymetlidir...

Lâkin, nasıl insanların hepsi hayata ayni bağlılığı göstermezlerse, şan ve şerefe de o derece duygulu olmazlar. Bu asîl aşk, beşer nevinin tâ kalbine kadar oyulmuştur. Fakat, gerek muhayyelenin faaliyeti, gerek tahsil ve terbiye, bu aşkı bin çeşit tavır ve hareketle tâdil ve tebdil eder. İşte, bu yüzden her insana göre şiddeti değişen bu aşkın, milletten millete göre kazandığı ehemmiyet az veya çok olur.

Hattâ, şöyle umumî bir kaide dahi konabilir: **Şan ve şeref isteğinin şiddeti, vatandaşların hürriyeti ile mebsuten mütenasiptir; bu hürriyet çoğaldıkça bu arzu şiddetlenir, bu hürriyet kısıldıkça bu aşk da azalır. Şan ve şeref esaretle aslâ bağdaşamaz, beraber yürüyemez!**

Anlayışlı bir adam geçen gün bana şöyle diyordu:

(Fransa'da hürriyet her yönden İran'dan fazladır. Onun için Fransa'da şan ve şerefe düşkünlük, İran'dan pek ziyadedir. Bu mes'ut heves, sizde ancak hükümdarınızın mücazat veya mükâfat vaat ve tehditlerile tebaasına yaptırabileceğini, Fransa'da büyük bir haz ve sevinçle yaptırır. **Fransa hükümdarı, en hâkir tebaasının şan ve şerefini küçümseyemez. Bu şeref ve itibarı koruyan mahkemelerimiz vardır; bu mahkemeler her türlü saygı ve itimada lâyıktırlar. Bu şeref ve itibar milletin kutsal hazinesini teşkil eder. Hükümdarın hükmedemediği yegâne varlık da, işte bu hazinedir.** Hükmedemez çünkü, kendi menfaatlerini tehlikeye atmadan böyle bir teşebbüse girişemez. İşte, bu yüzdendir ki, ister tevcih edilmiş bazı ruçhan ve imtiyazlarını kaybetmek suretile olsun, isterse hükümdarın istihkar edici en küçük bir fiil ve hareketile bulunsun, şeref ve itibarı hükümdar tarafından incinen bir vatandaş oldumu, hemen hükümdarın huzurunu terkeder, vazifesini bırakır ve evine çekilir.

Fransız ordusile sizinkiler arasındaki farka gelince, sizinkiler esirlerden teşekkül ettiği için, bu askerler gayet tabiîdir ki cebîndir, korkaktırlar! Ancak, görecekleri ağır mücazatlarm tehdidi altında ölümlere gidebilirler; bu da, ruhlarında yeni bir zulûm ve işkence kasırgası estirir ve onları budala ve şaşkına çevirir. Halbuki, bizimkiler, ölüme zevkle, şevkle koşarlar ve her türlü korkuyu üstün bir itminân ve cesaretle ezüp ortadan kaldırırlar.

Lâkin, namus ve iffetin, şöhret ve faziletin merkezi, öyle zannediliyor ki, ancak cumhuriyet idarelerinde ve vatan sözünün serbestçe söylenebildiği diyarlarda kurulmuştur! Roma'da, Atina'da, Lacedemon'da en büyük hizmetler, ancak şan ve şerefle ödenebiliyordu. Meşe dallarından bir taç, bir defne dalı, bir heykel, veya bir methiye, kazanılmış bir muharebe için, yahut zaptedilmiş bir şehrin en büyük mükâfatını teşkil ederdi.

Oralarda güzel ve asîl bir hareketle bulunan bir adam, mükâfatını bizzat o güzel ve asîl hareketten fazlalasile almış olurdu. Çünkü, bu adam hayırhâhlığını inkâr edecek bir tek vatandaşa dahi rastlayamazdı. Böylece, her vatandaş sayısı kadar, asîl hareketinin adedi de artmış oluyordu. Onlara göre, her adam, başka birine her hangi bir iyilikte bulunmağa muktedirdi; amâ, bütün bir topluluğun hayrına, bütün topluluğun saadetini arttırmağa mâtuf hayırhâhlıkta bulunanlar, bu meziyetlerile Tanrılara benzerlerdi!

Öyle ise, hizmet, asâlet, şan ve şeref, sadece hükümdarın keyif ve hevesine tabi olan, siz İran'lıların kalblerinde bu gıpta ve tefahur meş'alesi ebediyete kadar sönmüş kalacak mıdır? Heyhât! Orada, şöhret ve fazilet şâyet, hükümdarın lutûf ve takdirine mazhar olmamışsa, farazî bir mefhumdan ibaret telâkki ediliyor, demektir. Çünkü, sizce fazilet ve şan şeref ancak, hükümdarla doğar ve onunla ölür! Bu gün efkârı umumiyenin takdirine mazhar olmuş bir kimsenin, ertesi gün bu şan ve şerefi kaybetmiyeceğinden aslâ emin değildir. Bu gün, bir orduya kumanda eden şöhretli bir generalidir. Belki de, yarın Şahın canı ister, kendisini sarayın aşçıbaşısı yapar! İşte, bundan sonra da bu adamın ümit edebileceği methiye, ancak pişireceği nefis kızartmalara dair olacaktır, eyvâh!)

Paris, 15/Ağustos/1715.

MEKTUP 91

Usbek'ten İbben'e

İzmir

Fransız milletinin, şan ve şerefe olan bu umumî aşk ve merbutiyet duygusu, ne diyeyim bilmiyorum, her kesin müfekkiresinde bir (namus ve haysiyet işi) adı verilen bir mefhum yaratmış bulunuyor. Hemen bütün iş ve meslekte bu namus ve haysiyet işi açıkça hâkimdir. Lâkin, bu duygunun asıl aşırı olduğu meslek de askerliktir. Ben, sana bu duygunun bünyesini lâyikile hissettiremiyeceğim; çünkü, bu hususta bizde sarih bir fikir ve izah tarzı yoktur.

Eski zamanlarda, Fransızlar, ve bilhassa asilzâdeler, diğer kanunlara uymazlar, sadece bu namus ve haysiyet işi kanununa riayet ederlerdi. Hayatlarını baştan başa bu kanun düzenlerdi; bu kanunun en ehemmiyetsiz ahkâmını ihlâl etmek şöyle dursun, onlardan sıyrılmağa kalkmanın cezası ölümlerden beter olurdu!...

Münazaaları halletmek icabedince, verilebilecek hüküm, daima ayni olurdu; bu da, duello etmekten ibaretti. Duello, bütün müşkülâtı bir çırpıda yenerdi. Lâkin, bunda meş'um olan cihet, verilecek hükmün, ekseriya alâkalılardan başkalarını felâkete atmasiydi.

Bir adam, diğerini istediği kadar az tanınmış olsun, onun uğruna mücadeleye girecek, gayz ve gazaba itilen kendisiymiş gibi, ölümü istihkar edecekti! Bu mücadeleye şahsının intihap ve tercihi ona daimî bir iftihar vesilesi verecek, şeref ve hazların en büyüğüne nâil olacaktı. O kadar ki, bir adamı ve bütün ailesini darağacından kurtarmak için dört altun sikkeyi dahi vermekten çekinirken, bu defa, ayni adamın uğruna kendi hayatını bin kerre tehlikeye atmaktan aslâ çekinmiyecekti!

Mamafih, bu tarzdaki muhakeme sistemi ile delil temini pek adaletsizdir. Çünkü, muhasımlardan biri, diğerinden çok daha kuvvetli ve mahir olabildiği halde, ihtilâfın mevzuu itibarile son derece haksız durumda bulunabilir; binnetice mübarezenin neticesi aslâ adilâne bir delil olamaz.

Hattâ, kıral çok ağır mücazatlar koyarak, duelloyu men'etmiştir [1]. Lâkin, bütün bu teşebbüsler boşuna olmuştur; dâimâ hâkim olmak sevdasında bulunan haysiyet ve şeref, her zaman hırçın ve ayakta. hiç bir kanuna kulak vermemiştir!

İşte, bu yüzden Fransızlar çok müşkül bir durumda bulunuyorlar; namus ve haysiyet kanunu, tahkir edilen şerefin intikamını emrederken, adalet böyle bir intikam aldı deye kendisini en korkunç cezalara müstahak kılmaktadır; şayet, namus ve haysiyet kanununun yolundan gidecek olsa, bu yolun sonunda darağacı ile karşılaşacektir, yok şayet adaletin izi üzerinden gidecek olsa, o zaman da mensup olduğu topluluktan ebediyen koğulacaktır! Şu halde, önünde iki yoldan birini seçmek kaliyor:

(1) — XIV Louisinin 1679 tarihli fermanı duello edenlerin katline dairdi. Bu fermanın hükmü 1725 tarihinde XV. Louis zamanında yenilenmiştir.

ya ölecek, ya da yaşamak liyâkatından ebediyen mahrum kalacaktır! [1].

Paris, 18/Ağustos/1715.

---

(1) — «Fena kanunların meydana getirdiği kargaşalık devirlerinde teessüs etmiş olan bu şahsî mübarezeler, efkârı umumîyeden beklenen hürmet ve itibâr zarûretinden doğmaktadır.

Düellonün eski çağlarda bilinmediği zannediliyor. Belki de doğrudur. Zira, o devirlerde insanlar mâbetlerde, tiyatrolarda ve şölenlerde toplandıkları zamanda, bir nevi itimatsızlık eseri olan silâhı yanlarında bulundurmazlardı.

Keza, düello o devirler için, esir ve sefil insanların oynadıkları adî ve umûmî bir temâşa mahiyetini arz edecek ve bu yüzden asîler kendilerine birer sirk pehlivanı gözile bakılmasından korkacaklardı.

Ne olursa olsun, asıl mes'ele gerek düelloyu teklif edene ve gerek bu teklifi kabul eyleyen kimseye boş yere ölüm cezası verilmekte olmasıdır. Bu şiddetli kanun, şerefi hayata tercih ettiren duyguya dayanan, bu örf ve âdeti söküp atamamıştır.

Düello teklifini reddeden kimse vatandaşları nazarında alçalmış, küçülmüşitür! Artık nasibi ya metrûkiyet içinde münzevi bir ömrü sürüklemek olacaktır, ki cemiyet hayatının nimetlerine alışmış bir insan için gayri kabil tahammül bir hayattır; yahuttâ, o kimse vatandaşlarının mütemadî hareket ve tecavüzlerine hedef olacaktır ki, bu halin devamı bir tehlikeye pervasızca atılmak mecburiyetini doğuracaktır.

Acaba, düellonun zadegânlar arasında bulduğu rağbetin, halk tabakaları içinde bulamayişinin sebebi nedir? Buna sebep, yalnız âvam tabakasının silâhsız oluşu değildir. Asıl sebep, âvam tabakasının zadegâna nazaran, efkârı umumiyenin şeref ve itibâr duygusuna daha az muhtaç oluşu ve yüksek tabakaya kiyasen yekdiğerlerine karşı daha emniyetli ve daha az kıskanç bulunuşlarıdır...»

Beccaria, Suçlar ve Cezalar, F.: XXIX.

MEKTUP 93

Usbek'ten Rhedi'ye

Venedik

Bu kadar yıllık hükümdar öldü. Hayatta iken insanları iyice konuşturmuş olan kıral, ölünce her kesi susturdu!. Son anlarına kadar metîn ve cesur idi; sadece mukadderata boyun eğeceğe benziyordu. Tıpkı Şah Abbas gibi. Zira, o da nam ve şöhretile bütün dünyayı sardıktan sonra, hayata gözlerini yummuştu.

Sakın zannetme ki, bu büyük hâdisenin tepkisi yalnız ruhta ve efkârda oldu! Ne gezer, her kes bu değişikliği fırsat bilerek işlerini tanzim etti, çıkarlarını bildi! Tahta da, ölen hükümdarın torununun çocuğu oturdu; henüz beş yaşında bir bebek! Amcası da kıraliyet nâibi ilân edildi.

Ölen hükümdar, sağlığında bir vasiyetname tanzim etmiş ve içinde kıraliyet nâibinin salâhiyetlerini göstermiş, kısmış. Yeni nâip ise, esasen Parlamanto'da olduğundan, doğuşuna ait meşrû haklarını orada izah ederek neticede, vasiyetname hükümlerini iptal ettirdi [1]. Tanzim

(1) — XIV. Louis, 1/9/1715 tarihinde öldü. Yani bu mektubun tarihinden tam 3 gün önce. Ertesi günü kıral nâibi, Philippe d'Orleans Parlamentoya gelerek vasiyetname hükümlerini, Parlamento'nun reisi kont Jean An-

etmiş olduğu bu vasiyetname hükümlerile ölen kıral, adeta ölümünden sonra da yaşamak, tahta hâkim olmak istemişti.

Parlamentolar birer viranedir ki, dâimâ ayaklar altında çiğnenmişlerdir; böyle olmalarına rağmen, dâimâ milletlerin kadîm dinlerindeki mâbetleri hatırlatırlar. **Bu viranelikler sadece, adaletin çiğnendiği, ve binaenâleylı onu yeniden kurmak gerektiği zamanlarda mamureler haline gelir, ayaklanır, kaynaşmaya başlarlar!** Hayatın tabiî seyrinde parlamentoların kuvvet ve kudreti gittikçe azalır, zayıflar, dermansızlaşır; ancak beklenmedik anî haller ve tesadüfler ona yeniden hayatiyet, kuvvet verebilmekte, diri kalmalarını sağlamaktadır...

Bu büyük gövdeler, beşerî varlıkların mukadderat izini takip ederler. Öyle zaman olmuştur ki, bu izi kaybettiklerinden, tamamen çöküntüye uğramış, kendileri de kaybolmuşlardır!...

Ne ise, millete hoş görünmek isteyen kıral nâibi, evvelâ ammenin hürriyet hülyâsına hürmetkâr bir tavır takındı; sonra da, yer yüzündeki mabetle mabûdu kaldırmak sevdasına düştü; o zaman da, kendisine taç ve tahtın hayırhâh müdafii, bütün meşru hakimiyetin büyük halâskârı nazarile bakılması ihtırasile yanmağa başladı [1].

Paris, 4/Eylûl/1715.

---

toine de Mesmes'nin yardımı ile, iptal ettirdi. Vasiyetnamesinde hükümdar, madam de Montespan'dan doğan gayri meşru oğlu Maine dükünü saray nazırı tâyin ediyor ve kendisine meşru evlât hakları sağliyordu.

(1) — Müellif, Parlamento üyesi olarak,Parlamento faaliyetine devamlı sadakat gösterdi. Parlamentolar yalnız adlî birer cihaz değildiler, fakat imparatorluk kanunlarının da tedvin edildiği müessese idi.

MEKTUP 95

Usbek'ten Rhedi'ye

Venedik

Ne zaman bana amme hukukundan bahsetseler, hemen arkasından beşerî toplulukların kuruluş esasını, aslını inceden inceye araştırmağa başlarlar. Ben de, bu hale içten içe gülerim. Halbuki, şayet insanlar bu toplulukları yapmamış olsalar, bu cemiyetleri terkedip biribirlerinden kaçsalardı, işte o zaman bu insanların neden ayrı yaşadıklarının esbabını araştırmak lâzımdı ve bu daha mâkul olurdu. Çünkü, insanlar daha doğuştan biribirlerine bağlıdırlar. Bir çocuk babasına bağlı olarak ve onun çatısı altında doğar: İşte cemiyet ve işte topluluğu doğuran âmil de budur [1].

(1) — Montesquieu, cemiyetin mukaveleden doğmuş olmadığına, onun mukaveleye takaddüm ettiğine dair felsefî mülâhazasına ölümüne kadar sadık kalmış, inhiraf göstermemiştir. Locke, Hobbes, Grotius ve daha sonraları J. J. Rouseau tarafından müdafaa edilen teze muhalif olarak, cemiyetin insanın ilk tabiî devrinde de mevcut olduğunu ve çünkü cemiyet hayatının bizzat tabiattan kaynadığını, insan oğlunun içtimaî hayata açlık, susuzluk ve cinsî hayat sevki tabiîsi kadar mütehassir bulunduğunu müdafaa eder. Tefekkürler (Penées, cilt: 1, s:

Amme hukuku Avrupa'da, Asya'dan daha fazla bilinmektedir; bununla beraber denilebilir ki, hükümdarların ihtırasları, milletin sabır ve sükûnu ve muharrirlerin müdahene ve tabasbusları bütün prensipleri alt üst etmiş, bozmuştur!

Bu günkü halile bu hukuk prensipleri, kendi menfa-

---

397) adlı eserinde bu tezini izah eder: (Cemiyetlerin teşekkülünden evvel, insanlar tedkik edilirse, görülür ki, beşer nevi bu zamanlarda dahi tesis ettiği bir hakimiyete tabi bulunuyorlardı. Filhakika, son derece zayif ve nahif şerait içindeki çocuklar kendilerine hayat ve bu hayatı idame ettirmek için zarurî vasıtaları temin eden babalarının himayelerine sığınmışlar, ona tabi olmuşlardır.)

İki tez arasındaki mühim fark, ceza adaletinde de çok mühim sonuçlar vermiştir. Filhakika, birincilere göre, cemiyetin ceza vermek salâhiyetini (mutlak fayda) esasına bağlamak lâzımdır. Buna: (meşru müdafaa sistemi) de denilmektedir. Bu sisteme göre, bidayette hür ve müstakil olan insan, diğer münferit yaşamakta olan insanların gerek şahıslarına ve gerek mallarına vaki tecavüzları kendi şahsî müdafaalarile bertaraf etmeye çalışırlarken, kavi ve hilekârın faikiyet ve zulmünden yılarak bir araya gelmişler ve aralarında akdeyledikleri bir mukavele ile meşru müdafaa hakkını cemiyete terketmişlerdir.

Tecavuzun vuku bulmasile, mukavelei içtimaiye ihlâl edilmiş olacağından, cemiyet meşru müdafaaya geçerek mütecasiri cezalandıracaktır. O halde, cemiyetin menfaatı cezanın derhal tatbikine bağlıdır.

Beccaria'nın (Eski klâsik) yahut (klâsik fayda) mektebi bu tezi ancak bu noktaya kadar kabul ve müdafaa eder. Amâ, bu noktadan sonra, tamamen bu tezden ayrılır. Beccaria'ya göre, bir cezanın meşru olabilmesi için, vuku bulan tecavuzun, cemiyetin beka ve muhafazasına veya ferdin hayat ve hürriyetine verilen bir zararın tahakkukuna bağlıdır.

atlerini zedelemeden, hangi noktalara kadar adaleti tahrip edebileceklerini öğreten bir ilim şekline büründüğüdür!..

Bu ne hazin bir saiktir ki, Ah Rhedi, vicdanları susturmak, kalblerini katılaştırmak için bu ilim, adaletsiz sistemler haline sokuluyor, ondan kaideler istihraç olunuyor, esaslar öne sürülüyor ve bundan da neticeler elde ediliyor!

Şu halde, mutlak fayda veya meşru müdafaa tezinde, ceza münhasıran tecavuza, yani (fiil) e verildiği halde, klâsik fayda nazariyesinde ceza, cemiyetin bekasına veya ferdin hayat ve hürriyetine verilen bir zararın ispatını şart koşar. Öyle ise, birinci nazariye, ceza cemiyetin hal hazır menfaatını siyânet için verildiği halde, ikinci tezde ceza, toplumun müstakbel menfaatleri için verilebilmektedir.

Böylece, cezanın gayesi, bünyesi ve infaz şekilleri bakımından iki sistemin neticeleri pek büyük olmuştur.

Şimdi acaba Montesquieu'nın antikontraktualist nazariyesinin sonuncu ne olacaktır?

Bizce, mademki, cemiyet mukaveleden önce vardır, ve bu tabiatın zarurî kıldığı bir haldir; yemek, içmek kadar zarurî ve azizdir; öyle ise, Beccaria'nın klâsik fayda nazariyesi de Montesquieu'den, onun sağlam, derin (mukavele dışı cemiyet) tefekkür cennetinden ilham olunmuştur. Filhakika, bu büyük dehânın hemen her mektubunda okunan hürriyet aşkı, beşeriyet aşkı ve adalet aşkı aynen Beccaria'ya intikal etmiş bulunuyor.

İki büyük mütefekkirin eserlerindeki bu hakikatler kanun yapıcılarını nurlandırmalı, topluluğun ruhunu yükseltmeli, ferdin hassasiyetini inceltmeli ve verilecek ceza ile aklı selim arasındaki ahenk ve tenazur şiddetle muhafaza edilmelidir!...

(mütercim)

Beccaria ölmez eserinin XXXVIII. faslında «mutlak fayda nazariyesinin esassız mülâhazaları» na hasretmiştir. Biz bu fasıldan bazı parçaları buraya geçirmekten kendimizi menedemedik:

Halbuki, kendi hudutsuz hükümranlıklarından başka bir kaide tanımayan sultanlarımızın, işledikleri en korkunç ve yüz kızartıcı suç, aslâ eğilip bükülme kabiliyeti olmayan adaleti katlayup kırmak arzusudur, heyhât!

Yekdiğerinden tamamen farklı iki türlü adaletten bahsediyorlar: Biri fertlerin arasındaki işleri tanzim eden adalet ki, buna hususî hukukta rastliyoruz. Diğeri ise, milletlerin arasındaki ihtilâfları düzelten adalettir ki, bu da amme hukukuna hakim bulunmaktadır. Amme hukuku, hususî hukukun sahası dışında olduğundan, hakikatte bir memleketin malı olmayup cihanı ihata etmektedir.

«..... .....
..... Her şeyden önce kanun vazının mutlak fayda nazariyesine sırtını vermesi esasının saçmalığını anlatmalıyım. Heyhât! Lâkin, umûmî mahzurlardan ziyade, hususî mahzurları ele alan, duyguları canlandırmaktan ziyade ona uyuşukluk veren, idrâki sükûta dâvet edip akla hükme kalkarak ona «esir ol!» emrini vermeğe cesaret eden yine bu fayda nazariyesidir.

Mefruz, yahuttâ az ehemmiyetli olan zarar ve ziyanların korkusuna binlerce hakikî kâr ve menfaatleri feda eden keza hep bu «fayda» mülâhazalarıdır!...

Yangın çıkıyor deye ateşi, feyezanlara sebebiyet veriyor deye suyu insanoğlundan esirgemek hakka ve aklı selime uyarnı? .....
..... Bu nevi kanunlar katillerin adedini arttırmaktan başka şeye yaramaz. Zira, bu kanunlar sayesinde müdafaadan âciz vatandaşlar, silâhsız insanları büyük cesaretle vuran silâhlı katillerin kucağına atılmış olacaklar. Böyle kanunlar sayesinde, şeref ve namus sahibi mütî insanların zararına olarak, haydutlar himâye edilmiş bulunacaklardır .....
..... Zulmü, sadece kendi aile efradına ve dostlarına münhasır insanın mâruz kaldığı tehlike büyük değildir. Lâkin, zûlum büyük olur ve insanların büyük birkısmına sarî bulunursa, zalim korkusundan titremeli; cür'et ve saldırıdan, yeis ve nevmidîden endişe etmelidir!

Bu mevzudaki diğer düşüncelerimi, sana başka bir mektupta izah edeceğim.

Paris, 1/Şubat/1716.

Bilhassa, zenginleri kolaylıkla ayaklandırabilen, onların ruhlarındaki o kadar sahhar ümit ateşini yakabilen ve atılacakları tehlikelerin müşterek olduğunu ve mes'uliyetlerin, ayaklananların hepsine taksim edileceğini telkin eden kurnaz ve müteyakkız insanlardan çekinmelidir!

Düşünmelidir ki, felâketzede insanlar kendilerini ezen şeametin yanında, hayatlarına tevcih edilen tehlikelere pek de o derece ehemmiyet vermezler!»

«Beccaria»

MEKTUP 96

Usbek'ten Rhedi'ye

Venedi.

Hakimler adaleti vatandaşlar arasında tevzi etmelidirler; her millet de, bu adaleti bizzat başka bir millete teslim etmekten bahtiyarlık duymalıdır. Adaletin bu ikinci tarz tevziinde, riayet edilecek ana kaide, birincisinin ayni olacaktır...

Milletten millete adaletin tevziinde üçüncü bir şahsın muhakeme zaruretine nâdiren ihtiyaç olur; zira, ihtilâf mevzuları her zaman vâzıh ve müntehaya vasıl olma şekli pek basittir. İki milletin menfaatı umumiyetle yekdiğerinden ayrıdır ve ortada yapılması gereken iş, adaleti sevmek ve onu arayup bulmaktan ibarettir. Şahıslar arasındaki ihtilâflar ise, ziyadesile muhteliftir. İnsanlar, cemiyet hayatı yaşadığından, menfaatlar karışmış, girift bir hal almıştır. Tarafların hırs ve tamâh savletlerile karartılmış bu bin çeşit ihtilâfın ortadan kaldırılması için, üçüncü bir şahsın müdahalesine mutlak zaruret vardır.

Haklı muharebeler ancak iki çeşit olabilir: Birinci ne-

(1) — Filhakika, büyük mütefekkir, İslâm adalet anlayışının meclûbu olmuştu. Kur'anın emirlerini biliyordu: «Şâyet insanlar arasında hüküm vermekle vazifelendirilirseniz;

vi muharebeler, saldıran düşmanı def'etmek için yapılır; diğerleri ise, taarruza uğramış müttefik bir millete yardım için olur.

Hükümdarın şahsî mücadelelerinden dolayı açılmış bir muharebede adalet aslâ mevcut değildir; ancak bu şahsî mücadelelerde hükümdarın telef olması, veya mil-

---

sakın adaletten ayrılmayın! Ey imân edenler, insaf ve adaleti tutar olun; kendi âleyhinizde, ana babanızın âleyhinde, zengin, fakir akruba âleyhinde de olsa! Bir takım hava ve heveslere kapılmak sizi adaletten alıkoymasın! Bazı insanlara karşı düşmanlığınız sizi adaletten ayırmasın, adaleti endişesiz icra edin! Zira, takvaya en yakın olan odur! Rabbiniz kitabı (Kur'an) hak ve terazi (yani adalet) ile göndermiştir! Biz Peygamberlerimizi en açık delillerle gönderdik; ve onlarla beraber kitap ve nizamı (teraziyi) gönderdik ki, insanlar adaleti icra etsinler! O yurtlar ki, adaleti bırakıp zûlme saptılar, biz de kendilerini helâk ettik! Rabbınız bir kimseye aslâ zülm etmez! (yani insanlar adaletsiz davranışlarile kendi kendilerine zulmederler.)

Bu yüce esaslar İslâmiyetin adalet anlayışını ne de güzel belirtmektedir. Filhakika, İslâmiyet mutlak adalet taraftarıdır. Ve adalet sathında bütün insanların müsavatını kabul eder. Vakfettiğimiz ayetler bunun açık delilleridir. Adalet önünde insanoğullarının müsavatı esasını gölgelemeye kalkacak her hangi bir bahanenin hiç bir kıymeti olamaz. Zira, adâletin huzurunda mutlak müsavat vardır. Onun için Kur'an adaleti (terazi) kelimesile ifade etmiştir. Bu terazinin âyari ile hiç bir şekilde oynanamaz, bozulamaz. Adalete itibar ve onu tatbik eden hiç bir millet helâk olmiyacak, zulmeden diyar ise, çöküp mahvolacaktır!...

İşte, bu sebepten dolayıdır ki, islâm dini dâima ilim, tedbir ve tefekküre sevk eder. İslâm dini ilmi farz kılmış ve aklı da bu ilim ve terbiye, tefekkür ve içtihat ile muhafazayı, akla zarar veren veya onu izale eden şeylerden içtinabı emretmiştir.

letin felâketine sebebiyet vermesi hali müstesna. İşte bundan dolayı, bir hükümdar kendisine tevcih edilmesi lâzim gelen bir şan ve şeref nişanesinden mahrum bırakıldığından, yahut elçilerine adâb ve erkâna sığmayan tarzda harekette bulunulmuş olmasından, ve daha buna benzer sebeplerden dolayı diğer bir millete harp ilân edemez [1]. Tıpkı, bir şahsın hediye vermedi deye, bir başkasını öldürmeye hakkı olamiyacağı gibi. Aklı selim, harp ilânının adalet dairesinde tanzim edilmiş bir ilâm mahiyetinde olmasını, bu ilâmda tasmim edilen cezanın işlenen cürm ile âdil bir nisbette bulunmasını, bu fiili işleyenin, hakikaten ölüme müstahak olduğunun ispatını is-

---

Böylece, bu din akıl nurunu söndürmez! İhatayı, göz nurunu körletmez! Belki bu nimetleri arttırır. Fikri tashih ve onu selâmete götürür. Akla rehber olur, aklın alamadığı hakikatı tutup çeker, getirir! Aklm göremediği afet ve tehlikelerden beşer nevini çekip kurtarır! Bu suretle akla hayırhâh bir meş'ale olur, nura gark eder!

Hülâsa, İslâmın kanunları tahlil olunursa, görülürki, nuru: (din), camii: (akıl), ve gayesi ise: (adalet) tir!

(Bu bilgilerin kaynağı büyük islâm alimleridir.)

«mütercim»

(1) — Müellif, kıral XIV LOUİS devrindeki mukabelei bilmisil siyasetini imâ etmek istiyor. İspanya'nın Londra sefiri (1661 Ekim ayında) Fransız sefiri kont Estrades önünde saygı işareti olarak geri çekilmeyi red etmişti. XIV. Louis, İspanya'nın Paris mümessilini Fransa'dan koğdu ve resmî tarziye talep etti. Filhakika, 24/3/1662 tarihinde alenen hacilâne bir tarziye verildi.

Keza 1662 Ağustos'unda Papa'lığın muhafız askerleri, Fransız sefiri dük de Crèqui'nin oturduğu sefaret binasına ateş ettiler. XIV. Louis gazaba geldi, harba karar verdi. Papa IIV Alexandre korktu ve muhafız askerlerinin Papa'lıkla alâkasını keserek, hepsini dağıttı.

Montesquieu Tefekkürler eserinde (sahife: 369). Şöyle diyor: (Louis'nin sanki bütün hâkimiyeti, gösteriş ve şatafat içindi. Her şey alâyiş ve debdebeden ibaretti, siyaseti bile!)

ter. Çünkü, bir kimseye ilân harp etmek demek, o kimseyi ölüme mahkûm etmek demektir!..

Amme hukukunda en ağır adlı ilâm, harp ilânıdır! Zira, bu harp, bir cemiyeti top yekûn yıkup mahvedebilir!

Yine amme hukukunda, şiddet sahasında, ikinci dereceyi mukabelei bilmisil işgal eder. Bu öyle bir kanun ki, mahkemeler cürme göre cezayı ölçüp biçmeye mecburdur. Üçüncü bir adalet tepkisi de, hükümdarın bizlerden nâil olacağı bir takım menfaatlerden mahrûm edilmesidir; bu mahrûmiyet dahi yapılan tecavuzla mütenasip olacaktır. Adaletin dördüncü tepki şekli de, hakkında şikâyet edilen milletin ittifaktan çıkarılıp atılmasıdır ki, bu hal sık sık cereyan etmektedir. Bu bir millet için, mücrimin cemiyetten sürgün edilmesinden farksızdır. Artık o hükümdar, evvelki müşterek topluluğun azası olmak sıfat ve haysiyetini kaybetmiş, oradan silkilip atılmış demektir.

Bir hükümdarı bir ittifaktan atmaktan daha büyük bir hakaret olamaz; nasıl ki, onunla bir ittifak akdetmekle ona şereflerin en büyüğü bahşedilmiş olur. Çünkü, insanlar için en şerefli ve hattâ en faydalı iş, diğer insanların kendi varlığı ve bu varlığının muhafazası için devamlı surette gösterdiği alâka, dikkat ve ihtimamdır.

Lâkin, bir ittifakın bizi bağlaması için, bu ittifakın dürüst olması lâzımdır; bundan dolayıdır ki, bir üçüncü milleti yok etmek için diğer iki millet arasında akdedilen ittifak hiç bir zaman meşrû sayılamaz; bu sebeple de böyle bir ittifakı bozmak aslâ bir suç teşkil etmez.

Bunun gibi, bir hükümdarın her hangi bir müstebit ile ittifak akdetmesinde ne şan ve şeref, ne de bir vakar ve ciddiyet vardır!..

Rivayet edildiğine göre, bir Mısır hükümdarı, Samos kıralına haber göndererek büyük istibdat ve gaddarlık-

larını yumuşatup değiştirmesini ihtar etmiş. Lâkin zâlim kıral bu ihtara kulak asmayınca, Mısır hükümdarı onunla dostluk ve ittifak anlaşmalarını iptal ettiğini kendisine bildirmiştir [1].

Fetih kendiliğinden bir hak doğurmaz. Millet mevcut oldukça, sulhnamenin ve duçar olunan tecavuza ait tazminatın teminatını teşkil eder. Ve şâyet millet, mahvolmuş, yahut dağılmış bulunuyorsa, bu takdirde bu netice bir zulmun, bir gaddarlığın eseri olarak meydana gelmiş demektir.

Sulh muahedeleri insanlar için o derece mukaddestir ki, ahidnâme sanki kendi hukukunu haykıran tabiatın tâkendi sesi mahiyetini almaktadır. Âkit iki millet tarafından şartları mahfuz tutulabildikçe, iki milletten birinin mahvini istihdaf etmedikçe, harp yolile o millet tabiî müdafaasından mahrum bırakılmadıkça, hu ahitnameler bütün ahkâmile meşrûdurlar.

Harp yolile diyorum, zira, kuvvet ve zaaf yönünden, insanlar arasına müsavatsızlık sokmuş olan tabiat, zaife nevmidînin celâdet ve savletini vererek kuvvetliyi eşit hale getirmeye çalışmaktadır.

Paris 14/Şubat/1716.

---

(1) — Bu Mısır hükümdarı: Kıral Amasis'dir.

(2) — Bu mektubun son üç bendi 1754 baskının tashihine göre yukarı geçirilmiş ise de, 1720 baskısında şöyle idi:

(Fetih hakkı, aslâ bir hak değildir. Bir topluluk ancak onu teşkil edenlerin iradesile kurulmuş olabilir. Şayet bu topluluk futûhat yolile dağıtılırsa, onu teşkil eden azalar eski tabiî hürriyetlerine kavuşmuş olurlar. Yeni bir cemiyet aslâ doğmuş olmaz; ve şayet fâtih olan şahsiyet, bu topluluğu tekrar kurmak isterse, bu da bir zulûm ve gaddarlıktan başka bir şey olmaz!

Sulh muahedelerine gelince, şayet bu âhitnamelerde uğranılan zarar ve ziyanlara nisbetle çok daha fazla tazminat, yahut tahrip hükümleri mevcutsa bu takdirde, bu vesikalar gayri meşru olur; diğer bir tâbirle, böyle bir musalâha aşikâr bir gaddarlık ve işkencedir; ve bir gün bu azap ve işkencenin şiddetine maruz kalan millet, ayni şeametleri revâ görmekten çekinmiyecektir; onun için ancak kaybedilenlerin telâfisile iktifa etmeli, yoksa bu mızânı devirüp eziyet ve cefâların cazibesine aslâ kapılmamalıdır!

İşte böyle, sevgili Rhedi, benim amme hukukundan kasdettiklerim bunlardır. İnsan haklarından, daha doğrusu akıl ve idrâkin emrettiği hukuktan bunları bekliyor, murad ediyorum.)

İlâve not :

Filozofun adalete dair yüceliklerini, bütün insanlara, hangi din ve mezhebe mensup olurlarsa olsunlar, hatta isterlerse hiç bir dine inanmamiş bulunsunlar, 86 nci mektupte göstermekte, beliğ ve engin bir beyan ve ihata kudretile izâh eylemektedir. O mektubun bu vesile ile tekrar okunması zevkinden kendilerini mahrûm etmemelerini okuyuculardan rica ederiz. «mütercim»

MEKTUP 97

Baş haremağasından Usbek'e

Paris

Visapur [1] kıraliyetinden buraya pek çok sarışın kadın geldi; bunlardan birini kardeşiniz, Mazenderan valisi için satın aldım; bu hususiaki yüksek emirlerini ve 100 altını bir ay önce bana göndermişlerdi...

Kadın denilen mahlûkları iyice tanırım; kat'îyen beni yanıltamazlar; çünkü, kalb vuruşları bakışlarımın kuvvetini aslâ gevşetemez!

Ömrümde bu derece mütenasip, bu kadar kusursuz güzellik de hiç görmemiştim. Pırıldayan gözleri çehresine hayat ve ışık dolduruyor, bütün çerkes diyarının güneşini kıskandıracak nurla ışıl ışıl parlatiyordu!...

Pazarlığı benimle İsfahan tâcirlerinden birinin baş haremağası yaptı; bir kenarda bizi seyretmenizi ne çok isterdim, efendimiz! Bu pazarlık esnasında esire, kendisini satmağa çalışan haremağasının bakışlarından iğrenir gibi, istihfâf eder gibi kaçmağa çalışıyor, bu bakışlar sanki büyük bir tehalük ve tahassürle benimkilerle buluşmaya çabaliyordu; bu hareketile de bana adî bir tâcirin ken-

(1) — Halen Bombay eyaletinde Bedjapur prensliği.
(2) — Hazer denizinin güney kıyılarında eski Hyrcanie.

disine lâyık olmadığını, bil'âkis kendisinin mümtaz ve muhteşem bir kocaya müstahak bulunduğunu ifade etmek istiyor gibiydi.

Size itiraf ederim, yüce efendimiz, bu güzel varlıktaki hazinelerin hususiyetlerini, huzuzatını düşündüğüm zaman, bendeki gizli bir râşenin sevincile sarhoş olmuştum. Onun, kardeşinizin sarayına nasıl öldürücü bir nâz ve eda ile girdiğini görür gibi oluyordum da, saray kadınlarının derin hayretlerle sarsılıp eridiklerini memnuniyetle hissediyordum; bu gözdelerin bir kısmı, keder yükünün altında acı çığlıklar koparark hayretlerini izhar ederlerken, sessiz lâkin çok ağır bir darbenin şiddetile de perişandılar; bütün nasiplerini felekten almış ve gelecekten artık ümit beklemiyenler ise, şeytanî bir tesellî sevincine kavuşurlarken, henüz taze emellerin peşinde koşanlar, kalblerini dolduran ihtırasın büsbütün alevlenen yangınlarile tamamen kül olacaklardı!

Bütün bir imparatorluğun içine dalup, bir sarayın çehresini tamamen değiştirmeye azmettim. Kim bilir, nice ihtıras kasırgası esdirereğim! Kim bilir, korkular, ve ne çeşit cezalar hazırlayacağım!...

Mamafih, içerideki bu kargaşalık, dışarıdan görülmiyecek, sulh ve sükûn rüzgârı esiyormuş zannedilecektir! **Nasıl ki, büyük ihtilâller de kalblerin derinliklerinde hep gizli kalır;** ıztıraplar derinleşip müzminleştikçe müzminleşecek ve sevinçler de aralıksız devam edecektir. Uysallık ve itaat azalmiyacak, konmuş kaideler bozulmiyacaktır. Arzulanan yumuşaklık ve tatlılık, hattâ ümitsizliğin derinliklerinden silkinip ortaya çıkacaktır!

Şu cihetten eminiz ki, gözümüzün önünde ne kadar çok kadın görürsek, onlardan o derece az sıkılırız. Büyük bir hoşa gitmek zarureti, birlik teşkil etme kolaylığının az-

lığı, itâat ve inkiyât etme misâlinin çokluğu, bütün bunlar onları bağlayan zincirlerdir. Bu kadınlardan bir kısmı diğerlerinin hareketini büyük bir dikkatle kontrol eder, ve bize daha fazla tâbi olmağa çalışırlar. Bizim işlerimizin hemen hemen yarısını seve seve sırtlanırlar ve biz gözlerimizi yumacak olsak, onlar hemen yetişip tehalükle açarlar. Neler söylüyorum, efendimiz? Evet işte onlar, efendilerini kendi rakibeleri aleyhine kışkırtırlar; ve cezalandırmağa muvaffak oldukları bu kadınların ne kadar yakınlarında olduklarının farkında bile olmazlar!

Lâkin, muhterem efendimiz, siz olmadıktan sonra bütün bu şeylerin de ne ehemmiyeti olur ki, bir hiçten ibaret kalır! Aslâ tesiri olmayan bir otorite hayaletinden ibaret olan bizler ne yapabiliriz? Haydi, olsun olsun, biz ancak sizin yarınızı temsil edebilelim! Bu da sadece, onlara tatbik ettiğimiz menfur tazyik ve şiddet sayesinde mümkün olabiliyor. Halbuki, siz korkuyu, dolu ümitlerle yumuşatıyor, tehdit ettiğiniz zamanlardan daha ziyade okşadınız anlarda onları fetihediyor, hükmünüz altına alıyorsunuz!

İşte bundan dolayı, dönün artık efendimiz, dönün ve her tarafı hakimiyetinizin alâmetlerini taşiyan bu sarayı şereflendirin. Gelin ki, ümitsizlerin gönlü sükûn ve huzura kavuşsun; gelin ki, her şeyi mahvedecek bütün vesile ve bahaneleri ortadan kaldırın! İnleyen aşkı teskin, vazife duygusunu eski alevli seviyesine yükseltmek için durmayin gelin!

Ve nihayet sadık haremağalarınızm sırtında her gün daha da ağırlaşan bir yükü hafifletmek için koşun, gelin muhteşem efendimiz!

İsfahan sarayı, 3/Şubat/1716.

MEKTUP 97

Usbek'ten Hassen'e

Jaron dağının dervişi

Ey zekâsı bunca ilimlerle pırıl pırıl yanan akıllı dervîş, sana söyleyeceklerimi iyice dinle!

Burada yaşayan filozoflar, hakikatte şark zekâsının ulaştığı zirveye varamamışlardır; ilmin aydınlattığı muhteşem tahtın üzerine çıkamamışlar, meleklerin fısıldadıkları semavî sözleri duyamamışlar, rabbanî gayz ve tehevvürün izhar tarzını henüz görememişlerdir! Amâ, kendi başlarına terkedilmiş, mukaddes kiymetlerden mahrum bir halde, beşer zekâsının derin izini sessiz ve gürültüsüz takip etmesini pekalâ başarmışlardır.

Bu rehberin onları nerelere kadar götürdüğüne sen de inanamazsın! Zira, onlar kargaşalıkları bu sayede düzenleyebilmişler, ve ilâhî mimarın nizamını basit bir mihanik ilmile hal edivermişlerdir!...

Tabiatın kurucusu, maddeye hareket hali verince, cihanda gördüğümüz sayısız değişikliklerin husul bulması için de, daha fazla âmile lüzum ve zaruret kalmadı.

Alelâde kanun vâzileri, insan topluluklarını nizam altına sokmak için, bize kanunlar teklif ediyor; öyle kanunlar ki, öne sürenlerin efkârında ve bunları kabul eden milletlerin bünyelerindeki tahavvüller kadar değişiktir-

ler. **Bu kanun vâzileri ise bize, umumî, değişmez, ebedî hiç istisnâ kabul etmiyen, sonsuz bir siir'at ve intizam isteyen bir nizâm getirici, sonsuzluk ve payânsızlık alemi içindeki kanunlardan bahsediyorlar** [1].

Ey aziz insan, bu kanunlara inaniyormusun? Belki de, ebediyet meclisine girerken kutsal esrarın ulviyeti karşısında mebhut kalacaksın ve bu esrarın hakikatına vardıkça, yaklaşmayı red edecek ve sadece onu hayranlıkla temaşâ etmekle yetineceksin!..

Lâkin, çok geçmeden bu fikrinden döneceksin; çok geçmeden göreceksin ki, bu mukaddes hakikat esrarı, yapmacık bir saygı ile gözlere aslâ gülümsemiyecek, derinliğine dalmadıkça bu esrarın anahtarları ele geçirilemiyecek, ve bütün sadeliklerine rağmen bu hazineler tabiatın kucağında gömülü kalacaktır. İşte bu yüzdendir ki, bu sade hakikatler insanlardan uzun zaman gizlenebilmiştir; ancak uzun ve derin düşüncelerden sonradır ki, bunlar bütün bolluk ve bereketile yer yüzünü kapliyarak insanoğlunun idrâkini aydınlatmış bulunuyor.

İşte, yüce derviş, tabiatın anahtarı bundan ibarettir; sana yazacağım hususî bir mektupta göstereceğim ki, mer'î prensipleri değiştirecek bol ve bereketli prensipler işte bunlardır!...

İlmin hakikatleri bilinmekle felsefenin kanatları daha da gerilir, ve Peygamberimiz efendimizin bütün buyurdukları nimetler ve fevkalâddelikler böylece tezyin edilmiş bulunurlar.

Ve nihayet eminim ki, dünyamızı saran havayı bir terazide tartmalarını, yahut her sene arz sathına düşen yağmur sularını ölçmelerini isteyeceğimiz alimlerimizden hiç birisi yeis ve müşkülâta düşmiyeceklerdir. Işığın güneşten bize ne kadar zaman içinde geldiğini; Zuhal yıldızı

(1) — Tabiî kanunlar.

ile aramızdaki mesafenin kaç kulaç olduğunu; en mükemmel bir yelkenli vasfının hangi inhina ile elde edilebileceğini keza ayni kolaylıklarla halledebileceklerdir.

Belki de bu derece ulvî ve derin konuşup filozofların eserlerini süsleyen bu ilâhî simalar, şâyet bu eserlere cesurâne timsâller ve esrar dolu mecazlar karıştırabilselerdi, o zaman öyle azametli kitaplar ortaya çıkardı ki, ancak kutsal Kur'anımız onlardan üstün olabilirdi.

Bununla beraber, sana düşündüğümü söylemem gerekiyorsa, Kur'anın mecazî uslûbile uzlaşamadığını da söylemeliyim [1].

Nitekim, bu kutsal kitabımızda kudret ve telâkattan nebean etmiş olmakla beraber, haddi zatinde manâ itibarile hakim olan ihtişamla tezat teşkil edecek derecede basit ve sade şeyler de göziime çarpiyor.

Her şeyden önce, vahiy ve ilham kitapları, ilâhî fikirlerin beşerî dile tahavvülü demektir. Bizim Kur'ammızda ise, bunun zıddına, ekseriya ulû Tanrı'nın dilini ve insanların fikirlerini okuyoruz. Hayran kalınacak bir arzu ve hevesle Cenabı Hakk'a sözlerini yazdırmış, lâkin fikirleri insanoğlu vermiş!

Sen şimdi belki de, bizim için son derece kutsal olan mevzularda çok serbestçe konuştuğuma hükmedeceksin. Belki de, yaşanılan memleketin hürriyet ve istiklâl havasile coştuğuma inanacaksın. Hayır, hiç öyle değil!

---

(1) — Kur'an hakkındaki bu mecazî uslup tenkidi, Spingo ve Richard Simon'a inanılırsa. İncil için daha vâsi ölçüde yapmak mümkündür. Şairâne, vus'atı kariha ve cerbeze, acaba yapılan maddî hatâları ve ahlâkî tenakuzları örtûp müsamâha ile karşılayabilecek midir?

Valentin Faijdit, Virgile ve Homère üzerinde ve Kûtüb-ü-Mukaddese'nin uslûbleri hakkındaki görüşlerinde bunu savunmuştur.

Büyük Allâh'ın yardımile, fikir ne derece cevvâl olursa olsun, kalbi ezemez, onu aslâ bozamaz; ve ben yaşadıkdıkça Hazreti Muhammed Peygamberim kalacaktır.

Paris, 10/Ekim/1716.

MEKTUP 99

Usbek'ten İbben'e

İzmir

Burada olduğu kadar, servet dünyanın hiç bir diyarında bu derece istikrarsız, mütehavvil değildir. Bir kerre her on senede bir, ihtilâller olur, ve bu amansız kasırgalar zengini sefaletin tâ en derin uçurumuna fırlatırken, fakiri de bir hamlede varlığın en göz kamaştırıcı mertebesine yükseltir. Biri düştüğü yoksulluğun karanlığı içinde şaşkına dönmüşken, diğeri kavuştuğu bolluğun hazzı ile mesttir. Yeni zengin mukadderatın bu hikmetine hayranlık, sevinç duyarken, yoksullaşan bahtsız ise, kör olası tâliin şeametile kan ağlar, durur!...

İhtilâl sürülerini harekete getirenler hazineler içinde yüzerler; aralarında buna lâyık olanları ise, pek azdır. Bu ihtilâl macerasına ise, sefaletin son kademesinde atılırlar; ve fakir oldukları zamanlarda gördükleri hakaretin tarifine bile imkân yoktur. Zenginleşince de, oldukça takdir edilip hürmet görürler; amâ, onlar da bu hürmete

nail olmak için ellerinden gelen hiç bir şeyi ihmâl etmezler!...

Bu gün bu insanlar çok korkunç bir durumdadırlar. Şimdi adına Yüksek Adalet Divanı denilen bir mahkeme kurudu; işte, bu mahkeme, bunların bütün mallarını ellerinden almak üzeredir [1].

Ellerindeki malları ne kaçırabilirler, ne de saklayabilirler; çünkü, ölüm cezası tehdidi altında, mal beyanlarını doğru yapmağa mecburdurlar. Böylece, şimdi bu adamlar son derece dar bir boğazdan geçirilmiş oluyorlar; yani hayatları ile servetleri arasından geçeceklerdir. Felâketi tamamlamak için, zekâsının inceliğile şöhret yapmış bir Nâzır var ki, onlarla öyle bir güzel alaylar ediyor. Nâzırlar meclisinde kendilerile bir eğleniyor ki, sorma azizim [2]! Mamafih, milleti her gün gülüp eğlendirebilecek Nâzırlara her zaman rastlanamaz; halbuki, bu adam bu işi ne kadar da can ve gönülden yapiyor, bir bilsen!

Uşaklar camiasının Fransa'da gördüğü rağbet ve ihtiram dünyanın diğer hiç bir yerindekile kiyas edilemiyecek kadar büyüktür. İmparatorluğun en büyük okulu olmuştur, adeta! Hemen en meşhurlar buradan yetişmiştir. Her boşluk buradan doldurulmuştur. Bu camiaya dahil olanlar, bazan büyük muztaripler, bazan sefalata düşmüş

(1) — Kıraliyet naibinin 14/Mart/1716 tarihli emirnamesile bir Yüksek Adalet Divanı teşkil ve ilân olunmuştur. Bu adalet cihazının kurulmasında dük de Noailles ve naibin malî müşaviri Rouille'nin büyük dahli olmuştur. Bu mahkeme vergi mültezimlerine ve mürtekiplere götürü olarak 200.000.000 frank vergi tarh etmiştir. Müellifin dostlarından olan Berthelot de Pléneuf korkusundan İtalya'ya kaçmıştır.

(2) — XVIII. Asır müelliflerine göre, bu meşhur Nâzir, 1715 den 1718 tarihine kadar maliye nazırlığı yapan, Fransız mareşalı, Ayen kontu Adrien Maurice'dir.

hakimler, bazan da harp meydanlarında hiddet ve gazap rüzgârlarına tutulup kahraman kesilmiş vatanın büyük evlâtlarıdır. Ve şayet kendileri bu boşluğu dolduramazlarsa, o zaman kızları sayesinde büyük evleri eski huzur ve refah seviyesine vasıl olur; bu kızlar tıpkı, dağlık ve çorak araziyi münbit ve mahsuldar hale sokan tılsımlı gübreler kadar müessir olurlar.

İbben, fikrimce zenginliğin beşer nevine dağılışında hikmeti rabbaniye, hayran olunacak kadar meharet gösterir. **Şâyet, o bu zenginlikleri, sadece, iyi insanlara nasip kılıyorsa, bu serveti faziletten ayırmak istememesinden dolayıdır. Zira, faziletsizler, bu boşluğu hiç hissetmezler!** Lâkin, bu faziletin de en çok kimde bulunduğunun tahkikine gelince, zenginlerin hakir görülmesi tazyikinin fazla ağırlığı sebebile, eninde sonunda yine de istihkar edilecek onlardır!

Paris, 26/Mart/1717.

MEKTUP 100

Rika'dan Rhedi'ye

Venedik

Fransızları hayret edilecek derecede modaya düşkün buluyorum. Daha bu yaz nasıl giyinmiş olduklarını şimdiden unutmuş bulunuyorlar; önümüzdeki kış ne giyine-

ceklerini de şimdiden derin derin düşünüyorlar! Lâkin asıl merak edilecek cihet, karısını modaya uydurmanın bir kocaya kaça mal olduğudur!..

Bu kadınların modaya göre giyinişlerini ve süslerini hakikata uygun şekilde tarife kalkışmanın da bana ne faydası olur, diyeceksin; onu bildiğim yok! Çünkü, sen daha benim mektubumu eline almadan, her şey değişecek ve yeni çıkacak moda benim bütün gayretimi yıkup devirecektir!..

Sayfiye için buradan altı ay uzaklaşan Parisli bir kadın,, dönüşünde, hayatından otuz sene geçmiş gibi kendini hissedecektir. Annesinin portresini gören oğlu ise, resimdeki elbise ile onu tanıyamiyacak, belki de onu bir Amerikalı kadına benzetecek, yahutta ressamın hevesatına kapılup hayal ettiği tarzda fırçasını gezdirdiğine hükmedecektir!..

Bazı defa, başları süsleyen saçlar, hissedilmeden kabarup yükselir; ve fakat arkasından bir moda ihtilâli olur, bu yükselişler birden çöküşler kaydeder. Tarihte kadın başları, saç süs ve oyunlarile o derece azametli bir yükseklik kazanmıştır ki, yüz adeta bütün bedenin ortasında kalmıştır. Başka bir devirde de baş tuvaletinin ehemmiyeti ayaklara verilirdi; topuklar sanki, kiymetli kadın büsbütün müstesnâ kaidesini teşkil ediyordu. Halbuki, şimdi buna kim inanabilir? Bir zamanlar, mimarlar kadınların süs ve girdikleri kiyafetlere uygun düşsün deye, evlerinin kapularını ya yükseltirler ve genişletirler, ya da alçatırlardı; böylece, san'atlarını onlardaki değişiklik ve heveslere göre nizam altına alırlardı. Bazan da o güzel çehrelerin, süs olsun deye, acaip sinek resimlerile bezendiği olur, lâkin ertesi gün bunların kayboldukları görülürdü. Eskiden kadınlarda mühim olan boy bos ve diş zarafeti idi. Halbuki, bu gün bunların lâfı bile edilmiyor. Bu

çabucak değişen millet içinde, fena dedikodulara rağmen, kızlar analarına nazaran daha farklı yetişiyorlar.

Burada bütün ceht ve gayret, bütün davranış ve isteyiş, hep modalara göre yaşamaktan ibarettir. Fransızlar, kırallarının yaşlarına göre, geleneklerini değiştiriyorlar. Hattâ, hükümdarlar meram etseler, bu millet daha da vakur ve ağır başlı olabilirler. Prensler kendi mizaçlarını saraya sindirmektedirler. Saraysa bunu şehirlere, şehirler taşralara yaymaktadırlar. Hükümdarın ruhu bir dökme kalıp gibi, bütün diğer insanların ruhuna şekil vermektedir!...

Paris, 8/Nisan/1717.

MEKTUP 101

Rika'dan Rhedi'ye

Venedik

Bundan evvelki mektubumda, sana Fransızların modaya düşkünlüklerini, ve bu mevzudaki acâyip heves değişikliklerini anlatmıştım. Mamafih, bu bahisteki sebat ve inat dereceleri pek öyle anlaşılabilir de değildir! Hattâ, diğer milletlerdeki davranışları bile, hep bu moda kaidesine riayet derecesile ölçüyor, öyle muhakeme ediyorlar. Onlara yabancı olan her şey, kendilerine gülünç gö-

rünür. Sana itiraf edeyim ki, onların geyinişlerindeki şiddetli iptilâya gösterdikleri sebatı, doğrusu her an değişen heveslerile bağdaştıramadım...

Kendilerine yabancı olan her şeyi istihkar ettiklerini söylüyordum, değilmi? Lâkin bu sadece küçük ve ehemmiyetsiz şeylere aittir. Ehemmiyetli hususlarda kendi kendilerini istihkar edecek kadar anlayış gösterirler; takdir ederler. Giyinişleri kusursuz olan milletleri kendilerinden daha üstün ve daha akıllı görürler. Keza Fransız berberleri, yabancı bir milletten saç yapmada üstün bir meharet ve bilgi alabilirlerse, bu yabancı millet, hattâ rakip de olsa, o milletin kanunlarına memnuniyetle tabi olurlar [1]. Dünyada, onlara görünebilecek en muhteşem manzara, kendi aşçılarının, şimalden cenuba, bütün ülkelerin sofralarına hükmetmeleri ve berberlerinin de bütün Avrupa süs salonlarını şereflendirmeleridir.

Bu asîl üstünlükler kendilerinde olduktan sonra, komşu milletlerin siyasî ve medenî sahalardaki üstünlüklerinin de onlar için ne ehemmiyeti olur, sanki!...

Avrupanın en eski ve kudretli bir kıraliyetinin, on asırdan fazla bir zamandan beri tatbik ettiği kanunların, kendisi için tedvin edilmiş kanunlar olmadığına acaba kim inanabilir? Şayet Fransızlar mağlûp ve mühezim bir millet olarak fethedilmiş bulunsaydılar, doğrusu buna akıl erebilirdi; halbuki, bu fâtih millet bizzat kendisi idi!

Onlar, ilk hükümdarlarının iradesile ve millet meclislerinde yapılmış eski kanunlarını terketmiş bulunuyorlar; asıl tuhaf olanı ise, bu kanunların yerini alan Roma kanunlarının bir kısmını tedvin etmiş ve bir kısmını meriyete koymuş Roma imparatorları bu ilk Fransız kanun-

(1) — İngiltere imâ ediliyor.

larının vâzileri olan hükümdarlarla ayni devirde yaşamış olmalarıdır.[1]

Bununla da kalmiyarak, bu benimsemeyi derinleştirip daha kadîm bir şekle sokmak, ve manâyı ulvileştirip kuvvetlendirmek maksadile, Papaların ruhanî emirnamelerini de bu arada kabullenmişler, ve bunları da kendi hukuk sahalarının yeni bir bölümü haline getirmişlerdir; ve işte bu da yeni bir esaret şeklini meydana getirmiştir.

Son zamanlarda bazı şehir ve eyâletlere ait yeni nizamlar ve kanunlar tedvin edildiği bir hakikattır. Lâkin, bütün bu ahkâm dahi Roma hukukundan alınmıştır.

Kabul edilmiş, daha doğru bir tabirle, benimsenmiş bu kanunların bolluğu o derece büyük olmuştur ki, hem adaleti, hem hakimleri ezmektedir. Lâkin, heyhât! Bu kanun ciltleri, adalet duyguları kıt ve müfekkireleri dar müfessirlerden, toplayıcı ve tamamlayıcılardan müteşekkil korkunç ve azametli bir orduya nisbeten hiç mesabesindedir!..

Hepsi bu kadar da değil! Bu yabancı kanunlar, öyle şekil ve merasimler getirdiler ki, bunlar da beşer akıl ve iz'anı için utanç vericidir.

Acaba, bu usul ve merasimin, mehâkim içtihadına mı, yoksa tıp sahasına mı girmesi daha büyük tehlikelidir. Bunu anlamak çok zordur. Acaba, bunlar kanunşinâsların ve hukukşinâsların cübbelerinin altındamı, yoksa bir tabibin geniş şapkasının içindemi daha vahîm tahribatlar yapar? Şayet, bunlar birincilerde insanları fazla tahrip ederse, ikincilerde onları öldürmez.

Paris, 17/Nisan/1717.

---

(1) — «Bundan on iki asır önce, Constantinople da hükümran olan bir kıralın emrile, eski fâtih bir milletin bıraktığı mevzuat artıklarının en iyileri toplattırılmış, bir tertip ve nizâma tâbi tutulmuş; lâkin, sonra Lombardıya'nın örf ve adetlerile ve muazzam bir yığın muzlim tefsirlerin

içine gömülerek karma karışık bir fikirler kümesi meydana getirmiştir ki, Avrupa'nın büyük bir kısmının (**kanun**) unvanile şereflendirdiği şeyler, işte bu müşevveş ve muzlim fikirler yığınından ibarettir!

Lâkin, maalesef bu gün dahi meş'um olduğu nisbette münteşir ve ülfet edilmiş batıl itikatların tesirile Corpzovios'un bir fikrini, Clarus'un işâret ettiği eski bir örf ve adeti, Farinaccius'un vahşî heves ve hülyasinin mahsulû bir işkenceyi, insanlar değişmez hukuki esaslar olarak takip ediyorlar! Halbuki, bu insanlar kendi vatandaşlarının hayat ve servetlerinin masûniyetini mülâhaza ettikleri zaman, bu mevzuatları hicâp ve korku ile titremelidirler!...

İşte ben bu eserimde en vahşî asırların artığı olan bu korkunç ve menfur mevzuatı tedkik etmek istiyorum; lâkin alelâde okuyucuları teshir eden bir uslûpla yazmak için fazla gayret ve endişeye düşmeden, ammenin refah ve saadetini temin etmek vazifelerini yüklenenlere bu mevzuattaki şeametleri çekinmeden göstereceğim!.....»

Beccaria, Suçlar ve Cezalar, f.:mukaddeme

MEKTUP 102

Usbek'ten *'ye**

Burada mütemadiyen (Constitution) sözü ediliyor [1]. Geçen gün bir evi ziyarete gidiyordum. Daha kapudan gi-

(1) — Constitution yahut (Bulle) kelimesi burada Vatikan Papalarının ruhanî emirnameleri veya fermanları manasını taşımaktadır. 8/Eylûl/1713 tarihinde Papa XI. Clement. Unigenitus ruhanî fermanı ile (İncil hakkında düşünceler) adlı eserinden dolayı Jansenist tarikatının kurucularından rahip Quesnel'i mahkûm etti. Bu ferman zamanın Fransa başvekili Aguesseau ve Paris arşeveki kardinal Noailles'nin şiddetli muhalefetlerine rağmen, XIV. Louis'nin tazyikile 15/Şubat/1711 tarihinde millet meclisi arşivine kayıt ve tesçil edilmiştir. XIV. Louis'nin ölümünden sonra, kardınal Noailles (Vicdan Şûrası: Gonseil ve Conscience) nın idaresini eline aldı, ve mücadele yeniden başladı. Sorbonne, Papa'nın fermanını (kayıt ve tescil edilmiş ise de, kabul edilmemiştir.) deye ilân etti. Yeni piskoposlar ruhanî meclisinin içtimaı için Papa tarafından dört Evek dâvet olundu. 7/Ekim/1717 tarihli beyanname ile kıral naibi tarafından sükût edilmesi emrolundu. İster fermanların tertip ve tanzimcilerine, ister onu tasvip edenlere hiciv risâlesi yazmak men'edildi. Böylece, ruhanî fermanlar bidâyette Fransız ruhanî reisleri tarafından kabulden imtina edilince, bütün 18. asır boyunca Jansenistler ve muhasımları (ki bunlara da Constitutionnaire deniyordu) büyük mücadelelere girişmişlerdi.

rerken, şişman, penbe yüzlü bir adamın şöyle dediğini işittim: (Ben emir ve talimat kitabımı vermiş [1] bulunuyorum. Artık sorduklarınıza cevap veremiyeceğim. Amâ, siz o eserimi bir güzel okursanız, göreceksiniz ki, orada bütün şüphe ve tereddütleriniz halledilmiştir. Mamafih, bunu başarmak için bir hayli ter döktüm, didindim, yoruldum ha!) Sonra elini alnında gezdirerek ilâve etti: (Bütün bilgilerimi hatırlamak ve Lâtin âlimlerini okumak da lâzım geldi.) Orada bulunanlardan biri: (İnaniyorum, dedi, çünkü, hakikaten güzel bir eser meydana getirmiş bulunuyorsunuz. Bunu okuduktan sonra, daha mükemmel bir eser meydana getirmek iddiasile, sizi sık sık ziyarete gelen şu Cezvitten de iyice şüphelenmeye başladım; iddiaları hakkında tereddütlere düştüm.) Şişman adam tekrar söze girişerek: (o halde, bu eseri tekrar iyice okuyun, bu mevzular hakkında bir çeyrek saat zarfında oradan öğrenebileceklerinizi, ben size bütün bir gün zarfında izah edemem!) dedi.

Şişman adam, böylece bir münazarayı kat'iyetle önlemiş ve kifayeti hakkındaki tehlikeli bir imtihanı kolaylıkla ve ustalıkla savuşturmuştu. Lâkin, ziyadesile meşgul ve

---

Okuyucuların ayrıca XXIV. mektubu ve dip notunu tekrar gözden geçirmelerini rica ederiz.

(1) — Bu şişman ve penbe yüzlü adam Fréjus piskoposu Fleury idi. Yazdığı talimatname ise, Quesnel aleyhinde ve 6/Mayıs/1714 tarihli 32 sahifelik, ilâhiyat ilmine müteallik bir eserdi. Bu adam XIV nci Louis'nin ölümünden bir hafta önce büyük oğluna muallim ve mürebbi tayin olunmuştu. Cezvitlerin candan dostu olarak geçiniyordu. Lâkin hakikî temayülü meçhuldu.

Montesquieu, 1717 tarihinde Fransız Akademisine namzet gösterilince, önce en büyük muhalefeti işte bu Piskopos Fleury yapmıştı; ve bu mektubun bu düşmanlığı doğurduğu muhakkaktı.

sıkışık görünerek, bütün delillerini öne sürmekten vazgeçmiş gibi bir eda takındı ve bir ruhanînin derin bir sayğile kendisine nakletmiş olduğu ahmakça ilâhiyat tâbirlerine sarılmağa mecbur kaldı. Orada bulunanlardan iki adam, bazı esasları ret ve inkâr edince de, önce! (Biz onu böyle muhakeme ettik; biz aslâ yanılmayan hakimleriz!) cevabını verdi. Elbetteki orada hazır bulunan ben kendisine: (Yanılmayan hakimler sizlermisiniz?) deye soramazdım. Adam, hiç fütûr getirmeden bu defa şöyle dedi: (Ruh-ül-Kudus'ün bizi aydınlattığını görmiyor musunuz?) Bu sefer hiç dayanamadım, hemen atıldım: (Oh, ne saadet! Bu günkü konuşuş tarzınıza bakılacak olursa, hakikaten Ruh-ül-Kudus tarafından iyice aydınlanmağa muhtaçsınız!) dedim.

Paris, 18/Mayıs/1717.

MEKTUP 103

Usbek'ten Ibben'e

İzmir

Avrupa'nın en kudretli devletleri, Fransa, İspanya ve İngiltere kıraliyet ve imparatorluklarıdır. İtalya ve Almanya'nın büyük bir kısmı sayısız küçük devletciklere taksim edilmiş bulunuyor. Bunlardan küçük hükümdarlar, doğrusu istenirse, bu hâkimiyetlerin kurbanı olmuş-

lardır. Bu prenslerin tabaalarının sayıları, bizim muzaffer sultanlarımızın odalıkları kadar bile değildir. Hele İtalya, ittihaddan o derece uzaktır ki, ne kadar şikâyet etse haklıdır. Onu teşkil eden devletler tıpkı birer kervan sarayı misâli, her yöne açık bulunmaktadır. Oraya ilk geleni hemen yerleştirmeye mecburdurlar. Bunlar daha büyük prenslere bağlanmak zorundadırlar. Aralarındaki bağlantı korkudan doğmuş olup, aslâ dostluk ve sevgiden kaynamaz.

Avrupa devletlerinin idare tarzı ekseriya monarşî [1] dır; yahuttâ, bu unvanı taşırlar. Zira, böyle bir idarenin hakikaten hüküm sürüp sürmediğini bilmiyorum. Çünkü, böyle bir idarenin şartlarına tam uygun şekilde uzun zamanlar pâyıdar olması zordur. Bu şiddetli idare tarzı zamanla daima bozulur ve mutlakiyete döner; yahut büsbütün değişerek Cumhuriyet şeklini alır. Zira, bu idarelerde hâkimiyet aslâ milletle hükümdar arasında müsavi surette taksim edilemez; muvazeneyi muhafaza çok zordur. Bir tarafta bu iktidar artarken, diğer tarafta azalması gerekir. Lâkin, faikiyet dâimâ ordunun başı olan hükümdardadır.

Keza, Avrupa kırallarının hakimiyetleri çok vasîdir. Hattâ arzuladıkları derecede iktidara malikdirler, denebilir; lâkin, onlar bu hâkimiyeti bizim sultanlarımızın yaptıkları gibi, pek geniş şekilde kullanmazlar; bunun birinci sebebi, ne millî gelenekleri, ne de dinin esaslarını zorlayıp bozmak istememeleri, ikincisi de, hâkimiyetlerini bu derece genişletmekte kendileri için bir menfaat görmemeleridir.

Hükümdarlarımızı, bu hudutsuz hâkimiyet kadar tebaalarına yaklaştıracak, içinde yaşadıkları şartları onlara

(1) — Kırallık, yahut meşrutiyet.

(2) — Yahut iktidar.

gösterebilecek başka hiç bir kuvvet olamaz; ve bu sayede, ancak bu hükümdarlar servet ve saadetin veya idbar ve felâketin feyezan sahasını keşfetmiş olabilirler.

Hoşlarına gitmedi deye, bir küçük göz işaretile tebaalarını öldürtmeleri ise, imparatorlukların ahenk ve nizamı ve devletlerin ruhu demek olan cürüm ile ceza arasındaki adil nisbeti yıkup devirir ve hiristiyan tâcidarları tarafından büyük titizliklerle muhafaza edilen ve saygı gösterilen bu adalet nisbeti onlara bizim sultanlarımızın üzerinde sonsuz bir üstünlük temin eder!...

Bir İranlı, ihtiyatsızlık veya bahtsızlık eseri, hükümdarın teveccühünü kaybedince, artık ölüm onun için muhakkaktır; en küçük bir hatâ, yahut en ehemmiyetsiz bir heves onu bu zarurete mahkûm eder. Lâkin şayet bu adam, hükümdarın hayatına kast ederse, şayet muharebe meydanında tuttuğu bir müstahkem mahalli düşmana teslim etmişse, cezası yine de ölüm olacaktır! Şu halde, bu son ahvaldeki akibeti, birincisinden daha vahîm olmiyacaktır!

Keza, en küçük bir gözden düşmenin, ölümü gerçekleştirdiğini görünce, o insan daha vahîm bir akibetin olmadığı bedaheti karşısında, hiç şüphesiz devletin varlığını temelinden sarsmak isteyecek ve halkı iktidar aleyhine ayaklanmaya teşvik edecektir; zaten kendisine hayatını kurtarabilecek tek çare de bu kalmıştır [1].

(1) — İran mektupları'na ait müsvedde defterinde, müellif yarattığı şahsa daha büyük cesaret vermiştir, Düşünceler adlı eserinde (1. kitap, fasıl: III) kahramanına şöyle dedirtiyor: (Bizim sultanlarımız bu zamana kadar, hâkimiyetlerini öyle pervasızca kullanmışlar, beşer bünyesile öyle tahrip edici bir zulûmle oynamışlardır ki, bütün bu hallerden bezmiş ve usanmış milletin bu pek ağırlaşmış boyunduruğu sarsup çıkarırsa, hiç de hayret etmiyeceğim!) İranlı prens bu mektubile; 1719 tarihinde vukua gelen Mir-Weiss isyanını imâ ediyor.

Avrupa hükümranlıklarında ise, hal ayni değildir; buralarda gözden düşme, sadece hükümdarın hayırhâhlık ve lutûflarını zayi ettirir. Bunları kaybeden kimseler, artık saraydan çekilirler ve sakin, sessiz bir hayat sürmekten başka bir düşünceleri olmaz; bütün elde edebilecekleri nimetler de, sadece ecdatlarından tevarüs ettiklerinden ibaret kalır, o kadar. Şayet, bu adamlar hükümdarın şahsma veya devletin varlığına [1] karşı bir cürüm işlerlerse, bu takdirde akibetleri ölüm cezası olur. Halbuki, onlar böyle bir teşebbüs sonunda, kazançlarının ne kadar az, kayıplarının ise ne derece çok olduğunu hesapliyarak böyle bir maceraya atılmazlar; işte bundan dolayı Avrupa'da isyanlar az, ve tâcidarların cinayetlere kurban oluşları pek nâdirdir.

Şayet, bu hudutsuz hâkimiyete sahip sultanlarımız, hayatlarını korumak için bunca tedbirler almamış olsalardı, öyle kolay kolay yaşayamazlardı. Ve şayet, tebaalarını zabt ve rabt altında tutacak ordu birliklerine malik bulunmasalardı, imparatorluklarını bir ay bile ayakta tutamazlardı!...

Fransız kıralların[2]dan yalınız birisi, o da dört beş asır önce, devrinin şartlarını nazara alarak, Asyaî küçük bir hükümdarın kendisini öldürmek için gönderdiği katillerden korunmak endişesile tedbirler almak zorunda kalmıştı Bu tarihe kadar kıralar tebaalarının arasında huzur ve sükûn içinde ömür sürmüşlerdi.

(1) — Crime de Lèse - Majesté tabiri aslında (hükümdara zarar veren cürüm) deye tercime edilebilirse de, zamanla inkişaf ederek nihayet, devletin varlığına karşı cürüm, mahiyetine bürünmüştür. Bu hususa dair dip notumuz 105. mektubun sonuna konmuştur.

(2) — Kıral Philippe Auguste Arzı Mukaddes'i terketmişti. Ehli Salip seferlerindeki gaye ve mücadele arkadaşı Arslan yürekli Richard 1192 de kendisini katletmek üzere ücretli katiller tutmuş ve bunları Paris'e yollanmıştı.

Fransız kıralları, bizim sultanlarımızın tam tersine, tebalarından hiç birinin hayatına kıymak istemez, bilâkis beraberlerinde en büyük mücrimlere af ve mağfiret hazineleri taşırlardı; ölüme mahkûm bir bahtsız, tâcidarının muhteşem ve nurlu yüzünü görmek şerefine nâil olabilirse, hayatını kazanmış olurdu! Bu hükümdarlar tıpkı, güneşe benzerlerdi, bir kerre doğunca, her tarafı hayat ve ışıkla doldururlardı!...

Paris. 8/Haziran/1717.

MEKTUP 104

Usbek'ten İbben'e

İzmir

Son mektubumdaki fikirleri daha iyi izah için, bir kaç gün önce oldukça anlayışlı bir Avrupalının söylediklerini nakletmeliyim; Adamcağız şöyle diyordu: (Asyalı tâcidarların yaptıkları en fena iş, tebaalarından kaçınmaları, onlardan gizlenmeleridir. Güya bu suretle onlar, daha fazla hürmet ve riayet göreceklerini umuyorlar; **oysa ki, tebaâlarının gösterdikleri saygı aslâ kıralların şahıslarına olmayup, lâkin temsil ettikleri kıraliyetleredir.** Bütün kalbler sadece taç ve tahta bağlı olup, aslâ onu işgal edenler için çarpmaz! Bu gözle görünmez hakimiyet tarzı, halk nazarında hep ayni kalır, hiç değişmez. Her ne kadar mil-

let, yalınız adlarını bildiği on kadar kıralın arka arkaya boğazlandıklarını bilirse de, bu hal onda hiç bir değişiklik yapmaz. O yine de kendini sanki ruhlar tarafından idare edilmiş farzeder.

Şayet büyük hükümdarımız IV. Henri'nin menfur katili olan oğlu, bu meş'um darbesini kadir mutlak ve tükenmez hazineler sahibi Hindistan Kıralına indirmiş olsaydı, o devletin dizginlerini büyük bir huzur ve sükûnla eline alabilecek, hattâ bir tek tebaasının, ne ailesinin, ne de çocuklarının mukavemet ve düşmanlığına maruz kalmadan, tahta kurulup hükümdarlık edecekti!

Şark hükümdarlarının kurduğu hükûmetlerde hiç değişiklik olmadan uzun yıllar pâyıdar olması karşısında bir düşünelim; bu istikrar, istibdat ve gaddarlıktan değilde, acaba nereden gelebilir? Hükûmet değişiklikleri, ancak ya tâcidar tarafından, ya da millet tarafından yapılabilir. Lâkin, orada sultanlar buna lüzum görmezler; çünkü, o derece yüksek bir iktidara mâlik olduktan sonra, meram ettikleri her şeyi kolaylıkla elde edebilirler. Şayet, bazı şeyleri değiştirmeye kalkacak olurlarsa, bu değişiklikler olsa olsa kendi zararlarına olur.

Tebaaya gelince, onlar bu husus hakkında bir karara varacak olsa, bu kararı hükümdara tatbik ettiremez. Bunun için, onun da çekinilecek kudrette olması ve dâimâ müessir bir hâkimiyeti muvazeneye sokması lâzımdır. Halbuki, bunun için ne lüzumlu zamana, ne de vasıtaya maliktir. **O halde tek çare, bu hâkimiyetin kaynadığı menbaı hemen oracıkta kurutmak kalır ki, bunun için de, bütün ihtiyacı bir kol ve bir de bir anlık zamandan ibarettir.**

Bu suretle katil tahta çıkarken, vurduğu hükümdar devrilip yuvarlanır ve ayaklarının altında son nefesini teslim eder!

Avrupa'da devlet idaresinden gayri memnun bir vatandaş, bazı gizli münasebetler kurmak, kaçamaklı müzakerelere girişmek ve düşman topraklarına iltica etmek, bazı mevkiler ihraz etmek ve en nihayet vatandaşlar arasına bazı fısıltı ve mırıltılar sokmak ister. Halbuki, ayni gayri memnun vatandaş, Asya'da böyle hareket etmez; doğruca hükümdarın üzerine yürür, onu şaşırtır, onu vurur ve onu tahtından devirir! O tâcidarı bir darbe ile hattâ zehinlerden, hâtıralardan büsbütün silebilir! Bir anda esir, efendi olur; bir anda eşkiya, meşru baş yerine geçer ve her şey unutulmuş olur!

Veyl o tâcidara ki, verecek hepsi hepsi bir tek başı vardır! Ve sanki, bütün ihtirasların toplandığı yerin işte bu baş olduğunu göstermek için, o tâcidarlar bu hudutsuz hâkimiyeti kullanırlar!)

Paris. 17/Haziran/1717.

MEKTUP 105

Usbek'ten İbben'e

İzmir

Bütün Avrupa millerleti tâcidarlarına ayni derecede muti değildirler. Meselâ, İngilizlerin sabırsızlığı kırallarına otoritelerini ağırlaştırmağa vakit bırakmamıştır. İnkiyat ve itâat onları en az gücendiren faziletlerdir. Bu mevzuda

çok garip şeyler anlatırlar. **Onlara göre, insanları yekdiğerine bağlayabilecek ancak bir bağ vardır: Şükrân ve nimet...**

Bir koca, bir zevce, bir baba ve bir oğul ancak ya aşk bağile, yahuttâ hayırhâhlık duygularile birbirlerine bağlıdırlar. İşte, şükrân ve nimetin bu muhtelif esbabı, bütün kıraliyetlerin ve bütün cemiyetlerin menşeini teşkil eder.

Lâkin, şayet bir tâcidar, tebaasını mes'ût yaşatmak gücünden uzak olur, onu ezip yıkmak arzusuna düşerse, o zaman itaat ve inkiyat temeli de hemen yıkılır! Artık teb'asını kendisine hiç bir şey bağlayamaz; hiç bir şey onları hükmü altına alamaz! Ve böylece, onlar tabiî hürriyetlerine avdet etmiş olurlar. Keza, onlara göre bütün hudutsuz hâkimiyetler gayri meşrudur; çünkü, böyle bir hâkimiyetin aslâ meşru bir esası olamaz. Ve zira, diyorlar, biz hiç bir zaman bizzat kendimize, nefsimiz üzerinde tanımadığımız bir kudreti bir başkasına tanıyamayız. Filhakika, kendi nefsimiz üzerinde hudutsuz bir hâkimiyete mâlik değiliz; meselâ, biz kendi elimizle kendi hayatımıza son veremeyiz. O halde, yer yüzünde hiç kimse böyle bir kudrete malik olamaz!

Yine bunlara göre, Lèse-majesté cürmü, en zayıf olan taraf:ndan en kavîye karşı işlenmiş bir itaatsızlık ve inkiyatsızlık suçudur [1]. Keza, kırallarından biri önünde en

(1) — (Doğrudan doğruya ve mutlak sürette cemiyetin veya onu temsil edenin mahvine tevcih olunan suçlara: crimes de Lèse-Majesté namı verilir; zira, bu nevi suçlar cemiyet için meşum fiillerdir.

Tabir ve istilâhlarla, en açık fikirleri karmakarışık hale sokan istibdat ve cehalet, mahiyeti tamamen başka bir takım suçlara bu unvanı verdiler. Ve bu suretle en hafif suçlara en ağır cezalar reva görüldü. Böylece, pek çok hallerde olduğu gibi, bu hususta da insanoğlu, kullanılan kelimenin mânasına kurban edildi.

kavi durumda olan İngiliz halkı, kendisine mücadele açan kıralın hareketi bir lèse-majesté cürmü olarak vasıflandırılmıştır [1].

Öyle ise, iktidarlara itaat ve inkiyadı emreden mukaddes kitapların izinde yürümenin müşkül olmadığı yolundaki iddıaları yerindedir. Çünkü, esasen bu emirleri kabul etmemek onlar için mümkün de değildir. Hattâ, o derecede ki, yalınız en faziletli olanlar tarafından değil, lâkin en kuvvetlileri de bu itaat ve inkiyada mecbur kılmaktadır.

İngilizler diyorlar ki, kırallarından biri, taç ve tahtın üzerinde hak iddiasına kalkışan bir prensi mağlûp ve onu

---

Filhakika, bütün suçlar cemiyete zararlıdır; lâkin, bütün suçlar cemiyetin harabiyetine matuf değildir...)

Beccaria, Suçlar ve Cezalar, fasıl: XXVI.

(Çin kanunları, imparatora hürmette kusur edenlerin ölüm cezasına müsatahak olduklarını yazmaktadır. Lâkin (Hürmette kusur) un ne olduğunu söylemediğinden, kasdedilen şahsı, hattâ bütün bir aile efradını silüp süpürmek için her bahane ortadadır. Sarayın gazetesini çıkarmak vazifesile tavzif edilen iki şahıs, hakikat olmayan bazı hususlar dercetmiş olduklarından idam edildiler. Zira, sarayın gazetesinde yalan yazmanın, saraya hürmetsizlik olduğu ileri sürülmüştür.

Hükümdar ailesine mensup bir prens, hükümdar tarafından imzalanmış bir muhtıraya dikkatsızce bazı notlar yazdığı için, imparatora hürmetsizlik ettiğine karar verilerek prensin bütün ailesi, tarihin kaydetmediği müthiş bir zulûm ve işkenceye maruz kaldı.)

Montesquieu, Kanunların Ruhu: Bap XI, fasıl: VII

(1) — Hattâ, Bradshaw'ın riyasetindeki Yüksek Adalet Divanında görülen Birinci Charl'ın muhakemesinden evvel, Avam Kamarası 1/Ocak/1649 tarihinde: (Bir hükümdarın milletine karşı Lese-Majesté cürmü ile itham edilebileceğini) neşir ve ilân etti.

(Clarendon; İngiltere'de iç muharebelerinin tarihi, La Haye, 1704-1709, cilt: 6)

zindana attırmış; bir müddet sonra prensi huzuruna celbederek, sadakatsızlık ve ihanetini yüzüne vurmaya kalkınca, bahtsız prens hiç çekinmeden: (Haşmetmeap, ikimizden hangimizin hain olduğunu, sadece bir ân tâyin etmiş bulunuyor!) demiş [1]

Her hangi bir zorba, kendisi gibi vatanını çiğnemek istemiyenleri kolaylıkla eşkiya ilân edebilir! Bu zalim, hakimlerin bulunmadığı yerlerde kanunların da olmiyacağını zanneder; heyhât, yine bu kimse tâlî ve tesadüfle servetin kışkırttığı hevesata, mukadderâtı ilâhîye damgasını vurur ve her kesin bunlara tâzimle eğilmesini ister!

Paris, 20/Haziran/1717.

(1) — Barekhausen'e göre, bu hadise (İki Gül Muharebesi) devrinde vuku bulmuştur; bu cevabı veren prens ise, VI. Henri'nin oğlu Eddward olup, galip hükümdar ise, 4/Mayıs/1471 tarihli Tewkesbury muharebesi galibi IV. Edward idi.

MEKTUP 106

Rhedi'den Usbek'e

Paris

Son mektuplarından birinde bana, Garbin ilimlerinden, gelişmiş san'at hazinelerinden çok bahsetmiştin; nerde ise, beni bir barbar gibi görmek isteyen bir halin var!

Heyhât, duyduğuma göre, yalnız bombanın icadı, bütün Avrupa milletlerini hürriyetlerinden etmiş! Tâcidarlar, daha ilk bomba ile mukavemetten vazgeçüp teslim ederler korkusu ile, ehemmiyetli yerlerin muhafazasını artık halka bırakamiyarak, büyük ordu birlikleri teşkiline mecbur olmuşlar ve bu yüzden tebaalarını ağır masraflar altında ezmeye başlamışlar!

Biliyorsun ki, barutun keşfinden beri, artık zabtedilmez yerler kalmamıştır; Bu şu demektir ki, Usbek, şu yer yüzünde artık adaletsiz ve gaddarlıktan kaçup sığınılabilecek hiç bir melce yoktur!

Ben şimdi daha kötü, daha korkunç akibetlerle titriyorum; **insan kitlelerini, milletleri ve hattâ bütün bir insaniyeti silüp süpürecek meş'um sırların yaratacağı gizli silâhların meydana çıkabileceğinden râşeler içindeyim!** [1].

Sen tarihleri okumuş bir insansın; onları dikkatle hatırla! Hemen bütün kıraliyetler cehalet ve san'at temelleri üzerine kurulmuşlar ve bu san'atların ziyadesile gelişmesinden yıkılmışlardır. Eski İran imparatorluğumuz, buna mükemmel bir misâldir.

Avrupa'ya gelişimden uzun zaman geçmedi; lâkin, kimyanın yaptığı tahribatı duygulu insanlardan bir hayli dinledim. Denilebilir ki, kimya beşer nevini tahrip eden dördüncü felâkettir. Amâ, o bu tahribatını yavaş yavaş, fakat devamlı olarak yapmaktadır. Buna mukabil, harp, veba ve kıtlık afetleri toptan, fakat fasılalarla insaniyeti imha ederler.

Acaba, pusulanın icadı bize ne kazandırdı? Kürrei arzın meçhul diyarlarında yaşayan milletleri bulup meydana çıkarmanın da faydası ne olmuştur? Bu ülkelerin keşfile, servetten ziyade meş'um hastalıkların bütün ülkelere yayılışı acaba bir kazanç sayılabilir mi?

(1) — Acaba, büyük mütefekkir daha 250 sene önce beşeriyete atomun şeametini fısıldamak mı istemişti!

Nedretlerinden başka kullanılış değerleri olmayan altın ve gümüş madeninin, bütün emtianın bedel kiymetlerinin teminatı kabul edilişinin neticesi ne olmuştur? Bu madenlerin umumî bir anlaşma ile müşterek para vasfına bürünmüş olması ve böylece bir zahirenin bedeli muhtelif karşılıklarla değerlendirilmiş bir tek kiymete indirilmesinin insaniyete kazancı nedir? Bence bu hal alış verişi güçleştirmekten başka bir işe yaramamıştır.

Asıl büyük zararlar keşfedilen memleketler için olmuştur. Koskoca milletler yıkılıp mahvolmuşlardır. Hayatlarını ölümden kurtarabilenler ise, hikâyesi müslümanları titretecek kadar zalimâne bir esaret zilletine mahkûm edilmişlerdir!..

Ey Hazreti Muhammed'in masûm evlâdları, ne mutlû sizlere! Aziz Peygamberimizin sevgi ve sadelik dolu hayatı, bana daima eski devirlerin cetlerimizin kalblerine doldurmuş olduğu masûmiyet, huzur ve sükûn dolu hayatı hatırlatır!..

Venedik, 5/Kasım/1717.

MEKTUP 107

Usbek'ten Rhedi'ye

Venedik

Ya sen ne söylediklerini düşünmeden yazıyorsun, ya da düşünmediğine pekalâ ediyorsun! vatanını, fikren

yükselmek, ilmen kendini yetiştirmek için terkettiğin halde, şimdi ilme verdiğim ehemmiyetten dolayı beni tahkire kalkıyor, maarifi tezyif ediyorsun! Öyle bir memlekete gelmiş bulunuyorsun ki, orada güzel san'atlar her kalbin aşkı, her dimağın gıdası halindedir; böyle iken sen bu güzel san'atları tehlikeli ve zararlı görüp göstermeye çabaliyorsun. Bütün bunları sana benmi söylüyorum, Rhedi? Ben ki, fikren senin benimle olmadığın kadar seninleyim, heyhât!...

San'atların ölüşü, bizi hangi barbar ve bahtsız akibete sürükler hiç düşündünmü? Bu akibetin tahayyülüne bile luzum yoktur; zira, bunu gözle görmek de mümkündür. Yer yüzünde halâ öyle kavimler vardır ki, iyi yetiştirilmiş bir maymun, onların arasında hürmet görecek kadar bir mümtaziyetle yaşayabilir; bu maymunun fikrî alemi, aralarında yaşadığı insanların fikriyatile hemen hemen ayni merhalededer! Onda ne hususî bir ruh ve tefekkür tarzı, ne de garip bir karakter bulunacaktır! O da diğerleri gibi, hesaba katılacak, sayılacak ve hattâ, zarafet ve nezaketi ile daha ziyade göze çarpacaktır!..

Sen iddıa ediyorsun ki, imparatorluk kurucuları, hemen hemen san'attan habersiz kimselerdir. Ben de seni bu fikrinde yalanlamiyarak diyorum ki, barbar milletler şiddetli seller halinde yer yüzüne yayılmışlar, merhametsiz ve gaddâr ordularile dünyanın en iyi nizamlarına göre kurulmuş hâkimiyetleri devirerek, her tarafı baştan başa zabt ve işgal etmişlerdir.

Lâkin dikkat et, onlar san'atı ya öğretmişler, ya da mağlûp milletlere tatbik etmişlerdir. Eğer böyle olmasaydı, onların bu hareketleri yıldırımlar ve fırtınalar gibi müthiş bir gürültüden ibaret kalacak ve az sonra sönüp silinecekti...

Sen şimdi, kullanılan müthiş tahrip silâhlarından daha korkuncunun icat edilmesi ihtimâlile titrediğini söy-

lüyorsun! Bu korkuna sebep yok! Çünkü, şayet böyle meş'um bir keşifte bulunulacak olsa, bu menfur tahrip vasıtası derhal devletler hukuku tarafından menedilecektir; ve milletlerin ittifakla alacakları bir kararla bu meş'um icat tahrip edilüp ebediyyen gömülecektir! Tâcidarların bu gibi korkunç vasıtalarla ülkeler fethetmelerinde hiç bir menfaatları olmiyacaktır; zira, onlara luzûmlu olan şey, tebaa olup toprak değildir.

Yine sen, barutun ve bombanın icadından şikâyet ediyorsun; zabtedilemiyecek bir mahallin bulunamamasını garip ve felâket getirici buluyorsun; yani sen bu gün harplerin eskisinden çok daha erken bitmesinden hayrete düşmüş, yeis içindesin!

Tarih kitaplarını okurken, her halde gözüne çarpmış olmalı; barutun icadından beri, muharebeler eskisinden çok daha az kanlı cereyan etmektedir; filhakika, artık göğüs göğüse boğazlaşmalar olmuyor.

Öyle ise, bir san'at bazı istisnaî ahvalde zararlı oluyor deye, onu ret ve inkâr etmek hakkaniyet olacak mıdır? Bir düşün, Rhedi, hain hiristiyanları karıştırdı deye, aziz peygamberimizin göklerden getirdiği İslâmiyeti tehlikeli kabul edebilir miyiz?

Sen san'atların milletleri yumuşatıp gevşettiğine ve böylece imparatorlukların çatır çatır çöktüğüne inaniyorsun; buna misâl olarak, gevşeyen eski İran imparatorluğunun harabelerini gösteriyorsun! Halbuki, san'atı İran'dan da üstün tutan ve kiyâs kabul etmez bir ihtimamla onu yuğurup ihtişamla yükselten eski Yunanlıları unuttun mu?

Güzel san'atların erkekleri kadınlar gibi gevşetip inceltikleri, kadın mizâcına soktuğu söylenince, hiç olmazsa, bütün bu san'atları yaratup meydana getirenlerin kasdedilmediğini anlamak lâzımdır. Çünkü, san'atı yaratup meydana getirenlerin işsiz güçsüz kimseler olmadığı ka-

bul olunuyor demektir. **Zira, bir erkeği cesaret faziletin den uzaklaştırıp, gevşekliğe ve kadınlaşmağa sevkeden en büyük âmil işssizlik ve avareliktir!.**

O halde, güzel san'atların erkekleri gevşetüp incelttikleri, kadın mizâcına soktuğu sözünden mürat, olsa olsa sadece bu güzel san'atları kendi nefislerinde tatbik edenlerdir. Lâkin, huzûr ve sükûn içinde yaşayan bir memlekette, bir san'atın kolaylık ve huzûrundan faydalananlar, diğer bir san'attan istifade zaruretini de duyarlar; ancak hicâp verici bir sefâlet bu ihtiyaca mani olabilir. Bundan da şu netice çıkar ki, işsizlik ve gevşeklik san'atlarla hiç bir şekilde telif edilemez.

Rhedi, bilirmisin ki, Paris yer yüzünün en şehvetperest beldesidir! Orada zevklerin en inceliğine kadar gidilir; bu belki de, hayatın burada çok haşin ve meşakkatlı oluşundandır. Burada bir erkeğin zevk ve sefa içinde yaşaması için, yüz insanın durmadan çalışması lâzımdır. Bir kadın, bir toplantıda muhakkak bazı süslerle bezenmiş olmlıdır; bu zaruret onun kafasını yer bitirir! İşte bu gibi anlarda o kadının süsü için elli san'atkârın durup dinlenmeden terlemesi; uyumaması, yememesi, içmemesi şarttır! Bu kadın, o toplantılarda öyle hükmeder, öyle hürmet ve itibar görür ki, imparatorumuz bile bu üstünlük karşısında şaşar, kalır. **Eh, bilirsin, Rhedi, şu yer yüzünün en büyük imparatoru, menfaattır!**

Bütün bunların müntehası gayret ve faaliyet olur. Çalışmağa olan bu ateşîn savlet, zenginleşmeye duyulan bu büyük ihtirâs, derece derece en küçük san'atkârdan en büyük şahsiyetlere kadar bütün müfekkireyi doldurur; dünyada hiç kimse, kendinden daha aşağı merhalede gördüğü diğerinden daha yoksul olmağı kat'iyen istemez. Onun için, Paris'de her gün öyle insanlara rastlanır ki, bu kimselerin servetleri kendilerini kiyamete kadar besleyebileceği halde, yine de durmadan çalışırlar ve ömür-

lerinin kısalması pahasına tehlikelere atılıp yeni servetler yığarlar!

Ayni ruh ve ayni düşünce milleti de bir hayli sarmış bulunuyor; her yerde iş ve sanayi göze çarpar; o halde, senin o kadar tehalükle bahsettiğin gevşemiş, kadınlaşmış halk hanı? Nerede?

Öyle zannediyorum ki, Rhedi, bütün hevesat ve huzuzata müteallik san'atları kapu dışarı edip, sadece toprağın verimini sağlayan ve arttıran san'atı ve ilmî benimseyen bir memleket halkı dünyanın en sefil insanları haline sokulmuş olur!

Bir diyarın sâkinleri kendi varlıkları için mutlak zarurî olan ihtiyaç vasıtalarından vaz geçerlerse, millet her gün daha da azalup seyrekleşir, ve devlet o derece zâafa uğrayup cılızlaşır ki, en küçük bir devletin önünde bile tam bir hezimete mahkûm hale girer! Burada uzun tafsilâta girişir ve deyebilirim ki, şahısların gelirleri hemen tamamen kurur ve bunun neticesi olarak da, prensin hazinesi tam takır hale gelir. Bu durumdaki vatandaşlar arasında ihtiyarî ve tabiî münasebetler zail olur. Bu suretle her vatandaşın faaliyet eseri olan san'atın geliştiği sahalarda kuvvet bulan ittihaddan kaynayan servet mübadelesi ve gelirler tamamen kısırlaşıp erir. Bu takdirde, her vatandaş gelirini ancak kendi toprağından bekleyebilecektir; bu da ancak açlıktan ölmiyecek kadar lâzım olan sefil bir miktardan ibarettir. Lâkin, bu hal bir hükumranlığın millî gelirinin yüzde biri dahi olamiyacağından, o diyar halkının da ayni nisbette azalması zaruretini doğuracaktır.

Sen şimdi, sanayiden gelen gelirin, nereye kadar yayıldığına bir dikkat et! Bir sermaye tesisi, sahibine senelik ancak, değerinin yirmide biri kadar bir gelir sağlayabilir. Halbuki, bir ressam, fırçasile kendine sermayesinin

elli mislini temin edecek bir tablo yapabilir! Ayni şey kuyumcular için; yün, ipek ve bütün bu nevi sanayi erbabı için söylenebilir.

Bütün bunlardan şu netice çıkıyor ki, Rhedi, bir tâcidarın kudret sahibi olması için, teb'alarının huzur ve huzuzat içinde yaşaması lâzımdır; bu hükümdar milletine, hayat için lâzım olan bu zaruretleri büyük bir dikkat, ceht ve ihtimamla temin etmek zorundadır!...

Paris, 14/Aralık/1717.

MEKTUP 108

Rika'dan İbben'e

İzmir

Genç hükümdarı gördüm. Bu tâcidarın hayatı, tebaası için çok aziz ve kiymetlidir; bu hayat, yavrucağın sebep olacağı büyük kargaşalıklar yüzünden, bütün Avrupa için de ayni ehemmiyeti haizdir. Lâkin, kırallar ilâhlara benzer, yaşadıkları müddetçe ölmez farzolunurlar. Siması hem muhteşem, hem de sevimli ve lâtiftir. Güzel bir tahsil ve terbiye, mes'ut bir mizaçla el ele vermiş; dünyayı büyük bir hükümdarın şereflendireceği müjdesi var sanki!...

Diyorlar ki, kendilerini bekliyen iki büyük imtihandan geçmedikçe, Garp hükümdarlarının karakterlerini bilip öğrenmek aslâ mümkün değildir; bu iki imtihan

vasıtası da, kıralları hâkimiyetleri altına almak, efkârlarına hükmetmek için var kuvvetlerile mücadele etmişlerdir. Tâcidarlar da, bu esarete düşmemek için çırpınmış durmuşlardır.

Filhakika, genç bir kıralın saltanatı zamanında, bu iki hâkimiyet dâima yekdiğerine rakip olmuştur; fakat ihtiyar bir kıralın saltanatında bu iki rakip aralarında anlaşıp uzlaşmışlar, yanyana yaşamışlardır. Genç bir hükümdarın idaresinde, bir ruhanînin rolü tahammül edilemiyecek kâdar zordur. Hükümdarın kuvvet ve kudreti, kendisinin zâaf ve cılızlığını meydana koyar! Halbuki, diğeri ne zâafından, ne de kuvvetinden yılmaz, muzaffer olur..

Fransa'ya geldiğim zaman, şimdi ölmüş bulunan hükümdarı tamamen kadınlar tarafından idare edilir buldum! Halbuki, yaşı itibarile, yer yüzündeki hükümdarlar içinde böyle bir idareye en az ihtiyacı olan kendisiydi. Bir gün, bir kadının şöyle dediğini duymuştum: (Bu genç albay için bir şeyler yapmak lâzım; onun ne derece mümtaz bir şahsiyet olduğunu pek alâ biliyorum. Bu hususta Nâzırla görüşeceğim.)

Başka bir kadın da: (Bu genç rahibin bir köşede unutulmuş olması çok garip doğrusu! Halbuki o, mükemmel bir piskopos olmaya lâyiktir. Ruhan asîl insandır. Ahlâk ve faziletlerine göğüs gere gere şehadet edebilirim!) deye hayıflanmıştı.

Âmâ, sen şimdi, sakın bu beyanatları veren kadınların, hükümdarın hayatına girmiş kadınlar deye hükmetme! Bunlar, belki de bütün ömürlerinde hükümdarla iki defa bile konuşmamışlardır. Lâkin, ne yaparsın ki, Avrupa tâcidarları nezdinde, bu gibi şeyleri yapmak son derece basit ve kolaydır...

Hülâsa, azizim, sarayda bir hizmet görüpte, Paris veya taşrada, elile hasenâtlar dağıtan veya adaletsizliklere

yol açan bir kadına malik olmayan hiç kimse yok gibidir. Bütün bu kadınlar, kendi aralarında tam bir anlaşma tesis etmişler, işleri tıkırında yürütüp duruyorlar. Bu nazeninler Fransa'da öyle bir Cumhuriyet kurmuşlardır ki, bu idareyi ellerinde tutanlar, en faal ve yaman kadınlardır ve her an yekdiğerlerinin yardımına hazırdırlar. İşte senin anlayacağın, devlet içinde devlet gibidirler.

Sarayda yaşayanlar, Paris'de olsun, taşrada olsun Nâzırların, büyük hâkimlerin, yüksek ruhanîlerin nasıl sevk ve idare edildiklerini görebilirler; onları idare eden kadınları tanımiyanlara gelince, bunlar bir oyuncağın etrafında cıvıldaşan bebeklere benzerler; o oyuncakları hareket ettiren zenbereklerden habersiz, hayran hayran bakup dururlar!...

Şimdi sana sorarım, Sevgili İbben, bir kadının yalınız ve sadece onunla yatmak için bir Nâzırın metresi olmayı kabul edebileceğine inanabilir misin? Ben de neler söylüyorum, değilmi? Elbette buna inanamazsın! Bu kadın her sabah beş yahut altı mevkie adam kayırmak için o Nâzıra metres olmuştur, tabiî! Onlar büyük bir tehalük ve ihtimamla atıldıkları bu iyilik ve insâniyet mücadelesinde sayısız bahtsızların imdadına koşarlar ve böylece, yüzbinlerce liralık gelirlere nail olurlar!

İran'da imparatorluğun iki, yahut üç kadın tarafından idare edildiğinden şikâyet edilir, öyle değilmi? Halbuki, Fransa bu sahada çok daha beterdir! Burada devleti umumiyetle kadınlar idare eder. Hem de bütün otoriteyi! ve sadece toptancı olarak da kalmaz, perakendeci de kendileridir!...

Paris, 30/Aralık/1717.

MEKTUP 113

Rhedi'den Usbek'e

Paris

Avrupa'ya geldiğim gündenberi eski ve yeni tarihçileri okuyorum. Geçmiş zamanları mukayeseden kendimi alamiyor, bütün bu devirlerin gözümün önünden geçişlerini hazla tamâşa ediyorum. Lâkin, efkârimi bilhassâ Çağların arasına derin uçurumlar açan ve yer yüzünün şeklini değiştiren büyük tahavvüller üzerinde durduruyorum...

Belki de sen, her gün derin surette hayretimi mucip olan bir şeye hiç dikkat etmemişsindir: Acaba, şu dünya dediğimiz âlem, eski devirlerdeki kalabalığını neden kaybetti de böyle tenhalaştı, bana söyler misin? Tabiat nasıl oldu da, ilk çağlardaki bolluk ve bereketinden mahrum kaldı? Yoksa, tabiat ihtiyarladımı? Yahuttâ, sararup solmağa, artık çökmeyemi başladı?

İtalya'da bir seneden fazla kaldım; eski devirlerin bu kadar meşhur diyarında, sadece yıkıntılar ve virâneler görebildim. Halkın hemen hepsi şehirlerde oturmalarına rağmen, bu beldeler yine de issızdırlar. Sanki bu şehirler, tarihlerin o kadar bahsettikleri büyük debdebe ve ihtişamların hüküm sürdüğü yerlerin işlerini göstermek için ayakta duruyorlar!

Roma şehrinin eski devirlerdeki nufusunun, bu günkü Avrupa'nın büyük bir kıraliyetinde bulunmadığı iddia ediliyor. Romalı vatandaşlardan öyleleri varmış ki, on bin, hattâ yirmi bin esiri bulunurmuş; taşralardaki malikânelerinde çalıştırdıkları da ayrı imiş. Roma'nın o tarihlerdeki kendi hür vatandaş nufusu 400.000-500.000 olduğu düşünülürse (bu vatandaşların esirlerile birlikte) bu muhteşem paytahtın bütün nufusunu hesaplamak için akıl ve sabir ister!

Eski devirlerde Sicilya adasında kudretli kıraliyetler ve muhtelif milletler yaşadığı halde, sonraları bunlar oradan silinmişlerdir. Şimdi, bu adanın volkanlarından başka ehemmiyeti haiz bir tarafı kalmamıştır.

Yunanistan, tarihî nufusunun yüzde birini bile barındırmiyor.

Eski devirlerin o kadar kalabalık diyarı İspanya, şimdi boş kırlardan ibaret! Fransa'ya gelince, Cezar'ın bahsettiği eski Gaulluler'e kiyasen, hiç mesabesindedir.

Avrupa'nın şimâl memleketleri adam akıllı tenhalaşmış bulunuyor. Halbuki, eskiden o diyarlar insanlarla öyle dolup taşarlardı ki, halk fevç fevç, tıpkı arı sürüleri gibi, oralardan başka iklimlere akın ederler ve yeni yeni müstemlekeler, yeni yeni milletler meydana getirirlerdi.

Polonya ve Avrupa kıt'asındaki Türkiye hemen hemen halksız kalmışlardır.

---

(1) — Müellif bu fikri Vossius'den, belki de Bayle'den almış olmalı. Vossius, Eski Roma'nın ihtişamına dair eserinde: Romanın 667 yılında 460.000 nufusu bulunduğunu söylüyor ve (Şayet eski Roma şehrindeki esirlerin, hür insanlara nisbeti, eski Atina şehrindekinin ayni idise, ki bu takdirde, şöyle bir mukayese yapmak lâzım gelecektir: 20.000 nufuslu Atina'da 400.000 esir vardı. Bu nisbete göre, Roma'nın esir nufusu 8.000.000 idi ki, böyle bir kalabalık Avrupa'nın en kudretli kıraliyetinde bile bulunmaz.)

Vaktile Amerika'da büyük hâkimiyetler kurmuş kitlelerin ellide birini bile bulmak mümkün değildir.

Asya kıt'ası da parlak bir durumda değildir. Hele şu Küçük Asya, vaktile o derece büyük hâkimiyetleri barındırmış, öyle büyük şehirleri sinesinde toplamış bu diyar, şimdi iki üç perişan şehircikten ibaret kalmış bulunuyor. Büyük Asya kıt'asma gelince, Türklerin boyunduruğuna girmiş diyarların nufussu azalmış, her taraf tenhalaşmıştır [1]; bizim tâcidarlarımızm hâkimiyetine giren kısımlar ise, buralarını eski güllük gülistanlık devirlerile mukayese edersek, Xerxes ve Darius devirlerinde yaşayan nufusun ancak pek cüz'î bir kısmının yaşadığını görürüz.

Mısır da, diğer hâkimiyetler kadar eski nufusunu kaybetmiştir.

İşte, nihayet bütün dünyayı gözden geçiriyorum; her tarafta sadece yıkıntılar, sefaletler gözüme ilişiyor; sanki bütün bu çöküntüler ve perişanlıklar, kolera ve kıtlıktan meydana gelmiş gibi, beni titretip sarsmaktadır.

Afrika, dünyanın diğer kıt'alarına nazaran, daima meçhul kalmış bahtsız bir ülkedir; bu kıt'adan açıkça ve kat'î bir lisanla konuşmak mümkün de değildir. Amâ, tarihin her devrinde bilinen Akdeniz kıyıları bundan müstesnâdır. Mamafih, buralar da Kartaca ve eski Roma devirlerinin ihtişam ve zenginliğini tamamen kaybetmiş haldedir. Bu gün, bu diyarların hükümdarları öyle âciz, öyle zâyıftırlar ki, yeryüzünün hemen hemen en küçük tâcidarları olmuşlardır!...

İnceden inceye hesap ettim, kitap ettim; sonunda, eski çağlarda yaşayan insan nufusunun ancak onda birinin halen yaşamakta olduğu neticesine vardım. Asıl insanı şaşkına çeviren, bu geriye kalan nufusun da her gün daha

(1) — Bu ifade dahi 82. ci mektupta bahsedilen Tatarlar'dan Türkler'in murat edildiğini açıklıyor. «mütercim»

da azalmasıdır. Bu azalma böyle devam ederse, on asır geçmiyecek, bütün dünya ıssız bir çölden ibaret kalmağa mahkûm olacaktır!

İşte böyle, benim sevgili Usbek, dünyanın başına musallat olan korkunç afet, bence bundan ibarettir. Lâkin, bu afetin yaklaştığının farkında bile olmuyoruz. Çünkü, bu pek sessiz ve sinsi, asırlar boyunca gizli kalabilmiş bir zehirin beşer bünyesini yavaş yavaş yiyüp tahrip etmesi sonunda, o varlığı çökertip öldürmesine benziyor!

Venedik, 10/Eylûl/1718.

MEKTUP 114

Usbek'ten Rhedi'ye

Venedik

Şu yeryüzü dediğimiz alem, sevgili Rhedi, hanı pek öyle değişip bozulmaz da değildir [1]; hattâ, astronomlar, cihanı dolduran ecsamm tabiî faaliyetlerinden doğan göklerdeki değişmelerin yanılmaz görgü şahitleri bulunuyorlar!...

Dünyamız da, diğer yıldızlar gibi, ayni tabiat kanunlarından kaynayan hareket ve faaliyetlere tabidirler; bu sebeple bağrında yerleşmiş bu kanunların prensiplerinden fışkıran felâketlerle mücadele etmek bahtsızlığına katlan-

(1) — Montesquieu 1719 tarihinde, Bordeaux Akademisi hesabına: (Eski ve yeni dünya tarihine dair izahname) sini kaleme almış bulunuyordu.

mak zorundadır. Filhakika, karalarla denizler, sanki sonu gelmez bir savaş içinde çarpışırlar; her an yeni tertipler ve terkipler meydana gelir.

İnsanlara gelince, mütemadî değişmelerin tesirlerine esir, yurtlarında şaşkın ve telâşlı bir ömür sürerler. Kendilerini bir hamlede yere sermaye, yahut sayılarını arttırıp eksiltmeye muktedir binlerce felâket âmili her an başlarına yağmaya hazırdır!

Ben sana hemen bütün tarihçilerin bahsettikleri muazzam şehirleri, muhteşem hâkimiyetleri tamamen yok eden istisnaî felâket ve musibetlerden dem vurmuyorum. Tarihler cihanı zaman zaman yakup yıkan, harap ve perişan eden umumî veba afetlerile dopdoludur! Bu afetlerden bilhassâ biri, beşer nev'ine öyle meş'um olmuştur ki, nebatları tâ köklerinden yakup kurutmuş, dehşeti tâ Catay [1] imparatorluğunda duyulmuştur. Şayet, bu musibetin tahrip şiddeti bir derece daha fazla olsaydı, belki de bütün bir insaniyeti bir günde yok ederdi [2]!

Hastalıklar içinde, en yüz kızartıcısı olanın, Avrupa, Asya ve Afrika'yı baştan başa sarstığından daha iki asır geçmemiş bulunuyor [3]. Çok az bir zaman içinde, müthiş tahribatları oldu. Şayet, ayni şiddette devam etseydi, bütün insanlara sür'atle bulaşacaktı. Doğuştan bu hicâp verici afete musap olanlar, topluluğun mecbur ettiği ağır

(1) — Cataya yahut Cathay ismini, Ortaçağ müellifleri Çin'e veriyorlardı.

(2) — Müellif, belki de 1348 de vukubulmuş olan (Kara veba) felâketini imâ etmek istiyor.

(3) — Tefekkürler (kitap: I, sahife: 490) eserinde, müellif şöyle diyor:

(Frengi 1605 de Hindistan'ın Calicuta eyâletinde ağır tahribat yapmıştı. Bu tarihe kadar bizce meçhul olan bu hastalığı Portekizliler Avrupa'ya getirdiler; bu da Hindistan'ın keşfi sayesinde oldu.)

yüklere tahammül edemiyerek er geç sefilâne bir hayatın çamurunda boğulup gideceklerdi.

Bu zehirin tesiri biraz daha ziyade olsaydı, işin neticesi neye varırdı, acaba? Ve şayet, bu amansız zehirin ayni kudretteki devası da bulunsaydı, insaniyetin kaderi ne olurdu? Kim bilir, belki de bu takdirde, beşer neslinin ancak bazı topluluğuna hücum eden bu afet, bir gün gelecek, doğrudan doğruya neslin toptan varlığına da saldırıp onu kurutacaktı!

Lâkin, insan nevinin harabiyetini tevlit edebilecek bu şeametlerden de niçin bahsediliyor? Bunlar hiç başa gelmemiş midir, sanki? Tufan musibeti, insan oğlunu bir tek aileden ibaret halde bırakmadı mı? Filozofların bir kısmı varki, bunlar iki hilkatın tekvininin biribirinden ayırt edilmesini tavsiye ederler. Yani, maddenin ve insanın halkedilmeleri ayrı ayrıdır, onlarca. Halbuki, bunlar anliyamiyorlar ki, maddenin yaratılışından ancak altı bin sene geçmiştir. Öte yandan, Ulû Tanrı eserlerini ebediyet boyunca yaratup tefrik etmiş bulunuyor. Öyle ise, bu yaratıcılık kudreti önünde altı bin yılın da sözümü olur! Şayet, onların görüşleri doğru olsaydı. Rabbın ya daha önce bu yaratıcılık ve tefrikten kudretinden mahrum olduğu, ya da bu halkediş ve tefriki istemediği kabul olunmak icabeder. Halbuki, bir zamanda o kudreti göstermiyen, diğer zamanda da ona malik olamaz. O halde, Allâh bunu daha önce istememiştir, ihtimali kaliyor. Lâkin, madem ki, Ulû Tanrı'nın halefi yoktur, bir kerre arzuladığı şeyi, daha önce de arzulamış ve daha baştan itibaren istemiş demektir.

Bununla beraber, tarihçiler bize ilk ceddimizden bahsederler. Bize, tabiatta insan nevinin nasıl peyda olduğundan dem vururlar. Acaba, Nûh Peygamberin Tufandan halâs olması gibi, hazreti Adem'in de dünyanın ilk kuruluşundan itibaren yer yüzünü sık sık kasup kavuran umu-

mî felâket ve musibetlerin birinden kurtulmuş olduğunu düşünmek acaba tabiî olmazmı?

Fakat, bütün musibetler o derece velveleli ve korkunç olmazlar. Nitekim, dünya yüzünde öyle çok köşeler görüyoruz ki, oralarda insanlar varlıklarını koruyabilmişlerdir. Heyhât! Lâkin ne biliriz ki, bu görünmez, hissedilmez, fakat yavaş yavaş tesirini yürüten bu büyük yorgunluk ve çöküntünün asıl âmili, belki de yaşadığımız dünyanın tâ kendisidir? [1].

Dünya nufusunun, on yedi on sekiz asırdanberi, gittikçe azaldığına dair bana yazmış olduğun mektubuna henüz cevap vermemiş olduğum halde, sana bütün bunlardan neş'e ve hararetle bahsedişimin sebebini bilemiyorum; amâ, çok yakında sana yazacağım mektupta, bahsettiğin şeylerin maddî esbabından ayrı olarak, moral âmillerini de sayup dökeceğim. Paris, 8/Ekim/1718.

(1) — Bu cümle, eserin 1754 baskısında, mektuba ilâve edilmiştir

MEKTUP 115

Usbek'ten Rhedi'ye

Venedik

Mademki sen, yeryüzündeki insanların eski devirlere nazaran azalmış olmalarının sebeplerini araştırıyorsun;

öyle ise, bu araştırmalarına dikkat et, aradaki büyük farkın ahlâkî geleneklerden doğduğunu, pekalâ göreceksin!.

Hiristiyanlık ve İslâmiyet, Roma imparatorluk dünyasını aralarında bölüştüklerinden beri, her şey değişmiştir. Kâşke, bu iki dine mensup milletler de, cihanın eski hâkimleri gibi, beşer nufusunun artmasına gayret etselerdi; lâkin, hiç te öyle olmamıştır, heyhât!...

Eski Roma'nın dinî esasları poligamiyi men'etmiş bulunuyordu. Bu fazileti ile eski Roma dini, İslâmiyet üzerinde büyük bir üstünlüğü haiz bulunuyordu. Buna mukabil boşanma müessesesini kabul etmişti. Bu fazileti ile de, Hiristiyanlık dini üzerinde çok yüksek bir üstünlük taşiyordu.

Peygamber efendimiz bize: (Karılarınızı görüp gözetin; çünkü, siz onlara tıpkı üzerlerine giyindikleri elbiseleri kadar zarurî bulunuyorsunuz; nasıl ki, onlar da size tıpkı giyindiğiniz libâslar kadar mutlak bir zaruret-tir.) buyuruyorlar. İşte hakikî bir müslümanın hayatını gayret ve şevkle dolduran bir ayeti kerime!...

Yine Resulu Ekremimiz; **(Karılarınız tarlalarınızdır. Öyle ise, tarlalarınıza istediğiniz gibi yaklaşabilirsiniz. Ruhlarınızın hayrı için faaliyetinizde serbestsiniz. Beklediğiniz bu hayırı bir gün bulacaksınız.** [1]) buyuruyorlar.

---

(1) — Kur'anı kerimin Bakara Sûresinin 223. cü ayetinin, Du Ryer tarafından tercimesi (La Haye, 1685, sahife: 27) müellif tarafından benimsenmiş bulunuyor. Ahiren Besim Atalay Beyefendi tarafından büyük bir ihtimam ve vukufla yapılan Kur'an tercimesinde ise, (sahife: 45) ayni ayet şöyle tercime edilmiştir: (Kadınlar sizlerin ekeneğiniz, nice isterseniz ekeneğe yaklaşınız, kendinize sununuz, Allâh'tan sakınınız, bilesiniz ki sizler, Allâh'a kavuşacaksınız, müjdele inanmış bulunanları...)

Bundan 278 sene evvelki Fransısca tercimesinde ki (beklenen hayrın bir gün bulunacağı) müjdesi, izdivacın

Benim gözümde iyi bir müslüman, bir koşuya giren diğer müsabıkları geçmek azmile durmadan savlet yapan bir atlettir; lâkin, heyhat! Daha ilk yorgunlukların sademesile sarsılıp ezilmekte ve içinde zaferden zafere koştuğu koşu meydanına yığılıp kalmakta, kendi zaferinin ağırlığı altında tebâh olup gitmektedir.

Halbuki, tabiat tesir ve kuvvetini yavaş yavaş, yani tasarruf esasına riayet ederek gösterir; onun hareket ve faaliyetleri aslâ şiddet ve savlete müstenit değildir. Hattâ, nimetlerinin istihsal ve idrâki de öyledir. Daima itidâl ve basiret ister. Adımları her zaman ölçülüdür. Bu itidâl ve ahenk şayet zorlanacak olursa, her şey berbat olur, yıkılır. Sinesinde yaşayan hilkatı müdafaa ve muhafaza için bulundurduğu bütün kuvvetleri kullanır, lâkin zor karşısında bütün muhafaza kuvvetini ve doğurup çoğaltma faziletini tamamen kaybeder.

İşte, bunun gibi bizi memnun ve hoşnut etmekten ziyade eritüp bitirmeye yarayan kadınlar, bu zaaf ve gevşeklik anlarında başımıza musallat olurlar. Çok kerre, muhteşem bir sarayın zenginlik ve refahı içinde debdebe süren bir adamın pek az çocuğa malik olduğunu görürüz. Hattâ, bu çocuklar ekseri ahvalde, cılız ve hastalıklı babalarından tevarüs ettikleri bir dermansızlık ve solgunluk içinde dertli bir ömür sürüp giderler [1].

---

meyvesi olan çocuklar'ı imâ olduğuna göre, iki tercimenin yekdiğerini hayırhâh bir manâ ve medlûl ile ikmâl ve itmam ettiğine kani bulunuyoruz.

(mütercim)

(1) — Ricaut; Osmanlı imparatorluğunun hali hazır durumu, (Amesterdam, Wolfgang 1670, cilt: II, sahife: 203) adlı eserinde, çok kadınla evlenme (polygamie) nin Türkiye'de nufus artmasına değil, hattâ eksilmesine sebep olduğuna işâret ederek diyor ki: (Her ne kadar, Türkiye'de çok kadınla evlenmek hukuku tanınmış ise de, bu cihet

Hepsi bu kadar da değil; bu zorakî bir iffet muhafaza mahpusiyeti, ve keza atalet mecburiyeti, ister istemez onların görüp gözetmelerini de mecburî kılmış ve muhafızlar tâyinine mecbur olunmuştur. İşte, bu vazife de harem ağalarına yüklenmiştir. Din, hattâ kıskançlık, başkalarının onlara yaklaşmasına aslâ müsaade etmez. Bu muhafızların sayıları da son derece çoktur. Bunun da böyle olması lâzımdır. Zira, bir taraftan harem içinde hüküm süren iç mücadelelerini yenip sükûn ve huzuru temin etmek, diğer tarafdan, dışardan gelecek tertip ve teşebbüslere mani olmak gerektir. Böylece on karısı, yahut müstefrişesi olan bir erkeğin en azından on haremağasına ihtiyacı vardır. Lâkin bu kadar çok erkeğin daha doğuşlarından itibaren, ölmüş sayılmaları topluluk içine büyük bir kayıptır! Böyle olunca da, nufusun gittikçe azalması neden garip görülsün?

Saraydaki esirelere gelince, haremağalarile birlikte aray hizmetinde bulunan bu kızlar, bütün ömürlerini orada geçirirler, bekâretleri de orada kavrulur, ölür! Zira, orada durdukça evlenemezler, hanımları da bir kerre kendilerine alışınca, artık imkânı yok, onlardan vaz geçemezler...

Şimdi, yalnız bir insanın, sırf kendi zevk ve hevesleri için, kadın olsun, erkek olsun, ne kadar insanı emrinde tuttuğu ve devlet hesabından onları beşer nev'inin çoğalması yönünden de kendilerini nasıl varlıksız ve faydasız hale getirdiğini bir düşün!

Constantinople ve İsfahan dünyanın iki büyük imparatorluğunun idare merkezidir. Bu vasıflarile, orada her şeyin yolunda gitmesi lâzımdır, değilmi? Bundan başka,

---

afif kadının aşkile ayakta duran aile birliğine nazaran, orada çok çocuk doğmadığı, doğupta yaşamadığı müşahede edilmektedir.)

bin çeşit câzip taraflarile dünyanın her yamndan insan akım olur, oralara. Buna rağmen, bu merkezlerde nufus her gün daha da azalmaktadır. Ve şayet, tâcidarlar, hemen her asır ve bazan bütün bir milleti getirip içerilerine yerleştirmeselerdi, çoktan tarihlerden silinip gitmiş olacaklardı [1]. Bu mevzuu başka bir mektubumla tamamliyacağım.

Paris, 13/Ekim/1718.

(1) — Ricaut, ayni eser (cilt: I, sahife: 18): (Türkler'de nufus arttırmanın muhtelif çareleri, onlar için esaslı bir siyasetti.)

Montesquieu ise, (Tefekkürler, sahife: 151.) de şöyle diyor:

(Asıl acıklı hal, bu başşehrin, bir taraftan bütün civarın nufusunu içine çektiği halde, nufussuzluktan tenhalaşıp erimekten yakasını sıyıramamasıdır! İşte, Constantinople dediğimiz muhteşem belde, bu acıklı durumdadır!)

MEKTUP 116

Usbek'ten Rhedi'ye

Venedik

Eski Romalıların esirleri bizimkilerden az değildi; hattâ, onlar daha fazla esir kullanırlardı. Lâkin, esirlerine davranışları çok daha başkaydı; pek insanî idi.

Bu esirlerinin sayısını kuvvet ve şiddet kullanarak azaltmak şöyle dursun, tam tersine artmasına uğraşırlar ve bu uğurda yapmadıkları fedakârlık kalmazdı. Bunun için de, evvelâ onları yekdiğerlerile evlenmeye teşvik ederlerdi; ve neticede de önce kendileri evlerini her cins ve yaşta hizmet gören insanlarla doldurmuş olurlar, sonra da devlet sayısız insan kuvvetine sahip olurdu.

Bir ailenin reisi kendini, çocuklarının çokluğu ile varlıklı sayar, bununla övünürdü. [1] Bütün ailenin geçimi, tahsil ve terbiyesinden, baba mes'uldu. Aile reisi bir kerre bu yükün altına girmeyi göze aldımı, artık hiç bir şeyi omursamaz, yalınız tabiî meyillerinin cazibesine kapılarak çok kalabalık bir kitle meydana getirirdi.

Halbuki, sana söylemiştim, bizde ise bütün esirlerimizin tek vazifeleri sadece, karılarımızı muhafaza etmekten ibarettir; aile içinde gördükleri başka bir vazife yoktur! Devlet nizamı içindeki varlıkları ise, mütemadî bir aciz ve meskenet, bir tenbellik ve atalet kaynağıdır. Çünkü, atalet ve tenbelliğin zoru ile ziraat ve san'at sahasına hayatiyet ve faaliyet verebilecek bir yığın hür ve güçlü insandan, sayısız aile reislerinden mahrum kalınmış oluyor.

Halbuki, Romalılarda hal hiç de ayni değildi; Cumhuriyet idaresi, bu esirler kitlesinden sonsuz hizmetler sağliyordu. Bir kerre, çalışan her esirin bir pécule'ü vardı

---

(1) — İmparator Auguste, Julia ve Pappia Poppaea kanunlarını neşir ve ilân ederek, o tarihte Roma'da vukubulan bir doğum azalması buhranını önlemek istemişti. Bu konulara göre, üç çocuk babası erkekler şan ve şereflere boğuluyor, bekârlar ise, medenî haklarını kullanmaya ehil olmaktan çıkıyorlardı.

(2) — Yevmiyeye tekabül eden ve para ile ifade edilen bir ücrettir. Pozitivist ceza sistemi içinde, ceza infaz usulünu dahi bu sisteme istinat ettirmiş Fransa'da ceza evlerindeki mahkûmlara ödenen yevmiyelere de bu ad verilmekte

O bu ücretini, sistem ve şartlarına riayet ettiği, efendisinden alırdı; buna mukabil de, canla başla çalışır ve bu nimetin fışkırdığı faaliyet kaynağının bollaşmasına hasrı nefs ederdi. Bakarsınız bir esir bir tezgâhın başındadır; öteki esir deniz ticaretile meşguldür; bir başkası öteberi satmaktadır, bir diğeri ya mihanikî bir vasıtayı çalıştırmakta, ya da toprağı kuvvetlendirip inbat kabiliyetini arttırmaktadır. Velhasıl ne olursa olsun, yaşamakta olduğu esaret hayatının huzurunu da arttırabilen ve bir gün kavuşulacak hürriyetin tatlı ümidini de müjdeleyebilecek bu ücreti faydalı ve verimli işlerde kullanmayan tek bir esir dahi bulmak mümkün değildi. Böylece, son derece gayretli ve çalışmağa istekli bir kitle meydana gelmişti; ve bu sayede de san'atın her şubesi ve sanayi büyük bir canlılık ve gelişmeye kavuşmuştu.

İşte, bu Romalı esirler kendi gayret ve ihtimamları sayesinde, evvelâ servete, sonra da hürriyete kavuşmuşlar ve bu suretle her biri hür ve şerefli vatandaş sıfatını ihraz etmişlerdi. Bu suretle de, Cumhuriyet idaresi her gün daha da gelişip kuvvetlendi ve sinesinde yeni yeni hür aile birlikleri toplayarak çöküp giden eski ailelerin yerlerini aldı.

Belki de, gelecek mektuplarımdan birinde, sana izah ve ispat edeceğim ki, bir memlekette insan adedi arttıkça, orada ticaret dahi gelişip kuvvetlenir; yine kolayca ispat edeceğim ki, ticaret gelişip kuvvetlendikçe de, o diyarda

---

ve bu ücret üç müsavi kısma taksim edilmektedir. Bu ücretin üçte biri mahkûmun hapishane hayatına ait masrafları karşılamakta, ikinci üçte biri istediği tarzda şahsî masrafları ve aile ihtiyaçları için kendisine infaz esnasında verilmekte ve geriye kalan üçte biri ise, tahliyesinde namuslu bir hayat sürmesini temin edecek işin sermayesi olur deye namına muhafaza edilmektedir.

(mütercim)

insan nufusu artar. Bu iki şey biribirinin yardımcısı ve her biri zarurî surette diğerinin hayrini tevlit eder; onu geliştirip kuvvetlendirir.

İşte böyle davranılsaydı, kimbilir bu çalışkan esirlerin adedi zamanla nasıl gelişip artacaktı! Sanayi hayatı ve bolluk onları arttırıp çoğaltacak, buna mukabil onlar da sanayi hayatını, bolluk ve bereketi arttırıp çoğaltacaklardı.

Paris, 16/Ekim/1718.

MEKTUP 117

Usbek'ten Rhedi'ye

Venedik

Şimdiye kadar hep Muhammed dinine tabi olan kavimlerden bahsettik; buralarda Romalıların hâkimiyeti zamanındaki nufusun ne sebeple azaldığını araştırdık. Şimdi de, Hiristiyanlık âlemine bir göz atmamız lâzım geliyor.

Putperest olan Roma hâkimiyeti, boşanmaya cevaz veriyordu. Halbuki, Hiristiyanlık bu müesseseyi lâğvetti. Önceleri pek ehemmiyetsiz gibi görünen bu değişiklik, sonraları inanılmiyacak derecede vahîm neticeler meydana getirdi. Bu memnuiyetle, izdivacın yalınız zevkı kaçırılmış olmadı, fakat ondan beklenen âkibetleri de yıkıp harabeye çevirdi. Onlar bu suretle inzivaçla bağlanan dü-

ğümü daha da sıkmak istemişlerken, bu düğüm, heyhat, tamamen gevşeyip çözülmüş oldu; ve izdivaç kalbleri birleştiren bir bağ olmaktan çıkarak, kökleri ebediyen birbirinden silkip ayırdı!

Aslında bu kadar serbest bir anlaşma olmasına, kalbin tamamen hür, endişesiz ve hiç bir tazyik altında ezilmemesi gerekmesine rağmen, izdivacı sıkıntılar ve üzüntüler, mecburiyetlerle ve hattâ kaderin şeametile gölgeleyip kararttılar. Ortada hiç bir şey yok iken, tatsızlıklar, boş hevesler ve huysuzlukların doğmasına sebebiyet verdiler; **tabiatta sebatsızlık ve tahavvüllere en az mukavim olan kalbi, güya sıkı surette bağlamağa kalktılar!** Böylece, yekdiğerinin varlığından muztarıp, biri diğerinin yakınlığından bezgin ve meflûç iki insanı, heyhât, hemen ekseriya biri diğerinin dengi olmaktan çok uzak iki varlığı, geri dönülmez, ümitsiz bağlarla bağlamağa cehtettiler! Bütün bunları da keyfî bir şekilde, gaddârane ve zâlimane bir tavırla yaptılar. Bilmiyorlardı ki, bu bağlanılmak istenen vucutlardan biri canlı ise, diğeri bir cesetten başka bir şey olmuyordu!

Halbuki, iki canlı insanın birleşmesini kuvvetlendiren tek çare de, işte bu boşanma hürriyeti idi. Bir erkek ve bir kadının, izdivaç hayatına istedikleri anda nihayet verebileceklerini bilmek kadar, bu hayatı karşılıklı bağlarla kuvvetlendirecek dünyada hiç bir âmil olamaz; ve bunlar, bu huzurlu hava içinde evlilik hayatının bütün acı ve iztiraplarına sabırla göğüs gerebilirler. Onlar ekseriya bu hürriyeti bütün ömürlerince ellerinde saklarlar, her an bu hürriyetin kendi imdatlarına koşabileceklerinden emin olarak onu ihtimam ve itina ile muhafaza ederler, lâkin aslâ kullanmayı hatırlarına getirmezler.

Lâkin, Hiristiyanlarda vaziyet ayni değildir; bu yüzden çekmekte oldukları iztırabın, istikbal için hiç bir devâsı bulunmadığını düşünerek, yeisleri daha da artmakta-

dır. Onlar izdivacın keder ve gailesinin sürüp gideceğinden titreşip dururlar. İşte, bu yüzden de izdivaç hayatı müthiş bir tatsızlık, şiddetli geçimsizlik, karşılıklı tezyif ve hakaretlerle örselenmeye başlar ve gittikçe çoğalıp gelişerek doğacak nesli de kurutup harap ederler. Hattâ, izdivaçların üzerinden daha üç yıl geçmemişken, bu âkibetler meydana çıkar, izdivaç hayatının gayeleri tamamen ihmale uğrar; bundan sonra otuz sene mutlak bir soğukluk ve meyusiyet içinde ömür sürülür; aile birliğinin mahrem hayatında tam bir ayrılık ve uzaklık hüküm sürer. Aile birliği halinde geçen bu mahrem ayrılık ve uzaklık o derece tehlikeler ve şeametler doğurur ki, aşikâr ayrılık ve uzaklıklar bunun yanında hiç mesabesindedir. Her biri kendi başına, kendi köşesinde yaşamağa nefsini hasreder. Ve işte bütün bu hallerin şeametleri müstakbel nesillerin üzerine yıkılıp kalır. **Çok geçmez, ebediyen mahkûm olduğu kadından artık iğrenmiş olan erkek, kendini bir fahişenin kollarına atar! Bu hicâp verici ticarî münasebet cemiyet için pek bahtsızlık ve tehlikelerle doludur!**

Şimdi, böylece birleşmiş iki insanı düşünelim; bunlardan birisi gerek mizacı, gerekse yaşı itibarile tabiatın koyduğu esas ve maksatlara ve beşer nevinin gelişip çoğalmasına elverişli bir bünyede değildir; işte bu insan, diğerini de kendisile birlikte uçuruma yuvarliyacak ve onu da tıpkı hendisi gibi faydasız bir cisim haline sokacaktır! O halde, Hiristiyanlık âleminde bu kadar izdivaçlar olurken, neden vatandaşların sayısı artmiyor, deye hayrete düşmemek lâzımdır. Onlar arasında boşanma lağvedilmiştir. Yekdiğerine denk olmayan çiftlerin izdivacı ise, aslâ gayeyi temin etmiyor, felâh bulmuyor. Buradaki kadınlar, Romalılarda olduğu gibi, müteaddit defalar izdivaç yapabilmek ve bu suretle evlilik saadetini bir gün tatmak imkânından tamamen mahrum bulunuyorlar.

Cesaretle şu misâli de verebileceğim: İnsaniyet La-

cédémone gibi bir Cumhuriyet devleti idaresini idrâk etmiştir. Orada bütün vatandaşlar, son derece istisnaî ve ince kanunlarla idare edilirlerdi, bütün Cumhuriyet bir tek aileden kurulmuştu. Bu Cumhuriyet idaresi mevzuatı, erkeğin her sene karısını değiştirmesini şart koşmuştu; böylece de devletin nufusu hesapsız bir şekilde artmıştı.

Hiristiyanlığın boşanmayı lağvetmesi sebebini anlamak çok zordur; izdivaç dünyanın bütün milletlerinde her çeşit itilâfa müsait olup, sadece bu birliği zaafa uğratacak hususlara cevaz verilmez. Lâkin, Hiristiyanlar bu noktai nazara hiç kiymet vermezler. Hattâ, bu hakikatı beyan etmekten ise, ölmeyi tercih ederler. Onlar izdivacı duyguların karşılıklı anlaşıp sevişmesine bağlamak istemezler. Bil'âkis, sana evvelce de söylemiş olduğum gibi, ellerinde olsa, bu duyguları beşerin kalbinden söküp atmak isterler! Lâkin heyhât! Bu bir hayâlden ibarettir; bir şekil ve tasavvurdan, bir türlü akıl erdiremediğim garip ve esrar dolu bir vehimden başka bir şey değildir!...

Paris, 19/Ekim/1718.

MEKTUP 113

Usbek'ten Rhedi'ye

Venedik

Hiristiyan diyarlarında nufusun azlığına sebep, yalnız boşanmanın ilgası değildir. Aralarında büyük bir ye-

kûn tutan haremağalarının da bu işte tesiri büyük olmuştur.

Burada bahsettiğim haremağalarından maksadım, erkek olsun kadın olsun, ruhanîler, yani rahipler ve rahibelerdir. Bu iki cins insanlar da nefislerini ebedî surette riyâzate hasrederler ve cinsî birleşmelerden çekinirler. Bütün nefsânî zevklerden uzaklaşma, bu pâklık ve perhizkârlık, Hiristiyanlık için en ulvî bir fazilettir. Lâkin neticesi hiç bir şey olmiyan böyle bir faziletin bu derece ulvileştirilmesi nedendir, bunu da bir türlü anliyamiyorum [1].

Fikrimce, Hiristiyanlık dininin Ulûları, bir yandan izdivaca büyük kutsiyet izafe ederlerken, diğer yandan cinsî hayatı günahlayıp ondan uzaklaşmayı göklere çıkararak alkışlamaları çok vahîm bir tezattır. Çünkü, gerek Mukaddes Kitaplar, gerek dinî akideler bir kerre iyi sayılan şeyin, daima tercihe şayan olduğunu emrederler.

Böylece, bekâr kalmağı meslek idinen insanların ade-

---

(1) — İslâhatçı müelliflerin pek çoğu, ruhban sınıfının bekârlığa mahkûmiyet halinde varlıklarının cemiyet için ne derece tehlikeli olacağını söylüyorlardı. Vauban, yirmi beş ilâ otuz yaşından küçüklerin dine intisaplarını menetmek istiyordu. Boulainviller, Sain-Simon, Belesbat ruhanîlerin sayılarının azaltılmasını tavsiye ediyordu. Colbert ise, 1666 tarihli emirnamesinde, yeni ruhanî topluluklarını tahdit ve nizam altına aliyordu.

Lâkin, burada Usbek'in cimâ memnuiyerine karşı izhar ettiği şiddetli tehevvür ve istihza, felsefî taarruzun alemdârlığı idi. Papaz Gaultier, (İran mektuplarının dinsizliği artık ayân beyânıdır) adlı eserinin (82. sahifesinde) yukarıdaki satırları şöyle tefsir ediyor: (Her yıl bir kadın değiştiren bir adam, bekâreti izdivacın fevkine çıkaran bir dini elbetteki tuhaf bulacaktır. O, hiç bir neticesi olmiyan bir faziletin, neden ibaret olduğunu sormakta haklı olabilir. Müellifin koyduğu prensiplere göre ise, cemiyet insanoğlunun asıl ve meramından ibarettir!)

di akıl durduracak kadar fazlalaşmış bulunmaktadır

Eskiden babalar daha beşikte iken çocuklarını bu dinî mesleğe alıştırıyorlar; böylece onların ebediyen bekâr kalmalarını temin ediyorlardı. Şimdi ise, bu çocuklar on dört yaşına basınca, kendiliklerinden bu mesleğe dahil oluyorlar ki, netice hep ayni demektir

Ben burada sana sadece, Katolik memleketlerden bahsediyorum. Protestan dinine tabi ülkelere gelince, oralarda her kesin çocuk yapmak hakkı kabul edilmiş bulunmaktadır. Keza onların ruhanîleri de bundan müstesnâ tutulmamıştır Ve eğer her şeyi ilk zamanlara irca eden bu dinin müessisleri, ifrat ve itidalsizliği mütemadî surette itham ve mahkûm etmemiş olsalardı, hiç şüphe edilmesin ki, izdivacı umumîleştirmelerine rağmen, boyunlarındaki boyunduruğu aslâ oynatup kımıldatamiyacaklar, ne de hattâ gevşetebilecekler ve burada kendi sahalarını Hazreti Muhammed ve Nazareen'inkinden [4] zinhar ayırt edip kurtaramiyacaklardır!...

Lâkin, ne olursa olsun, Avrupa'nın bu günkü haline bakılırsa, Katolik dini daha beş yüz sene yaşayamiyacaktır!....

İspanya hâkimiyetinin inhitatından önce, katolikler protestanlardan çok daha kuvvetli idiler. Bu sonuncular, yavaş yavaş onlarla bir hizaya geldiler. Ve Protestanlar

---

(1) — Yalnız Fransa'da 1637 tarihinde 270.000 ruhanî mevcut idi.

(2) — Blois emirnamesinin 28. maddesi, 1579 Mayısında, ruhanîlerin intisap yaşını 16 olarak tespit etmişti. 1768 de bu yaş, kadınlar için 18 ve erkekler için 25 olarak değiştirilmiştir.

(3) — Bu durum, müellif için şayan dikkattir. Amca ve dayılarından dördü ruhanî olduğu gibi, kız kardeşi Thérese de rahibe idi. (Muhaberat, Cilt I, s: 52-53.)

(4) — Yahudilerin ilk zuhur eden Hiristiyanlara verdikleri isim (nusranî).

her gün daha zengin ve daha kudretli olacaklar, buna mukabil katolikler gittikçe zaafa uğrayıp eriyeceklerdir!..

Protestanlar, Katoliklerden daha kalabalık olacaklardır; zaten bu gün dahi daha kalabalık bulunuyorlar. Bundan da şu neticeler çıkıyor, demektir: evvelâ, Protestan milletlerin devletlerine ödedikleri vergiler çok daha azametlidir; çünkü, ödeyenlerin nisbeti daha fazladır. İkinci olarak, bu milletlerin toprakları daha güzel işleniyor ve daha verimli kılınıyor. Ve nihayet, ticaret hayatı Protestan milletlerde çok daha canlı ve daha verimli hale getirilmiş, milletin serveti artmış, millî hazine sür'atle dolmaya yüz tutmuştur. Zira, serveti yapıp arttıran eller onlarda daha çok, dolayısile daha bereketli ve ihtiyaçların daha bol ve büyük olmasile de bunları karşılamak için her yönden gayrete mecburiyet ve zaruret duyuluyor demektir. Toprağın işlenip veriminin arttırılması için kâfi miktarda insan bulunmadığı zaman, ticaret hayatının da donup hareketsiz kalması zarurî olacaktır. Ticaret hayatını canlandırıp geliştirecek zaruretler olmayınca da, toprağın münbit ve mahsuldar hale sokulması imkânı mahvolacaktır. Bu şu demektir: Her iki nimetin ayni zamanda o milletin başına düşmesi lâzımdır. Çünkü, bunlardan yalnız birine nail olmanın şevki ile iktifa edilerek diğerinin ziyaı büyük husran tevlit edecektir.

Katolik memleketlere gelince, oralarda toprak yalnız ihmâl edilmemiş, lâkin sanayi dahi muzur ve tehlikeli sayılmıştır. Bu dinin saliklerinden bütün istenen şey, eski ölmüş bir lisandan bir kaç kelime öğrenebilmekten ibarettir. Bir kerre bu kelimeleri öğrenmiş bir insan için, artık taliinden şikâyete, müşkülâta uğramaktan korkuya mahal kalmamıştır. Manastırın kalın ve donuk divarları arasında bulacağı rahat ve sakin hayatı, dışarıda ancak nice acılarla ve bir çok alın terleri dökerek temin edebilecektir!

Hepsi bu kadar da değildir, bu rahipler hemen bütün devletin hazinelerine malik bulunuyorlar. Kendileri ise, son derece cimri bir cemaattır; daima alırlar, ve aslâ bir şey vermezler. Bütün ömürleri boyunca verilenleri biriktirirler ve hepsini mala yatırırlar. Böylece, dünyalar kadar servet donmuş, kötürümleşmiştir. Artık ne intikal mevzuu, ne ticaret, ne san'at, ne de hattâ imâlat vardır, hepsi hepsi mahvolmuştur.

Dünyada hiç bir Protestan tâcidar, Papa'nın kendi Katolik tebaasından daha fazla vergi almaz; böyle iken, Papa'lar her zaman yoksulluk içinde kıvrandıkları halde, Protestan tâcidarlar bolluk ve ihtişam içinde pâyıdar olurlar. **Çünkü, o tâcidarların ülkelerinde ticaret hayatı her gün daha da canlı ve bereketli ellerle halkın ceplerini nimetle doldururken, berikilerde mutlakiyet idaresi her tarafa ölüm ve kıtlık saçmaktadır!**

Paris, 26/Ekim/1718.

MEKTUP 119

Usbek'ten Rhedi'ye

Venedik

Asya ve Avrupa hakkında söyleyecek bir şey kalmadı; şimdi Afrika kıtasına geçelim. Bu kıt'anın da sadece kıyılardan bahsedeceğiz, zira içerileri daha bilinmiyor.

Muhammed dininin hüküm sürdüğü Berberistan sahalarında, evvelce söylediğimiz sebeplerle, eski Roma devrindeki kalabalığa rastlamiyoruz. Gine sahillerine gelince, buralarda da iki yüz senedenberi küçücük kırallar yahut kabile şefleri, tebaalarını Avrupa prenslerine satmakta, onlar da bunları Amerika'daki müstemlekelerine götürüp yerleştirmektedirler.

Asıl garip olanı, her sene hariçten bu kadar yeni nufus çeken Amerika'nın çok tenha bir kıt'a olması ve Afrika'nın bu derece devamlı nufus fedakârlığına mukabil, züğürtlükten bir türlü kurtulamamasıdır. Başka bir iklime taşınan bu esirler, oralarda kitleler halinde telef olup gidiyorlar! Yerli ve yabancıların çalıştıkları maden ocaklarındaki hayat, çıkan fena ve ağır kokular ve gazlar, civa mürekkebatı, bütün bunlar beşer nevini yıkup helâk etmektedir!..

Hele toprağın bu kadar derinliklerinde bulunan altın ve gümüş madenini çıkarmak emelile, bunca insanın hayatına son vermeye razı olmanın garabet ve acaipliğine hiç akıl ermez! Halbuki, bu madenlerin kendiliklerinden hiç bir faydaları yoktur. İnsanoğlu, onları nişan ve alâmetler için seçtikten sonra, servet ve ihtişamın da yegâne vasıtası oldular!

Paris, 31/Ekim/1718.

MEKTUP 120

Usbek'ten Rhedi'ye

Venedik

Bazan, bir milletin çoğalıp kalabalıklaşması pek ehemmiyetsiz hadiselere istinat ettiği halde, bu olay fikrin imâl mahsulu pek çok âmillere bağlanmak isteniyor!...

Yahudileri ele alalım; daima kital ve imhalarla kökü kazınmak istenmiş bu milletin, her defasında yeniden gelişip çoğaldığı, kayıp ve imha edilen nufuslarını tekrar kazandıkları görülmüştür. Bütün gayret ve hamlelerin tek âmili ise, bütün dünyayı fethedecek bir hükümdarın bir gün kendilerini teşkil eden ailelerden birinde doğuşunu ümit etmelerinden ileri gelmektedir.

Eski İran kıralları ise, mensup oldukları Zerdüşt dininin akide ve umdeleri dolayısiyle, o kadar kalabalık bir nufusa hükmediyorlardı ki, hayret edilir. Filhakika, bu dinî akideye göre, insanoğlunun Ulû Tanrı'ya yapabileceği en büyük ibadet, çocuk sahibi olmak, toprağı sürmek ve ağaç dikip yetiştirmekten ibaretti.

Keza, şayet Çin toprağı, insan yönünden bu derece tâlili ise, bu mazhariyetin yegâne sebebi, bazı inanışlardan ibarettir. Filhakika, buradaki çocuklar babalarına Allâh nazarile bakarlar, o yaştan itibaren bütün ömürleri boyunca babalarına ayni hürmet ve riayeti gösterirlerdi.

Ölümlerinden sonra ise, Çin diyarının semalarında cevelan eden ve orada yeniden dirilip başka bir hayata kavuşan babalarının ruhlarını sayısız kurbanlar ve fedakârlıklarla taziz ederler, yüceltirlerdi.

İşte, her Çinli bu mes'ut âkibete erişmek emelile, aralarında vaz geçilmez bağlarla bağlı ailesinin adedini arttırmağa son derece ceht ve gayret gösterirdi.

Öte yandan, Muhammed dinine mensup diyarların her gün tenhalaştığını görüyoruz. Bunun sebebi, aslında kutsal olan bir fikir ve endişedir; bu fikir ve endişe zihinlerde yerleşüp kaldıkça, hiç de büyük bir tehlike ve zarar doğurmaz. Bu fikre göre, Müslümanlar birbirimize başka bir âlemde buluşacakmışız gibi bakarız. Faydalı ve devamlı çalışma, çocuklarımızın refahını teminat altına alacak ihtimam ve gayretler, kısa ve geçici bir hayatı aşacak her hangi bir tasavvur, bütün bunlar bizler için garip ve gülünç şeylerdir! Yaşadığımız anın rahat ve huzurundan mutmain, istikbal için bütün korkulardan uzak olduğumuzdan, ammenin hayır ve menfaatına hizmet eden her hangi yapıyı tamire en küçük bir arzu ve hevesten mahrum bulunuruz; keza ne bir bayırı veya kırı ekilmeye yarar tarla haline sokmağa, ne de verimsiz yerleri verimli hale getirmek için ihtimam sarf etmeğe ihtiyaç ve arzu duyarız. Umumî bir duygusuzluk içinde, her şeyi mukadderata terk etmiş bir halde yaşar dururuz.

Ya Avrupa'lıların büyük evlâda tanıdığı hakka ne demeli! Fikrimizce, tamamen boş bir düşünce mahsulu olan bu hak adaletsizliğin tâ kendisidir! Ve hattâ nufusun çoğalmasına mâni olan âmillerin başlıcalarındandır. Filhakika, bu haksız hukuk telâkkisi sebebile, baba bütün dikkat ve ihtimamını evlâtlarından yalınız birine göstermekte, diğerlerine sadece sırtını çevirmektedir. Bir tek kişinin refah ve huzuru için, diğerlerinin felâketine göz yum-

maktadır. Bundan başka, bolluk, zenginlik ve ihtişamın yapıcısı olan vatandaşların müsavatı esası da bu sebeple yıkılmaktadır.

Paris, 4/Kasım/1718.

MEKTUP 121

Usbek'ten Rhedi'ye

Venedik

Vahşilerin barındıkları memleketlerin nufusları umumiyetle azdır; bu da işlere, ve hele ziraata karşı duyulan tenbellik ve gayretsizlikten doğmaktadır. Duyulan bu meş'um istikrâh ve nefret, o derece şiddetlidir ki, hasımlarından birine yağdıracakları lânet ve beddualaların en müthişi, onu tarlada çalışır halde görmeyi temenni etmekten ibarettir! Nazarlarında en asîl faaliyet tarzı, ve şereflerine en yakışık olan iş, sadece avcılık ve balıkcılıktır.

Lâkin, bazı seneler gerek avcılık, gerek balıkcılık çok az mahsul verince de, bu insan kitleleri sık sık açlığın, yoksulluğun pençesinde kıvranmağa başlarlar. Halbuki, düşünmezler ki, ister av hayvanları olsun, ister balıklar olsun, bütün bunların en çok koşuştukları ve hattâ içini doldurup taşırdıkları ülkeler, aynı zamanda insanlarla da dolup taşan diyarlardır! Bundan başka, vahşilerin oturdukları en çok iki yüz, üç yüz nufuslu ve pek seyrek evli

köyler, yekdiğerlerinden o derece uzak kurulmuşlardır ki, hattâ birinin menfaatı iki imparatorluğunki kadar diğerinden ayrı ve uzak bulunur. Bu yüzden yekdiğerinin yardımcısı da olamazlar, esasen her birinin mâlik olduğu imkân ve şerait, böyle bir yardıma aslâ müsait de değildir.

Vahşilerde, birincisinden daha az vahim olmiyan başka bir gelenek daha vardır: Bu korkunç itiyat da, hamile kadınların her çareye baş vurup çocuklarını düşürmeleridir. Gebelik halinin çirkinliğile kocalarının görüş zevklerini bozmamak ve onlara dâimâ güzel görünmek endişesi onları buna sevkeder [1]!

Halbuki, yaşamakta bulunduğum memlekette, bu gibi suçlara karşı çok şiddetli kanunlar var! Hattâ, bu şiddet gaddarlığa kadar gitmektedir. Gebeliğini mahkemeye haber vermeyen bir kızın karnındaki çocuk ölecek olsa, ana ölüm cezasına çarpılır Hicâb ve namus kaygusu, hattâ kazalar bile kendisini mâzur gösteremiyor!...

Paris, 9/Kasım/1718.

---

(1) — Montesquieu, bu tafsilâtı, la Brède'deki kütüphanesinde bulunan Etienne de Flacourt'un (Büyük Madagaskar adasının tarihi 1655) unvanlı kitabından almıştır. Bu eserde (fasıl: XXIX, sahife: 93, Çocuk düşürme) şöyle deniyor: (Sefil kadın, memelerinin daha da büyüyüp, bu yüzden çapkın erkeği tarafından eskisi kadar sevilmiyeteğini anlayınca, ya karnındaki çocuğu düşürür, yahut da kucağındaki bebeği bir anda öldürürdü!)

(2) — Gebeliğin mahkemeye beyanı, Henri II. nin 1556/Şubat fermanından itibaren, Fransa'da mecburî kılınmıştır. Bundan da asıl maksat, nufusun istatistik kontrolu olmayup, vaftizsiz ölen çocuklar için kilisenin gösterdiği tepki, çıkardığı emirnameierdi.

(3) — (.....
Yeni doğmuş çocuk öldürme suçuna gelince, bu da tahkir ve tahriklere maruz kalmış zavallı insanoğlunun bulunduğu fecî bir durumdur.

Bir kadın ki, ya ağır bir hicâba bürünmeyi, yahuttâ bu dünyadan çekilip gitmenin ne olduğundan bihaber talihsiz bir varlığın telef edilmesi şıklarından birini tercih etmesi zarureti karşısında bulunuyor!

Böyle bir kadın. nasıl olur da hem kendinin, hem de bu zavallı varlığın mâruz kalacağı hicâbı silmek için ikinci şıkkı tercih etmez?

Bu cürmü önleyecek en kuvvetli çare, bir türlü fazilet harmanisine sarılamiyen ve bütün kötülük ve sefahetlerin müsebbibi olan zulmun karşısında zâafın ve zavallılığın kudretle himâyesidir!)

Beccaria, Suçlar ve Cezalar, Fasıl: XXXI, s: 280-281

NOT: Okuyuculardan, ayrıca Beccaria'den bu faslın dipnotlarını okumalarını rica ederiz. (mütercim)

MEKTUP 122

Usbek'ten Rhedi'ye

Venedik

Müstemlekelerin tabiî sonuncu, koparıldığı diyarın zayıflayıp yoksul düşmesi ve bura yerlilerinin gönderildiği memleketlerin de nufusça her gün gerileyip fakirleşmesidir...

İnsanlar, yaşadıkları yerlerde kalmalıdırlar; bazı öyle hastalıklar vardır ki, iyi iklimin kötü iklimle değişmesinden hasıl olur; yine öyleleri vardır ki, bir iklim kötüleşmesi olmadan sadece o yaşanan havanın değişmesinden meydana gelir...

Her memleket de, tıpkı orada yetişen nebatlar gibi, havası da o diyarın zerrelerile doludur. Hattâ, bu zerreleri muhtevi hava bizim meyillerimizi, huylarımızı yapacak kadar müessir olur. Başka bir diyara gönderildiğimiz zaman, hastalanırız. Mayilerin nasıl muayyen kıvamı, koyuluğu olursa; sulp cisimlerin nasıl muayyen bir incelme ve düzleşme kabiliyeti varsa, ve her iki nevi ecsamın muayyen bir hareket ve kımıldanma derecesine malik olup bu derecenin fevkine çıkma takatları bulunmazsa, insanlar da öyledir; yeni bir hava ve yeni bir iklime öyle kolay intıbak edemezler, mukavemet gösteremezler, mahv olurlar!

Bir memleketin nufussuz kalması, çöle benzemesi, o memleketin bazı tabiî felâketlere (ister toprak, ister iklim) maruz bulunduğuna alâmettir. Bunun gibi, insanları mes'ut bir diyarın semasından alup, başka bir diyarın ortasına fırlatmakla, muhakkak suretle ümit edildiğinden tamamen başka neticelerin meydana gelmesine sebebiyet verilmiş olur.

Eski Romalılar tecrübe ile bunu biliyorlardı. Onlar bütün mücrimleri Sardunya adasına sürerlerdi. Orada, onları Yahudilerle mezcederler ve Yahudileştirirlerdi. Sonra da bu kayıplarını unutmak için, teselli ararlar, ve garip bir sonuç hasıl olurdu. Filhakika, bu sefil kitleye besledikleri zillet ve istihkar hissi, bu kaybın tesellisini onlara kolaylıkla verirdi!

Büyü Şah Abbas, Türklerin hudut boylarında büyük ordular besleme imkânını yok etmek için, oralarını yurt idinmiş Ermenilerin hepsini buradan çıkardı; bunlardan yirmi binden fazla aileyi Guilan yaylalarına yerleştirdi. Lâkin bütün bu kitleler çok geçmeden mahv olup gitti.

Constantinople şehrinin kalabalıklaşması için, civardan getirilen büyük kitlelere rağmen, bu gayede aslâ muvaffak olunamamıştır. Şaşılacak kadar çok Afrika zencilerinin doldurulmasına rağmen, Amerika kıt'ası çöl olmaktan kurtulamamıştır. Adrien'nın hükümdarlığı zamanında vuku bulan Yahudi katliamından beri Filistin'de nufus yoktur. Demek ki, büyük katliam ve imhaların telâfisi mümkün değildir; bunu açıkça itıraf etmek lâzımdır. Çünkü, bu dereceye kadar tahrip edilen bir millet, kolay dirilemiyor; ve şâyet bir gün kaderin yardımile kendini toplayabilse bile, bunun için asırların arka arkaya gelip geçmesi icabedecektir.

Millet zaaf ve gevşeklik içinde şaşkın, ve o sana bahsettiğim basit gibi görünen ahval de inzımam ederse, işte azizim o zaman işler büsbütün karışıp perişan olur;

bu takdirde artık o millet için yalınız felâh ümidi yıkılmış olmaz, fakat her gün biraz daha eriyüp dağılmağa başlamak suretile, nihayet o milletin inkıraz bulmasına kadar dayanır!

Maurlar'ın İspanya'dan koğulmasından sonra hasıl olan boşluğun, ilk günkü şiddeti halâ duyulmaktadır [1] Bu boşluğun doldurulması şöyle dursun, her gün daha da derinleşip genişlemektedir.

Amerika'nın ıssızlaşıp çöl haline gelmesinden beri, eski yerli halkın yerini alan İspanyollar, bu kıt'ayı aslâ nufusla güldirmediler; bil'âkis, ilâhî adalet deye isimleşdirmekten kendimi alamadığım bir şeametle, bu diyarın yakup yıkıcıları şimdi ayni akibete sürüklenmekte, kendileri de yanup yıkılmaktadırlar! [2].

Şu halde, tâcidarlar memleketlerini müstemlekeler sayesinde insanla zenginleştirebileceklerini zinhar akıllarına getirmemelidirler. Mamafih, ben böyle söylemekle bazı defa bunun mümkün olabildiğini inkâr etmiş olmiyorum. Öyle iklimler vardır ki, insanlar oralarda dâimâ

(1)— Eski Mauritanya denilen kıt'anın yerlilerine verilen isim. Bilâhare şimalî Afrika'da bu gün Berberî'lerin yaşadıkları yerlerin eski sakinlerine verilmiştir.

Kartacalılar bu ülkeleri zabt edince, yerlilere **Maur** yahut **Mor** adını verdiler. Arapların İspanya'yı fethi ile de, İberik yarım adasına girmiş oldular.

(2) — Bu mevzuda Montesquieu'ye ışık tutan eser, le Brède'deki kütüphanesinde ele geçen papaz Vayrac (Bu günkü İspanya devleti, cilt: I, s: 74) eserinde şöyle deniyor: (Morların ve Yahudilerin sürgün edilmeleri bütün Endülüs ve Grenada, Cordova ve Murcie kırallıklarını ıssız bir çöl haline getirmiştir. Lâkin, nufusun eriyüp kırılmasına asıl sebep, Hindistan'ın keşfidir. Oraya binlerce İspanyol aktı. Bir kısmı daha yollarda öldü. Oraya vasıl olanların ise, dörtte biri geriye dönmedi!)

çoğalıp gelişirler. Buna bazı gemilerin yanaşıp bıraktıkları hastaların çok geçmeden hayata yeniden gülümsedikleri adaları şahit gösterebiliriz [1].

Heyhât, bu müstemlekeler muvaffak oldukları zaman, metbu devletlerin hâkimiyetlerini arttıracaklarına, bil'-âkis onu parçalayıp bölerler! Şâyet, bu hâkimiyetler pek vasi olmaz ve müstemlekeler münhasıran ticaret maksadile işgal edilmiş mahdut parçalardan ibaret olursa, o zaman bahsettiğimiz hâkimiyetin parçalanıp bölünmesine de lüzum ve zaruret kalmamış olur.

İspanyollar gibi, Kartacalılar da vaktile ya Amerika kıt'asını, ya da bu kıt'anın bazı büyük adalarını keşfetmişler ve buralarla hayret edilecek bir ticari münasebet kurmuşlardı. Lâkin, yerlilerin gittikçe azaldıklarını görünce, bu akıllı Cumhuriyet hem bu ticareti, hem de bu ülkelere gemilerle seyahatı tebaalarına yasak etmişlerdi.

Cesaret edip söyleyebilirim ki, İspanyolları Hindistan'a gönderip yerleştireceklerine, gerek hintlileri gerek melezleri yurtlarından kaldırıp İspanya'ya yerleştireceklerdi!...

Bu kıraliyet yer yüzünde dağılmış bütün tebaalarını bir araya toplamalı, hepsini getirip anavatana yerleştirmelidir. Ve şâyet, mâlik bulunduğu müstemlekelerden

---

(1) — Belki de müellif bununla Bourbon adasından bahsetmek istiyor.

(Montesquieu'nun notu.)

Lâkin, bu adadan daha önce bahseden Etienne de Flacourt olmuştur. (Büyük Madagaskar Adası Tarihi, Paris, 1658, cilt: II. Fasıl: XXVIII, s: 259) eserinde, sürgüne gönderilen 12 Fransız'dan bahsediyor; bu Fransızların sürgün edildikleri adada üç sene kaldıkları, fakat hiç bir hastalığa yakalanmadıkları belirtilmiştir. (Aralarından bir kaçı oraya hasta gitmişler, lâkin adaya varır varmaz iyileşmişlerdir.) diyor.

yalnız yarısını muhafaza etmek basiretini gösterebilseydi, bu devlet Avrupa'nın en çekinilecek hükümranlığı haline gelirdi.

İmparatorlukları bir ağaca benzetmek kabildir; bir ağaç ki, en uzun dallar gövdenin usaresini aktıp israf eder, ve bütün yapabildiği şey, bir parça gölge verebilmekten ibaret kalır!

Uzak ülkelerin fetih belâlarından tâcidarları daima ibretle korkutabilecek en büyük misâl İspanya ve Portekiz'dir. Bu iki galip ve muzaffer millet, geniş kırallıkları aklın pek de kabul edemiyeceği bir sür'at ve suhuletle fethetmişlerdi. Galipler, mağlup milletlerin bu beklenmiyen çöküşlerinden duydukları şaşkınlıktan çok daha fazla, kendi zaferlerinin ihtişamından hayrete düşmüşlerdi; şimdi bütün endişeleri, bu mağlûp milletlerin muhafazası idi; ve bunun için de her biri başka bir yoldan yürüdü.

İspanyollar, bu mağlûp milletleri sadakat bağı ile kendine bağlamak için, onları imha etmeyi ve yerlerine İspanya'dan sadık kitleler getirmeyi kararlaştırdılar. Dünyada hiç bir korkunç merâm, bu derece ihtimam ve dikkatle, bu kadar plânlanmış müddeti kemal sadakatle mevkii tatbike konmamıştır! Bu barbar kitleler, o müstemlekelere ayak basar basmaz, bütün Avrupa nufusu kadar kalabalık bütün bir milletin, top yekûn yer yüzünden silinip eridiği görülmüştür! Bu kanlı katiller, Hindistanı keşfederlerken, rastladıkları insanlara yer yüzünün en zalim ve kanlı devrin dahi başlamış olduğunu göstermiş oluyorlardı! Bu vahşet sayesinde, bu diyarları kendi hâkimiyetlerinde tuttular. Şimdi, sen bir muhakeme et!

Neticesi böyle olunca, fetihler milletler için ne büyük bir şeamet oluyor! Hele yegâne çare de bu olunca, var sen

hesapla! Filhakika, milyonlarca insanın bir tek hâkimiyet altında itaata nasıl icbar edilebilecektir? Bu derece uzak diyarlarda, bir iç muharebeye nasıl musamaha olunabilecektir? Diğer taraftan, şayet önlerine çıkan bu yeni ilâhlara ve onlardan kopacak yıldırımlara karşı gelmek imkânı kendilerine verilseydi, sonuçları neye varırdı, acaba?

Portekizlilere gelince, bunlar tamamen aksi bir yol tuttular. Bunlar, şiddet ve dehşet tarafına gitmediler. Amâ, bu sefer onlar, bu keşfettikleri diyarlardan tamamen koğulup atıldılar!...

Hollandalılar ise, daha başka bir usul kullandılar; bunlar da mahallî eşkiyalığa yardım ve müsamaha gösterdiler ve bittabi bundan da istifade ettiler.

Şimdi bir düşünelim, acaba bu fetihlerin akibetini hangi tâcidar arzulayabilecektir? Bu şartlar altında bu yayılmaları kim ister? Bu arzu ile yananlardan bir kısmı, girdikleri yerlerden koğuldular; bir kısmının yerleştikleri ülkeler de, terkettikleri vatan misâli, bir çöl gibi sararup kurudu, katılaştı.

Kendi memleketinin yoksulluğa düşmesi pahasına, bu başka diyarların fâtihi kahramanın kaderine gelince, er geç, heyhât, bu fethedilmiş yeni diyarlardan da atılacaktır! Yahut, eninde sonunda yıkılıp göçecek, diğer milletlerin boyunduruğuna girecektir. Tıpkı, bütün varlığını harciyarak, kendine bir heykel satın alan ve onu denize fırlatan, yahuttâ muhteşem aynalar alup hemen ayaklarının altında parçalayan duygusuz ve düşüncesiz insana benzer!

Paris, 18/Kasım/1718.

Usbek'ten Rhedi'ye
Venedik

Hükûmetlerin itidâl ve yumuşaklığı nufusun çoğalmasına şayan hayret derecede yardım eder [1]. Bütün Cumhuriyet idareleri bunu ispat ediyor. Hattâ, bunun içindir ki. İsviçre ve Hollanda, tabiî teşekkülleri itibarile Avrupa'nın en kötü toprakları oldukları halde, nufus itibarile en zengin memleketlerdir.

Yabancıları bir diyara çekecek en büyük kuvvet, hürriyet ve servettir; onlar hep bunların peşinde koşarlar. Hürriyet bizzat kendisi için aranıp istenir; servet ise, hangi memlekette bulunursa, ihtiyaçlarımız bizi oraya doğru sıkıca çeküp sürükler.

Ebeveyinlerinin gıdaları azaltılmadan, çocukların bolluk ve bereket içinde büyütüldüğü diyarlarda da nufus sür'atle artar.

Alelâde ahvalde, refah nimetini de eşitleştiren vatandaşların müsavatı, milletin bütün siyasî varlığına bolluk ve bereket getirir, hayatiyet verir; bu halile bütün bu bereket ve canlılık vatanın en hücra köşelerine kadar yayılır.

(1) — Tarihimizi alâkadar ettiğinden 19 mektubun tekrar okunmasını rica ederiz. «mütercim»

Halbuki, İstibdat idaresile yaşayan bir memlekette hal böyle değildir; tâcidar, saray mensupları, yâranlar, dalkavuklar bütün servete sahip oldukları halde, milletin diğer kalan kısmı sonsuz bir yoksulluk içinde istiraptan inim inim inler!..

Şâyet, bir adam huzurlu bir ömür sürmüyor, yapacağı çocukların kendinden de daha sefil olacaklarına inaniyorsa, elbetteki evlenmiyecektir. Ve şâyet, evlenecek dahi olsa, hayata ait bütün huzur ve saadetini kaçırdıktan maada, bir gün babalarının bulunduğu şarttan da daha elîm şartlar içinde iztiraplar çekerler vehmile, aslâ bir kaç çocuk babası olmak istemiyecektir!

İtıraf eylemeliyim ki, basit bir çiftçi veya bir rençber öyle değildir. Böyle birisi bir kerre evlenince, ister zengin ister fakir olsun umursamaz, ve nufusunu arttırmağa bakar. Aslâ endişelere kapılmaz. O, dâima çocuklarına bırakacağından kat'iyyen emin olduğu bir mirâsı vardır: Tarlasında kullandığı yaba! Bu sebeple tefekkür ve mülâhazaları bir tarafa atarak, sevki tabîiye kapalı gözle kendini bırakır ve hiç bir şeyi buna mâni olamaz.

Lâkin, sefalet içinde sararup solan bu çocuklara malik olmak da neye yarar? Doğumları ölümler takip eder! Aslâ mutluluğa kavuşamazlar. Zayıf ve dermansız, bin vesile ile yavaş yavaş yıkılır, telef olur giderler. Kalanlar da sefaletin veya kötü gıdaların sık sık yaptığı umumî hastalık afetlerinde toptan toprağa gömülür. Bütün bunlardan yakasını kurtarıp erginlik yaşına erişmiş gençlere gelince, bu zavallılar da geri kalar ömürlerini dermansızlık ve halsizlik içinde adeta sürükleyerek bitirirler.

İnsanlar tabiî nebatlara benzerler, iyi gözetilip bakılmadıkça aslâ gelişip gürbüzleşemezler. Bunun için, sefil milletlerde nufus, gün geçtikçe azalır ve hattâ bazan da

yalınız azalmakla da kalmaz, o insanlar anormal bir bünyeye mâlik olurlar.

Bütün bu söylediklerim için Fransa'da büyük misâller vardır; geçmişteki muharebelerde, bütün aile çocuklarının silâh altına alınmaları korkusu, gençleri evlenmeye mecbur ediyordu [1]. Böylece, gençler henüz pek nahif sayılacak bir çağda ve henüz sefaletin kucağında iken yuva sahibi oluyorlardı. Böylece bir evlenmeden de tabiî pek çok çocuk doğuyordu; ancak sefalet, açlık ve hastalıklar bu doğumları sür'atle çeküp toprağa veriyordu.

Bu kadar parlak ve mavi bir semâ altında, bu derece huzur ve sükûn içinde yaşayan Fransa gibi mes'ut bir diyarda hal böyle olursa, başka devletlerde bu vaziyet nice olur, var sen kiyas et?

Paris, 23/Kasım/1718.

---

(1) — Milislerin lağvi hakkındaki 26/Ocak/1701 tarihli ferman, tıpkı 29/Kasım/1688 nizamnamesi gibi, askerin yalınız bekârlardan toplanacağını emrediyordu.

(Berckhausan)

MEKTUP 125

Usbek'ten Rhedi'ye

Venedik

Acaba tâcidarların, çevrelerine bu derece cömert davranmalarına, bu kadar ihsanlar, atiyeler dağıtmalarına sebep ne olabilir? Yoksa, maksatları bu sayede onları kendilerine iyice bağliyabilmekmidir? Eğer meramları bu ise, zaten bu adamların değerlerinin binlerce misillerini kendilerine daha önceden de ödemiş bulunuyorlar; bundan maada, şâyet bir hükümdar tebasının bazılarını satın almak suretile onları kendine bent edebildikleri doğru ise, bu takdirde diğer bir kısım tebaalarını yoksul hale sokmakla da, bunları da kaybediyorlar demektir!..

Hükümdarların durumlarını kafamda canlandırıyorum; onları, etrafları haris, tamahkâr ve doymak nedir bilmez insanlarla çevrili görüyorum; bu acıklı hallerinden dolayı da onlara aciyorum. Hele bu aç gözlülerin hiç bir şey vermeden, daima en yüksek tarifeden isteklerde bulunuşlarına mukavemet edemiyecek kadar zaaf gösteren bu hükümdarların durumuna acıma duygum gittikçe de artar.

Bu tâcidarların ardı arkası kesilmez lûtuf ve inayetlerinden, bağladıkları maaş ve tahsisatlardan bahis açıldıkça, kafama binlerce düşünceler yığılır; zihnim bu fi-

kirlerle dolup taşar; neler düşünmem, neler!.. Ve nihayet fikren, şöyle bir ferman bile tanzim ederim:

«Tebaamızdan bazılarının yorulmak bilmez azım ve gayretle ve mütemadî surette hükümdarlık şevket ve azametimizin kerem ve sahavetine sığınarak bizden maaş ve tahsisat bağlanmasını niyaz edenlerin müracaatları o miktarı bulmuştur ki, şu ana kadar taç ve tahtın şefkat ve iltimamına müyesser bu nimetin tevziinden badema vazgeçmek zaruretinde kaldık. Bu tebaamız, tahta oturduğumuz gündenberi, bulunduğumuz her yerde huzuru şahanemize çıkmayı aslâ ihmal etmemişler; daima yollarımızın kenarına dikili kazıklar nizamile dizilmişler; en yüksek umuzların üzerinden başlarını kaldırarak çehremizdeki saadet ve tatlığı, saffvet ve hayırhâhlığı hayranlıkla temaşâ etmişlerdir...

Bu arada cinsi lâtif tebaamızdan da bir haylı arizeler almış bulunuyoruz. Onlar dahi, nafaka ve gelirlerinin pek az olduğundan sıkıntı içinde yaşadıklarını, bu sebeple atifet ve semahatımıza sığındıklarını arzetmektedirler. Hattâ, bunlardan bazıları, yaşları fazlasile geçkin, son derece kartlaşmış kadınlardır; başları titreyerek bize hitabetmekte, ecdadımız olan kıralların sarayında, vaktile birer ihtişam ve nadide zinet olduklarını, büyük kumandanlarımızın askerî dehâ ve meharetlerile düşmanlarımızı devletimizden nasıl yıldırmışlarsa, kendileri de fitne, hile entrika ve aşikâne münasebetlerle sarayımızın şeref ve şöhretini öylece göklere çıkardıklarını fısıldamaktadırlar!

İşte bütün bu sebeplerden dolayı, dilekçe sahiplerinin hepsinin dileklerini yerine getirmek, taç ve tahtın kerem ve sehavetini driğ etmemek düşüncesile, aşağıdaki tedbirlerin alınmasını emretmiş bulunuyoruz:

Beş çocuk sahibi bütün işçiler, her giin çocuklarına verdikleri ekmeğin beşte birini kesip tasarruf edecekler-

dir. Bütün aile reislerine, aile efradından her birinin nafakasını, elinden geldiği kadar bir dürüstlük ve adaletle, kısacaklardır. Aile şirketi emvaline ait arazilerde, yahut müstakil çiftliklerde zeriyatı ve buralarda her türlü onarım ve gelişmeyi, yine tasarruf mülâhazasile, menetmiş bulunuyoruz.

Bundan böyle, adî ve mihanikî işlerde çalışan ve huzuru şahanemize hiç görünmemiş bulunan bütün işçilerin gerek kendileri, gerek eşleri ve gerek çocukları, ancak dört senede bir yeni elbise satın alabileceklerdir. Keza, onları senenin başlıca bayramlarında yaptıkları şenliklerden de, israfı önlemek maksadiyle, mahrum etmiş bulunuyoruz.

Güzel şehirlerimizin sakinlerinden ekserisinin bütün gayretlerini, kızlarını evlendirip evbark sahibi yapabilmek için harcadıklarını öğrenmiş bulunuyoruz. Yine bize arzedildiğine göre, bu kızların devletimizin şan ve şerefine nisbeti, ancak malik oldukları hazin ve can sıkıcı bir tevazudan ibarettir. İşte şimdi biz, hükümleri ihlâl edilen ve kızların evlenme yaşlarının asgarî haddini tesbit eden fermanların hükümlerine riayet edilmek üzere ana babaları, kızlarını evlendirmekten menediyoruz. Hakimlerimizi de çocuklarını fikren yükseltmek, tahsil ve terbiyelerile uğraşmakta alakoyuyoruz [1].»

---

(1) — Saray mensupları ve kıraliyet imtiyaz ve nimetlerile perverde olanlarla yapılan bu alaylı tenkit, fermanın tanzim şekli de dahil olmak üzere, hepsi bizi XIV. Louis'nin devrine götürüyor. Filhakika, 1721 baskısında bu mektubun tarihi 11/Ocak/1715 dır. A. Adam'ın fikrince, Montesquieu'nun bu tarihi daha sonraya atışının sebebi, (tehlikeli tefsirleri) önlemektir.

Antoine Adam, (Montesquieu'nun büyük görüşleri, sahife: 315.)

MEKTUP 126

Rika'dan *'ya**

Ömrünü hak yolunda harcayanların nail olacakları huzuzatın neler olacağı hakkında bir fikir edinmek istenince, hemen bütün dinler büyük müşkülâta maruz kaliyorlar! Kötü ruhları uzun sürecek ceza tehditleri altında korkutmak mümkün oluyor; lâkin, faziletli insanların nasiplerini hemen açıklamak, göstermek o kadar kolay olmuyor, sadece bazı vaadlerden ibaret kaliyor! Öyle zannediliyor ki, bünyesi itibarile huzuzatın temadisi kısa sürüyor, müfekkire ve tahayyül sair huzuzatı ise, öyle kolay canlandırıp ortaya koyamiyor!...

Hattâ, cennetin öyle tasvir ve tariflerine rastlamışımdır ki, bunları öğrenen iyi niyetli insanların bile boş verip oraya girmeyi reddetmeleri gayet kolaydır. Bir kısım akıllılar oradaki mutlu hayallere durmadan fülüt çaldırır, diğerleri ebedî gezinme işkencelerile insanı ürkütür dururlar!...

Sırası düşmüşken, şimdi hatırladığım bir hikâyeyi de anlatayım: Bu hikâyeyi Mogolistan ülkesinde bir yerliye söylerlerken duymuştum. Bu hikâye gösterir ki, oranın yerli ruhanîleri, dimağlarda yaşatılan ve cennetin huzuzatından istifade edenlerden daha anlayışlı değildir!..

İşte o şehirde, az bir müddet önce kocasını kaybeden bir kadın merasimle beldenin valisinin huzuruna kabul edilir; validen ateşte yakılmasına müsaade edilmesini is-

ter. Lâkin, Müslüman dinine tâbi memleketlerde bu korkunç geleneğe son verilmiş olduğundan, vali kadının isteğini kat'î surette red eder.

Yalvarışlarının neticesiz kaldığını gören kadın, müthiş bir tehevvüre tutulur: (Ah, görüyormusunuz nasıl zulum ediyorlar! Demek ki, kendini yakmak isteyen zavallı bir kadının bu isteği de çok görülüyor, öylemi! Acaba dünyada bu gaddarlığın daha bir eşi görülmüşmüdür? Halbuki, annem, teyzem, halam, hemşirelerim, hepsi hepsi pek alâ kendilerini yakmışlardı! Ve fakat şimdi sıra bana gelince, işler değişti! Sıramı kullanmak için, bu menfur valiye baş vuruyorum da, zalim adam, bu haklı ve masum isteğime kızıyor, köpürüyor, ateşler kusuyor ve kudurmuşcasına bana saldırıyor!..) [1]

Tesadüfen orada genç bir Budda mezhebi rahibi bu-

(1) — Müellife kaynak olan Tavernier (Hindistana seyahat, 1664, 1810 baskısı, sahife: 198-199.) şöyle diyor: (Bir kadın oturduğu mahallin valisinden izin almadıkça, kocasının cesedi ile birlikte kendini yakamaz. Ve Muhammed'in dinine mensup valiler ise, bu korkunç gelenekten nefret duyarlar. Onun için bu izni kolay kolay vermezler!)

Bernier (Seyahatler, 1709, cilt II, sahife: 106-107) şu tafsilâtı veriyor: (Muhammed dinine mensup milletlerin başındaki hükûmetler bu vahşi geleneğin düşmanıdırlar ve ellerinden geldiğini kadar buna mani oluyorlar... Bu sebeple kendini ateşe atmak isteyen kadınları daha önce bulundukları belde valilerinden izin almağa icbar ediyorlar. Onlar da huzurlarına getirilen bu kadınlara gereken nasihat ve ihtarları yapmakta, iyilikleri ve huzurları için, kendilerine vaadlerde bulunmakta ve ancak bunlardan dinnet getirdiklerine ve aslâ yola gelmelerine imkân olmadığına inandıklarına bu müsaadeyi pek ender olarak vermektedirler.»

Müellif, eserinde bundan başka, arkadaşı ve Mogol sarayında muharrir Bendidas'ın karısını bu yanmadan nasıl vaz geçirdiğini de anlatmaktadır.

lunuyormuş. Vali onu orada görünce: (İmansız, dinsiz adam! Sakın bu çılgınlığı bu kadının zihnine sen koymuş olmiyasm!) der. Rahip hiç istifini bozmadan, (Hayır, der, aslâ! Bunu ona söyleyen ben değilim. Lâkin, şâyet benim reyime baş vursaydı, kendini feda etmek hususundaki azım ve iradesini takdis eder, mutlulardım. Böylece, o Brahma Allâhma harikulâde bir ibadette bulunmuş olurdu. Bu suretle de bu faziletinin mükâfatını lâyıkile görmüş bulunurdu. Göçüp giden kocasını başka bir âlemde yeniden bulacak ve onunla ikinci bir izdivaç hayatına tekrar başlamış olacaktı.)

Kadın rahibin bu sözleri karşısında adeta donup kalmıştı; büyük bir korku içinde: (nasıl, ne dedin? deye haykırdı. Kocamla yeniden mi buluşacağım? Bu söylediklerin doğrumu? Aman yarabbi! Neler duyuyorum! Lâkin ben vazgeçtim, kendimi yakmaktan tamamen vazgeçtim! Kocam, öyle suratsız, öyle aksi, öyle kıskanç, hele o derece yaşlanmış, yıpranmış idi ki, şüphesiz eski halile ona tahammül edemem! Ulû Tanrı kendisinde bazı değişiklikler, yücelikler yapmazsa ben artık onun için yokum! Bundan sonra onun için kendimi yakmakmı?.. Onu cehennemin dibinden çıkarmak için hattâ serçe parmağımın ucunu bile kıpırdatmam! Beni yoldan çıkarmaya çabalayan iki ihtiyar Budda rahibi, benim kocamla nasıl bir bağ kurup yaşadığımı pek alâ biliyorlardı. Böyle olmasına rağmen, bana bütün bunları söylemek faziletini göstermediler. Lâkin, mademki Brahma Allâhının bana revâ göreceği bütün uhrevi saadet bundan ibarettir, ben de bu büyük armağanı bütün kalbimle reddediyorum. Büyük Vali Paşa Hazretleri, ben Muhammed dinini kabul ediyorum.) Ve sonra orada duran Budda rahibine dönerek: (Size de gelince, rahip efendi, siz de isterseniz gidip kocama deyiniz

ki, sıhhatım Allâh'a çok şükür mükemmeldir ve ben de bundan son derece memnun bulunuyorum!) dedi.

Paris, 2/Aralık/1718

MEKTUP 127

Rika'dan Usbek'e

Seni yarın burada bekliyorum; mamafih, İsfahan'dan adına gönderilen mektuplarını sana yolluyorum. Bana gelen mektuplarda okuduğuma göre, Büyük Mogol elçisine kıraliyet hudutlarından çıkması emri verilmiş. Keza, kıralın tahsil ve terbiyesile uğraşan amcası prensin de tevkif edildiği ilâve olunuyor. Kendisini bir şatoya götürmüşler, orada son derece sıkı bir şekilde muhafaza altına alınmış; bundan başka, haiz bulunduğu bütün rütbe ve şereflerden de mahrum edilmiş [1]. Prensin bu akibetine çok müteessir oldum ve ona ziyadesile acıdım.

Sana itiraf edeyim, Usbek, göz yaşı döken insanların önünde kalbim daima parçalanmış, bahtsızlar için dâima insanî duygularla titremişimdir! Kalbimde hasıl olan so-

(1) — Müellif, böylece, Cellamare tarafından tertip edilen suikastın ustaca ve müdebbirane eşhas değişikliğini yapmış oluyor. İspanyanın Paris elçisi prens Cellamare, Fransa'nın genç hükümdarı XV Louis'nin ölümü halinde, tahta çıkmağa namzet Philippe V. namına, kıral naibine bir suikasıt hazırlamakla meşguldu. Bu sebepten 9/Aralık/1718 tarihinde tevkif edildi ve hududa sevkedildi. Suç ortağı olan XIV Louis'nin madam Montespan'dan evlilik

ğukluk ve katılık, onlar o yükseklerden düşer düşmez ılıklaşıp yumuşamıştır!..

Filhakika, ikbal ve saadet devirlerinde, irtifalarda bulundukları zaman, faydasız bir şefkat ve muhabbet onların ne işlerine yarar? Bu duygular eşitliğin de bir burhanı gibi tezahurata sebebiyet verir. Öyle devirlerde ise, onların asıl istedikleri, bilhassa bekledikleri sevgi, şefkat değildir; fakat hürmettir, tâzimdir, ubûdiyettir, alçalıştır! Bir kere ihtişam ve satvetlerinden, o yüce irtifalarından yuvarlanıp düşme felâketine maruz kaldılar mı, daha felâketin vukuu ile birlikte her şey de beraber yuvarlanır; ne hürmet, ne tazîm, ne ubûdiyet, ne de hiç bir şey kalmaz, çöker gider! Bu andan itibaren de bütün görüp ümit edebilecekleri şey, bizim şefkat ve muhabbet duygularımız, içimizde onlara duyduğumuz sonsuz acıma hissinden ibaret kalır.

Düşmanlarının eline esir düşmek üzere bulunan bir hükümdarın sarfettiği sözlerde, saffet ve ihtişam hissederim; bu kahraman prens etrafını saran yakınlarının, kendi âkibeti için duydukları acı ve döktükleri göz yaşlarını seyrettikten sonra onlara döner: **(Göz yaşlarınıza bakiyorum da, onlarda hâlâ kıralınız olduğumu görüyorum!)** der. [1].

Paris, 3/Aralık/1718

---

dışı doğmuş oğlu, duc du Maine, ayni zamanda XIV. Louis'nin vasiyeti mucibince yeni hükümdarın talim ve terbiyesile de muvazzaf, mürebbisi idi. O da, kısa bir tahkikatı müteakip, 29/Aralık/1718 tarihinde tevkif edilerek Doullens şatosuna hapsedildi.

41) — Bu sözler, Arbelès muharebesi mağlûbu kıral Darius Codaman tarafından etrafını saran son kalan vefakârlarına hitaben söylenmiştir: (Fides vestra et constantia ut regem me esse credam facit.)

Quinte-Curce (De gestis Alexandri, v, 6)

MEKTUP 128

Rika'dan İbben'e

İzmir

Belki de bin defa, İsveç kıralından bahsedildiğini duymuşsundur. Norveç adı verilen birleşik bir kıraliyette taht sahibi bulunuyor. Geçenlerde, refakatmda bir mühendis olduğu halde, bir siperi gezerken başından bir kurşunla vuruldu ve hemen o anda öldü. Başvekilini hemen tevkif ettiler; Birleşik Kraliyet devletleri mümessilleri toplandılar ve başvekili ölüm cezasına mahkûm ettiler [1].

Başvekil aleyhine tanzim kılınan ithamname çok ağırdı. **O, millete iftira etmiş, bu suretle de milletle hükümdarının arasını açmış ve kıralın milleti üzerindeki**

---

(1) — Kıral Charl XII, 11/Aralık/1718 tarihinde yanında yaveri Siquier ve Fransız mühendisi Mégret olduğu halde, Norveç'deki Frederikshald şehri istihkâm siperlerini ziyaret ederken bir suikast sonunda alnından vurularak maktul düşmüştü. Çok gözde nazırı baron Henri de Görtz tevkif edildi ve Istokholm'de Ayân meclisi tarafından muhakemesi icra kılınarak başı kesilmek suretiyle idam cezasına mahkûm ve hüküm 2/Mart/1719 tarihinde infaz edildi.

itimadının kırılmasına sebep olmuştu [2]. Öyle bir cürüm ki. fikrimce, bin kere ölüm cezasına müstahaktır!

Zira, eğer tebaalarından sadece bir kaçını dahi hükümdarının gözlerinde karartmak kötü bir fiil ise, ya mukaddesatın bütün bir milletin mutluluğuna memur ettiği bir hükümdarın hayırhâhlığından o milletin topunu mahrum etmeğe kalkmak fiili nasıl görülebilecektir, bir muhakeme et!

İsterim ki, tebaaları hükümdarlara, meleklerin bizim aziz Peygamberimize hitap ettikleri gibi, hitap etsinler; öyle davransınlar!..

Esirlerinin hallerini, yaşayışlarını öğrenmek ve dertlerine çareler bulmak için yer yüzünün en ulvi tahtından inip mukaddes ziyafet sofrasına oturan kırallar kıralı beni de bu sofraya dâvet etmek lûtufkârlığını göstermiş olsaydı, ilk yapacağım iş, kendime bir kanun tedvin etmek ve bu kanunla dilimin bütün acı ve incitici taraflarını kesüp sofraya öyle oturmak olurdu! O zaman göreceklerdi ki, ağzımdan o muhteşem hükümdarın en hakir bir tebaasına bile bir tek acı ve incitici söz çıkmiyacaktır.!...

Bir gün itidâl ve anlayışlı olma mizacını terketmeye icbar edilseydim, yine de namuslu adam olmaktan vazgeçmezdim, sadakat ve vefakârlığımın ispatı olarak da, hayatımı tehlikelere atar, fakat faziletlerimden zinhar sıyrılmazdım!..

Şaşup kaldığım bir cihet var: Hemen bütün dünyaya gelmiş en kötü hükümdarların bile Nâzırları, kendilerinden daha kötü oluyor! Zira, bir hükümdarın fena bir dav-

---

(2) — Henri de Görtz, maktul kıral XII. ci Charl'ın kötü bir maliye nazırı deye şöhret bulmuştu.
d'Alan Bease (The French Mind, Oxford, clarendon, 1952, s: 162)

ranışı olmuşsa, bu hemen dâima Nâzırlarımn tesir ve nüfuzlarile, onların tahrik ve ilhamlarile vukubulmuştur. Çünkü, prenslerin arzu ve ihtirasları hiç bir zaman alçak ve rezil bir ruh taşıyan müşavirlerinin nasihat ve tavsiyelerinden daha tehlikeli olmamıştır.

Lâkin, dün Nâzırlık koltuğunda iken, belkide yarın orada bulunmiyacak bir insanın, bir anda bizzat hükümdarının, ailesinin, vatanının ve hattâ milletinin düşmanı kesilebileceğini kabul edebilir misin, azizim?

Filhakika, bir prensin kendi ihtirasları vardır; ama, kendisini bu ihtiraslara doğru sevkeden Nâzırlarıdır. Zaten o Nâzır, kendi Nezâretini de bu istikamete tevcih etmiştir de. Esasen başka bir gaye de gütmez. Güdemez de! Kıralın nedimleri, medih ve senâlarla onu baştan çıkarmağa, aldatup kandırmağa, iğvaya, dalâlete sevke gayret ederler; nasihat ve tavsiyelerile, güttükleri maksadı ona ilham ederek, sarfettikleri atâsözleri ve hikmet düsturlarile onu çileden çıkarmak meharetine ziyadesile maliktirler!..

Paris, 25/Nisan/1719

MEKTUP 129

Rika'dan Usbek'e

Geçen gün dostlarımdan birile Pon-Neuf'den geçerken arkadaşım eski aşinâlarından birine rastladı; Hendeseci imiş, çok tanınmış bir âlim deye biliniyormuş. Zaten hali, tavrı da bunu açıkça gösteriyordu. Hayâl ve hülya

âlemine derin surette dalmış gibiydi [1]. Dostum kendisini bu dalgınlığından uyandırmak ve hakikata getirmek için bir hayli kolundan çekmeye ve epice sarsmağa mecbur oldu. Kim bilir, belki de sekiz günden beri zihnen bir münhanînin çizgileri içinde helâk olmuştu. Ne ise, iki ahbabın pek sevişüp anlaştıkları hemen belli oldu; pek çok ikramlarda bulundular. Sonra, yeni edebî bahislere temasa geçerek uzun uzun konuştular. Konferansları bir kahvehanenin giriş kapusuna kadar devam etti ve beraber içeri girdik.

Orada, hendese âlimimizin herkes tarafından büyük ihtimam ve saygı ile karşılandığını farkettim. Garsonlar kendisine o kadar çok itibar gösteriyorlardı ki, bir köşede oturan kıralm muhafız kıt'asmdan iki silâhşörünü tamamen unutmuşlardı. Âlimimiz de, orada bulunmaktan çok memnun görünüyordu; zira, yüzündeki ciddiyet ve ağırlık birden silinmiş, sanki hendese hakkında en küçük bir merakı kalmamış gibi, keyifli keyifli gülmeye başlalamıştı.

Bununla beraber, sağlam mantığı, dikkatli tefekkür tarzile mübahasalardaki konuşmalarını inceden inceye ölçüp kontrol etmesine imkân veriyordu. O, şimdi bahçede elindeki keskin kılıçla, diğerlerinden daha fazla uzamış çiçeklerin başlarını kırpan bir adama benziyordu Mamafih, bu arada doğru sözlülüğünün de kur-

(1) — Descartes'e dair hendese fikrinin ihâta ve faziletleri hakkında ilk fikirleri veren Pascal'dır. Montesquieu, burada La Bruyère'in düşünmemiş olduğu hendese âliminin portresini veriyor.

(2) — Milâttan önce (534-510) yılları arasında hükümran olan Roma'nın yeddinci ve son kıralı Lucius Tarquinius Superbus, Roma'nın kudretini arttırarak Lâtin konfederasyonunu kurdu. 45 büyük vilâyeti Roma'nın hâkimiyetinde topladı. Devlete büyük hizmetler etti. Roma zadegânına karşı çok sert ve haşin davrandı, ağır tedbirler aldı. İşte, bu hükümdar oğlu Sextus Tarquinius'un

banı oluyordu; zarif ve ince bir manzaranın kuvvetli ışık altında kamaşıp bulanıklaşması gibi, o da bir çıkıntı olmanın ihtişamile gözleri kamaştırıyordu. Anlatılanın hakikat olduğuna bin kerre inanınca, o şey ne olursa olsun ilgilniyor, yakınlık duyuyordu. Konuşmasında harikulâde bir hususiyet vardı. Şöylediğine göre, o gün taşradan gelmişti; yol arkadaşı orada muhteşem bir şato ve mükemmel bahçeler görmüş, hayran olmuştu. Halbuki, kendisinin gördüğü şey, 60 kadem boyunda ve 35 kadem eninde bir yapı ile elli dönümlük gayri muntazam mustatil şeklinde bir koruluktan ibaretti. Caddelerle birleşen iki taraflı ağaçlı yolların, hiyâbanların, uzaktan görünüşlerinin hep ayni genişlik göstermelerini ne çok isterdi! Bunun için de hiç şaşmaz usulleri mevcuttu. Gayet hususî bir şekilde yapılmış, taksimatlı bir saat kadranının yapıcısı olmaktan dolayı kendini pek sevinçli hissediyordu; lâkin, yanımda oturan başka bir âlimin kendisine, bu kadranda Babil saatının gösterilip gösterilmediğini sorması üzerine. bütün neş'esi kaçtı, bu münasebetsiz suale çok kızmıştı [1]. Bir havadisçi Fontarabie şatosunun bombardımanından bahsetti Sonra da bombaların havada çizdik-

---

önünde eline kılıncım alır ve sarayın bahçesinde çok yükselmiş gelincik başlarını dâima keserdi, bu hareket ile oğluna. nufuzlu yüksek tabakanın dâima kırpılmaları gerektiğini imâ ederdi: (Summa papaverum capita dicitur baculo decussisse).

(1) — Gerek eski Yunanlılar, gerekse eski Romalılar, günün on iki saat taksimini Babil medeniyetinden almışlardı. Güneşin doğuşundan batışına kadar gün, on iki müsavi kısma bölünmüş ve her bir kısma saat ismi takılmıştı. Şüphesiz mevsimine göre. bu müddet değişiklik gösteriyordu. Eski güneş kadranları (Babil saatları) deye anılırlardı.

(2) — Mareşal Berwick tarafından muhasara edilen Fontarabie hisarı şiddetli bir bombardımandan sonra 16/Haziran/ 1719 tarihinde teslim olmuştu

ileri mahrek hakkında vâzıh fikirlerde bulundu. Âlimimiz bütün bu izahlardan çok memnun göründü. Başka birisi, geçen kış vukubulan feyezanlardan varını yoğunu kaybettiğini yana yakıla anlatınca: (Bu söyledikleriniz beni çok mütehassıs etti. dedi, çünkü, bu feyezanlar ileri sürmüş olduğum ilmî müşahedelerimin doğruluğunu ispat etmiştir.; böylece dünya yüzüne, geçen seneye nazaran, iki pouce daha fazla yağmur düşmüş oluyor.)

Dostumuz az sonra kahvehaneden çıktı, biz de kendisini takbih ettik. Yolda çok hızlı yürüyordu. Önüne hiç bakmıyordu. İşte, bu sırada birden başka bir adamla karşılaştı. Çok şiddetle çarpıştılar ve bu sademe ile her ikisi de yuvarlandı; sür'at ve ağırlıkları bu sukutu intaç etmişti Biraz doğruldukları zaman, bu adam elini alnına götürdü ve hendese âlimine şöyle dedi: (Bana çarptığınıza çok memnunum. Zira, bu sayede size büyük bir havadisi vermek fırsatını da kaçırmamış oluyorum. Evet, ben Horas'ı neşrettim.)

Âlimimiz şaşkın bir tavırla: (Ne dediniz? Lâkin, bu eser neşredileli iki bin sene oluyor!) dedi. Adam: (Sözlerimi iyi anlayamadınız, ben bu iki bin sene önceki müellifi tercime ederek yeniden hayata kavuşturdum. Bu tercime için tam yirmi senemi harcadım!) diye izah etti.

Hendesecinin şaşkınlığı azalmamıştı: (Aman efendim, bu nasıl söz! Demek yirmi seneden beri tefekkürü bıraktınız! Demek siz hep başkaları hesabına konuşacaksınız ve vaşkaları da hep sizin hesabınıza düşünecekler, öyle mi!) Adamcağız müşkül durumda kaldı, yavaşça: (Üstat, dedi, herkesin bu kadar sevip benimsediği büyük

(1) — Bir Pouce takriben 27 milimetredir.

(2) — Descartes'in mihaniki (mv) formülüne göredir. Zira, Montesquieu henüz Newton'u tetkik etmemiş bulunuyordu.

yazarları dilimize çevirip millete okutmakla büyük bir hizmette bulunmuş olmuyor muyum?) Âlim dostumuz: (Yok, bunu demek istemedim, dedi. Büyük ve ulvî dehâlara bu derece feragatla yeniden hayatiyet veren sizi takdir ediyorum; lâkin, ne yapsanız kahramanlarınızı asıllarma benzetemiyeceksiniz! Sonra siz, hep başkalarını tercime ile ömrünüzü geçirirseniz, başkalarının bir gün sizi tercime etmeleri imkânından da mahrum kalırsınız. Tercimeler, tıpkı meşin akçelere benzerler, izâfî olarak onlar da altın paraların taşıdıkları kıymeti taşıyabilirler; hattâ, milletçe altın paradan da daha çok kullanılabilirler. Fakat, bu paralar daima hafif ve nahiftir, âyarları ise, daima eksik ve bozuktur!

Deyişinize bakılırsa, siz aramıza meşhur ve hayırhâh ölüleri sokmak, yeniden diriltip yaşatmak istiyorsunuz. İtiraf edeyim ki, siz hakikatte onlara mükemmelen bir beden verebiliyorsunuz. Lâkin, onlara aslâ hayat veremiyorsunuz. Onları diriltecek ruh eserlerinizde daima eksik olacaktır. Sonra, acaba her gün basit bir hesapla keşf edip kavuştuğumuz bu derece güzel hakikatlere kendinizi hasretseniz daha iyi etmiş olmaz mısınız?..)

Bu küçük nasihat ve tavsiyelerden sonra iki dost birbirinden ayrıldılar. Heyhat! Anladım ki, hiç biri diğerinden memnun kalmamıştı.

Paris, 30/Haziran/1719

MEKTUP 130

Rika'dan *'ya**

Sana şimdi adlarına **nouvellistes** [1] denilen bir topluluktan bahsedeceğim; bu topluluğa dahil olanlar muhteşem bir bahçede toplanıyorlar [2] ve orada boş vakitlerini mükemmelen eğlenerek geçiriyorlar. Bu adamların devlete hiç bir faydaları yoktur; ve elli senedenberi çektikleri nutukların verdiği sonuç, bu zamanlık sükûtun getirebileceği sonuçtan hiç de farklı olmamıştır. Hakikat böyle iken, bu adamlar yine de kendilerini dev aynasında görürler, muazzam projeler çizerler ve bu projelerden de büyük menfaatlara nail olmanın yolunu becerirler!

Mübahasalarının temeli boş ve gülünç merak ve te-

(1) — Aslında bu kelimenin manası (havadis meraklısı, havadis yazarı, havadisçi, gazeteci, hikâyeci) dir. Okuyucu görecektir ki, müellif bu tabiri (önceden hükmeden, kehanet sahibi, tahkik etmeksizin zan ve tahmin üzerine kanaat yürüten, vuku bulacak bir vakıayı çok öncesinden haber veren, kısacası **güya keramet sahibi** olduğunu iddia eden kimse) için kullanmıştır.

(2) — La Bruyère, bunlardan bilhassa Démophile ve Basilide'den çok eza ve cefa duymuş (Caractères, X, II) onların en çok toplandıkları yerin Tuileries olduğunu söylemişti.

Dufresny (Amusement, VI, p. 91) onlara daima (sinek yahut sivri sinekler misâli) gezinti mahallerinde rastlardı. Lâkin çağımızda en iyisi, Franz Funck-Brentano tarafından yazılan (Les Nouvellistes 1985) adlı eser okunacak olursa, bu camianın mahiyeti iyice anlaşılacaktır

cessüslerden ibarettir. Hiç bir esrarengiz meclis, hiç bir gizli mahal yoktur ki, oraya dahil olmak iddiasında bulunmuş olmasınlar; bilmedikleri dünyada hiç bir şey, hiç bir mevzu yoktur! Hattâ, bizim kudretli Sultanımızın kaç karısı olduğunu, geçmiş yıllar içinde kaç çocuğu doğduğunu bilirler. Kudret ve nüfuzları da, kendilerine kalırsa pâyansızdır; gizli, aşikâr hiç bir tahsisatları olmamasına rağmen, Türk ve Mogol imparatorlarını korkutacak tedbir ve çarelere baş vurabilecek hüner ve marifetlere de mâliktirler!

Yaşadığımız zamanın bütününü harcayıp bitirdikten sonra, istikbalin üzerine de çullanırlar; ilâhi kudretin önünden yürüyüp insan oğullarının başlarına gelecek bütün şeametleri birer birer haber verirler. Bir savaş meydanındaki geniş ordular birliğine kumanda eden bir generalin elinden tutup mukadder âkibetine doğru çekip götürürler; bin çeşit budalaca medih ve senâ yollarile muhataplarını göklere çıkarırlar; lâkin, o buna aldırış etmeyince de, hiç bezip usanmadan daha binlerce yenisini hazırlamaktan çekinip utanmazlar; en rezilâne hüner ve marifetler öne sürüp orduları mağlûp ve perişan ederek ortadan kaldıracaklarını iddia ederler; istihkâmları kartondan yapılmış gibi devirip yıktırırlar; her ırmağın üzerinde kurulmuş köprüleri olduğunu söylerler; bütün dağlardaki gizli yolları onlar bilirler; ıssız, kavrulmuş çöllerde muhteşem saraylardan, mağazalardan bahsederler! Heyhat! Bu adamlarda noksan olan, sadece aklı selimdir!

Ayni yerde misâfir kaldığımız biri var ki, böyle birinden şöyle bir mektup aldı. Çok alâka çekici olduğundan yazıyorum:

Beyefendi,

Zamanımızda cereyan edecek vakıalar hakkındaki zan ve tahminlerimde nadiren aldanırım.

1/Ocak/1711 tarihinde imparator Joseph' [1] **in yıl içinde öleceğini önceden haber vermiştim. Hakikat şu idi ki, imparatorun sıhhati mükemmeldi ve doğrusu, bu kadar sarih kehanette bulunduğumdan dolayı mahçup olurum diye korkuyordum; gerçe biraz bulanık konuşmuştum ama, yine de aklı başında insanlar, söylediklerimin mânâsını pekâlâ anlamışlardı. Nitekim, sözüm doğru çıktı, ayni senenin 17 Nisan'ında imparator çiçek hastalığından öldü!.**

İmparatorla Türkler arasında savaş ilân edilir edilmez, hemen Tuilleries' [2] **nin bütün köşe bucağına araştırarak bizim efendileri bahçedeki havuzun kenarına topla-**

---

(1) — Alman imparatoru birinci Leopold'un oğlu birinci Josepf. 1678 de Viyana'da doğdu. 1705 de imparator sıfatile tahta oturdu. 1711 de öldü. Kardeşi Avusturya imparatoru Charles'ın İspanya'yı kurtarmak için XIV Louis'nin aleyhine giriştiği savaşlarda kendisine devamlı yardımda bulundu.

(2) — Bu mektupta sık geçen Tuileries hakkında okuyucularımıza tarihî bilgi vermek faydalı olacaktır. Paris'de bu namda bir saray, yine bu namda bu sarayın büyük bir bahçesi halen de vardır.

Eski Fransız kırallarının ikametgâhı idi burası. Hattâ, bu şimdiki saraydan da daha önce, yine aynı namda büyük bir saray vardı ve işte bu iki yapı bilâhare büyütülmüş, tadil edilmiş ve bu günkü saray meydana getirilmiştir. Bilâhare uzun yıllar Fransız hükümdarları bu sarayı yüz üstü bırakup Paris civarındaki Versailles sarayını tercih ederek orada ikamete başlamışlardır. Büyük İhtilâlden itibaren ise, Tuilleries sarayına. Cumhuriyet idaresinin icra kuvveti yerleşti. İmparatorluğun yeniden ihyası üzerine, Tuilleries tekrar hükümdarların sarayı vazifesini görmeye başladı. 1871 de halkın ayak takımları tarafından saray yakıldı. Çiçek barakalarından başka bir şey kalmadı. 1878 de yeniden tamir ve ihya edildi. Sarayın külliyatından mühim bir kısmı, bu gün Louvre müzesi ile birleştirilmiştir.

dım. Onlara Belgrad'ın muhasara edileceğini ve bu beldenin dayanamayıp düşeceğini haber verdim. Bu kehanetimin de hemen gerçekleştiğini öğrenince de, dünyalar benim oldu. Şurası bir hakikattır ki, muhasaranın ortalarına doğru, Belgrad'ın 18 Ağustos'ta [1] teslim olacağına dair 100 altın sikke üzerine bahse girişmiştim. Teslim sadece bir gün sonra vuku buldu. Böyle güzel bir bahis kaybedilir mi idi, edildi işte!..

Fransız donanmasının Sardunya adasına asker çıkardığını görünce, orayı fethedeceğine hemen hükmettim. Hemen söylemiş olduğum bu haber de aynen vuku buldu. Bu muvaffakiyetin itimat ve gururu ile ilâve edeceğim ki, bu muzaffer donanma daha sonra Final'a çıkarma yapacak ve bu suretle bütün Milânoluları hükmü altına alacaktı. Bu havadisimi herkese kabul ettirmek için, bir çok mukavemetleri kırmam gerekiyordu, buna memnuniyetle göğüs gerdim. Bunun için de elli altına bahse girdim; bunu da. heyhat, kaybettim! Çünkü, bu iblis Alberoni mevcut âhitnamelere beslenen emniyete rağmen, filosunu Sicilya adasına gönderdi ve ayni anda iki büyük siyasi dehâyı aldattı: Savoie dükünü ve beni!

İşte efendim, bütün bunlar beni şaşkınlık içinde bıraktı ve artık kehânette bulunmamağa ve hele hiç bahis tutuşmamağa ahdettim. Evvelleri biz, Tuilleries'de bahse

(1) — 1717.

(2) — Avusturya imparatoru VI Charles'in baş kumandanı Prens Eugene 1716/Temmuz'unda Türklere karşı savaşa girişti. İspanya'nın yaman ruhanisi ve devlet adamı Alberoni, donanma ile Sardunya adasına bir kuvvei seferiye gönderdi ve 20/Ağustos/1717 de karaya askeri çıkarma yaptılar. Dokuz bin İspanyol, iki ay içinde bütün adayı zabtetti. Sonra, Sicilya adasına hücuma geçtiler. Savoie dükü Victore-Amédée II. Avusturya - İspanyol harbinin yegâne zararlısı çıktı. Sicilya adasını Philippe V e terke mecbur oldu.

girişmenin ne olduğunu bile bilmezdik. Lâkin, aramıza küçük şeflerden ibaret bir grup karışınca bahislere giriş de başlamış oldu. Şimdi artık daha ağzımızı açmağa vakit bulup bir fikir, bir havadisi haber vermeye davranırken, bu gençler karşı koyuyorlar ve aksi tez ve mülâzahalarla bizi didikliyorlar!..

Geçen gün notlarımı okumak üzere gözlüğümü burnuma yerleştirmiştim ki, bu farfaracılardan biri, başlanan ilk sözün ikinci kelimesini beklemeden: (yüz altınına bahse girerim ki, değil!) demesini mi! Bu acaipliğe aldırış etmek istememiş ve duymamış gibi davranmış ve bu sebeple sözlerime daha canla başla başlamıştım, lâkin: (.. Vaziyeti öğrenen.. Mareşal..) dememe kalmadan, muhatabım: (Tamamen yanlıştır, dedi, gayet tuhaf haberler veriyorsunuz, bütün bu sözlerinizde akla uygun hiç bir mânâ yok!)

İşte böyle beyefendi, malesef vaziyet bundan ibarettir.

Şimdi benim sizden istirhamım, mümkünse otuz altın ödünç vermenizdir. Filhakika, itiraf edeyim ki, bu bahis işi beni bir hayli yolup soydu. Nâzır hazretlerine gönderdiğim iki mektubun kopyalarını ilşik sunuyorum.

Bu vesile ile derin ihtiramatımm

BİR HABERCİNİN BİR NÂZİRA YAZDIĞI MEKTUPLAR:

Âsaletmeap,

Haşmetmeâp Kıral Hazretlerinin şu ana kadar nail oldukları en gayretli bir kullarıyım. Dünya hükümdarları içinde, Büyük lâkabile anılabilecek en büyük kıralın Louis le Grand olduğunu ispat maksadile bir eser vücude getirmek hususundaki tasavvurumu dostlarımdan birine

tahakkuk etiren de yine benim. Uzun zamanlardan beridir ki, bir başka eserin hazırlanmasile de meşgun bulunuyorum. Bu eserim de millete şan ve şeref kazandıracaktır. Ve şâyet sahavet ve âlicenaplığınıza mazhar olabilir, bu hususta şeref ve imtiyazlar diriğ buyrulmazsa, niyetim vatanımızda, hükümdarlığın kuruluşundan itibaren, Fransızların aslâ yenilmemiş olduklarını cihana ispat etmektir. Oysa ki, müverrihler bugüne kadar bu hakikatı gizleyerek ayni tarihi, devamlı bir gerileme ve çöküşün başlangıcı göstermişler ve böylece milleti âşikâr bir surete ve vahîm bir şekilde aldatmışlar, iğfal eylemişlerdir.

İşte, ben şimdi bütün bu hakikatleri vakıalardan istihraç ederek meydana koymak, kıraliyetin şeref ve itibarını yüceltmek, alay ve iftiraları silmek istiyorum. Şu cihetı de bilhasa kemali cesaretle söylemeliyim ki, tenkitlerimde hiç de yumuşak ve insaflı davranmıyacağım.

En derin ihtiramatım....

Âsietmeâp,

Muhterem başkanımız kont L... ı kaybettiğimiz günden beri kendimize yeni bir başkan seçmek müsadesini bahş buyurmanız için size yalvarıyoruz. Zira, artık toplantılarımız bütün nizam ve âhengini kaybetmiş bir durumdadır; konferanslar kargaşalık içinde cereyan ediyor; her kafadan bir ses çıkıyor; devlet icratına ait işlerin müzakeratında mazide olduğu gibi ciddiyet gösterdikleri yok; büyük bir kayıtsızlık içinde ömür sürüp gidiyorlar; kendi aralarında ise, disiplin nedir, bilmiyorlar. Hülâsa etmek lâzımsa, bu gençlerin ihtiyarlara tatbik etmek istedikleri siyaset ve vermeye cür'et eyledikleri fikir, hakikî bir

Roboam [1] fikri ve siyasetidir. Biz ise, daha onlar dünyada yok iken yirmi sene önce Tuilleries'de sakin ve sessiz bir ömür sürdüğünmüzü ispat etmiş bulunuyoruz. Lâkin, eninde sonunda bizi buradan söküp atacaklarına emnim; biz ki, burada kaç kereler Fransız kahramanlarının hatıralarını anmış, taziz etmiş bulunuyoruz.

Bittabi, bundan böyle toplantılarımızı buradan epeyice uzaktaki kıral bahçesinde yapmamız lâzım gelecek.

Derin ihtıramatımızın...

Paris, 7/Ağustos/1719

---

(1) — Roboam, Yahudilerin kıralı hazreti Süleymanın oğludur. Milâttan önce 958 de ölmüştür. Zâlimliği, kibir ve azameti yüzünden, on kabile Yahudi dininden ayrılmıştı. Nihayet Mısır kıralı birinci Sheshon tarafından mağlup edilmiştir

(2) — Şimdiki Paris Nebatat bahçesi: (Jardin des Plantes.)

MEKTUP 131

Rhedi'den Rika'ya

Paris

Avrupa'ya geldiğim günden beri, merakımı en çok çeken şeylerden biri de, Cumhuriyet idarelerinin tarihi ve köküdür. Bilirsiniz ki, Asyalıların çoğu, ne bu hükûmet şekli hakkında bir fikirleri vardır, ne de şu dünya yüzün-

de mutlakiyet tarzından başka bir tarzı idarenin mevcut olabileceğini tasavvur edebilirler:

Cihanda ilk hükûmet şekilleri hep monarşik olmuştur; cümhuriyet idareleri ise, ancak tarihî tesadüflerin ve uzun asırların mirası olarak doğmuşlardır.

Bir tufan âfetile bir anda yıkılıp harap olan eski Yunanistan, ancak oraya yeni gelip yerleşmiş kavimler tarafından payıdâr kılınmıştır. Bu ülke tebaasını hep Mısır'dan ve civar Asya memleketlerinden toplamıştır. O diyarlar tarafından idare edildiklerinden, Yunanistin'a geldiklerinde yine ayni idare tarzı ile idare edilmeye devam ettiler. Lâkin, bu kıralların zulûm ve istibdatları o dereceyi buldu ki, buna dayanamadılar; boyunduruklarını zorlayıp kımıldattılar ve bu kıraliyetin enkazından, cumhuriyet idareleri doğdu. Bu yeni rejimler Yunanistan'da bütün kudretile çiçeklendi, meyvesini verdi ve bu suretle zulûm ve vahşet idarelerinin ortasında yegâne parlak bir medeniyet ve huzur diyarı doğmuş oldu...

Hüriyete olan aşk, hükümdarlara beslenen kin ve nefret, Yunanistan'ın istikbalini uzun zaman muhafaza etti; Cumhuriyet hükûmetinin nufuz ve kudretini çok uzaklara kadar götürdü. Yunan şehirleri, Küçük Asya'da bir çok müttefik devletler buldu. Oralara kendisi kadar hür ve müstakil tebaalar gönderdi. Onlar sayesinde İran şahlarının bir çok fütuhat teşebbüslerini önlemiş oldu. Hepsi bu kadar da değil: Yunanistan, tebaasını İtalya'da yerleştirdi. Oradan İspanya'ya, belki de Fransa'ya geçtiler. O büyük Hesperie, kadin zamanlarda o kadar meşhur olan bu diyar. Yunanistan'ın tâ kendisi idi. Komşu devletler, bu diyara saadet ve refahın cenneti nazarile bakarlardı. Halbuki, Yunanlılar kendi iklimlerinde bu saadeti duymiyarak, yurtlarını terkediyorlar, nice zahmet ve külfetlerden sonra, İtalya'ya yerleşiyorlardı. İtalyadakiler, İspanya'ya göç ediyorlardı; oradakiler de, ya Betique ta-

raflarına [1], yahut Portekize gidip yerleşiyorlardı. Lâkin hem yerleşilen diyarların, hem de o diyarlarda yaşayan yerlilerin isimleri hep ayni kalıyor, değişmiyordu.

Bu Yunan istilâcıları beraberlerinde hürriyet fikrini de götürüyorlardı; yerleştikleri bu güzel diyarlarda hüriyet fikrini yayarlar, ruhlara sindirirlerdi. İşte bu yüzdendir ki, ne kadîm İtalya'da, ne İspanya, ne de kadîm Fransa'da mutlak idarelere rastlanmamaktadır. Yine görülecektir ki, şimal milletleri ve Almanya halkının hürriyetleri, öyle pek de tahdit edilmiş değildi. Ve şâyet, aralarında bazı monarşik idare izlerine rastlanabilirse, bu izlerdeki monarşik başlar, ya sadece kumandanlarının, yahutta Cuhmuriyet rejiminin devlet başkanlarına aittir [2].

Bütün bunlar Avrupa'da geçmiştir. Asya ve Afrika kıt'alarına gelince, buralar daima mutlakiyet idarelerinin altında çiğnenmiş, ezilmiştir; bu zulûmden, sadece evelce bahsetiğimiz, küçük Asya'daki bazı beldeler ve Afrika'daki Kartaca cumhuriyeti müstesnâ kalmıştır.

Böylece, bütün dünya, Cumhuriyet rejimini tatbik eden iki büyük hâkimiyet arasında taksim edilmiş oldu: Roma ve Kartaca Cumhuriyetleri. Roma Cumhuriyetinin başlangıcı tarihi kadar vâzıh ve sarih hiç bir şey olamaz; lâkin, Kartaca Cumhuriyetinin başlangıç tarihi ise, o nisbette bulanık ve karanlıktır. Didon [3] dan beri Afrika

(1) — Endülüs tarafları.

(2) — Cihan tarihinin sür'atle çizilen bu siyasî şaması, Roma Cumhuriyetinin inkişafına dair mülâhazalar'ın mukaddimesini, keza Kanunların Ruhu'nun feodal devirden modern monarşilere kadar Cermen kıraliyetleri bahsinin ilk fikirlerini teşkil etmektedir.

(3) — Diğer ismi de Elissa'dır. Eski Fenikeliler kıralı Belus'un kızı Pygmalion'nun kız kardeşidir. Kocası Sichée, baldızı Pygmalion tarafından öldürülünce, hazinelerile birlikte Kartaca'ya kaçıp oraya yerleşti. Virgile'in trajedisile şahsiyeti efsaneleştirilerek ebedîleştirildi.

tâcidarlarının âkibeti bilinmiyor! İktidarı nasıl elden kaçırdıkları herkes için meçhuldür...

Eğer Roma vatandaşları ile yenilgiye uğramış millet ler arasına adaletsiz farklar konmamış olsaydı, eğer taşra eyâlet valilerine daha az iktidar tanınmış bulunulsaydı; eğer zûlmun ve gaddârlığın önleyicisi olan kutsâl kanunların mer'iyetine lâyık ihtimam ve dikkat gösterilebilseydi ve nihayet, eğer adaletsizliklerin ateşile toplanan hazineleri kendi zevk ve heveslerine sarfa kıyam eylememiş bulunsalardı, işte o zaman Cumhuriyeti daha da büyüyüp gelişecek, sonsuz bir ihtişam ve azamete kavuşacak ve bütün insanlık için bir saadet ve huzur kaynağı olacaktı [1].

Cesar Roma Cumhuriyetini ezip yıktı; mutlak bir iktidarın esaretine mahkûm etti. Avrupa uzunca bir devir, askerî ve gaddar bir rejim tarafından sevk ve idare edildi; Roma'nın yumuşak hâkimiyeti yerine zalim ve korkunç bir hâkimiyet başladı.

---

(1) — Müellif bütün ömrü boyunca Roma tarihi ve Roma'nın inhitat ve inkırazı âmillerile bilhassâ yakından alâkalanmıştır Bordeaux şehri İlim Enstitüsüne sunup bizzat okuduğu ve içindeki heybetli fikirlerini müdafaa ettiği tezi de yine bu mevzua dairdi.

(2) — Jul Cesar (Milâttan önce 100 yılında doğmuş ve 56 yıllık bir ömürden sonra 44 de ölmüştür. Tarihin en büyük kumandanlarından, en büyük hâtiplerinden ve en büyük devlet adamlarındandır. Son derece ateşîn bir zekâya malikti.

Müstesnâ meziyetlerinden dolayı, kısa zamanda halk tarafından ilâhî bir aşkla sevildi. Çocuk denecek yaşta siyasî hayata atılmıştı. Önce, halkın haklarını Pompée'ye karşı müdafaaya girişti. 41 yaşında konsül seçildi. 49 yaşına kadar Gaules muharebeleri devam etti. Bu muharebelerde gösterdiği büyük şecaet ve dirayetten dolayı şöhreti bütün Cumhuriyeti istilâ etti. Devletin tekmil orduları taparcasına kendisine bağlanmıştı. Amansız düşmanı Pompée ve Crassus ile bir Triumvirat kurdu. Amâ, az

Hal böyle iken, Avrupa'nın şimalinden meçhul bir takım milletler aşağılara sarkmağa, kıt'anın diğer kısımlarını istilâya başladılar; bunlar Roma eyâletlerini seller gibi kaplıyor, bütün bu fetihleri hayret edilecek bir kolaylıkla yapıyor ve her tarafı sür'atle talân ediyorlardı; Roma imparatorluğunu parçalıyorlar ve oralarda sayısız kırallıklar kuruyorlardı; bunların hepsi de hür milletlerdi; Kendi kırallarının hâkimiyetlerini adamakıllı tahdit etmişlerdi. Zaten, bu kırallar, aslında ordularının kumandanları ve grupların başbuğlarından ibarettiler. İşte böylece, bu hükümdarlıklar her ne kadar kuvvetle kurulmuşlarsa da, aslâ galiplerin esaret boyunduruğunu hissetmemişlerdi. Türkler ve Tatarlar gibi, Asyalı milletler fetihlerde bulundukça, zabtettikleri yerlerin mahallî otoritelerine yeni tebaalar vererek kendi kuvvetlerinin gölgesinde tam ve mutlak bir hâkimiyeti devam ettirirlerdi. Halbuki, şimal Avrupa milletleri böyle yapmıyorlardı; bunlar kendi diyarlarında tamamile hür olduklarından, Roma eyâletlerini zabtedince, mahallî şeflere büyük hâkimiyetler aslâ tanımıyorlardı. Hattâ, bunlardan bâzı mil-

---

sonra bu hasımlarını bertaraf etti. Roma'ya dönüşünde Cumhuriyeti tek başına idareye azmetmişti, öyle yaptı. Dikta rejimi kurmuştu ve kendisi de tarihin en yaman diktatörlerinden biri kesildi. Lâkin, idaresile de devlete tam bir nizâm getirmişti; demokrasînin feyiz ve nimetlerinden vatandaşların mahrum kalmaması için çalışıyordu. Bu sıralarda gerek Gaules muharebeleri, gerekse iç muharebelere dair olan meşhur eseri olan (Tefsirler) ini yazdı.

Lâkin, yeniden mutlakiyet idaresi kuracağından endişe başlamıştı; bazı senatörler aleyhine hizip kurdular; bu tertibe manevî evlâdı Brutus de dahil olmuştu. Nihayet Senatonun içtima salonunda suikastçılar üzerine üşüşerek hançerleyip öldürdüler. Brutus de katiller arasında idi, heyhât!

letler, meselâ Afrika'da Vandallar, İspanya'da Goths'lar, istedikleri anda, hemen kırallarını azlediyorlardı [1]. Diğer prenslerin otoriteleri ise, bin türlü şekil ve merasimlerle tahdit edilmişti: Hattâ, bir çok derebeyleri bu hâkimiyeti hükümdarlarla paylaşmışlardı; harpler ancak büyük reislerin rıza ve muvafakatlerile yapılabilirdi; harp ganimetleri ancak hükümdarla askerî şefler arasında bölüşülürdü; Hükümdar, milletten hiç bir vergi alamazdı; kanunlar, ancak millet melcislerinde yapılabilirdi.

İşte Roma imparatorluğunun enkazı üzerine kurulmuş devletlerde hâkim olan esas prensipler bunlardı...

Venedik, 20/Eylûl/1719.

---

(1) — Barckhausen, (Montesquieu, İran mektupları ve mehazlar, 1898, fasıl: II, sahife: 69) bize, kıral Hilderik'in milâdî 530 da Vandallar tarafından; kıral Suintila'nın 631, kıral Tulga'mn 642 de, ve kıral Wamba'nın 680 tarihinde Gothlar tarafından azledildiklerini söylüyor.

MEKTUP 132

Rika'dan devam

***'da

Beş yahut altı ay önce, bir kahvehaneye gitmiştim; orada hali tavrı kibar, giyinişi zarif ve sözü sohbeti yerinde biri gözüme ilişmişti. Paris hayatının zevklerinden bahsediyordu; böyle ömür sürmek varken, kendisinin taşralarda, Allâh'ın kırında ömür törpülemesi revâyı hak-

mıydı, deye hâyıflaniyordu: (Arazimin yıllık geliri on beş bin liradır. Ah, ne olurdu, bütün servetimin dörtte birine malik olsaydımda, hepsi de para, yahut her yere nakli kabil mal olabilseydi! Halbuki, bu gün bu arazimin kiracılarını istediğim kadar sıkıştırayım, onları elimden geldiği nisbette mahkemelerde, icralarda süründüreyim, yine ne olursa bana olacak, masraflara boğulacağım, ve onlardan bir kuruş tahsil etmem mümkün olmiyacak! Zaten bu yüzden ömrümde hiç bir zaman yüz altını bir arada görmedim! Şimdi mâazallâh, birine on bin frank borçlanayım, bütün bu çiftimi çubuğumu haczederler ve bana da darülacezeye sığınmak kalır!)

Bu konuşmaları daha fazla dinlemiyerek oradan çıktım.

Dün yolum ayni semte düşmüştü, o kahvehaneye tekrar uğradım. Bu defa içeride ciddî tavırlı bir adam gözüme ilişti; yüzü asık ve soluktu. Beş altı gevezenin arasında gayet mahzun ve düşünceli görünüyordu. Bir de baktım ki, o da konuşmalara canla başla karışmıştı. Yüksek bir sesle diyordu ki: (Evet dostlarım, ben bu gün yoksul düşmüş, hattâ mahvolmuş bir kimseyim! İnanın, karnımı doyuracak yiyeceklerden bile mahrum sayılırım; zira, bu gün artık bütün servetim iki yüz bin lira banknot ve yüz bin de gümüş écus [1] den ibarettir. Görüyorsunuz ki, pek vahîm bir durumda bulunuyorum. Halbuki, kendimi zengin bir adam farzederdim. Heyhat! Artık beni darülaceze paklar! Hiç olmazsa, iki karış bir toprağım olsaydı, o zaman açlıktan ölmek tehlikesi kalmazdı, barı. Yazıklar olsun, bu şapkanın büyüklüğünde olsun bir toprağa malik değilim, ben!)

---

(1) — O tarihte bir écus üç franklık gümüş bir para idi.

(2) — Montesquieu, burada Law sistemile meydana gelen iki malî buhran zamanını tarif ediyor. Birinci zamana ait vak'a Missisippi hisse senetlerinin baş döndürücü yük-

Tesadüfen başımı başka tarafa çevirince, meczupların yüz buruşturmalarile çehresi karışmış birini gördüm: (Bundan sonra kime itimat etmeli, deye bağırıyordu, dostlarımdan o kadar çok güvendiğim bir haine paralarımı emniyet ederek ödünç vermiştim. Adam hemen kalktı, paramı bana iade etti. Bu ne korkunç bir ihanettir, Rabbim! Güya bu dostum faziletli bir harekette bulunarak paramı iade etti. borcunu ödedi; oysa ki, sadakatsizliğin, vefasızlığın ve fırsatçılığın şaheser misâlini vermiş oldu ve nazarımda da alçaklık ve namussuzluğun örneği olarak ebediyyen yaşiyacaktır!) [1].

Yakınında oturan çok dağınık kiyafetli bir adam da başını göğe kaldırarak: (Ulû Tanrı, Nâzırlarımızın projelerini tedcil ve muhafaza buyursun! Bu gidişle hisse senetlerinin değeri göklere fırlayacak ve Paris'in bütün uşakları efendilerinden de daha zengin olacaktır!) deye gürledi.

Meraka düştüm, bu adamın kim olduğunu sordum. (Bu, son derece yoksul bir insandır, dediler. Mesleği de beş para getirmez. Kendisi soy sop bilginidir. Bu servet fırlaması devam ederse, o da mesleği sayesinde servete kavuşacağından emin. Çünkü, bütün yeni zenginler, kendilerine yeni soy sop araştırıp, nesep şecerelerini ayıklatıp parlak isimler bulacaklar, bunları muhteşem arabalarına kazıtacaklardır. Bütün bu imkânları ise, ancak bu

---

selişinden hasıl olan arazi kiymet düşüklüğüne işarettir. İkincisi ise, hisse senetlerinin satışı ve amme emniyetinde menkul kiymetlere hasıl olan sarsıntı yüzünden toprağın kazandığı itibarı gösterir. (Law hakkındaki dip notumuz 138. ci mektuptadır.)

(1) — Borçlular kiymeti düşmüş kâğit paralarla borçlarını ödemekte tehalük gösteriyorlardı. O kadar ki, 11/Mart/1720 tarihli bir ferman, hazinece yüz liradan fazla ödemeleri altunla yapmağı menetmişti.

bilginimiz onlara temin edebilecektir. Tabiî, o da istediği kadar asîl insan yaratmak imkânına malik olacağını düşünerek, kurduğu tatlı hayâlin saadetile şimdiden titremeğe başlamıştır, bile!)

Tam bu sırada soluk benizli, ekşi yüzlü bir ihtiyar içeri girdi. Daha oturmamıştı ki, bir haberci [1] olduğunu hemen tanıdım. Bu ihtiyar, bütün aksiliklere, solukluklara yaldız süren, her gördüğü yerden zafer ve ganimet müjdeleri ile gelip ortalığı hoplatan nikbin habercilerden değildi. Tam tersine, daima kötü gören, her akibetten titreyen, nevmit bir insandı: (Ispanya'da işler çok bozuk gidiyor! Her şey berbat! O cephede bizim süvari kuvvetimiz hemen hiç yok! Buna mukabil, büyük bir suvari birliğine malik prens Pio'nun bütün Languedoc [2] havalisini zabetmesinden korkulur!)

Karşımda üstü başı dağınık bir filozof oturuyordu; bu habercinin hâline aciyan gözlerle bakıyor, o sesini yükseltikçe, bu da omuzlarını kaldırıyordu. Yanma daha da yaklaştım. Filozof kulağıma eğilerek: (Evlât, dedi, görüyorsunuz ki, bu hotkâm budala tam bir saattır, Languedok için hissettiği kuruntularla bizi serseme çevirdi. Halbuki, ben güneşte bir leke gördüm. Şâyet, bu leke bir gün daha da büyüyüp çoğalırsa, o zaman Tabiat Anayı tam bir maddî bitiklik, tam bir durgunluk ve hareketsizlik içinde mahvedebilir; lâkin bu endişeler karşısında ağzını açıp bir kelime söylemek kimin haddine!)

Paris, 17/Kasım/1719

---

(1) — nouvelliste (130. cu mektupta tafsilât vardır.)

(2) — Merkezi Tuluz şehri olan cenubî Fransa havalisi.

MEKTUP 133

Rika'dan devam

Geçen gün bir manastırın muazzam kütüphanesini görmeye gitmiştim; kitaplar, rahiplerin muhafazasına emanet edilmişti; amâ onlar da, günün muayyen saatlarında hariçten kütüphaneye ziyaretçi kabule mecbur bulunuyorlardı [1].

İçeri girerken, sayısız ciltler arasında gezinen vakur tavırlı bir adam gördüm; yaklaştım. Diğerlerine nazaran, daha itina ile ciltlenen kitapların neler olduklarını kendisinden sordum. (Evlât, dedi, ben burada bana tamamile yabancı bir yerdeyim, kimseyi de tanımam. Ayni suali çok kimseler de sordu:, lâkin, görüyorsunuz ki, onları tatmin

---

(1) — Geleneklere göre, ruhanî Saint Victor'un kütüphanesidir. Bazı mümtaz şahsiyetlerin vasiyetnamelerile çok zenginleşmiş, 1797 de kütüphane umumileştirilmiştir. Haftanın her Pazartesi, Çarşamba ve Cumartesi günleri halka açık tutulması mutat olmuştur. Paris'deki bir çok manastırlarda büyük kütüphaneler mevcuttu; bunlardan bilhassâ Saint-Germain-des-Prés piskoposluğu manastırı ile Sainte-Geneviéve piskoposluğu manastırı kütüphaneleri umumî olmayıp, sadece âlimlere açık tutulurdu.

M. Roddier, mektupta geçen kütüphaneden mürat edilenin, 1721 de müellifin hocası ve dostu ruhanî Desmolets'nin idare ettiği ve Saint-Honoré sokağındaki Oratoire kütüphanesi olduğunu iddia etmiştir.

edeyim deye, bu kitapları okumak külfetine katlanmak niyetinde de kat'iyen değilim. Emin bir kütüphane memurum var ki, arzunuzu yerine getirecektir. Çünkü, o bütün ömrünü bu eserleri okumakla ve sırlarını çözmekle geçirir. Doğrusunu isterseniz, bu adamdan bize bir fayda da yoktur, zira ayrıca üzerimizde ağır bir yük de oluyor; çünkü, manastıra hâs hiç bir yararlı hizmeti yoktur. Lâkin, işte büyük yemek salonunun çanı çaliyor; benim gibi bir topluluğa baş olanlar, her kesten önce davranmalıdırlar.)

Rahip böyle söyleyerek beni kütüphaneden dışarı itti, kapıyı yüzüme kapadı ve sanki kanatlanmış gibi birden gözlerimden kayboldu.

Paris, 21/Kasım/1719

MEKTUP 134

Rika'dan devam

Ertesi gün ayni kütüphaneye gittim; ilk ziyaretimde görmüş olduğum adamın yerinde şimdi bambaşka birisi vardı. Çok sade, babacan tavırlı, duygulu ve zeki görünüşlü idi. Kendisine merakımı açar açmaz, hemen beni memnun etmeyi, yabancı olduğumu öğrenince de, gereken bilgileri vermeyi candan vazife bildi.

— Muhterem peder, dedim, kütüphanenin bu köşesini kaplayan bu kocaman ciltler acaba neye dairdir?

— Bunlar, Mukaddes Kitabın tefsirleridir evlât, dedi.

— Lâkin, dedim, sayıları da pek ziyade! Kitabı Mu-

kaddes, her halde eski devirlerde çok karanlık, ziyadesile muğlaktı; amâ zamanımızda da tefsirlere luzûm bırakmiyacak kadar açık, aydınlık olmalıdır; öyle değilmi? Acaba halâ, bazı şüpheler, tereddütler kaldımı? Zıt fikirler bulunuyormu, halâ?

— Büyük Tanrım! Evet, bulunuyor halâ! Halâ!

— Evet mi? Halâmı? Fakat, bütün bu ciltlerin müellifleri ne yapmışlardır, öyle ise?

— Bütün bu müellifler, bu Mukaddes Kitapta, inanılması gereken şeyleri aramadılar; onlar sadece kendilerinin inanmış oldukları şeyleri araştırdılar. Aslâ bu kitaba, kabul etmeye mecbur oldukları dinin âkait ve emirlerini muhtevi imiş gibi bakmadılar; fakat kafalarındaki inanışlara kuvvet ve otorite verecek bir kaynak gibi baktılar! İşte bundan dolayı da, bütün manâları değiştirip ifsât ettiler ve bütün ibareleri âzap ve işkencelerle yuğurdular, manâları anlaşılmaz hale soktular! Bu Mukaddes kitap, sanki sahipsiz, ve nizamı korunmayan bir ülke, her tarik ve mezhebe mensup bu adamlar da dağ haydutları imişler gibi baskınlar yapmışlar ve bu mukaddes ülkeyi baştan başa çiğneyerek yağmalara, talanlara girişmişlerdir! Bu, sanki düşman milletlerin karşılaşıp amansız vuruştukları bir cenk meydanıdır! Pek çetin meydan muharebeleri, küçük çarpışmalar, hepsi hepsi vuku bulmuştur!

Bu ciltlere en yakın olanlar da züht ve takvaya ait olanlarla, sadaket ve insaniyete müteallik kitablardır. Bunlardan sonra, çok faydalı olan ahlâk kitapları gelir; daha sonra, gerek mevzuları. gerekse uslûpları itibarile hiç anlaşılmaz ilâhiyat ciltleri; tasavvufa dair eserler, kalbleri ateş gibi yanan sofî ve zâhit kullardan bahseder.

— Ah! Aziz peder, dedim, biraz müsaade edin. Bu kadar acele etmeyin. Bana biraz bu tasavvuf denilen şeyden bahsedin.

— Oğlum, dedi, bu senin dediğin sofîlik, zâhitliktir;

kendini Allah'a veriş, onunla bir tek varlık haline geliş demektir. Ama, bu öyle kolay değildir, çok hassas, çok sıcak bir kalb ister; öyle bir kalb ki, sevmiye, sevilmeye açık, daima açık olacak, bu yoldan dimağı nurlandırıp aydınlatmağa muktedir bir seziş kudretine malik bulunacaktır. İşte, oradan da vecd ve istiğrak, sevinç ve hayret kaynayacaktır. Bu da artık züht ve takvanın kendinden geçişi, sayıklaması devresini teşkil eder. Ekseriya da bu hal, daha da incelip berraklaşır, yahut Allâh aşkı ile Hakka yaklaşma şekline [1] tahavvül ve tebeddül eder. Bilirsiniz ki, aşkı İlâhî ile Hakka yaklaşanlar bir nevi mecnun, zahit, sofî ve müdahenesiz kimselerdir.

Vicdan ve kalbe taallûk eden mes'ele ve müşkülleri akıl ve itikat esaslarile hal eden şu âkait âlimleri yokmu, işte onlar, gecenin esrarını, gündüzün nuruna katarlar, ancak şehvet şeytanının sürükleyebileceği canavarları bunlar hayalhanelerinde kolaylıkla yaratabilirler; onları bir araya toplarlar, birbirlerile mukayese ederler, ve onlardan tefekkür dünyalarının ebedî mevzularını meydana getirirler! Ne mutlu kalbi bu faaliyetlere iştirak etmemiş, hattâ bunca aşikâr söylenen ve açıkça resmedilen dalâlet ve ahlâksızlığa şerik olmamışlara!

Oğlum, görüyorsun ki, gayet serbestçe düşünüyor ve düşündüklerimi size açıkça söylüyorum. Tabiîdir ki, bir yabancı olan size karşı tam bir açık yüreklilikle hareket mecburiyetindeyim. Zira, siz öğrenmek istediğiniz bütün bu şeyleri açık hakikatlerile bilmek istemekte haklısınız. Filhakika istemiş olsaydım, bütün bu şeyler hakkında, size sadece bir hayranlık duygusundan bahseder, bütün sorduklarınıza daima: (Bu eseri mi soruyorsunuz? İlâhîdir, uhrevîdir; en derin bir saygıya lâyiktir; içinde ne harikalar vardır, bilseniz!) demekle iktifa edebilirdim!

---

(1) — Quiétisme.

Böyle hareket etmenin de, iki sonuncu olurdu: ya ben sizi aldatmış olurdum; yahutta, nazarınızda şeref ve itibardan külliyen mahrum bir biçare haline düşerdim.

Tam burada susmuştuk; manastıra ait bir hizmet yüzünden, kütüphanecile konuşmamız ertesi güne kaldı.

Paris, 23/Kasım/1719

MEKTUP 135

Rika'dan devam

Belirli saatte ayni yere yine gittim; konuşmuş olduğum adam, beni eski yerimize götürdü.

— Bunlar da gramer üstatları, şârihler ve müfessirlerdir, deyerek evvelki izahatına devam etti, Sözünü kestim:

— Muhterem peder, dedim, acaba bütün bu üstatlar her şeye rağmen yüksek duygulu, derin anlayışlı olmak faziletinden uzak olamazlar mı?

Muhatabım gayet tatlı bir sesle:

— Evet, olabilir, dedi. Hattâ, onlar bu hallerini gizlemiş de olabilirler. Onun için, eserleri ilk bakışta pek de fena sayılmaz. Bu suretle de durumlarını düzeltmiş olurlar.

— Bu doğrudur, dedim, öyle filozoflar tanıdım ki, bu ilimlere yaklaşıp bunları öğrenseler doğrusu çok iyi etmiş olurlardı!

— Bunlar da büyük hâtiplerdir; bunlar tek başlarına aklı kandırıp mantığı iğmek kudretine maliktirler! Ya

şu geometri alimlerine gelince, onlar da insanı, bütün fikrî mukavemetine rağmen, eninde sonunda yumuşatırlar ve müstebidâne bir hâkimiyetle ona itminan verirler.

Bunlar da metafizik kitapları; bu derece büyük alâka toplayan bu eserlerin hemen her köşesinde sonsuzlukla karşılaşılır! Hikmeti tabiiye kitapları fevkalâdeliklerin dünya sathını dolduran zenginliklerde aranmasını, lâkin bu harikaların esnafın kullandığı en basit tezgâhlarda bulunabileceğini fısıldar. Tıp kitapları, bünyenin incelik ve nazikliğini, meharet vasfının kudret ve kabiliyetini gösteren bu eserler, en ehemmiyetsiz bir hastalığa müdahale ederken bile, ölümle karşı karşıya gelmişiz gibi bizi korkutup titretmesini bilir ve tedaviden bahse geçince de, ebediyen ölmiyecekmişiz gibi bizi teskin ve teselli etmek celâdetini gösterir!..

Bunların tam yanındaki ciltlere gelince, insan vücudunun bütün aksamını kaba isimlerle tarif eden, amâ bu tariflerile ne hastalıkların iyileşmesine, ne doktorların cehlini gidermeye yarayan anatomi kitaplarıdır [1].

Bunlar da kimya ilmine ait olanlardır; bunlara ekseriya, ya hastahanelerde, ya da timarhanelerde rastlanır. Bu ilmin mevzuu bakımından ise, her iki mahallin yekdiğerinden hiç bir farkı yoktur.

Ve işte diğer ilmi eserler; daha doğrusu gizli ilimlere dair ciltler. Bazı şeytani esrar, sihirbazlıklar, efsûnlar; ekseri insanların nazarında nefret ve istikrâh verici bilgiler. Bana göre ise, bu ciltler merhamet duygusuna lâyık şeylerdir! Adlî astroloji kitapları da bu meyandadır

---

(1) — Müellifin Brède'deki kütüphanesi, bilhassâ tıp kitaplalerile pek zengindi. İki yüze yakın tıp kitabı bulunmuştur.

(2) — Müellifin kütüphanesinde yalnız bir adlî astroloji bulunmuştur:
Henri Rantzau, Trité astrologique des jugements des

— Ah, aziz peder, ne diyorsunuz? Adlî astroloji öylemi? Deye sertçe bağırmıştım. İşte bizim İran'da en çok okuduğumuz bunlardır; bu kitaplarla yaşar, bunlarla amel ederiz! Hayatımızın hemen bütün faaliyetini bunlar tanzim eder; her çeşit teşebbüsümüzü nizâmlayan da yine onlardır; müneccimler bizim efendilerimiz, amirlerimiz, rehperlerimizdir! Hattâ daha da fazladırlar! Hükûmete bile dahildirler! [1]

Muhatabım beni dinledikten sonra: **(Eğer böyle ise, dedi, o halde siz akıl ve idrâkten daha sert ve haşın bir boyunduruk altında yaşiyorsunuz, demektir! İşte hâkimiyetler içinde en garibi de budur. Hattâ, böyle bir boyunduruktaki bir ailenin haline bile acırım; idaresini gökteki yıldızların seyrine terkeden bir millete ise, kalbim parçalanır!)** Bu çok dokunaklı sözlere hemen cevap verdim: (Lâkin, dedim, işleriniz için cebir ilminin faydası neyse, yıldızlar ilmi de bizim için odur; aynı derecede yararlı, ayni derece ehemmiyetlidir. Esasen her milletin kendine göre bir ilim sahası vardır, ve bu sahanın hususiyetine göre, o milletin idare tarzı tanzim edilir. Hem ben size garip bir şey söyliyeyim mi, burada, yani memleketinizde, sadece bir tek riyaziyecinizin yaptığı budalalığı, İran'-

---

thèmes généthliaques (Paris, Ménard, 1657, la Brède, no: 1648).

(1) — Chardin, (İran ve Doğu Hindistana seyahat 1686.) eserinin bütün bir faslını müneccimlere tahsis etmiştir: (Müneccimlerin fikri, reyi alınmadıkça, hiç bir ehemmiyetli iş yapılamaz. Bazı hükümdar, en basit hususlarda bile onların reyini sorar Meselâ, gezmeye gitmeleri münasipmidir? Yemeğe başlasınlarmı?)

Müellif, bilhassâ baş müneccimin büyük icraatından ve ehemmiyetinden bahsetmektedir.

da bütün müneccimler bir arada bile yapamamışlardır [1]. Sizce, yıldızların tesadüfî yardımı ile elde edilen neticelerin, sisteminizin yapıcısı tarafından konmuş olan kaidelerden daha isabetli olmadığına eminmisiniz? Şâyet, bu mevzu gerek Fransa'da, gerek İran'da toplanacak reylere göre halledilseydi, her halde müneccimler güzel bir muzafferiyet kazanacaklar, ve riyaziyecileriniz hicaptan kızaracaklardı! O zaman aleyhlerinde neler, neler söylenmiyecek, ne burhanlar ileri sürülmiyecekti!)

Münakaşamız burada kesildi, ayrılmağa mecbur olduk.

Paris, 26/Kasım/1719.

(1) — Law hakkında yeni bir alaylı imâ. (Bu tarihî şahsiyet hakkındaki mufassal notumuzu 138. ci mektupta bulacaksınız:)

MEKTUP 136

Rika'dan devam.

Müteakip mülâkatımızda kütüphaneci âlimim, beni başka bir hususi odaya götürdü. (İşte, muasır tarih kitapları! dedi. Önce kilise ve Papa'ların tarihleri; fikren yükselmek için okuduğum bu eserler, ekseriya bende tam aksi tesirler yapmışlardır. Bu ciltler de, muazzam Roma imparatorluğunun inhitat ve inkırazım gösteren tarihlerdir. Pek çok kıraliyetlerin enkazı üzerine kurulmuş Roma hâkimiyeti yıkılınca da, yerine sayısız yeni hâkimiyetler kurulmuştur. Hangi memleketten geldikleri belirsiz muh-

telif barbar kavimler birden ortaya çıkmışlar, imparatorluğu baştan başa istilâ etmişler, yakup yıkmışlar, parçalamışlar ve bu gün Avrupa'da gördüğünüz devletleri tesis etmişlerdir. Bu milletler aslında hiç de barbar değillerdi. Çünkü, hür yaşiyorlardı; lâkin, mutlak bir hâkimiyete tabi oldukları andan itibaren barbarlaştılar; zira, tatlı hürriyetlerini artık kaybetmişlerdi; o kadar lâtif olan o hürriyet ki, akla, insaniyete ve tabiata da pek güzel intibak ediyordu!(1).

Burada da Alman imparatorluğu tarihçilerini görüyorsunuz; bu imparatorluk, ilk kurulmuş imparatorluğun bir gölgesinden ibarettir; parçalanmasına rağmen, zayıflamayan yegâne hâkimiyettir. Kezâ, kayıplara uğradıkça, muvaffakiyet ve muzafferiyetlerinden faydalanma nisbeti artmakta, hezimetlere uğradıkça, yenilmez hale gelen tek devlet olarak onu görmekteyiz!

İşte Fransız müverrihleri, ciltlerde hükümdarların hâkimiyetleri iki defa silinmiş, sonra tekrar dirilmiş, asırlar boyunca zâafa uğramış, sararıp solmuştur. Fakat daha sonraları hiç hissettirmeden kuvvetini toplayarak her sahada gelişmeye başlamış ve son devresine vasıl olmuştur. Tıpkı, bir nehrin seyrine tabi olmuştur: uzun mesafeler akan sular toprağın altından seyrederek mecrasını takip etmiş, sonra tekrar suyun yüzüne çıkmıştır; dört

(1) — Bu bahsi 131. ci mektubun ışığı altında okumak ve müellifin: Tefekkürler (Les Pensées, cilt; I, s: 39 ve müteakip) deki izahlarla tamamlamak lâzımdır.

(2) — Müellife, Avrupa devletlerinin bu resmi keçidini yaptıran belki de, Puffendorf'dır. Avrupa hükümdarları ve devletleri tarihine giriş, 1710. La Brède, No: 2709) eserinden ilham aldığını (Tefekkürler, cilt: II, s. 291) açıkça itiraf etmektedir.
Keza Almanya hakkındaki düşünceleri de Puffendorf'dan mülhem olduğu pek muhtemeldir: (De statu germanici imperu. Leipzig, 1708, La Brède, No: 3107)

yandan karışan çaylar, dereler, ırmaklarla bollaşıp genişleyen nehir, mansabına büyük bir kuvvet ve zindelikle vasıl olurken, önüne çıkan bütün manileri de yıkıp devirerek birlikte sürükleyip götürmüştür.

Burda da İspanyol milletinin sıra dağlar ardından nasıl çıktıklarını okuyacaksınız. Her tarafı zabıt ve istilâ etmiş Müslüman prenslerini kolaylıkla ve sür'atle mağlûp ettiklerini göreceksiniz. Bu suretle bir çok kıralıyetler hemen hemen tek bir geniş hükümdarlık haline gelmiş ülkede, birleşik bir düzen kurmuş oluyorlar. Asılsız ihtişam ve zenginliklerinin altında öyle ezilmiştir ki, nihayet bütün kuvvet ve kudretini ve hattâ şöhret ve itibârını tamamen kaybetti; kendisine kala kala, ilk hâkimiyetinin gurubu kaldı, o kadar! [1].

Bunlar da İngiliz müverrihleri, bu ciltlerde bitmez tükenmez kavgalar, isyanlar, fesât ve ihtilâllerden hürriyetin nasıl kaynayıp fışkırdığı okunur; kıralar sağlam bir tahtın üstünde mütemadî bir sallantı ve titremeye maruz kalmışlardır; sabırsız bir millet, hattâ kızgınlık ve gazap halinde bile akıl dizginini hiç bırakmamıştır! Her zaman denizlerde hâkimiyet kurmuş (bu güne kadar duyulmamış bir şey!) ticareti imparatorlukla yuğurmuştur

Onların hemen yakınında duran ciltler, denizlerin diğer kıraliçesi Hollanda Cumhuriyetidir; Avrupa'da bu derece saygı gören bu devlet, Asya'da muhteşem bir mevkie sahiptir; orada sayısız tâcidarlar Hollanda tâcirlerinin

(1) — Papaz Vayrac: (Hali hazır İspanya devleti, ihtilâlleri, inhitât ve inkırazı, Paris 1718, La Brède, No: 3171).

(2) — Montesquieu, Clarendon'un (İngiltere'de iç harpler ve isyanların tarihi, La Hay, 1704-1709, la Brède, No: 3198) eserinin tercimesini okumuştur.

önünde derin tazîm duygularile secdeye kapanırlar [1].

İtalyan müverrihler, size eski devirlerde dünyaya hükmetmiş bir milleti tanıtırlar. Halbuki o millet, bu gün başkalarının esiri olmuştur; eski istiklâl ve hâkimiyetinden tek nişâne olarak, berbat bir politikası kalmıştır.

Şimdi de sıra Cumhuriyet idarelerinin müverrihlerine geldi. Önce, hürriyetin timsâlı mevkiinde olan, İsviçre Cumhuriyetini görüyoruz. Sonra, İktisadî gelişmesinden başka kayde değer bir tarafı bulunmiyan Venedik Cumhuriyeti geliyor. Onu, gemilerinden maâda, muhteşem tarafı bulunmayan Cenevizler takip ediyor.

Daha şimaldaki devletlere de bir göz atalım: Bunlardan Polonya, gerek hürriyetlerini, gerek haklarını çok kötü kullanmak itiyadından bir türlü kurtulamamaktadır; çok eski devirlerden beri kırallarını seçerek tahta oturturlar; bu da, sanki birbirlerini kaybetmiş komşu milletlerini teskin ve teselli içindir

Âlim burada sustu ve konuşmamız ertesi güne kaldı.

Paris, 2/Aralık/1719.

---

(1) — Grotius'un (Mare liberum) dövizi için şöyle diyor: (Onların eskiden bütün istedikleri hürriyetti; şimdi ise, bir imparatorluktur!)
(Brède, No: 2406).

(2) — Müellif, Bizardière'in (Kıralların seçilmeleri yönünden Polonya'nın Diyet meclisi tarihi, Paris, 1697, la Brède, 0:3147) eserinden mülhemdir. Filhakika, tarihî misâller, Polonya'daki kıral seçimlerinin müellifin demokratik maksatlarını hiç bir suretle okşamadığını göstermiştir.

MEKTUP 137

Rika'dan devam

Ertesi günü başka bir odaya girdik. (Bunlar da şairlerdir, dedi. En içten duygularına köstek vuran ve aklı, süsler ve püslerle örtüp ezen müelliflerdir, bunlar [1]! Tıpkı eski zamanlarda ağır ziynet eşyası ve mücevherlerin yığmlarile kadınların gömülmeleri gibi! Siz bu şairleri tanırsınız; zira, güneşin kızgmlığile hayâl kurma kudretleri de ateşli olan şarklılar için, bunlar nadir mahlûklar değillerdir [2].

Ve işte bunlar da destanlardır.) Burada dayanamadım, sözünü kestim ve sordum: (Ya! Demek bunlar da destan-

(1) — Böylece Montesquieu, edebî tenkit âleminde meşhur filozof Descartes'in usul felsefesine müteallik Cartésianisme'in müdafileri Fontenelle ve Houdar de la Motte'nin kurdukları modern edebî görüşün mutlak bir taraftarı olduğunu gösteriyor.

(2) — İranlılarda çok tabiî bir görüş olmakla beraber, müellife ilham eden: madam Dacier'nin (Zevk duygusu suistimalinin âmilleri, Paris, Rigad, 1714, sahife: 18-19.) eseridir: (Öyle mutlu esaslar üzerine kurulmuş milletler vardır ki, orada güneş bütün şaşaasile etrafı aydınlatır ve bu mes'ut diyarın insanları hayâl kurmak ve zihnen mutlûluk yaratmak husûsunda, çok büyük kudrete sahip bulunurlar!... Buna mukabil, diğer bir takım milletler de ağır bir hava ile sarılmış ve bunalmış olduğundan, bu kudretten mahrûmdurlar. Kendilerini gurur ve barbarlık-

lar, öylemi? Lâkin, destan dediğiniz de nedir, lütfen anlatırmısmız?)

(Hakikatı isterseniz, dedi. onun ne olduğunu ben de bilmem; bilenlerin söylediklerine bakılırsa, bütün dünyada bunlardan sadece iki tane yazılmıştır. Aynı ad konmuş diğerleri ise, aslâ destan sayılmazlar; mamafih, bu hükmün de ne derece doğru olduğunu yine bilmem. Hattâ, yine dediklerine göre, yeniden destan yazmak da mümkün değildir. Bu iddia ötekilerden de hayret vericidir, doğrusu!

Bu ciltler dram şâirlerine aittir. Fikrimce, bu müellifler harikulâdedirler ve ihtirâsları ifadede hakikî üstattırlar. Bunlar iki kısma ayrılırlar: Hislerimizi pek yumuşak yollardan tahrik eden komedi yazarlar; duygularımızı şiddetle ve hararetle kamçılayan trajedî müellifleri.

İşte, bunlar da lirik şairlerinindir; diğerlerini beğendiğim kadar, bunları beğenmem, küçümserim; san'atlarını gayet garip bir ahenkle icra eden biçarelerdir, onlar!

Küçük aşk şiirleri ve çoban şarkıları yazan şairlere gelince, bunlar da saray mensubinine kırlarm sükün ve huzurunu, çoban hayatının cennetini tattırırlar; lâkin heyhât, kendileri bu huzur ve sükûndan tamamen mahrum yaşarlar! [1]

Gördüğümüz bütün müelliflerin işte tehlikelileri: târiz ve istihza alanında zehirli kalemler yürüten hicviyeciler! Bunlar, birer küçücük, başıboş okdurlar ve kalblerde aç-

---

tan çeküp kurtaramazlar. Şark milletlerine nazaran bütün garplılar böyledir. Halbuki, şark milletleri hareket ve faaliyet halinde, daima hayâl âleminde mest ve mes'ut, daima canlı ve derin bir tefekkür dünyasında bahtiyardırlar!...)

(1) — Bu ilhamın esasları: Fontenelle'in (Çoban ve kır hayatı üzerinde nutuklar, 1688) eserile, (Çoban şiirleri, 2. baskı, Paris, 1698, s: 149-150) adlı kitabıdır.

tıkları derin yaraları sarıp iyileştirebilecek hiç bir merhem de bulunmaz!

Burada romanları görüyorsunuz, bunların müellifleri de bir nevi şairdirler; fazla olarak bunlar, aklm ve kalbin dillerini kullanırlar. Bütün ömürlerini aslî cevher olan tabiatı bulmak, tabiatı yaratmak hevesile harcarlar; lâkin heyhât! Daima da hüsranla karşılaşırlar! Yarattıkları kahramanlar da kanatlı ejderhalar ve insan başlı esatiri beygirler misâli, bu dünyaya tamamen yabancıdırlar [1].)

(Aziz peder, ben bazı romanlarınızı gördüm, dedim. Şayet siz de bizimkilerini görecek olsaydınız, o zaman daha da şaşup kalırdınız! Çünkü, bizimkiler daha da az tabiîdirler; bundan maada, geleneklerimizin tesiri ile de, perişan hale sokulmuşlardır. Bir âşkın, sevgilisinin yüzünü görebilmesi için, ilk tanışmalarından itibaren, en az on senelik bir aşkın ateşinde yanup harap olmaları lâzımdır. Müellifler, okuyucularına bir mukaddeme azâbı çektirmek mecburiyetindedirler! Çünkü, vak'anın başka türlü geçmiş olmasına imkân yoktur. Kurtulmak için baş vurulacak hile ve desise, yahut sun'îlik daha da beterdir; zira insan, akıl ve idrâkini durduracak kadar acâiplik ve garabete yuvarlanacaktır. Şuna muhakkak surette eminim ki, o insanın, tek başına yüz bin insanı öldürmesi aslâ hoşunuza gitmiyecektir. Böyle olmasına rağmen, romanlarımızın mevzuları hep aynidir. Daima tekrarlanan bu hikâyeler bizi bezdirip usandırmış, bu inanılmaz garabetler ruhumuzda isyanlar yaratmıştır![2])

Paris, 6/Aralık/1719

---

(1) — Bu tarihte ne Marivaux, ne de Prévost henüz romanlarını neşretmemiş bulunuyorlardı.

(2) — Montesquieu kütüphanesinde Galland tarafından tercime edilmiş: (Bin bir gece) masalına malik bulunuyordu.

MEKTUP 138

Rika'dan İbben'e

Nâzırlar burada tıpkı mevsimlere benzerler; kısa ömürlüdürler, gelmelerile gitmeler bir olur, adeta. Sana bir misâl vereyim, aradan geçen üç sene içinde, yalnız malî nizâmların dört defa değiştiğini kendi gözlerimle gördüm [1]. Halbuki bu gün Türkiye ve İran'da konmuş olan vergilerin kaldırılması, bu imparatorlukların kaldırılması kadar müşküldür, öyle değil mi? Bunun da sebebi, bizim onlar gibi bir mevzu üzerinde inceden inceye kafa yormayışımız, fazla düşünüp taşınmağa luzûm görmeyişimizdir.

Bize göre, hükümdarın gelirlerinin idaresi ile, her han-

---

(1) — Müfessirler, Barckhausen'den Antoine Adam'a kadar hepsi, bu telmihlerin naipliğin takip ettiği malî sistemin sapıklığına müteveccih olduğunda müttefiktirler. 1717 den 1720 ye kadar tatbik edilen üç malî politikayı sarahatan tefrik edebiliyoruz: Evvelâ mareşal de Noailles'in siyaseti. Hazine konseyinin reisi olan bu zatın takip ettiği siyaset, istifası olan 28/Ocak/1718 tarihine kadar devam etti. Ondan sonra, halefi René d'Argenson'un siyaseti gelir. Bunu 5/Ocak/1720 de Hazine umumî kontrolörü tâyin edilen İngiliz asıllı ve aslen İskoçyalı Law'm malî siyaseti gelir. Bu siyasetin tasfiyesi ise, 1720 yılı içinde yapılmıştır. Bundan sonra, Duverney'in malî siyaseti gelir. Böylece üç senede, dört maliye otoritesi Fransa'ya hâkim olmuştur.

gi bir vatandaşın mallarının idaresi arasında hiç bir fark yoktur; ama, bu fark birinde yüz binlerce altın, diğerinde sadece yüz altın olurmuş, umurumuzda mı? Halbuki, burada işin hesabı öyle tutulmuyor. **Mütemadî bir gayret ve incelikle hakikatın ışıkları araştırılıp durulur; büyük dehaların gece gündüz demeden çalışıp didinmeleri lâzımdır. Tıpkı büyük sancılarla doğurulan bebekler gibi, onlar da büyük zahmet ve savletlerle yeni yeni projeler yapmak zorundadırlar; büyüklere kapalı ve küçüklere mahrem hücrelerinde hasbi bir sadakatle durmadan çalışıp kendilerine yardıma koşan, kafaları dâima büyük mes'eleler, faşedilemiyecek sırlar, mucizevi tasavvurlar, yeni sistemlerle dolu, dâima tefekkürî derinliklere dalmış, alelâdde konuşma hünerinden ve hattâ bazan nezaket geleneklerinden bile uzaklaşmış sayısız insanların tavsiye ve nasihatlerini de dinlemek zorundadırlar!**...

Müteveffa kıral hayata gözlerini kapar kapamaz, yeni bir idare tarzı kurulacağı zannedildi. Zira, kötüye gidildiği hissedilmişti; lâkin, iyiye nasıl gidilebileceğini bilen de yoktu. Evvelki nâzırların ölçüsüz otoritelerinden pek çok elem ve iztırap çekilmişti [1]. Bu otoritenin bölünmesi istendi. Bunun için altı yahut yedi müsteşarlık ihdas olundu. Bu nezaret şekli belki de Fransa'yı en anlayışlı idare eden sistem oldu. Lâkin, çok kısa sürdü. Getirdiği nimetler de ayni sür'atle tükendi

Fransa, bu hükümdarın ölümünde bin çeşit hastalıkla malûl bir vücüde benziyordu. N... bıçağı eline aldı, hasta vücuttaki faydasız et parçalarını kesip biçti ve mey-

(1) — Bu Nâzırlardan bilhassâ Colbert ve Louvois'yi hatırlamak lâzımdır.

(2) — Kıral Naibi bu sistemi 24/Temmuz/1718 de lağvetti. Bu tarihte müsteşarların adedi yedi idi.

(3) — Mareşal de Noailles.

dana gelen oyuklara hariçten kullanılan bazı ilâçlar tatbik etti. Halbuki, iyileşmesi gereken bir iç yara vardı ki, hep kaniyordu. Bir yabancı geldi, o da bu yaranın iyileşmesine çalıştı. Bir çok şiddetli ilâçlarm tatbikinden sonra, ortalığı bolluk içinde, güllük gülüstanlığa çevirdiğine inandı; heyhât, bütün yaptıkları bir soytarılıktan başka bir şey değildi [1].

Daha altı sene evvelisine kadar zengin insanlar, bu gün sefalet içindedirler; bir dilim ekmeği olmiyanlar da

---

(1) — İskoçyalı John Law maliyeci idi. 1671 de Edimburg'da doğdu ve 1729 da Venedik'de öldü. Bir kuyumcunun oğlu idi. 1703 de ilk defa Fransa'ya gelmiş, lâkin XIV. Louis tarafından hudut dışı edilmişti. 1720 tarihinde Fransa'ya celbedilerek hazine umumî murakipliğine getirildi ve hazinenin bütün icraatı kendisine tevdi edildi. Law Hindistan Şirketini kurarak başına geçti. Fransa'da XIV. Louis ölmüş yerine XV. Louis geçmiş ve fakat yaşı pek küçük olduğundan amucası Louis Philippe kıraliyet naipliğine geçmişti.

Law, naip kıralın büyük himaye ve teşvikile, Fransız millî bankasını kurdu. Bu millî müessese Fransa'da büyük bir hüsnü kabul gördü, hisse senetleri adeta kapışıldı. Lâkin, Law ayrıca pek çok da kâğıt para bastırıp piyasaya sürmüştü. Bu paranın itibarî kiymetine tekabul eden altını Fransız millî bankası garanti ediyordu. İşte bu kâğıt paranın çokluğundan endişeye düşen halk, ellerindeki kâğıt paraları altına çevirmek istedi. Lâkin, Law'ın elinde bunları karşılayabilecek miktarda altın stoku yoktu. Korktu, ve selâmeti Fransa'dan kaçmakda buldu. Fransız millî bankası kapularını halka kapamaya mecbur olunca, tarihte en korkunç bir iflâs da meydana gelmiş oldu.

Böyle olmasına rağmen, Law'm Fransız milletine hizmet ettiği, bu millete kredinin ehemmiyetini ilk önce kendisinin öğretmiş bulunduğu söylenir.

boğazlarına kadar servete gömülmüşleridir! İfrat ve tefritin bu derece yakından sürtünerek geçtikleri hiç görülmemiştir. O yabancı, yaman bir eskici gibi, devleti ters yüz etti; altta olanları üste çıkardı, üsttekileri alta aldı! Ne umulmayan, inanılmayan servet taçları kimlerin başına kondu!

Ulû Tanrı bile, insanları hiçlikten bu derece sür'atle çekip kurtaramaz! Uşaklara başka uşaklar hizmet etti; belki de yarın, hattâ kendi efendileri önlerinde secde edeceklerdir!

Bütün bunlar ekseriya garip şeyler meydana getirir. Taç ve tahtın bundan evvelki devrinde servet yapmış at seyisleri, şimdi asâletlerile övünüyorlar! Daha altı ay önce bir sokakta, [1] sırtlarındaki uşak kiyafetlerini çıkarıp atanlara istihkar duymuş insanları şimdi başkaları istihkar ediyor! Beri taraftan da olanca kuvvetlerile haykırıyorlar: (Heyhât! Asâlet çiğnendi! Hamâset çamurlatıldı! Nedir bu nizâmsızlık? Devlete yazık değilmi! Sınıflar, dereceler arasında bu ne karışıklık, bu ne kargaşalık! Nenin nesi olduğu belirsizler her tarafı tutmuş, ha bire servet yığıyorlar!).

Seni temin ederim ki, çok geçmiyecek, otuz sene sonra bunlardan intikam alacak yüksek sınıflar, öyle gürültü ve patırtı çıkaracaklar ki, dünya şaşıp kalacak!

Paris, 1/Ocak/1720

---

(1) — Quincampoix sokağı.

MEKTUP 139

Rika'dan devam

İşte sana karı koca aşkının büyük bir örneği! Bu büyük aşkı ispat edecek bu vak'anın kahramanı kadın asdece bir zevce değildir, fakat bu kadın ayni zamanda bir kraliçedir!

İsveç devletinin hükümdarı olan bu muhteşem kadın, Birleşik Devletlere gönderdiği bir bildiri de, kocası prensin tahta oturmasını bütün kalbile istediğini ve şâyet onu seçmek lutufkârlığı gösterilirse, taç ve tahtından bütün gönlile çekileceğini ilân etti [1].

Altmış şu kadar yıl varki, başka bir kıraliçe, Christine

(1) — Bu mektubun tarihi 27/Mart/1720 olduğuna göre, müellif, Brède kütüphanesinde bulunan papaz de Vertot'nun (İsveç İhtilâli tarihi) eserini henüz okumamıştı. Çünkü, bu kitap 1722 tarihinde neşredilmişti.

Hâdise şudur: Kıral XII. Charles'in kız kardeşi Ulrique-Eleonore, İsveç Birleşik devletlerince 13/Ocak/1719 da parlamentoda serbest bir seçimle devletin hükümdarlığına seçilmişti. Lâkin, kendisi, kocası Frederic de Hessel-Cassel'in lehine 24/Mart/1720 tarihinde taç ve tahtından feragat etti.

Montesquieu'nun bu hissî tahlilini, daha sonra Voltaire de ele almış ve (Kocasına taç ve tahtı terk etmekle, izdivaç hayatının aşk ve lezaizine, saltanat sürmenin hevesatını feda etmiş olduğunu ispat etti!..) demiştir. (XII. Charles'ın tarihi, la Pléiade, 1958, s: 275).

adlı bir tâcidar, kendini tamamile umumî felsefenin derinliklerine terkedebilmek gayesile, taç ve tahtından vazgeçti [1].

Şimdi, acaba bu iki heybetli örnekten hangisi daha çok gıpta ve hayranlığımıza lâyıktır! Bunu bir türlü kestiremiyorum. Şu ciheti gayet iyi takdir ediyorum ki, bu kadınlardan ikisi de tabiatın kendilerine tahsis ettiği zemin üzerinde sebat ve metanetle durmuşlar, aslâ kaderi zorlayup kadınlık vasıflarından uzaklaşmamışlardır.

Gerçe ben, bulundukları mevkilerin ırtifalarından dûn yaratılışta olduklarını hissederek, oralardan çekilip kaçışan insanları pek de öyle övmem amâ, doğrusu bu iki prensesin ruh asâletleri, birindeki tefekkür tarzının kudreti, diğerindeki kalb hararet ve ulvîyeti karşısında derinden derine sevinç ve heyecanla sarsılmış bir haldeyim. **Christine, başkalarının tattığı huzuzatın sadece mahiyet ve hakikatlerine fikren erişmek istiyor;** diğeri ise, her şeyi kudretli kocasının ellerine terk etmenin saadet ve sevincini kalbinde duymak ateşile yanıyor!...

Paris, 27/Mart/1720

---

(1) — İsveç kıralı Gustave-Adolphe'ın kızı kıraliçe Christin'de 1654 tarihinde X. Charles Gustave namile tahta oturan yeğeni lehine tahttan feragat etti. Büyük filozof Descartes'i himâyesine alarak yanından hiç ayırmadı. **İşte** büyük müellifin bu mektubunda (**Başkalarının tattığı huzuzatın sadece mahiyet ve hakikatlerine fikren erişmek istiyor.**) demesi bundandır. Kıraliçe gençlik çağlarında hayatına giren bazı rezaletleri, bu arada aşıkı Monaldeschi'nin Fransa'da, Fontainebleau'da hunharca öldürülmesini unutmak istiyordu.

Dünya tarihinin bu yaman simâsı kadın, bütün Avrupa'yı zekâsı ve garabetlerile hayretlere boğduktan sonra, Roma'ya giderek 1689 da orada öldü.

«mütercim»

MEKTUP 140

Rika'dan Usbek'e

*****'de**

Paris parlemanı Pontoise kasabasma sürüldü [1]. Nâzırlar konseyi, tesçil edilsin deye bir emirname göndermişti; bu emirname parlemanı küçük düşürecek mahiyette idi, o da buna mukabele etti, ve Nâzırlar konseyini küçük düşürecek tarzda bu talebi tesçil etti.

Bu gibi davranışlarla diğer bazı parlemanları ürkütmek, korkutmak istiyorlar!

Bir çeşit insanlar varki, hakikaten çok korkunçturlar! Bu hükümdarların sevimli bendeleri kendilerine tebaalarının refah ve saadetlerinin methiyesini yaparlarken, dalkavukluk ve yaltaklanmaları en son hünerlerile göstermeye gayret ederlerken, bu tahammül edilmez kişiler ise, halkın iniltilerini ve döktükleri göz yaşlarını bıkmadan, yorulmadan taşırlar, taç ve tahtın ta ayak ucuna kadar getirirler!...

(1) — Capetiens hükümdarları devrine kadar kökü uzanan (parlement), feodal devrin yarattığı bir teşekküldür. Kıraliyetin en mümtaz simalarından teşekkül eden meclislerdi. Kıraliyetin muhtelif eyaletlerinde bulunan bu müesseseler: istişârî, kazaî birer meclisti. İstişarî idi, çünkü kıral, siyasî, idarî malî, içtimaî ve askerî hususlar hakkında bir icraattan önce bu meclisleri bir araya toplar reylerine başvururdu. Kazaî vazifeleri vardı, zira parle-

Hakikatleri tâcidarlarm tâ ayak uçlarma kadar taşiyip getirmek ne demektir bilirmisin, sevgili Usbek? Heyhât! Bu en az tahammül edilebilen bir yükün altında ezilip kalmak demektir!

Tâcidarlar iyi düşünmelidirler ki, bu müthiş yükün altına girmeye katlananlar, kendilerini buna mecbur hissedenlerdir! **Onlar, ancak vazife duygusunun, besledikleri saygının ve hattâ kalblerini dolduran aşkın mukavemet edilmez zorile bu hazin ve iztiraplı savlete atılmışlardır!**

Paris, 21/Temmuz/1720

ment'lar hem ricali devleti muhakeme yetkisini haiz yüksek mahkemelerdi, hem de diğer kaza mercilerinin istinaf mercii idi. Paris Parlement'nının bir üçüncü ödevi vardı ki, o da kıral fermanlarile hükûmet emirnâmelerinin tescil ve ilânı idi.

İşte mektupta bahsi geçen hadise şudur: 1720 yılının Temmuz ortalarında, bir kıral fermanı Hindistan Şirketine on iki ay zarfında 600.000.000 banknotu tedavülden kaldırmayı emretmişti. Paris parlement'ı bu fermam tescil etmeyi reddetti; bu yüzden de 20/7/1720 de Pontoise şehrine naklolundu. Bu sebeple mektubun tarihi tam bir hakikatı tespit etmektedir.

«mütercím»

MEKTUP 142

Rika'dan Usbek'e

Dün bir âlim'den aldığım bir mektubu sana gönderiyorum; bu mektubu çok garip bulacaksın:

Efendim,

Altı ay önce çok zengin bir dayımdan mirasa kondum; tereke beş altı yüz bin lira ile çok nadide döşenmiş muhteşem bir evden ibarettir. Kullanılması bilinirse, mal mülk sahibi olmak iyi şeydir doğrusu. Öyle adi zevklere karşı ne bir meylim, ne de hevesim vardır. Hemen her gün odama kapanmış, bir âlime yakışacak tarzda bir hayat sürerim. İşte böyle bir evde, tarihî büyük değer taşiyan eski eserlere şaşılacak meftuniyet duyarak yaşamaktayım [1].

Dayım gözlerini kapadığı zaman, onu eski Yunanistan ve Roma geleneklerine göre, dinî merasimini yaptırıp gömdürmek istemiştim. Lâkin, ne yazık ki, o gün için elimde ne topraktan mâmul göz yaşı ibriği, ne de tarihî kandiller vardı.

Lâkin, hamdolsun şimdi bu nâdir mücevherlerin sahibi bulunuyorum. Bir kaç gün önce, bir sofist filozofun kullanmış olduğu bir toprak kandili satın almak için, gümüş sofra takımımı sattım. Yine vaktile Virgil'in kullandığı küçük çatlak bir ayna parçasını ele geçirmek için, dayımın bütün evinin divanlarına kaplamış olduğu kristalleri söküp parçaladım. Artık o aynada Mantoue nun kuğusu yerine, kendi yüzümü görmekle dünyalar benim olu-

---

(1) — (Tarihî büyük değer taşiyan eski eserlere şaşılacak bir meftûniyet duyan) biri hakikatan mevcutmidi?

Müellif, İran mektuplarından otuz sene sonra, dostu rahip de Guasco'ya: (Siz antikacılar, hepiniz de şarlatan insanlarsınız!) deye yaziyordu. (Muhaberat, cilt 11 400. 9/Kasım/1751 tarihli mektup.)

Mamafih, derin hevesli antikacı için hatıra gelebilecek en uygun tip Caylus'dür 1692 de doğmuş ve 1731 tarihinde resim akademisine kabul edilmiş bu şahsiyet, müellifle ayni seneler yaşamıştır. Devrin en meşhur antikacısı idi.

(2) — Mantoue, İtalya'da bir şehirdir. Bu şehrin yakınında, Andes'da Virgil doğdu

yor. Hepsi bu kadar da değil: Yüz Louis altunu vererek iki bin sene evvel tedavül gören beş altı adet meşin para satın aldım. Şimdi artık evimde eski Roma imparatorluğunun inkırazından sonraya ait bir eşyam bulunduğuna kani değilim. Küçük bir odam varki, içi son derece nadide ve pek pahalı eski el yazma eserlerle dolup taşiyor. Gerçi onları okurken canım da sıkılıyor ya, fakat yine de bunları basılmış eserlere tercih ederim. Çünkü, basılmış eserler, elyazmalar kadar yanlışsız olmadıkları gibi, onları her kesin elinde bulmak dahi pek kolaydır. Gerçi evden hiç çıktığım yok, böyle olmasına rağmen eski Romalılar devrinden kalmış yollara beslediğim hudutsuz bilip öğrenmek iştiyakile yanıyorum, doğrusu. Bu yollardan birisi pek yakınımdan geçiyor [1]. Bir Proconsül on iki asır kadar önce bu yolu yaptırmış. Taşradan evime gelirken, çok zahmet çekmeme ve yolu bir saat kadar uzatmama rağmen yine de bu yoldan geçmeyi ihmâl etmem!

Lâkin, beni asıl kudurtan cihet, civar şehirlerin birbirinden uzaklığını gösteren ağaçtan kazıkların muayyen mesafelere çakılmış olmasıdır. Bu sefil işaretleri görmekten bıktım, usandım; halbuki bunun yerine, eski devirlerde kullanılan taş kazıklar kullanılsaydı, daha iyi olmazmıydi?

Veresemin, bu eski geleneği ihya etmelerini kendilerinden isteyeceğime ve icabedecek masrafların mirasımdan ödenmesinin temin edileceğine şüphe etmiyorum.

Muhterem beyefendi, şâyet elinizde eski İran elyazmalarından varsa, dünyaları bana vermiş olursunuz; iste-

(1) — Pierre Barrière, müellifin malikânesi olan le Brède'in yakınından, eski Roma devrinden kalma bir yol geçtiğine işâret eder. Acaba müellif kendi kendisile alaymı etmektedir? Biraz sonra göreceğiz ki, arazisi üzerine fersahları ölçen taşlar, kazıklar dikmiş ve üstlerine lâtince yazılar yazmışdır. (Tefekkürler, cilt. s: 24-26)

diğiniz bedeli ödemeye amâdeyim. Üstelik size, kendi eserlerimden de takdim edeceğim; hem de bu vesile ile, benim edebiyat camiasının faydasız bir üyesi olmadığımı ispat etmiş olurum. Keza, bu takdim edeceğim eserlerimden birinde, okuyacağınız bir bahiste, eski devirlerde zaferlerin sonunda başlara konan taçların defneden olmayıp meşeden yapıldıklarını da göreceksiniz. Yine hayran kalacağınız başka bir bahiste de, en ağır başlı Yunan müelliflerinin ilmî faraziyelerine istinaden, ispat ediyorum ki, Cambyse [1] muharebelerde sağ bacağından değil, lâkin sol bacağından yaralanmıştı. Diğer bir eserimde de, eski Romalıların güzellik sahasında, en çok aradıkları şeyin, alın darlığı olduğunu âyan beyan ispat ediyorum.

Ayrıca size dört sahife halinde, bir ciltlik eserimi göndereceğim; burada Virgil'in Eneide'ının altıncı kitabındaki şiirlerinin aynini göreceksiniz. Bütün bu eserler bir kaç gün içinde size gelmiş olacak. Şimdilik size, şu ana kadar görülmemiş eski Yunan mitolojisine dair olup bir kütüphanenin tozları arasında bulduğum bir eseri gönderiyorum.

Huzurunuzdan ayrılıyorum; zira, çok ehemmiyetli bir vazifeye çağrılmış bulunuyorum. Bu vazife de, beşinci asır müstensihleri tarafından feci şekilde tahrif edilmiş Pline [3]

---

(1) — Cambyse, büyük İran hükümdarlarındandır. Kıral Cyrus'un halefi ve oğlu idi. Milâttan önce 529-522 yıllarında tahta oturmuştu. Mısırı fethetmiş, imparatorluğun hudutlarını çok genişletmişti. Lâkin zalim ve çılgın olarak şöhret yapmıştır.

(2) — Virgil'in destan şeklindeki şiir kitabı. Eserde 12 şarkı vardır ve hepsinin de mevzuu vatanî ve millîdir.

(3) — Pline yahut (Caius Plinius Secundus) eski Romalı tabiîye âlimi. Milâttan sonra 23 de doğdu. Kadim devirlerin ansiklopedisi mahiyetindeki 37 ciltlik bir tarihi tabiî kitabını yazdı. Kendisi, Roma ordusunda büyük hizmetlerde

e ait bir yazının temizlenip eski haline getirilmesidir.

Deirn saygılarımın ilh...

Paris, 9/Ekim/1720

---

de bulundu. Daha sonra Roma Barosuna yazılarak temayüz etti. Vesuve yanardağının indıfamda 79 yaşında olduğu halde hayata gözlerini yumdu.

MEKTUP 143

Rika'dan Yahudi doktor Nathanaël Levi'ye

Livourne

Sen bana hamâillerin fazileti ve muskaların kudreti hakkında ne düşündüğümü soruyorsun. Peki, neden acaba bu suallerin için, bana baş vuruyorsun? Sen bir Yahudisin, ben de Muhammed dinine mensubum; yani ikimiz de saf gönüllü insanlarız...

Üzerimde hemen daima Kur'anı kerimin iki bin ayetini taşırım. Kollarımın içinde iki yüzden fazla islâm Ulûlarının adları yazılı küçücük birer çıkın vardır; hazreti Ali'nin, Fâtimenin ve diğer Ulûların isimleri elbiselerimin belki yirmi yerinde saklı durur [1].

---

(1) — (Dünyada İran milletinden daha müteassıp bir millet olamaz... Bu sebepten onların hamâil ve muskaların tesirlerine besledikleri inanışların hududu yoktur. Bunları Kuran'dan ayetlerle ve Hazreti Muhammed'in, ilk hâlifelerinin rivayet ettikleri, hadislerle yazıp doldururlar

Böyle olmasına rağmen, bu fazilet iddialarını reddedenleri takbih de etmem; çünkü, onların muhakeme tarzını reddetmek bizim için çok güç olduğu gibi, bizim idindiğimiz tecrübeleri de onların inkâr etmesi ziyadesile zordur.

Umumi bir alışkanlığa kendimi uydurmak için, bu kâğıt parçalarını uzun yıllardan beri üzerimde taşımağı adet etmiş bulunuyorum; lâkin, şayet başka insanların takıp takıştırdıkları yüzük vesair mücevherlerin süsten başka bir faziletleri yoksa, bu takdirde bizim bu taşıdığımız şeylerin de ötekilerden daha faziletli telâkki edilmemesi lâzımdır, fikrindeyim.

Meselâ, seni ele alalım: Senin bütün inanışların bir kaç esrarengiz mektuba [1] dayanmiyor mu? Ve bu sihirli mektuplar olmasa, devamlı bir cehennem azabı içinde kavrulacak değilmisin?..

İnsanlar çok bahtsızdırlar! Onlar yalancı ümitlerle gülünç korkular arasında çalkalanup dururlar! Akıl ve hikmetin gemisine bineceklerine, kendilerini titreten devlerin ağzına girerler, yahutta heyecandan heyecana sürükleyen hayâl ve hortlakların peşinden koşarlar!...

Bir kaç mektubun sana ne iyilikler, ne düzenlikler getireceğini zannedersin, ey gafil? Yine bu mektupların han-

---

Bu hamâil ve muskaları boyunlarına, bellerine, ve ekseriya da kollarına, boyunla omuzları arasına, küçük ipekten kesecikler içinde taşırlar Bunları küçük ibrişim yumakları şeklinde de taşırlar. Bazıları da, kordela bilezikler üzerine dikilmiş yedi sekiz kesecikler içinde bileklerine geçirirler.... Öyle kimseler gördüm ki, bu şekillerde bütün bir kur'anı üzerlerinde taşiyorlardı!) (Chardin, ayni eser, cilt: II, sahife: 174.)

(1) — Tevrat'ın tefsirindeki İbranice mektuplarda mevcut sembolizme telmih. Bu mektuplar dört adet olup muhtevaları dört duadan ibarettir.

gi felâketlerin âmili olabileceklerini tahayyül edebiliyorsun, ey mecnun? Onların, rüzgârlarla ne alâkası vardır, söylermisin? Bunlar kasırgaları yatıştırabilirlermi? Topları gürleten barutla, bu maddenin infilâk kudretile münasebetleri nedir? Hekimlerin **ahlât-ı fâside ve âmili mâraz** dedikleri şeylerle irtibatları varmıdır?

Asıl şayan hayret olanı, kendilerine bazı esrarlı hayırlar getirecek hadiselerin husulu için, zihinlerini yormaktan bıkıp usanmiyan insanların, bu hadiselerin hakikî âmillerini bulmak uğruna en küçük bir zahmete katlanmak istemeyişleridir!

Şimdi, bazı mucizelerin bir muharebeyi kazandırdığını ileri süreceksin, öyle değilmi? Ben de sana, muharebenin yapıldığı arazinin hususiyetlerini, döğüşen askerlerin sayı ve cesaretini, kumandanların tecrübe ve meharetlerini, muzafferiyete kâfi gelecek bütün bu âmilleri hesaplamaman için, kör olman lâzım geldiğini ileri sürüyorum!

Haydi ben. iddialarını bir an için kabul ederek sihirbazlıkların esası vardır, deyeyim; sen de, yine bir an için benim iddialarımı, yani sihirbazlığın bir esası olmadığını kabul ettin, deyelim; çünkü, böyle bir teklif gayri mümkün değildir. Böylece, senin anlayış tarzın, iki ordunun çarpışmasına aslâ mani olmaz. İstermisin, bu ahvalde iki ordudan hiç birisi zaferi elde edemesin? Bu iki ordunun, gizli bir kuvvetin savletine kadar kudretlerinin askıda kalacağına inaniyormusun? O zamana kadar bütün darbelerin boşuna gideceğine, bütün tedbirlerin neticesiz kalacağına ve gösterilen bütün cesaretlerin fayda vermiyeceğine eminmisin? Bütün bu ahvalde bin şeklile ortada sırıtacak ölüm, müfekkirede anî ve korkunç kargaşalıklar yaratmiyacakmıdır? Sen yüz bin kişilik bir orduda korkudan titre-

yecek bir tek kişinin bile çıkmıyacağını iddia ediyorsun, öylemi? Bu bir kişinin fütur getirici ve gayret kırıcı halinin diğerlerinin de gayret ve cesaretini kırmiyacağından ve üçüncünün de dördüncüyü çökertmiyeceğinden nasıl mutmain olabilirsin? Böylece, bütün bir orduyu, sayısı ne kadar çok olursa, sür'ati de o üstünlükte arttırılmak suretile, nevmidîye sürüklemek ve onu devirmek son derece kolay olacaktır!

Bütün dünya bilir ve hisseder ki, insanlar diğer bütün mahlûklar gibi gayretlerini nefislerinin muhafaza ve bekasına tevcih ederler ve hayatı ihtıras derecesinde severler; bunun böyle olduğu cihanca malûmdur, ve keza bazı hususî ahvalde hayat denilen bu tılsımlı rabıtadan çözülmemek için, nasıl canla başla mücadelelere girişildiği vakıalarla sabittir!

Her ne kadar milletlerin Mukaddes Kitapları, anî susurette patlayan tabiat üstü ve korkunç kargaşalıklar ve musibetlerle dop dolu bir halde iseler de, ben yine de bütün bunların vahî ve bâtıl olduklarını düşünmekten kendimi alamiyorum! Çünkü, yüz binlerce tabiî âmillerle husule gelen hadiseler muhakkak ki, tabiat üstü olduklarından, daha önce bu âmillerden hiç birinin bu hadiseleri husule getirmemiş olmaları da muhtemeldir ve bunun araştırılması da mümkün değildir.

Bu mevzuuda sana daha fazla bir şey söylemiyeceğim, Nathanaël; çünkü, bana öyle geliyor ki, uğraştığımız mevzu, o kadar ciddiye alınmağa da değmez!

Paris, 20/Ekim/1720

MEKTUP 144

Rika'dan Usbek'e

Bir kaç gün önce kıra çıkmıştım; bir sayfiye evinde Paris'de çok şöhret yapmış iki âlimle karşılaşmiyayım mı? Huylarına bayıldım, doğrusu; çok sevilen ve sayılan birincinin mülâhazası şöyle idi: (Ne söyledimse, hepsi hakikattır, çünkü onları ben söyledim!) İkinci âlimin mantığı daha kat'î idi: (Bir şey ki, tarafımdan ifade edilmemiştir, o şey hakikat olamaz!)

Birinci âlimi çok sevdim; zira, bir adam fikrinde istediği kadar musır ve inatçı olsun, bu beni hiç rahatsız etmez. Lâkin, bir adam, hem cür'etkâr, hem de saygısız bulunursa, işte buna tahammül edemem; pek perişan olurum. Şimdi, bu âlimlere bir bakalım; birincisi sadece kendi fikirlerini müdafaa ediyor, onu benîmsiyor demektir. Buna kim ne deyebilir? Bu şahis yalınız kendi hayrı için gayret ediyor, o kadar. Halbuki, ikincisi öylemi ya? Bu adam ise, dünyadaki bütün insanların fikirlerine tecavuz ediyor; yani bütün diğer insanların hayrı âleyhine gayret ediyor, demektir!

Ya, işte böyle benim sevgili Usbek! **Kendi varlığının muhafazası için zarurî olan dozu kaçırılmış tefahur ve gurur, bütün beşeriyete sadece şer getirir!** Bu gibi insanlar, can sıkmak ve tiksindirmek zorile âlemi kendilerine meftun etmeye çabalarlar! Her kesten yüksek olmak için çırpınırlar; halbuki, her kes kadar bile değildirler!..

Ey mahviyet ve tevazû çatısı altında sessiz ve sakin yaşiyan insan oğulları! Gelin, gelin de sizleri kucakliyayım, öpeyim! Hayatın sertliğini gideren asıl sizlersiniz! Sizler hiç bir şeye malik olmadığınıza kanisiniz, ben de her şeye mâlik, mutlû insanlar olduğunuzu dünyaya ilân ediyorum! Kimsenin sizden çekinüp korkmadığını zannedersiniz, halbuki, bütün dünya sizlerden titrer! Ve ben sizleri şu yer yüzünün her köşesinde gördüğüm burnu Kaf dağlarındaki insanlarla zihnen mukayese ettiğimde, onları hemen sahte taç ve tahtlarından fırlatır ve ayaklarınızın altına iterim!

Paris, 22/Kasım/1720

MEKTUP 145 [1]

Usbek'ten *'ye**

Fikir adamı umumiyetle cemiyet içinde zor bir durumdadır. Çok az kimseyi beğenir; kendi hakkında, geçimsiz deyen, büyük kitle içinde sıkıntıdan patlayacak kadar muztariptir. Etrafını çevreleyen insanlardan birazcık olsun iğrendiğini his ettirmemesine imkân yoktur. Böyle olunca da, yığılsın düşman kafileleri!...

İşte bu fikir adamı, isteyince cemiyet içinde kendini sevdireceğinden emin olduğu halde, hemen ekseriye bu yolu ihmal eder. Bu adam, ister istemez tenkitlere sürük-

(1) — Bu mektup, eserin 1754 tarihli son baskısında çıkmıştır.

lenecektir; zira, bir başkasından daha iyi görecek ve anlayacaktır. Servetini mütemadiyen savurup duracaktır; çünkü, fikriyatı ona pek çok vasıta ve ihtiyaçlar gösterecektir. Teşebbüslerinde muvaffakiyetsizliklere uğrar; zira, gözünü hiç bir budaktan esirgemez. Nazarları çok ileriye ulaştığından, çok uzaklardaki vehameti görür. Bir işin tahakkuku safhasında doğacak her çeşit müşkülâttan pek-az yılar. Hemen bütün büyük işlerin muvaffakiyetini hazırlayan ufak teferrüatı ihmâl eder.

Halbuki, orta kıratta bir adam ise, böyle değildir; bil'-âkis o, inceden inceye hesaplar, hiç bir ciheti tesadüfe bırakmaz; en ufak bir ihmâlin nelere mal olacağını gayet iyi bilir.

Efkârı umumiye ise, her zaman orta çaptaki adamı takdir eder, tasvip eder; onu makbul görür, beğenir; her şeyin ona lâyık görülmesini, ona verilmesini muvafık görür; oysa ki, her şeyin fikir adamından esirgenmesini kat'iyetle ister! Haset edilecek hallerin zuhurunda ise, orta çaptaki adamın her hali hoş ve mazur görüldüğü halde, ötekine yan yandan hücuma geçilir, gurur ve âzametle suçlandırılır!

Lâkin, bir fikir adamı bu kadar ağır şartlar içinde yaşarsa, âlimler için ne deyebileceğiz? Bu mevzuda ben bir şey söyleyemiyorum, sadece, bu âlimlerden birinin bir dostuna yazdığı şu mektubu hatırliyorum:

Beyefendi,

30 Kademlik bir rasat aleti ile bütün gecelerini başının üstündeki gök kubbesini taramakla geçiren bir kimseyim; Birazcık olsun gezinip dinlenmek istediğim zamanlar ise, küçücük mikroskopumu alır, belirsiz haşaratı veya minnacık kurtları tedkik ederim.

Zengin değilim, hepsi hepsi bir odacığım var; hattâ, bu inzivagâhımda ateş bile yakamiyorum. Çünkü, kullandığım termometre haricî bir suhunetle patlayabilir. Ben,

bu kışı çıkaramam, soğuktan ölürüm, diyordum. En aşağı derecelerde gezen termometre civası, bana ellerimin donmak tehlikesine maruz olduğunu haber vermesine rağmen, doğrusu yine de, hiç istifimi bozmadım; ve geçmiş senelerin hissedilmeden geçen mevsimlerine alışık olduğumu düşünerek kendimi teselli ettim [1].

Çok az muhaberatım oluyor, gördüğüm insanlardan da kimseyi tanımiyorum. Lâkin, Stokhol, Leipzik, Londra'da birer dostum var ki, kendilerile hiç görüşmüş değilim ve bundan böyle de, onları görmeme imkân yoktur. Amâ, buna rağmen kendilerile pek seyrek ve fakat ciddi muhaberat kurmuş bulunuyoruz; o taraflara giden biri çıkınca, fırsatı hiç kaçırmiyorum.

Oturduğum semtte hiç kimseyi tanımadığım halde, öyle kötü bir şöhret sahibi oldum ki, eninde sonunda orayı terke mecbur kalacağım. Bundan beş sene önce, komşularımdan bir kadın tarafından çok haşin bir surette tahkir edilmiştim; sebep de ölmüş bir köpeğin teşrihi idi. Bu komşum, bu köpeğin kendisine ait olduğunu iddia etmişti. Münakaşamız sırasında kasabın karısı da orada idi, o da karıştı. Komşum hakaretlerle beni hırpalarken, kasabın karısı da beni taş yağmuruna tuttu. Bu sırada yanımda bulunan doktor **** atılan taşlardan birile alnından yaralandı ve müfekkiresinin sığındığı yer iyice sarsıldı.

İşte o tarihten itibaren, tasmasını koparıp kaçan her köpeği, benim yanımda ariyorlar. Gün görmüş şehirli bir kadın geçende, hattâ çocuklarından bile çok sevdiğini söylediği, küçük köpeğini kaybedince, soluğu bende aldı; odamda de düşüp bayıldı! Kendisine gelince köpeğini is-

(1) — Bordeaux İlimler Akademisi. meteroloji ile çok meşgul oluyordu. Akademi 1715 yılı (barometreyi) mükâfat mevzuu seçti. Bu mevzua dair 14 eser akademiye sunulmuş, mükâfatı ise, Dortous de Maïran kazanmıştı.

tedi, haberim olmadığını söyleyince de, beni hâkimin huzuruna çıkardı!

Öyle zan ediyorum ki, bütün bu kadınların haksız davranışlarından şu zavallı başımı bir türlü kurtaramiyacağım!

Derin saygılarımın....

Eski devirlerde bütün âlimler büyücülükle itham edilmişlerdi. Bundan dolayı hiç hayret etmiyorum. Bunların her biri kendi kendine şöyle diyordu: (Tabiî olan kudret ve üstünlükleri en yüceliklere çıkardım, buna rağmen, bazı âlimler yine de benden daha göz kamaştırıcı üstünlükler ihraz ediyorlar! Şu halde, onlar bazı sihirbazlıklardan, büyücülükten faydalaniyorlar!)

Bu neviden ithamların itibârdan düştüğü zamanımızda ise, başka şekilde bir dolap çevrilmekte, bu sefer de hiç bir âlim yakasını din düşmanlığından, ya da dalâlete sapmış olmaktan sıyramamaktadır!

Gerçe, milletin önünde temize çıkmak çok güzel bir mazhariyettir, lâkin gönülde derin bir yara bir kere açılmış ve bu yara derinden derine dal budak salmıştır, artık! Bu yara aslâ tamamen kapanmiyacaktır! Bu onun dâima kanayan, hasta bir tarafı olarak ebediyen kalacaktır! Düşmanlarından biri otuz sene sonra gelecek, mütevazi bir tavır takınıp ona usulcacık: (Sizi itham ettikleri fiili hakikaten işlemiş olsanız da, incinen sadece Ulû Tanrı'dır! Lâkin, siz insanlara karşı kendi masumiyetinizi müdafaaya mecbur bırakıldınız, heyhât!) deye homurdanacaktır.

Şâyet, bir âlim bazı tarihî eser yazmış, yahut tefekkür tarzında asâlet, ve kalbinde istikamet sahibi ise, artık o bin türlü zulûm ve işkenceye müstahak demektir! Hattâ, bin sene önce vuku bulmuş, bir hadiseyi tahrik âmili yaparak, hâkimi âleyhine kışkırtırlar ve şayet kul-

landığı kalemi satın alamazlarsa, bu kalemi cebren durdurup kırmanın çaresine bakarlar!

Böyle olmasına rağmen, bu adamlar şöyle böyle bir maaş ve tahsisat karşılığında inanışlarından vaz geçen, şu aşağılık insanlardan yine de daha mes'utturlar! Onlar, bütün hilelerini teker teker kullanarak her şeylerini yalnız bir para ve pula satmakla kalmazlar, imparatorlukların tam teşkilâtile devrilmesine de sebebiyet verirler! Bir hükümranlığın hukuki esaslarını yeniden diriltirler; zamanın revaçtaki ihtıraslarını, taç ve tahtı kirleten fenalıkların faydalarını metih ve senâ yolile göklere çıkarırlar; gelecek nesle öyle yakışık almaz bir tarzda. o kadar çok bayağı hizmetler tahmil ederler ki, bu bayağılıkları yıkıp devirmek için mevcut delilleri bile kullanmaktan aciz kalırlar!

Lâkin, bir müellife yağdırılan bütün bu hakaretleri yıkıp silmek için, bu sayılanlar kâfi gelmez! Bütün bunlar, yazdığı bir eserin muvafakiyeti hakkında duyduğu devamlı endişeleri izaleye yetmez. Kendisine bu derece pahaliya mal olan eseri, intişar ettiği günü nihayet görür. Her yandan hücumlar başlar. Şimdi bir düşün, bu müellif bu hücumlardan başını nasıl kurtarabilir? Nihayet, zihnini karıştıran bir duygusunu bir kitap haline sokmuş ve bu duyguyu orada müdafaa etmiştir. Sekiz yüz kilometre mesafedeki bir insanın, kendisinin söylediğinin tam aksini müdafaa etmiş olduğunu nereden bilecekti? Lâkin, ne olursa olsun, aradaki savaş bir kerre patlamış bulunur!

Musibet ve felâketlerin bu çeşitlerine rağmen, bu adamın ilmi ehliyeti, kıfayet üstünlüğü takdir edilebilse, yine ne ise; lâkin, ne gezer! Böyle bir tatlı ümit dahi yoktur; aynı ilim şubelerile uğraşanların seviyesinden bir çöp kadar bile farkı görülmez! Bir filozof başını iş güçten kaldırmiyan bir insana derin bir istiğna, sonsuz bir istihkal

ile bakar; buna mukabil, mantık mülâhazaları, daha kuvvetli bir başkasına da bu filozofu, bir hayâl ve hülyâ peşinde koşan biçare gibi gösterir!

Azametli bir cehlin zebunu insanlara gelince, onlar da isterler ki, diğer bütün beşer nev'i, kendileri gibi, nisyanın derinliklerine dalup, her kes nazarında unutulmuş olsunlar. **Bir meziyet ve faziletten mahrûm insan, o meziyet ve fazileti tezyif etmek suretile kendindeki bu noksanı telâfiye gayret eder; böylece kendi ile liyakat ve ehliyeti arasındaki manii yıkmış olur; bu sayede de, gayret ve faaliyetlerinden aşağıda olduğu insanların seviyesine çıkmış görünür!**

Ve nihayet, şu veya bu şekilde ilmi bir şöhrete erişebilmek için, luzumlu fedakârlıklara ilâveten, huzuzattan mahrumiyetleri ve beden sağlığının da kaybını katmak lâzımdır!

Paris, 22/Ekim/1720.

MEKTUP 146

Usbek'ten Rhedi'ye

Venedik

Çok eski zamanlardan beri derler ki, iyi niyet, devlet ricalinin ruhunu teşkil eder. Alelâde bir insan, yaşadığı karanlık bir köşede istediği oyunları oyniyabilir; bu ancak onun bir kaç kişinin yanında itibar ve haysiyetini kırar;

buna mukabil, diğer insanların yanındaki mevkii hiç sarsılmaz, aynen devam eder, gider...

Lâkin, böyle bir mevkie düşen şahıs bir devlet adamı ise, iş büsbütün başkalaşır; böyle bir kimse doğruluk ve namuskârlıktan uzaklaşınca, buna sayısız kimseler şahit olur; bu sayısız kimselerin arasmda her sınıftan mümtaz devletliler, parlak zekâlar, hâkimler vardır....

Bilmem ki, söylemeye cesaret edeyim mi? Namuskârlık ve doğruluk faziletinden mahrum bir devlet adamının asıl kötülüğü ne hükümdarlarına karşı vazifesini yapmamak, ne de milletini soymak değildir; bütün bunlardan bin defa daha tehlikelisi, millete çok kötü bir örnek oluşudur!...

Biliyorsun ki, Hindistan'da çok uzun seyahatler ettim. Orada çok âlicenâp, pek yiğit bir millet görmüştüm; işte bu millet bir anda bozulmuş, en küçüğünden, en büyüğüne kadar ahlâkî çöküntüye uğramıştı. Buna da bir Nâzır sebebiyet vermişti. İşte orada bütün bir milletin, iyilik ve cömertliğin, âlicenaplık ve mertliğin, hâmiyet ve doğruluğun, safvet ve saflığın ve nihayet iyi niyetliliğin bu kadar asırdır, hâkim olduğu bu topluluğun birden bire, diğer milletlere nazaran, en aşağı bir mertebeye düştüğünü görmüştüm! Bu fenalıklar aralarına sür'atle yayılıyor, en sağlamlarına bile sirayet ediyordu. Bu insanların en fâziletlileri bile, yakışık almaz davranışlarda bulunuyor, kanun hükümlerini hiç sakınmadan bozuyorlardı. Ve bütün bu esef verici davranışlara karşı ileri sürdükleri müdafaa, kendilerine yapılan haksızlıkların örneklerinden ibaret bulunuyordu. Şimdi artık bu insanlar, **yaptıkları en alçakça işlerin dolaplarını çevirmeye yarayan dehşet verici vesikalara kanun adı veriyorlar, adâletsizlik ve ihanete zaruret diyorlardı!..**

Mukavelelere beslenen inanışların söndüğünü, en mukaddes anlaşmaların bozulduğunu, bütün aile hayatını tan-

zim eden kanunların ayaklar altına alındığını şu gözlerimle görmüştüm. Yoksulluğun cür'etiyle küstahlaşmış, kanunların ve ahvalin zor kullanmasını faydasız hale getirmiş nice hasis borçlular gördüm ki, borçlarını ödeyeceklerine, alacaklılarına bıyık altından gülüyorlar ve bıçaklarını kenlerine iyilik eden hayırhâh insanların göğüslerine dayıyorlardı!

Daha nankör ve daha utanmazlarını gördüm! Yetimlerin ve dulların mal ve mülklerini bir pul uğruna elierinden kapup gûya satın alanları, yahut yerden topladıkları meşe yapraklarını gıda diye bu biçarelerin önlerine koyanları da görmüştüm.

Sonra, birden kalblerde doymak bilmez bir zenginleşme ihtirasının alevlendiğini de görmüştüm. Büyük servet sahibi olmanın arzusu ile kavrulan vücutların aslâ namuslu iş teşebbüslerine ve hayırhâh sanayi nimetine yaklaşmak istemediklerini, fakat bütün azgın hırslarını, tâcidarları soymak, devleti yoksul düşürmek ve vatandaşları süründürmek için bilediklerini müşahede ettim!

Bu bahtsız zamanda sözüm ona namuslu bir vatandaşa rastladım, uyumadan önce hep şöyle bir dilekte bulunmayı âdet edinmişti: (Bugün bir aileyi yoksul hale getirdim; yarın bir başkasını mahvedeceğim!) Bir başkası da: (Ben, diyordu, elinde bir hokka takımı, kulağında ucu sivriltilmiş bir demir sap taşıyan kara yüzlü bir adamla vazifemin gerektiğini yapmak için bazı insanları öldürmeye gidiyorum!) Yine bir başkası da: (İşlerimi güzelce yoluna koyduğumu görüyorum, diyordu; hakikat şu ki, üç gün önce bir tahsilde bulunmak üzere, gittiğim bir evde bütün bir aileyi kanlı göz yaşlarına boğdum! İki namuslu genç kızın çehiz takımlarını saçıp savurdum! Bir küçük çocuğun tahsil imkânını yok ettim! Baba, acılarından dayanamayıp ölecektir! Anne, ıztıraptan kahrolup bitecektir!

Lâkin, bütün bunları, kanunun revâ gördüğü ahkâma dayanarak yaptım, ötesi umurumda mı benim!)

Resmi vazife görürken, bir milletin bütün ahlâk telâkkisi ve geleneklerini çiğnemekten acaba daha büyük cürüm olur mu? Bu kimseler, en mert ve kadirşinâs ruhları ezüp alçalttıklarının farkında mıdırlar? Vakar ve ihtişamın, haysiyet ve zarafetin parlaklığını nasıl giderip donuklaştırdıklarını biliyorlar mı? Fazileti zulmete boğup herkesin nazarında şan ve şerefi, azamet ve asâleti nasıl çamurlayıp bulandırdıklarını âh, bir bilselerdi [1] !

Babaları hacaletten kızarmak mevkiine düşen gelecek nesil acaba nasıl konuşacaktır? Doğacak millet, ecdadının demir kitlelerini babalarının altın stoklariyle mukayeseye mecbur kalınca, kimbilir ne diyebilecektir?

Hiç şüphe etmiyorum ki, asil ve âlicenâp insanlar, kendi saflarından en küçük bir çöküntüye müsaade etmiyeceklerdir; zira, bu hal, onlar için bir şerefsizlik olacaktır. Diğer yandan, bugünkü beşer nev'inin içinde inlediği korkunç ve iğrenç çukurda daha fazla kalmasına da rıza göstermiyecektir!..

Paris, 11/Kasım/1720

---

(1) — Law sisteminin maddî neticeleri hakkındaki münazara her zaman açık tutulmuştur; lâkin onun Fransız camiası ahlâkiyatında yapmış olduğu infisah ve yıkıntılar halâ dahi münakaşa edilmemiş bulunuyor. Montesquieu bu mektubunda vakıalara hiç de facia çeşnisi katmış görünmüyor. İnsaniyet bu olayların binlercesini görmüş, yaşamıştır. Ve heyhât! bu elem ve istıraplardan yakasını hiç bir devirde de sıyıramamıştır! Nitekim, Law devrinde bütün bu vakıalar olmuştur: Dük de Burbon ve prens de Conti birleşerek gidüp Law'ın kapusunu zorlamışlar, gasbettikleri milyonlarca altını arabalarında kaçırmışlar-

dır. Dük d'Estrées, çukolata kutularının üzerine atılmış, dük d'Antin kumaş toplarını yağma etmişti! Prens de Ligne'in yeğeni kont de Horn bir borsa komisyoncusunu bir kilere sıkıştırmış ve oracıkta boğazlamış, üzerindeki paraları çalmıştı!..

Öte yanda, bütün bu vak'aların 1720 yılı Aralık ayı içinde cereyan ettiği evde, koca asılı bulunmuş, karısı üç çocuğu ile öldürülmüştü. Bir köşede de altı kuruş madenî ufaklık ve 200.000 liralık da nakit duruyordu.

MEKTUP 147

Baş haremağasından Usbek'e

Paris

İşler o dereceyi buldu ki, artık tahammül imkânı kalmadı! Zevcelerin, senin buradan ayrılışından sonra, artık kendilerini her hangi bir cezadan tam muaf saniyorlar! Ve işte bu yüzden de, sarayında dehşetler kopuyor, efendimiz! Şu anda size söyleyeceklerimin dehşetinden ben bile titriyorum!

Zelis bir kaç gün önce camie gitti ve bütün cemaatın önünde, peçesini düşürerek yüzünü her kese gösterdi!

Ya Zaki'ye ne dersiniz? o da saray kanun ve geleneklerinin şiddetle menettiği bir şeyi umursamiyarak, cariyelerinden birini odasında yatırdı!

İlişik gönderdiğim mektup ise, beni şaşkına döndürdü; karılarından hangisine gönderildiğini bir türlü anliyamadım!

Dün akşam sarayın bahçesinde bir delikanlı görmüşler, lâkin yakalayamamışlar, divardan atlayıp kaçmış.

Bütün bu olaylara, bana meçhul kalanları da ilâve edebilirsiniz, efendimiz.

Netice olarak, ihanete uğradığınız tahakkuk ediyor, buna artık şüphe kalmadı.

Şimdi artık emirlerimizi bekliyorum, bu emirlerinizi öğrenmek bahtiyarlığına erişinceye kadar da, her halde heyecan ve kederimden yaşayamam, ölürüm!

Lâkin, şayet bütün bu kadınları kayıtsız ve şartsız benim sevk ve idareme bırakmiyacak olursanız, artık onlardan size hiç bahsetmemeye azimliyim! Halbuki. kim bilir size ulaştırılması gerekecek her gün ne hazin şeylerle karşılaşmış olacağım!

İsfahan sarayı. 1/Temmuz/1717

MEKTUP 143

Usbek'ten Baş haremağasına

İsfahan sarayı

Bu mektupla birlikte sarayda hudutsuz kudret ve salâhiyetleri de sana gönderiyorum. Bizzat malik olduğum emir ve kumandayı sen eline al, ve öyle hareket et! Korku ve dehşet iki yardımcın olacaktır. Durmadan o daireden bu daireye koş; eza ve cefadan. işkence ve cezadan başka bir şey dağıtma! Hepsi, hepsi yeis ve futura gömülsün! Her kes senin önünde göz yaşlarına boğulmalıdır! Bütün bir sarayı topla ve hepsini kılı kırk yararcasına sorguya çek! Önce kölelerden başla! Aşkımı sakın istisnâ etme! Her kes ve her şey senin müthiş mahkemenin önünden geçsin ve sırasını savsın! En gizli sırları, günün ışığına çıkar! Bu günâh deryasını temizleyip berraklaştır; akup kaybolan fazileti tekrar oraya akıt!...

Ve çünkü, bu andan itibaren işlenecek en küçük bir suçun dehşet saçacak cezası senin başında olacaktır! Seni şaşkına çevirip bana gönderdiğin mektubun Zelis'e yazıldı-

ğını zannediyorum. Bu şüphemin üzerine vaşak gözlerle dikkatını topla!

Paris. 11/Şubat/1718

MEKTUP 149

Narsit'den Usbek'e

Parisu

Baş haremağası öldü, muhterem efendimiz. Kölelerinin en yaşlısı olan ben, iradeniz birinin üzerinde duruncaya kadar, idareyi elime aldım.

Baş haremağasının ölümünden iki gün sonra, ona yollamış olduğunuz mektubu bana getirdiler; açmadım. Başka bir zarfa saygı ve itina ile koydum, kutsal irdenizi bana bildirinceye kadar onu saklayacağım.

Dün bir köle geldi, gice yarısı sarayın bahçesinde bir delikanlı gördüğünü haber verdi. Hemen kalktım, etrafı bir güzel araştırdım ve sonunda iyice anladım ki, kölenin gördüm dediği, bir kuruntudan ibaretmiş!

Hürmetle eğilir ayaklarınızı uperim, aziz efendimiz, gayret ve sadakatımdan emin olmanızı, tecrübe ve ihtiyarlığıma bel bağlamanızı sizden yalvarırım.

İsfahan Sarayı, /5/Temmuz/1718

MEKTUP 150

Usbek'ten Narsit'e

İsfahan sarayı

Ey betbaht! Acaba dünyada senden daha feci bir gaflete düşmüş kimse varmıdır! Elinde kapalı tuttuğun mektubun içinde, benim en kat'î arzularım ve en dehşetli emirlerim var! En küçük bir gecikme beni teessür ve sonsuz nevmidîye götürebilirken, sen çocukça bahanelerin kanatlarında mes'ut ve sakin uçabiliyorsun!

Ne korkunç şeyler oluyor, Tanrım! Belki de kölelerimin yarısı ölümü çoktan hak etmiş bulunuyorlar da, benim haberim yok!..

Ben şimdi sana baş haremağasının ölümünden önce, bana yollamış olduğu mektubu gönderiyorum; ona göndermiş olduğum zarfı açacak olsaydın, orada kahredici emirlerimi okuyacaktın! Şimdi bu emirlerimi oku, oku da tatbikatında göstereceğin en küçük bir ihmâli hayatınla ödeteyim!...

Paris, 25/Aralık/1718

MEKTUP 151

Solim'den Usbek'e

Paris

Şayet daha da susacak olursam, o zaman sarayınızı dolduran bu kadar mücrimden biri de ben olurum!

Bütün kölelerinizin en sadıkı olan, büyük harem ağasının en sadık sırdaşı da bendim. Zavallı, sonunun yaklaştığını hissedince, beni yanına çağırttı ve bana şunları fısıldadı: (Artık ölüyorum; lâkin, hayatı terkederken duymakta olduğum son ve derin acı, efendimizin bütün karılarının günahkâr olduklarına itminân getirişimdir! Zihnimi tırmalayan musibet ve şeametlerden efendimizi, ancak Ulû Tanrı koruyabilecektir! Ah! Kâşke, ölümümden sonra, ruhum tekrar buraya dönebilse ve bu hainlere vazifelerini hatırlatıp onları korkunun rüzgârile hep kovalasa, ne olurdu! İşte, ben şimdi sana bu belâli yerin anahtarlarını teslim ediyorum. Bunları götür ve en yaşlı köleye emanet et! Fakat, şayet ölümümden sonra, dikkat ve basirette kusuru olursa, hiç vakit kaybetmeden efendimizi haberdar et!) Bu vasiyette bulunur bulunmaz, bu vefakâr insan kollarımın arasında son nefesini verdi.

Onun ölümünden bir kaç gün önce, zevcelerinizin davranışları hakkında size neler yazdığını da biliyorum. Saraya yollamış olduğunuz öyle bir mektup varki, açılmış olsaydı, ortalığı dehşete boğardı. Daha sonra yazmış olduğunuz mektup ise, buraya üç fersah mesafede kayboldu; bil-

mem amâ, burada her şey meş'um ve hazin bir mahreke düşmüş gibi dönüp gidiyor!

Karılarınız şimdi artık sırayı saygıyı tamamen unutmuş haldeler! Büyük haremağasının ölümünden sonra, sanki her şey onlar için mübah olmuştur! Aralarında yalnız Roksan vazifelerine bağlı görülüyor, yumuşak başlı olmakta da devam ediyor. Saray örf ve ananeleri her gün daha da bozuluyor, adeta hiçe sayılıyor! Zevcelerinizin yüzünde eskiden görünen kadınlık âr ve hayâ fazileti, vakar ve namus heybeti artık zavâl bulmuş gibi hiç görünmüyor! Bunların yerini şimdi başka bir sevinç, başka bir çılgınlık, ve kanaatıma göre, tatmin edilen bir hissiyatın vahşeti kaplamış! En küçük şeyde bile, o ana kadar meçhul olan bir hürriyetin böbürleniş sermestîsi var!

Hattâ, bir kısım esirlerinizin bile davranışları başkalaşmış; vazifelerine karşı, saray geleneklerine karşı esaslı bir umursamazlık görüyorum da, şaşkınlığımdan donup kalıyorum! Artık bu adamlar istediğiniz gayret ve hizmet fazilet ve aşkından külliyen uzaklaşmış birer sefilden başka bir şey değildirler!..

Zevceleriniz sekiz gün için sayfiyeye gitmişlerdi; bu sayfiye yeri de, hemen içinde hiç oturulmamış olan o tenhalardaki köşkünüzdü. Duyduğuma göre, iki erkek o evdeki bekçi köleyi kandırmışlar, ve hanımlar oraya varmadan önce, büyük yatak odasının bir köşesine gizlenmişler ve o gece, bizler çekildikten sonra da meydana çıkmışlar!...

Şimdi başımızda olan yaşlı haremağası bir ahmak ve budaladan başka bir şey olmadığı için, istenen her şeyi ona inandırmak işten bile değildir!.

Ah efendimiz, bu ihanet ve hiyanete öyle bir intikam dehşetile yaniyor ve tehevvür duyuyorum ki, size hizmet yolunda, Ulû Tanrı'nın emir ve iradesile ve şayet bu hizmetin tarafımdan yapılabileceğine kanaatınız varsa, vaa-

dediyorum, bu kadınlarınızı faziletli yapamasam bile, hiç olmazsa efendimize ihanet ettirmem!

İsfahan sarayı, 6/Mayıs/1719

MEKTUP: 152

Narsit'ten Usbek'e

Paris

Roksan ve Zelis yazlığa çıkmak arzusunda bulundular; bu dileklerini yerine getirmemeyi uygun görmedim. İyi ve bahtiyar Usbek! Bilsen ne sadık karıların, ve ne candan kölelerin var! Şimdi, emrim altında yaşanan bu sayfiye yeri hakikaten bulunmaz bir uzlet, yer yüzünde en rahat bir ilticagâhtır; burada öyle bir sessizlik hüküm sürüyor ki, sen bile bu derecesini imkân yok, reva görmezsin!

Beni büyük acılara boğan büyük bir felâket oldu. İsfahan'a henüz gelmiş olan bir kaç Ermeni tüccarı senden bir mektup getirmişti ya; ben de bu mektubu onlardan alması için bir esirini gönderdim; gönderdiğim esiri kaçırdıkları gibi, mektup da yok oldu!

Şimdi senden istirham ederim, yüce efendimiz, bana yeniden ve acele yaz; çünkü, burada vukubulan bu değişiklik dolayısile bana verilmiş çok mühim emirlerin olmalı!

Fatime sarayı, 6/Mayıs/1719

MEKTUP 153

Usbek'ten Solim'e

İsfahan sarayı

Bütün irade ve ihtiyar anahtarlarımı senin eline bırakıyorum; şu yer yüzünde en aziz ve sevgili varlığımı, evet bütün kin ve intikamımı sana tevdi ve emanet ediyorum. Şimdi artık şecaat ve cesaretle yeni vazifene başlayabilirsin! Yalnız, bu yeni hizmete girerken, kalbini ve merhametini beraberinde alma! Bırak onları! Körü körüne sana itaat etmeleri için, karılarıma da yaziyorum. Bu derece cürüm işleyen onlar, senin karşında zaten ayakta duramayıp tökezlenecekler, devrilecekler! Saadet ve huzuru sen bana vermelisin! Sarayımı bırakmış olduğum nizâmile bana iade etmelisin! Lâkin, her şeyden önce, cürmün kefaretini onlara ödetmeli, kendini mücrim göstermekten yılmıyanları titretmelisin!

Acaba, bu değerli hizmetlerin için efendinden ne nimetlere, ne türlü ihsanlara nâil olacağının farkında mısın? Bulunduğun seviyenin üst basamaklarını tâyin, ve erişmek istediğin mükâfatların tensip ve intihabı, bizzat sana ait olacaktır, Solim!

Paris, 4/Ekim/1719.

MEKTUP 154

Usbek'ten karılarına

Isfahan sarayı

Bu mektubum şimşekler, kasırgalar ve şiddetli fırtınalar ortasında yıldırımlar gibi başınıza düşsün inşallâh!...

Solim, şimdi baş haremağanızdır! Vazifesi de sizi muhafaza değil, fakat dehşetli mücazatlarla hepinizi inim inim inletmektir!...

Bütün saraydakilerin, onun huzurunda eğilip secde etmelerini irade ediyorum!..

Geçmişte bütün yaptıklarınızın hesabını her birerinizden inceden inceye soracak, bunların muhakemesini bitirecek, hükme bağliyacaktır!...

İstikbale gelince, bundan sonrası için, sizleri öyle ağır bir boyunduruğa vuracaktır ki, hürriyet deye yaptığınız bütün çılgınlıklardan sizleri nedamet ettirecek ve kaybettiğiniz faziletin saadetini sizlere iyice hatırlatacaktır!...

Paris, 4/Ekim/1719.

MEKTUP 155

Usbek'ten Nessir'e

İsfahan

Sakin ve tatlı bir ömrün değerini anlayabilen insanoğlu ne bahtiyardır! Böyle bir kimsenin kalbi ancak ailesinin içinde istirahata kavuşur, ve doğduğu topraktan başka dünyada hiç bir diyarı tanımaz!

Halbuki, ben öyle vahşî bir iklimde yaşiyorum ki, beni kahreden her şey fazlasile ortada mevcut olduğu halde, gönlümün istediği hiç bir şeyden eser yok! Donuk bir hüzün baştan başa beni sarıp sarmalamış, sıkıyor; bir ruhî çöküntü halindeyim!

Bazan, şu dünya yüzünden silinip söndüğümü hissediyorum; bir müddet sonra da korkular, şüphe ve endişeler, kin ve intikam ürpertileri ve heyhât, nihayet nedamet duyguları kalbimi kasıp kavurunca, işte o zaman tekrar kendime geliyor, yaşadığımı yeniden anliyorum!...

Sen beni iyi tanırsın, Nessir; kendi kalbini okur gibi benimkini okumuş, anlamışsındır. Bahtsızlığımın derecesini bilseydin, bana acırdın!... Bazan saraydan haber almak için tam altı ay beklemem lâzım geliyor; halbuki, ben geçen her dakikayı bile sayiyor, hissediyor, yaşiyorum. Sabırsızlığım, geçen zamanı bana daha da uzatıyor; o kadar hasret ve iştiyakla beklediğimin gelmesi yakla-

şmca da, birden kalbimde bir kıpırdanma, bir burkulma, bir isyan ve ihtilâl duyuyorum! Ellerim meş'um bir mektubu açarken öyle titrer ki, tarif edemem; ve beni nevmidiye götüren bu endişe, bana adeta en mes'ut bir anı yaşatır; ben bu andan kurtulup ölümden bin kerre daha müthiş bir felâketle karşılaşmak korkusile titrerim!...

Lâkin, bazı haklı sebeplerle vatanımdan ayrılmış olmama, ve bu litica ve uzlet sayesinde hayatımı tehlikelerden kurtarmış bulunmama rağmen, artık bütün sabır ve tahammülüm tükendi, Nessir; artık bu müthiş menfa hayatı çekilemiyor! [1] Ah, evet acaba bütün bu acılarla şimdiye kadar nasıl yaşayabildim, değilmi? Ben bu yabancı diyarı terk etmek için, belki bin kerre Rika'yı sıkıştırdımsa da, heyhât, o bin dereden su getirerek kararlarıma daima karşı koydu; beni buraya bağlamak için ne bahâneler bulmaz. Onun bu haline hayret ederim; bazan onun vatanını unuttuğuna hükmederim; yahuttâ beni tamamile unutmuş, hüzün ve yeislerimle başbaşa bırakmış deye dertlenirim.

Bahtsızlığımın derecesini bir bilsen! Şimdi de vatanımın hasretile yanıyorum; kim bilir, belki de bu duygu perişanlığımın en büyük âmilidir! Gelsem de, orada ne yapacağımı ben de bilmiyorum? **Acaba, bu hareketimle başımı kendi elimle düşmanlarıma teslim etmiş olmıyacakmıyim?** Hepsi bu kadar da değil: Saraya girince oradakilerden de, yokluğumda ettiklerinden hesap sormak zorunda değilmiyim? Peki, ya aralarında mücrimleri bulacak olursam, o zaman davranışım ne olacak? Beni bu kadar uzaktan bile ezip öldüren korkunç endişeler, orada bana neler yaptırmaz? Burada düşüncelerile titrediğim şeyleri

(1) — Bu vâzıh beyan, şimdiye kadar kapalı, müphem kalmış bu büyük seyahatın hakikî âmilini açıklamış oluyor. «mütercim»

orada gözlerimle görecek, kulaklarımla duyacakmiyim? Ve nihayet, şayet orada bizzat hükmedeceğim cezalar, içimdeki meçhuliyet ve şüphelerin, kargaşalık ve hicabın, hatâ ve nevmidînin ebedî alâmet ve damgası olacaksa, halim nice olur, benim? [1].

Ülkeme dönüp kendi sarayımın dıvarları arasına kapanacağım; bu dıvarlar, içinde hapsettiği kadınlar kadar, bana da müthiş işkence olacak! Oraya bütün şüphelerimle birlikte gireceğim! Karılarımın arzu ve sevgileri, her şeyi görüp hissetmeme mani olamiyacak! Yatağımda, kollarının arasında yine de endişelerimin zebunu kalacağım; düşünmek için bulacağım en az bir zamanı dahi, kıskançlık duygularımı kamçılamakta kullanacağım!

Ey, beşer nev'inin sefil tabakasını teşkil eden, ve aşk duygularına kalbleri ebediyen kapalı bulunan köleler! Şayet, sizler bendeki felâket ve sefaleti, bendeki musibet ve kara bahtı bir öğrenebilseydiniz, bulunduğunuz şartların zulmetinde inlemeği bir yana bırakır ve Ulû Tanrı'ya tatlı göz yaşları dökerek hamd ve senâlarda bulunurdunuz!...

Paris, 4/Ekim/1719.

(1) — Acaba, ceza adaletinin hangi yüksek hislerle bütün tesirlerden korunması gerektiğini bundan daha beliğ bir dille izah etmek mümkünmüdür? «mütercim»

MEKTUP 156

Roksan'dan Usbek'e

Paris

Korku ve dehşet, gaddarlık ve zulmet... İşte sarayda geçen hayat! Menfur ve iğrenç bir matem, karanlık bir

yas her tarafı örtmüş, sarıp sarmalamış!.. Bir azgın kaplan her an haşiyet ve dehşet koparark savlet ediyor!....

Masûmiyetlerini savunan iki ak halayığı günlerden beri işkenceler altında inim inim inletiyor! Halayıklarımızın bir kısmını bizden ayırıp dışarıya sattı; kalanları da aramızda değiştirtti.

Zaki ve Zelis gicenin karanlığında işkenceye alındılar; kâfir adam, pis ellerile onların güzel ve nazik bedenlerini acıtıp incitmekten çekinmedi!

Her birerimizi sarayın bir odasına kapattı ve orada yapa yalnız olmamıza rağmen, kapalı elbiseler ve peçeler içinde soluğumuzu kesti! Kendi aramızda mektuplaşmayi en büyük suç sayıyor! Serbestçe yapabildiğimiz tek şey ise, ağlamaktır!

Saraya bir sürü yeni haremağası getirildi; bu yeniler, bizleri gece gündüz muhasara içine aldılar, göz açtırmiyorlar! Yapmacık, ya da hakikat olan endişelerinden kurtulmak için ,geceleyin bizi sık sık tatlı uykumuzdan uyandıriyorlar!

Beni teselli eden tek şey, bütün bu azapların daha fazla devam edemiyeceği ve pek yakında hayatımla sona ereceğidir! Bu cezalar zaten daha fazla uzayamazdı, korkunç Usbek!

Bütün bu zillet ve hakaretlere bir nihayet verecek, zaman fırsatını sana bırakmiyacağım, elbette!

İsfahan sarayı, 2/Mart/1720.

MEKTUP 157

Zaki'den Usbek'e

Paris

Rabbim! Bir barbar beni ceza namı altında pek kalbsizce tahkir etti. Namus ve hayâya dokunmak suretile başlayan bu ceza, beni alaltup yerlere serdi! Bu ceza beni sonsuz hicâp çamurlarile sıvadı ve adeta çocuklaştırıp şaşkına çevirdi!

Feryatlarım sarayın tavanlarını çınlatınca, önce ruhumun yıkılıp eridiğini, sonra da duygularımın temelinden sarsılıp çöktüğünü hissettim! Dünyanın en alçak insanından af ve mağfiret dilediğimi ve bu taş yürekli siyahînin vahşet arzusu kabardıkça, merhamet etmesi için nasıl yalvarıp yakardığımı her kes duydu! Heyhât!..

İşte, o zamandan itibaren küstâh ve köle kalbi, benimkinin fevkine çıkmış bulunuyor; mevcudiyeti, bakışları, sözleri, her şeyi; oh, her şeyi bir musibet halinde beni eziyor, boynumu büküyor, benliğimi harap ediyor!

Şimdi artık yalnız kaldığım zamanlar daha iyiyim; hiç olmazsa, istediğim kadar göz yaşı dökebiliyorum; lâkin, bu heyulâ karşıma dikilince, hiddet ve tehevvür bütün bedenimi kasıp kavuruyor, aciz ve biçareliğe yuvarlaniyor, ümitsizlik içinde çırpınıp duruyorum!..

Bu iğrenç kaplan, bana bütün bu vahşetlerin senin eserin olduğunu söylemek küstahlığını dahi gösterebiliyor! Aşkımı yıkmak ve kalbimdeki büyük duygularımı

çamurlamak istiyor! Bana sevdiğim insanın ismini söylediği vakit, artık ne söyleyeceğimi şaşiriyor, ölmekten başka bir şey istemiyorum!..

Şu kadar zamandır yokluğuna tahammül gösterdim, aşkımın kuvvetile aşkımı muhafaza ettim. Günler, geceler bütün zamanlarımı sana hasrettim; ve ben bu aşkımdan mağrurdum da; seninkilerine ise, sadece saygı gösterdim!.. Lâkin, şimdi... Hayır!.. Şimdi, artık düştüğüm hicâp ve zillet çukuruna tahammül edemiyeceğim. Şâyet masûmsam, aşkıma mukabele etmen için, dön artık! Yok eğer mücrimsem, yine hemen dönki, ayaklarının altında can verebileyim!...

İsfahan sarayı, 2/Mart/1720.

MEKTUP 158

Zaki'den Usbek'e

Paris

Benden bin fersah uzakta, beni suçlu buluyor; bin fersah ötede, cezalandırıyorsun!

Barbar bir haremağası iğrenç ellerini bana kaldırsın, beni döğsün ve bütün bunları senin emirlerinle yapsın!..

Hakaretleri revâ gören, asıl büyük zâlimin kendisi olup, zulmu yapan o köle değildir, öyle ise!

Sen hevesine uyarak bu muamele tarzını daha da beter hale sokabilirsin; seni sevmekten vaz geçtiğim andan beri, kalbim artık müsterih bulunuyor!

Ruhan alçaliyor ve gittikçe de korkunçlaşiyorsun!

Aslâ mutlû bir insan sayılmiyacağından emin olabilirsin, artık!

Allâh'a ismarladık, Usbek!

İsfahan sarayı, 2/Mart/1720.

MEKTUP 159

Solim'den Usbek'e

Paris

Kendi halimden de, sizinkinden de müştekiyim, muhteşem efendimiz! Dünyada hiç bir sadık köle benim menfur ve korkunç durumuma düşmemiştir! İşte sizin de, benim de felâketlerimiz; bunları size kalbim burkularak, vücudum baştan başa titriyerek yaziyorum:

Göklerin bütün peygamberleri üzerine yemin ederim ki, kadınlarınızı bana emniyet ettiğinizden beri, bütün günlerimi ve gecelerimi onlara harcamakla geçirdim; onlar için şüphe ve endişelerimi bir an bile unutmadım.

Vazifeme onları cezalandırmakla başladım; ve bütün bu mücazata ara verdiğim anlarda da, bendeki tabiî tayakkuz ve ciddiyet, aslâ peşlerini bırakmadı.

Lâkin, ben de neler söylüyorum! Size hiç faydası olmayan bir sadakatı da ne deye göklere çıkarmaya çalışayım?

Bütün bu hizmetlerimi unutunuz, aziz efendimiz, ve bana bir hainmişim gibi bakınız! Bir türlü önleyememiş olduğum cürümler için beni merhametsizce cezalandırınız!

Roksan, mağrur ve muhteşem Roksan! Ey Rabbim! Bundan sonra kime inanmalı bilmem? Halbuki, siz Zelis'-ten şüphelenmiştiniz; buna mukabil, Roksan için hudutsuz bir emniyet ve huzur duyuyordunuz, değilmi? Heyhât! Ne çılgınlıkmış meğer! Aslında bu kadının bütün bu vahşî ve mağrur fazileti bir yapmacıktan, bir hileden ibaretmiş! Hepsi hepsi bir ihanet ve hiyanetin ince bir örtüsü imiş!

Evet, kendisini bir delikanlının kollarında yakaladım! Genç adam, görüldüğünü anlar anlamaz, üzerime bir canavar gibi atıldı; hançerini iki defa vücuduma sapladı. Gürültüyü duyan haremağaları koşuşup yetiştiler, etrafını sardılar. Meçhul adam, kendini uzun boylu müdafaa etti. Bir çoklarını yaraladığı gibi, kendi de bir hayli ağır yara aldı; hattâ, içeri, odaya girmek, Roksanın dizlerinde ölmek istediğini bile haykıracak kadar çılğınlaşmıştı! Lâkin, kalabalık karşısında nihayet takatı tükendi ve ayaklarımızın dibine düştü.

Bilmiyorum, ulvî efendimiz, amansız emîrlerinizi beklemelimiyim? Halbuki, siz intikam hukukunu benim avuçlarıma bırakmıştınız! Ben de bu hakkın daha fazla askıda kalmasına razı olamiyorum.

İsfahan sarayı, 8/Mayıs/1720

MEKTUP 160

Solim'den Usbek'e

Paris

Ben kendi üzerime düşeni yaptım; bütün musibet ve felâketler ortadan kalkacak; suçun kefaretini ödeteceğim!

Daha şimdiden gizli bir sevinç kalbimi doldurdu; benim de ruhum sizinkile sükûn ve huzura kavuşacak; cürmü ortadan siliyor, yok ediyoruz; gaflet ebediyen sararıp solacaktır! [1].

Ya sizler, ey duygunun gafleti ve arzuların infiali içinde kıvranan âr ve hayânın ebedî kurbanları, ya sizlere de ne yapmalı bilmem ki!

Akıtacağım kanların bolluğu karşısında, hayretten donup kalmanız için, sizleri de bu bahtsız sarayın içinde gezdireceğim!

İsfahan sarayı, 8/Mayıs/1720.

---

(1) — Eserin 1721 tarihli ikinci baskısında müellif şöyle diyordu: «Bütün felâketleriniz dağılıp bitecek! Ruhumuzun isyan ve feveranını huzur ve sükûne kavuşturacağım! Gizli bir sevinçle çılgına döndüm! Çürmü cezalandırıp, bir kerre kötülüğü ortadan silip süpürünce, gaflet de sararıp solacaktır!»

MEKTUP 161

Roksan'dan Usbek'e

Paris

Evet, seni aldattım; sana ihanet ettim! Senin o yaman haremağalarını kandırdım, yoldan çıkardım; kıskançlıklarınla alay ettim ve bu iğrenç sarayını bir zevk ve sefâ yeri haline sokmasını pek alâ becerdim, işte!

Şimdi ölmek üzereyim. İçtiğim zehir damarlarıma yayılıyor. Beni hayata bağlayan tek adam da göklere uçtuktan sonra, artık bu dünyada işim ne benim? Ölüyorum, lâkin ruhum onunla beraber cevelan edecek; dünyanın en kutsal kanını akıtan bu kâfir muhafızların, şimdi de benim etrafıma toplaniyorlar!

Cihanda, yalınız senin hevesatına kapılıp, sana hayran olmakla yetineceğime nasıl inanabildin? Sen nefsin için her zevki bir hak bilirken, benim bütün arzularımın bir suç sayılabileceği revâyi hak mıdır? Hayır! Esarette yaşayabilirdim, lâkin daima hürdüm! Ben senin kanunlarını, tabiî kanunlara [1] göre tâdil ve islâh ettim; fikren de her zaman bağıntısız yaşadım.

---

(1) — Bu mektubun ihtiva ettiği derin hikmet ve duygulara nufuz için, bilhassa «tabii hukuk» yahut «tabii kanun» bahsine dair (98. ci mektup) gözden geçirilmelidir.

«mütercim»

Sana yapmış olduğum fedakârlıklara teşekkür etmelisin; sana sadık ve vefakâr görünecek kadar kendimi alçaltmış olmamdan dolayı minnet duymalısın! Halbuki, ben kalbimde alçakca sakladığım şeyi bütün cihana göstermeliydim! **Ve nihayet fazilet ve namusa karşı işlediğim saygısızlıklar, senin hevesatına boyun eğmeyişimin, sana karşı direnişimin bir nişânesiydi!**

Sen şehvetinden zerresinin bana intikal etmeyişine hayretler ederdin; halbuki, beni iyi anlamış olsaydın, bendeki kin ve intikamın şiddet ve dehşetini görür, irkilirdin!

Heyhat! Sen benim gibi bir kalbin sana daima muti kalacağına inanmıştın! Böylece, ikimiz de mes'ut yaşiyorduk; sen beni aldatılmış bir biçare görüyordun, hakikatte ise, ben seni aldatiyordum!

Şüphesiz, böyle bir dille konuşulmasına alışık bir insan değilsin; seni iztırapların en büyüğüne yuvarladıktan sonra, şimdi de cesaretime hayran olmanı da senden isteyecek kadar budala değilim! Lâkin, ne yapalım ki, olan oldu, bir kerre; zehir vücuduma iyice yayıldı! Takatim kesiliyor! Kalemim elimden düşüyor! Kin ve intikamıma kadar bütün hislerim eriyor! **Ve** oh, işte ölüyorum!...

İsfahan sarayı, 8/Mayıs/1720.

— SON —

"Tahassüsler

Montesquieu'ya Dair

«Onun mütevazî ve serbest halı tavrı, sohbetlerini andırırdı; bedenî yapısı çok ahenkli ve mütenasipti. Bir gözünü bütün bütün kaybetmiş, öteki gözü ise. pek zayıflamıştı; buna rağmen, hiç kimse bunun farkında olmazdı! Çehresinde hilmiyet, vakar ve ulvîyet toplu bir halde parıldardı.

Giyim kuşam merakından tamamen uzak, temizlikten başka şey aramazdı; en sade kumaşlardan giyinir, altın veya gümüş gibi mücevherlere aslâ rağbet etmezdi. Aynı sadelik yemek sofrasını ve bütün geçimini kucaklardı.»

«Maupertuis»

«kitabını yaşadığı topluluğun içinde yazardı; lâkin, yalnız yabancılarla konuşardu; bütün merami onlardan bir şeyler öğrenmekti.»

«Mme de Chaulnes»

« M. de Montesquieu hiç bir şahıs için çırpınıp hayıflanmazdı. Kendi için de hiç bir hırs ve tamâh sahibi değildi. Okur, seyahat eder, muarefler kurar; sonunda kaleme sarılır yazar ve bütün bu çabalamalar hep kendi tahassüsleri, zevkleri içindi. Tefekkür hazinesi pâyansızdı; ve bu hazineyi kendisince malûm büyük bir meharet ve zarafetle kullanırdı. Ancak, onun incelik ve ülviyeti muhaverelerden çok kitaplarında temâşa edilirdi; bunun da sebebi, etrafının gözüne çarpıp onların nazarında parlayıp göz kamaştırmak hevesile hiç yanmazdı. Doğduğu memleketin «Gascon» lehçesini muhafaza eder ve bunu düzeltmeyi bir çeşit aşağılaşıp küçülme kabul ederdi!»

«D'argenson»

İran Mektupları'na Dair

«Bu mektupların bir çoğu nufusun artıp insanların refah ve saadete kavuşmaları, ticaret, ceza mevzuatı ve amme hukukuna dair olup küçücük birer mecelle değerini taşiyor!... Alay ve istihza müellifin elinde her şerre yöneltilen müthiş bir silâhtır! Hattâ, o kadar korkulan zulmun acı kuvveti, işkenceyi bile bu silâhla vurup devirmektedir!»

Harpe
XVIII. asır felsefesi (I, II).

«**İran mektupları,** beşeriyete vahî ve hayalî bir nikâba bürünerek sunulan muhteşem bir eser, fevkalâde ehemmiyeti haiz bir mecelledir. Bu nikâp bir roman hicvîyesi şeklindedir; ve bu hicvîye de görünmez müthiş bir silâh halinde bütün bir felsefeye istikamet veriyor!»

M.-J. Chénier
Fransız edebiyatının tarihî manzarası (VI)

«Acaba dünyada **İran mektupları**'ndan daha kuvvetli şey varmıdır? Acaba, hükûmeti ve dini bu derece ve hünerle incelemiş başka bir eser yazılmışmıdır?»

Voltaire
M. de Cidevelle'e (26. Temmuz. 1733)

«Bu hareketli tabloda Usbek, sonsuz bir gayret ve hayret edilecek bir kolaylıkla gözümüzün önüne, dikkatina çarpmış ve kalbine dokunan şeyleri seriyor: Bunlar

büyük ehemmiyet ve ciddiyetle bağlandığımız düşkünlüklerimiz, alışkanlıklarımız; sırtımızı çevirdiğimiz ve aslâ umursamadığımız ve alaya aldığımız hususlarımız; basit ve sathî münakaşalarla berbat ettiğimiz sohbetlerimiz; huzuzatm kucağında bile can sıkıntısından dehşet içinde kalışlarımız; batıl itikatlarımız ve davranışlarımızın hakikat ışığile nasıl tezat ve tenakuzlarla karardığı; muvaffakiyet ve muzafferiyetlere düşkünlük zorile başımızın lutûf ve inâyet putlarının önünde secdeden kalkmayışı; yabancılara karşı gösterdiğimiz zahirî nezaketin yanında onlara duyduğumuz hakikî istihkar yahuttâ, aşırı düşkünlüğümüz, teessüslerimiz, tercihlerimiz; huzuzatımızın garabeti, bir vatandaşın en hürmete lâyık iki meşguliyeti, ticaret ve hâkimlik mesleğine duyduğumuz istihfaf ve istihza; edebiyat sahasındaki bitmez tükenmez ve faydasız münakaşa ve kavgalarımız; tefekkürden önce kaleme sarılıp yazmak çılgınlığı, işin mahiyetini öğrenmeden hükme varmak adaletsizliği ilh... ilh...

D' Alembert
«Montesquieu'ya methiye»

«...**İran mektupları**'nın uslubuna gelince, günümüzde fikir eserleri için muvaffakiyetin en kuvvetli âmilleri sayılan, canlılık, berraklık ve parlaklık eseri baştan başa sarmaktadır. Bu kadar akıl ve hikmetin, bu derece zengin zarafet ve letafetle el ele verdiği, böyle az sözlere bunca derin ve sonsuz manâlar sığdırıldığı hiç görülmemiştir! Öte yandan, bütün bu harıkalar, sathî bir filozofun gayret ve ihtimamlarından değil, lâkin derin ve heybetli bir mütefekkirin payânsız akıl ve iz'ânından kayniyor!»

De Maupertuis
Berlin Kraliyet İlimler Akademisine
kabulu vesilesile
Montesquieu için
söylenen methiyeden
(5/Haziran/1755)

«Montesquieu'nun özendiği, daha doğrusu aşağı kalmadığı **La Bruyère'**in uslubudur. Eşhasa aynı kudretli adımlarla yaklaşmakta, aynı ifratla onları iğrelemekte, aynı ahlaki cerbeze ve fikir enginliği içinde onları didiklemektedir. Ekseriya **Pascal'ın** sinirli ve cesur edasile hitap etmekte, başka bir devrin zarif ve ince renklerile tablolarını çizmekte, şüpheci, hassas ve Pascal'ı titretip ürkütmüş bir tahayyül kuvvetile yazmaktadır!... Bu şehvani, nefsani zevklerin kaynaştığı beşer zaaflarını derin bir felsefe ve açık bir istihza ile teşrih eden müellif, Fransa için, o tarihte pek yeni tarzla, siyasi ve felsefi sahalarını da aynı alaylı bir hava ile dolaşmaktadır. **XIV. Louis'nin ölümünden sadece altı sene sonra intişar eden böyle bir eserin nasıl kapışıldığı; kıraliyet naibliği tarafından tezyif edilmiş, ürkütülmüş ve soyulmuş Fransa'da nasıl kana kana okunduğu kolayca anlaşılabilir.** Eserde her şey, her şey vardır: **Acı** ve garip hakikatler, Law sistemi ve Jansenism. Paris salonları, **Avrupa** siyaseti ilh... ilh...»

Villemain
Fransız Edebiyat dersleri
(1828)

Marki Beccaria'nın

«Suçlar ve Cezalar yahut Beşeriyetin mecellesi» ölmez eserinin 1766'da ilk defa büyük ruhanî André Morellet'ye Milâno'dan göndermiş olduğu Mayıs/1766 tarihli mektuptan bazı parçalar:

.....

..... l'Alembert, Diderot, Helvétius, Büffon, Hume, bu muhteşem ve heyecan duyulmadan telâffuz edilmeyen büyük isimler, sizler gündüzleri iştigalâtımın ve geceleri de tefekkür ve tehayyülâtımın menbaını teşkil eden eserlerin müelliflerisiniz; tedris ettiğiniz hakikatlerle dolu olan ben, bu hatâları müdafaa edip mâzur göstermeğe cür'et edebilirmiyim? Gelecek nesillere yalanlar söyleyebilecek kadar alçalabilirmiyim?

Binaenaleyh, sizlere yazdıklarım, aynen hissettiklerimdir. Bütün ümitlerimin fevkinde olarak, hocalarım olan bu meşhur insanların takdirkâr duygularını kazanmış olmakla kendimi mükâfatlandırılmış buluyorum

.....

Bütün istediğim, kendimi huzur içinde ilim ve felsefeye hasretmek ve bendeki üç büyük ve pek hararetli duygu ile kanaat etmektir: Fikir ve san'at eski; hürriyet aşkı; esir ve bedbaht insanlara şefkat ve merhamet

Bendeki bu felsefî tahavvül, beş sene evvel husule geldi; ve bunu İran Mektupları'nı okumama medyunum

.....

..... Lâkin size açıklamalıyım ki, bu eseri yazarken, gözlerimin önünde Machiavel'in, Galilé'nin ve Giannon'ın kitapları duruyordu; kulaklarımda bâtıl itikatların salladığı zincirlerin şangırtılarını, hakikatın iniltilerini boğan taassubun homurdanmalarını duyuyordum. Bu korkunç sahnenin manzarası, bâzan ister istemez beni ışıktan karanlığa çekilmeğe mecbur ediyordu; kendimi feda etmiş olmadan beşeriyeti müdafaa etmek istiyordum. Karanlık müphem kalmak mecburiyetini tahmil eden bu mülâhaza, bâzan hiç luzumsuzca beni zorluyor, bu yola sevkediyordu!

.....

Ey büyük **Montesquieu**! Semadaki ulvî ruhunun takdisine mazhar olursam, dünyalar benim olurdu!....»

«**Beccaria**»

Bibliografya

H. Barckhausen. «Montesquieu, İran mektupları ve Brède arşivi, 1898.»

P. Barrière. «İran mektupları'nda şahsi ve Bordeaux'ya müteallik esas ve unsurlar, 1951»

Ernest Jovy. «İran mektupları'nın apaçık müjdeci ve ilham ediciliği, 1917.»

A. Crisafulli. «İran mektuplarından önce şarklı müşahit ve müdakkikler, 1954.»

Pierre Martino. «Fransız edebiyatında Şark, 1906.»

Marie-Louise Dufrènoy. «Fransa'da romantik şark, 1946.»

André Masson. «İran mektupları'nın Çinli bir ilhamkârı, 1951.»

Paul Valéry. «İran mektuplarına mukaddeme, 1930.»

V. Chatelain. «İran mektuplarında ahlâkçı Montesquieu, 1931.»

A. Landrin. «İran mektupları'nın orijinal baskısı, 1876.»

J. Duffour. «İran mektupları'nın orijinal baskıları, üzerinde araştırmalar, 1931

Paul Vernière. «İran Mektupları, 1960.»

MUHİDDİN GÖKLÜ'nün İNTİŞAR EDEN TERCÜME ESERLERİ

1 — 1950. **SUÇLAR ve CEZALAR yahut BEŞERİYETİN MECELLESİ**

«MARKİ CESARE BECCARİA»

2 — 1951.. **EL HAKİM;**

«JOHN KNİTTEL»

3 — 1957 **CRİMİNOLOGİA: SUÇ, SUÇLU ve CEZA;**

«BARON RAFAELE GAROFALO»

4 — 1958.. **THÉRÈSE ETİENNE;**

«JOHN KNİTTEL»

5 — 1958.. **AMEDÉE;**

(TELHİS OLUP THÉRÈSE ETİENNE ile BİRLİKTE ÇIKMIŞTIR.)

6 — 1961.. **CÜRMİ CEZALAR NAZARİYESİ;**

(Beccaria'nın ikinci baskısile çıkmıştır.)
«JEREMİE BENTHAM»

7 — 1963.. **İRAN MEKTUPLARI;**

«MONTESQUIEU»

FİHRİST

		Sahife
Kitabın ismi ve takdimler		1
Müellif tarafından mukaddime		15
Müellif ve eser (Muhiddin Göklü tarafından)		19
1. ci mektup	**Usbek'ten dostu Rustan'a** — Usbek ve Rika'nın ilim ve irfan, akıl ve hikmet uğruna seyahata çıkıldığına dair: (... **Halbuki, biz mamur ve müreffeh bir diyarda dünyaya gözlerimizi açmıştık. Amâ, bu diyarın etrafını ihâta eden hudutlar, müfekkirelerimizin de hudutları olamazdı!**)	29
2. ci mektup	**Usbek'ten baş haremağasına** — Baş haremağasından beklenen hizmetlere dair: (**Aşkımın ateşini yakan bu nazeninlere en derin rahim ve şefkatini esirgemiyeceksin! Böyle olmasına rağmen, tabiiyet ve merbutiyetlerinin son haddini hissetmelerini de temin edeceksin**')	31
3. cü mektup	**Zaki'den Usbek'e**— Aşksız bir debdebenin bir iztırap olduğuna dair: (**Oh, sevgili Usbek, İsfahan'daki sarayında benim için yaşayabilmek ne müşkülmüş... Bir saray ki, mazideki saadetlerimi mütemadî suretle bana yadettiriyor!..**)	32
4. cü mektup	**Zefis'den Usbek'e** — Baş haremağasının zulüm ve haksız şüphe ve ithamlarından şikâyetler (**Hatta, zalim siyahi bu ayrılığın sadece kederlere yer bırakmasına da razı olmuyor, illâda şeref ve ismetimi çiğnemeye yelteniyor!...**)	35
5. ci mektup	**Rustan'dan Usbek'e** — İsfahan'da Usbek'in bu seyahatinin kötüye yorumlandığına dair	39

Sahife

6. ci mektup **Usbek'ten dostu Nessir'e** — 1 — vatan topraklarını terk ettiği anda duyduğu derin yaraların sızısı; 2 — Gizli kalmış bir cürmün cezasız bırakılmasının faydasına dair: (..... **Ortalığı birbirine katan tantanalı bir ceza yerine, karanlıkta kalmış bir cürmün cezasız kalışını bin kerre tercih etmez miydim?...)** 37

7. ci mektup **Fatime'den Usbek'e** — Tahassürün kalbe doldurduğu hüzünler, kadın gönlüne dair 40

8. ci mektup **Usbek'ten Rustan'a** — 1 — Gençliğinin fazilet ve iyilik rüyalarile geçtiğine; 2 — Hakikata inandığına; 3 — Kanun vâzıı; 4 — Suçları önleyecek çarelere dair 43

9. cu mektup **Baş haremağasından İbbi'ye** — Baş haremağası merhalesine kadar geçen safhalar hakkında 48

10. cu mektup ... **Mirza'dan Usbek'e** — Acaba, insanoğlu zevklerin kuvveti ve duyguların tatmini suretile mi, yoksa faziletin icabatını yerine getirmekle mi saadete erebilir 56

11. ci mektup **Usbek'ten Mirza'ya** — Troglodyt kavminin adalete saygısızlıkları sebebile inkıraz bulduğuna dair 59

12. ci mektup **Usbek'ten yine Mirza'ya** — Troglodyt kavminin yeniden adaleti sevmeleri ve amme menfaat ve selâmetini düşünmeleri dolayısile yeniden saadete erişişlerine dair 67

13. cü mektup ... **Usbek'ten yine dostu Mirza'ya** — Troglodyt kavminin üstün faziletleri hakkında 76

14. cü mektup ... **Usbek'ten Mirza'ya** — Yine Troglodyt kavminin çok üstün faziletlerine dair 76

15. ci mektup ... **Baş haremağasından haremağası Jaron'a**— Baş haremağasının da diğer insanlar gi-

		Sahife
	bi. kalb taşıdığı, göğüs boşluğunda sıcak ve hassas bir kitlenin çarptığına dair	78
16. ci mektup	**Usbek'ten Molla Muhammed Ali'ye** — İlmin meş'alesini uzatıp zulmetleri, tereddüt, cehalet ve şüpheyi gidermesi niyaz ediliyor	79
17. ci mektup	**Usbek'ten yine ayni adrese** — Dinî gelenekler, adetler, memnuiyetler ve vesveseler hakkında tevcih edilmiş suallere dair	82
18. ci mektup	**Molla Muhammed Ali'den Usbek'e** — İslâm dinindeki bazı gelenek ve memnuiyetlerin, günâhların menşei	87
19. cu mektup	**Usbek'ten dostu Rustan'a** — Osmanlı imparatorluğunun şiddet rejimine dair: **(Bu hasta gövde, kendini tatlı ve mutedil rejimle ayakta tutmuyor; bil'âkis gittikçe varlığını yıpratan ve devamlı surette içini kemiren şiddet tedbirlerine baş vuruyor!...** .... **İşte böyle, aziz Rustan, bu imparatorluk için sana hâlisâne ve hakikat ifade edecek bir fikrimi istermisin? Bu gidişle iki asıra kalmiyacak, bu imparatorluk bazı fâtihlerin muzafferiyet meydanı haline inkılâp eyleyecek, heyhât....)**	90
20. ci mektup	**Usbek'ten karısı Zaki'ye** — Kıskançlık, şüphe ve endişe ile çarpan biçare kalbe dair	92
21. ci mektup	**Usbek'ten ak baş haremağasına** — İhanet ve günâhın aslâ cezasız kalmiyacağına dair	95
22. ci mektup	**Jaron'dan baş haremağasına** — Allâh'ın önce kadınlara tabiiyet ve merbutiyet revâ gördüğüne dair	97

		Sahife
23. cü mektup	**Usbek'ten İbben'e** — Avrupalı kadınların serbestisi hakkında	98
24. cü mektup	**Rika'dan İbben'e** — Parislilerin hususiyetleri, mizaçları; XIV. Louis'nin dehâsına dair: (O, hâkimiyetini tebaasının bedenleri üzerine tesisle iktifa etmemiş, onların tefekkür tarzına da hükmetmesini bilmiştir!)	100
25. ci mektup	**Usbek'ten İbben'e** — Cömertlik ve hâyırhâhlık hakkında	106
26. ci mektup	**Usbek'ten Ruksan'a** — Şarkta zifaf ve istihyâ; Asya ve Avrupa kadınları arasında iffet, sükûn ve hilmiyet yönünden yapılan mukayeseler	107
27. ci mektup	**Usbek'ten Nessir'e** — İftırakın ateşile yandığına, derin endişelerin zebûnu düştüğüne, ruhan yorgun, bedenen bitgin hale geldiğine dair	111
28. ci mektup	**Rika'dan ye** — Paris tamâşa hayatı, bir aktrisin başına gelenler	113
29. cü mektup	**Rika'dan İbben'e** — Papalar; büyük ruhanıler, vazifeleri; dalâlet suçu, gaddar ruhanî mahkemeler	118
30. cü mektup ...	**Rika'dan İbben'e** — Paris halkının yabancılara duydukları tecessüs, gıpta, alâka, snobizm, zübbelik	125
31. ci mektup	**Rhedi'den Usbek'e** — Venedik şehrinde ilim irfan, ticaret ve bedialarla insanoğlunun bahtiyarlığa eriştiğine dair	127
32. ci mektup	**Rika'dan ***'e** — İnsaniyet ve muavenet duygusunun körleri görürler kadar kudret ve kuvvet sahibi yaptığına dair	128

Sahife

33. cü mektup — Usbek'ten Rhedi'ye — İslâmiyette şarabın men'edilmesinin hikmeti; ruhumuzun neş'e ve sevinç rüzgârlarına göre kanat çırpışına dair 129

34. cü mektup — Usbek'ten İbben'e — 1 — Fransız ve İran kadınlarında güzellik, sevimlilik ve lâtafat farkları; 2 — Asya ve Avrupa erkekleri arasında mizaç farkları; 3 — Asya milletlerinin esirlere karşı kötü davranışları 133

36. ci mektup — Usbek'ten Rhedi'ye — Paris kahvehaneleri; boş ve faydasız münakaşa ve münazaralara düşkünlükler 137

37. ci mektup — Usbek'ten İbben'e — XIV. Louis'nin mizacı, hususiyetleri, fazileti mükâfatlandırma aşkı 140

38. ci mektup — Rika'dan İbben'e — Parisli kadınların hürriyeti; erkeklerin kadınlar üzerindeki hâkimiyetin şekil ve hakikatına dair 142

39. cü mektup — Hacı İbbi'den yahudi Ben Jasue'ye — Hazreti Muhammed'in dünyaya gelişine dair 145

40. ci mektup — Usbek'ten İbben'e — İnsana ölümünde değil, doğumunda ağlanması luzûmuna dair 147

41. ci mektup — Baş haremağasından Usbek'e — Haremağası olmak istemeyen bir esirden şikâyetler 148

42. ci mektup — Faran'dan Yirce efendisi Usbek'e — Baş haremağasının zulûm ve işkencelerini izahla, haremağası olmasına müsaade edilmemesi istirhamına dair 150

43. cü mektup — Usbek'ten Faran'a — Haremağası yapılmaması ricasının kabul edildiğine dair 151

Sahife

44. cü mektup — **Usbek'ten Rhedi'ye** — Fransa'da üç sınıf ve mesleğin yek diğeri üzerinde tefevvuk iddiası; bütün meslek erbabının kendilerini dev aynalarında tamâşa ettikleri hakkında 152

45. ci mektup — **Rika'dan Usbek'e** — Simyakerlerin çılgınlıklarına dair 154

46. ci mektup — **Usbek'ten Rhedi'ye** — 1 — Dinin esasları; 2 — Allâh'a yöneltilen dualar; 3 — adalet, insaniyet ve merhamet duyguları hakkında 158

47. ci mektup — **Zaki'den Usbek'e** — Saray kadınlarının seyahat ediş tarzlarına dair 162

48. ci mektup — **Usbek'ten Rhedi'ye** — Paris'in kibar toplantıları; çok zengin bir emlâk ve arazi sahibi, bir vâiz, bir şair, eski bir muhasip ve bir sefil çapkının portresi 164

49. cu mektup — **Rika'dan Usbek'e** — Kapusen papazlarının İran'da kurmak istedikleri melcelere dair 173

50. ci mektup — **Rika'dan Usbek'e** — Tevazuun ulviyeti, gururun, şarlatanlığın, böbürlenmenin şeametleri 174

51. ci mektup — **İran'nın Rusya mümessil Nargum'dan Usbeke** — Rus kadınının duygularından, isterilerinden; Çar'ın zulûm ve gaddarca idaresinden 178

52. ci mektup — **Rika'dan Usbek'e** — Avrupa kadınlarının gençleşmeye olan zaaflarına dair 180

53. cü mektup — **Zelis'ten Usbek'e** — Bir haremağasının aşk ihtiyacı ve nevmidîsinin hudutsuzluğu 182

55. ci mektup — **Rika'dan İbben'e** — Fransa ve Asya'da karıkoca münasebetlerine dair 184

		Sahife
66. ci mektup	**Usbek'ten İbben'e** — Fransa'da kadınların kumara iptilâlarına ve Peygamberimizin koyduğu memnuiyetlere mütedair	187
67. ci mektup	**Usbek'ten Rhedi'ye** — Fransa'da ruhban sınıfı, âkait âlimleri, hakikî günâhlar ve suçlara dair	189
68. ci mektup	**Rika'dan Rhedi'ye** — Paris'de türlü meslek ve san'atlara dair	194
69. cu mektup	**Rika'dan Usbek'e** — Paris sokakları, kibar kadın toplantıları, sohbetler, eski devirlerin hasretle yadı, düellonun lâğvi	196
60. ci mektup	**Usbek'ten İbben'e** — Yahudilik, hiristiyanlık ve müslümanlık; Peygamberler arasında üstünlük iddialarının hakikatı	199
61. ci mektup	**Usbek'ten Rhedi'ye** — Ruhanîlerin gördükleri hizmet ve yüklendikleri vazifelerin ağırlığı	201
62. ci mektup	**Zelis'ten Usbek'e** — Duygunun yumuşak yolundan yürümek suretile çocukların fazilete gidebileceklerine dair	204
63. cü mektup	**Rika'dan Usbek'e** — Şark diyarları için o kadar zarurî ve salgın olan mürailik ve gizliliğin, Garb için adeta meçhul olduğu	206
64. cü mektup	**Baş haremağasından Usbek'e** — İtaat ve inkiyât zarûreti iç huzûrsuzluğunun âmilleri	209
65. ci mektup	**Usbek'ten karılarına** — Zevcelerinin baş haremağasma inkiyat ve itaata mecburiyetleri	213
66. ci mektup	**Rika'dan ***'ye** — İlmin ve ilmî eserlerin mevkii	214
67. ci mektup	**İbben'den Usbek'e** — Kalblerin bütün diyarların vatandaşı olduğu	216

		Sahife
68. ci mektup	**Rika'dan Usbek'e** — Hakimler ve avukatlar	217
69. cü mektup	**Usbek'ten Rhedi'ye** — Allâh ve kul, metafizik hakkında. (**Ruh, tayin ve taammiit eyleyeeeği fiili bizzat imâl eder; önceden Ulû Tanrı haberdar değildir!**)	223
70. ci mektup	**Zelis'ten Usbek'e** — İran'da zifâf faciası	227
71. ci mektup	**Usbek'ten Zelis'e** — Cismanî bekâretin kofluğu	228
72. ci mektup	**Rika'dan İbben'e** — Tetebbü ile bilginin aşacağı hudutlar	230
73. cü mektup	**Rika'dan ***'ya** — Fransız Akademisi	233
74. cü mektup	**Usbek'ten Rika'ya** — Gurur, tevazu, kötülük ve iyilik	235
75. ci mektup	**Usbek'ten Rhedi'ye** — Hiristiyanlık ve Müslümanlık dinlerinde bazı inanış farkları. esaret müessesesi	237
76. ci mektup	**Usbek'ten İbben'e** — İntihar etmek hakkı	241
77. ci mektup	**İbben'den Usbek'e** — Bir Müslüman için acı ve istıraptan şikâyet mevzuu olamiyacağı	246
78. ci mektup	**Rika'dan Usbek'e** — İspanyol ve Portekizlilerin mizaçları, zâafları	247
79. cü mektup	**Usbek'ten Rhedi'ye** — 1 — Kanun vâzilerinin ekserisinin akıl ve dirayetten mahrûm oldukları; 2 — kanunların vâzıh ve sade bir dille yazılması ve kolay kolay değiştirilmemesi; 3 — kanunların kutsiyeti; 4 — velâyet haklarını kullanan babanın bu büyük ve hayırhâh ve pek eski hakkı	251
80. ci mektup	**Baş haremağasından Usbek'e** — Güzel bir cariyenin satın alınışı	255

Sahife

81. ci mektup — **Usbek'ten Rhedi'ye** — Aklıselime en uygun hükûmet hakkında **(Gayesine en az masrafla varan, vatandaşlarını insanın tabiî temâyüllüne en mükemmel şekilde sevk ve idare eden hükûmetler, en iyileridir ..)** 256

82. ci mektup — **İran'nın Moskova büyükelçisi Nargum'dan Usbek'e** — Tatar adile Türklerin cihanı fethedişleri: (... **Bu millet cihanın hakikî hâkimidir! Sanki diğer milletler bunlara hizmet için yeryüzüne gelmişlerdir!)** 261

83. cü mektup — **Rika'dan İbben'e** — Fransızların konuşma merakı, ruhban sınıfının ikna san'atı 262

84. cü mektup — **Usbek'ten Rhedi'ye** — Adaletin ebedî olduğu, her türlü içtimaî mukavelelerden önce mevcut bulunduğu **(Hattâ, Allâh olmasaydı, bizim yine adaleti sevmemiz icabedecekti; zira, hakkında o kadar güzel ve müstesnâ fikirler beslediğimiz ve mevcudiyeti halinde âdil olacağına inandığımız o büyük varlığa benzemek için, bütün kudret ve gayretimizi harcayacaktık!)** 264

85. ci mektup — **Rika'dan [illegible]ye** — İnvalides'in ilham ettiği duygular 270

87. ci mektup — **Rika'dan [illegible] ye** — Paris adalet sarayında geçenler 271

89. cü mektup — **Usbek'ten Rhedi'ye** — Fransa ve İran'da asâlet müessesesi ve büyük insan telâkkisi 274

90. ci mektup — **Usbek'ten İbben'e** — Fransa'da şan ve şerefe düşkünlük **(San ve şeref isteğinin şiddeti, vatandaşların hürriyeti ile mebsuten mütenasiptir! Fransa hükümdarı, en**

		Sahife
	hakir tebaasının dahi şan ve şerefini küçümseyemez! Bu şan ve şerefi koruyan mahkemelerimiz vardır!)	276
91. ci mektup	Usbek'ten İbben'e — Düelloya dair: (Şan ve şerefe olan bu umumi aşk ve merbutiyet duygusu müfekkirede „namûs ve haysiyet işi„ adı verilen bir mefhum yaratarak düelloya mükalip olmuştur.)	279
93. cü mektup	Usbek'ten Rhedi'ye — XIV Louis'nin ölümü; Parlamentoların sukûn devrelerinde dâima çiğnenen birer virane olduğu; adaletin çiğnendiği ve binaenaleyh, onu yeniden kurmak gerektiği zamanlarda mamureler haline geldikleri, ve bu hallerde bu müesseselerin ayaklanıp kaynaştıklarına dair	282
95. ci mektup	Usbek'ten Rhedi'ye — Amme Hukukuna dair: (Amme hukuku, hususi hukukun sahası dışında olduğundan, hakikatte bir memleketin malı olmayıp cihanı ihata etmektedir. ..... Bu günkü halile bu hukuk prensipleri, kendi menfaatlerini zedelemeden hangi noktalara kadar âdaleti tahrip edebileceklerini öğreten bir ilim şekline bürünmüştür!.....)	284
96. ci mektup	Usbek'ten Rhedi'ye — Adaletin tevzii; amme hukukunda harp ve diğer cezaî müeyyedeler; sulh muahedelerinin kutsiyeti; fetih hakkı	289
97. ci mektup	Baş haremağasından Usbek'e — Bir esirenin satın alınışı; kadın kalbi: (.... Nasıl ki, büyük ihtilâller de kalblerin derinliklerinde hep gizlidir, gömülüdür!)	225
98. ci mektup	Usbek'ten Hassen'e — Tabiî kanun (yahut tabiî hukuk): (... Bu kanun vâzileri ise, bize umumi, değişmez, ebedi, hiç istisnâ ka-	

Sahife

bul etmez, sonsuz bir sür'at ve intizam isteyen bir nizâm getirici, sonsuzluk ve payâsızlık âlemi içindeki kanunlardan bahsediyorlar!..) 298

99. cü mektup — Usbek'ten İbben'e — İhtilâlciler ve servet; uşaklar camiasının Fransa'da gördüğü rağbet ve ihtiram; faziletle servetin taksiminde hikmet 301

100. cü mektup... Rika'dan Rhedi'ye — Fransız kadınlarının moda ve süse cinnet derecesindeki düşkünlükleri 303

101. ci mektup... Rika'dan Rhedi'ye — Fransızların yabancı hüner ve kanunlara intıbak ve hayranlıkları; eski Roma hukuku ve Papa emirnamelerini kabullenip benimsemeleri 305

102. ci mektup... Usbek'ten ***'ye — Bazı ruhanilerin kofluğu, şarlatanlığı, ilim ve iz'an fukaralıkları 309

103. cü mektup... Usbek'ten İbben'e — 1 — Avrupanın kuvvetli devletleri; 2 — hükûmet şekilleri, monarşi'nın bozularak başka rejimlere tebeddülü; 3 — İran Şahlarının istibdatları; 4 — Lèse-Majesté cürmü'nün hakiki âmilleri 311

104. cü mektup... Usbek'ten İbben'e — Avrupa ve Asya'da tâcidarların şahsi masûniyetlerinde büyük endişe ve muhafaza farkları; Asya'lıların hükümdarı öldürme sebepleri.. (.. Veyl, o tâcidara ki, verecek hepsi hepsi bir tek başı vardır! Ve sanki, bütün bu ihtıraslaın toplandığı yerin işte bu baş olduğunu göstermek için, o tâcidar bu hudntsuz hâkimiyeti kullanır!) 315

Sahife

105. ci mektup... Usbek'ten İbben'e — 1 — Şükrân ve minnet duygusu insanlar arasında ve otorite ile millet beyninde en kuvvetli rabıtadır; 2 — hudutsuz hâkimiyetlerin gayri meşrû olduğu; 3 — İntiharlar; 4 — Lèse-Majesté cürmü 317

106. ci mektup... Rhedi'den Usbek'e — San'at ve ilmin medeniyetlere, devlet idarelerine tesirleri: (.. Hemen bütün hakimiyetler, san'at bilimsizliği temelleri üzerine kurulmuşlar ve bu san'atların ziyadesile gelişmesinden yıkılmışlardır. Eski İran İmparatorluğumuz buna mükemmel bir misâldir!) 321

107. ci mektup... Usbek'ten Rhedi'ye — San'atın topluluğa hizmeti; işsizlik ve avarelikle san'at arasındaki münasebet; ziraat ve sanayi 322

108. ci mektup... Rika'dan İbben'e — Fransa tahtında kadınların nufûz ve saltanatı 327

113. cü mektup... Rhedi'den Usbek'e — Dünya nufusunda eskiye nazaran azalmalar, esbabı 330

114. cü mektup... Usbek'ten Rhedi'ye — Tabiî afetler, yer yüzünü sık sık kasup kavuran umumî felâket ve musibetler; sarî hastalıklar 333

115. ci mektup... Usbek'ten Rhedi'ye — Dinlerin aile hayatına koydukları hükümler arasındaki farklar; köle hayatı; Kur'anda kadın 336

118 ci mektup... Usbek'ten Rhedi'ye — Eski Romalıların kölelere tatbik ettikleri faziletli ve hürriyete götürücü idare tarzı; nufusun arttırılması gayreti 340

117 ci mektup... Usbek'ten Rhedi'ye — Hiristiyanlığın boşanma memnuiyeti, vahîm neticeleri 343

118. ci mektup... Usbek'ten Rhedi'ye — Hiristiyanlık âleminde nufusun azalmasına diğer bir se-

bep de, ruhanilerin cinsî hayattan memnuiyetleridir; Protestan katolik dinlerinde görüş farkları, âkibetleri; Papa'nın darlık çekmesinin sebebi 346

119. cu mektup... **Usbek'ten Rhedi'ye** — Afrika ve Amerika'da nufusun azalması 350

120. ci mektup... **Usbek'ten Rhedi'ye** — Kadîm Yahudi, İran, Çin milletlerinde nufusun sür'atle çoğalması âmilleri 352

121. ci mektup... **Usbek'ten Rhedi'ye** — Vahşilerin yaşadıkları ülkeler, gelenekleri, gebelikleri 354

122. ci mektup... **Usbek'ten Rhedi'ye** — Müstemlekeler ve zararları, istilâcı milletlerin ayrı siyasetleri ve âkibetleri. 357

123. cü mektup... **Usbek'ten Rhedi'ye** — İtidâl, yumuşak ve ezcumle Cumhuriyet idarelerinde nufusun, refah ve saadetin arttığı; yabancıları bir diyara çekecek en büyük kuvvetin hürriyet ve servet olduğu 363

125. ci mektup... **Usbek'ten Rhedi'ye** — Tâcidarların etrafını kuşatan haris ve dalkavuk insanların doymak bilmez istekleri ve nihayet bunlara fikren düzenlenen âlayli ferman 366

126. ci mektup... **Rika'dan ***'ya** — Ömrünü hak yolunda harciyanların nail olacakları huzuzat; Brahman dinine mensup bir kadının kocası öldü deye ateşte yakılma isteği 389

127. ci mektup... **Rika'dan Usbek'e** — Muztarip ve bahtsız insanlara duyulan merhamet, göz yaşlarına atfedilen ulvî mâna. 372

128. ci mektup... **Rika'dan İbben'e** — İsveç kıralı XII. Charle'ın öldürülmesi; Nâzırların prenlerin ihtıraslarını tahrik edişleri 374

129 cu mektup... **Rika'dan Usbek'e** — Bir hendeseci âlimin mizâcı; uzamış gelinciklerin bir klıçla biçilmesi; tercimenin mânası 376

130. cu mektup... **Rika'dan ***'ye** — Nouvelliste'lere dair... 381

131. ci mektup... **Rhedi'den Rika'ya** — Monarşik ve Cumhuriyet idare şekilleri. menşeleri; Avrupa, Asya ve Afrika'da ilk idare şekil-

leri. Roma ve Kartaca Cumhuriyetleri; Cesar 387
132. ci mektup... **Rika'dan devam** — Halinden hiç memnun olmayan tipler; Law sisteminin meydana getirdiği iki malî buhran; bir nouvelliste'in farfaracılığı; bir soy sop bilgininin tatlı kuruntusu 392
133. cü mektup... **Rika'dan devam** — Bir manastırın kütüphanesine dair 396
134. cü mektup... **Rika'dan devam** — Ayni manastır kütüphanesinde mukaddes Kitab'ın tefsirlerine ait ciltlerin muhtevaları; tasavvuf 397
135. ci mektup... **Rika'dan devam** — Yine o manastır kütüphanesinde diğer ilim şubelerine mütedair eserler 400
136. ci mektup... **Rika dan devam** — Ayni manastır kütüphanesinde mevcut muhtelif milletlerin tarihlerine ait ciltlerin muhtevaları 403
137. ci mektup... **Rika'dan devam** — Yine ayni kütüphanedeki ciltlerden: destanlar, şiirler, romanlar, bunların hakikî manâları 407
138. ci mektup... **Rika'dan İbben'e** — Nâzırlık makamının geçiciliği, İran ve Türkiye'deki anlayışla Batı anlayışı arasındaki fark 410
139. cu mektup... **Rika'dan devam** — Batı'da karı koca aşkına bir misâl; İsveç kıraliçesinin tahtından feragatının büyük manâsı 414
140. ci mektup... **Rika dan Usbek'e** — Parlemanlar ve Paris parlemanı 416
142. ci mektup... **Rika'dan Usbek'e** — Garip bir âlimin mektubu 417
143. cü mektup... **Rika'dan Yahudi doktor Nathanaël Levi'ye** — İran'da Hamâil ve muskaların kudreti 421
144. cü mektup... **Rika'dan Usbek'e** — Parisli iki meşhur âlimin garip telâkki tarzları 425
145. ci mektup... **Usbek'ten ***'ye** — Fikir adamının cemiyet içindeki zor durumu 426
146. ci mektup... **Usbek'ten Rhedi'ye** — Devlet ricâlinin iyi niyeti 431

147. ci mektup... **Baş haremağasından Usbek'e** — Sarayda hüküm süren kargaşalık 436
148. ci mektup... **Usbek'ten Baş haremağasına** — Büyük salâhiyetler verildiği 437
149. cu mektup... **Narsit'den Usbek'e** — Baş haremağasının öldüğü 438
150. ci mektup... **Usbek ten Narsit'e** — İçine düştüğü gaflete dair 439
151. ci mektup... **Solim'den Usbek'e** — Saraydaki ihanetlerin ihbarı
152. ci mektup... **Narsit'ten Usbek'e** — Saraydan iyi haberler 442
153. cü mektup... **Usbek'ten Solim'e** — Bütün salâhiyetleri ona devrettiği 443
154 cü mektup... **Usbek'ten karılarına** — Yeni baş haremağasına itaat etmeleri 444
155. ci mektup... **Usbek ten Nessir'e** — Nedametler, iftirak, ateşi 445
156. ci mektup... **Roksan'dan Usbek'e** — Baş haremağasının sarayı kana ve işkenceye buladığı 447
157. ci mektup... **Zaki'den Usbek'e** — Baş haremağasınm gaddarlığı 449
158. ci mektup... **Zaki'den Usbek'e** — Verilen cezanın haksız ve adaletsiz oluşundan şikâyet 450
159. cu mektup... **Solim den Usbek'e** — Roksan'nın bir delikanlı ile yakalandığı ve delikanlının öldürüldüğü 451
160. ci mektup... **Solim'den Usbek'e** — Roksan hakkında adaletin tatbik edildiği. 453
161. ci mektup... **Roksan'dan Usbek'e** — Kendisinden intikam aldığı ve intihar ettiği 454

Tahassüsler 457
Bibliyografya 464
Mubiddin Göklü nün diğer tercime eserleri 465
F i h r i s t 466

CİLT

KORAY

Mücellithanesinde Ciltlenmiştir.

Tel. 22 83 20

Tevzi yeri

İNKILÂP ve AKA

KİTABEVLERİ KOLLEKTİF ŞİRKE

Ankara Cad. No. 95 - İstanbul

TL. 30

